

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

METRAŠTIS
XLIII

VILNIUS • 2020

ISSN 1392-0502

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

METRAŠTIS
XLIII

VILNIUS, 2020

Kuriame
Lietuvos ateitį
2014–2020 metų
Europos Sąjungos
fondų investicijų
veiksmų programa

Projekto kodas: Nr. 09.3.3-ESFA-V-711-01-0004

PERIODINIŲ MOKSLO LEIDINIŲ LEIDYBA
IR JOS KOORDINAVIMAS

LKMA METRAŠTIS, t. XLIII / LCAS ANNUALS, vol. XLIII
SERIJA A / SERIES A

REDAKCIINĖ KOLEGIJA

LKMA akad. prof. dr. ARŪNAS STREIKUS
(Vilniaus universitetas, *istorija*) – redakcinės kolegijos pirmininkas

Doc. dr. POVILAS ALEKSANDRAVIČIUS (Mykolo Romerio universitetas, *filosofija*)
LKMA akad. prof. habil. dr. DANUTĖ GAILIENĖ (Vilniaus universitetas, *psichologija*)

LKMA akad. doc. dr. KĘSTUTIS GIRNIUS (Vilniaus universitetas, *filosofija*)

LKMA akad. doc. dr. LIUDAS JOVAIŠA (Vilniaus universitetas, *istorija*)

Vysk. dr. ALGIRDAS JUREVIČIUS (Vytauto Didžiojo universitetas, *teologija*)

Dr. KATARZYNA KORZENIEWSKA-WOLEK
(nepriklausoma tyrėja ir vertėja, Krokuvą, Lenkija, *sociologija*)

Prof. dr. kun. TADEUSZ KRAHEL
(Wyższe Seminarium Duchowne w Białymstoku, Lenkija, *istorija*)

Dr. RASA MAŽEIKA (Archives of Canada, Toronto, Kanada, *istorija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. IRENA REGINA MERKIENĖ
(Lietuvos istorijos institutas, *etnologija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. GUIDO MICHELINI (Università degli Studi
di Parma, Italija, *filologija*)

Prof. dr. ALGIS NORVILAS (Saint Xavier universitetas, Chicago, JAV, *psichologija*)

LKMA akad. prof. dr. kun. ARVYDAS RAMONAS (Klaipėdos universitetas, *teologija*)

LKMA akad. prof. dr. PAULIUS V. SUBAČIUS (Vilniaus universitetas, *literatūrologija*)

Prof. dr. MINDAUGAS STANKŪNAS (Lietuvos sveikatos mokslų universitetas,
Griffith university, Australija, *biomedicina*)

Prof. dr. ANDRIUS VALEVIČIUS (L'Université de Sherbrooke, Kanada, *filosofija*)

Prof. habil. dr. RAFAŁ WITKOWSKI (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu, Lenkija, *istorija*)

LKMA akad. dr. MIKAS VAICEKAUSKAS (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
literatūrologija) – vyriausiasis redaktorius

T U R I N Y S

	Moksliniai straipsniai	5
POVILAS ALEKSANDRAVIČIUS		
	Tomo Akviniečio <i>Distinctio (compositio) realis</i> doktrina	7
	Thomas Aquinas' Doctrine of <i>distinctio (compositio) realis</i>	18
ALDONA PRAŠMANTAITĖ		
	Romos katalikų dvasinės kolegijos asesoriai iš Vilniaus vyskupijos: kolektyvinio portreto štrichai	19
	Assessors of the Roman Catholic Theological College from the Vilnius Diocese: An Outline of a Group Portrait	38
ALGIMANTAS KATILIUS		
	Fribūro universiteto lietuvių studentų draugija „Lituania“ 1915–1934 m.	45
	The 'Lituania' Association of Lithuanian Students at the University of Fribourg, 1915–1934	64
DANGIRAS MAČIULIS		
	Inteligentijos pertekliaus problema tarpukario Lietuvos spaudoje	67
	The Problem of the Surplus of the Intelligentsia in the Press of the Republic of Lithuania Between 1918 and 1940	100
ANTANAS TERLECKAS		
	Kolektyvizacijos Lietuvoje atspindžiai valstiečių skunduose 1948–1950 m.	103
	Reflections of Collectivisation in Peasants' Complaints of 1948 to 1950	133
SKIRMANTĖ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ		
	Apie šventuosius Juozapo Angrabaičio 1893 m. platintuose religiniuose paveikslėliuose	135
	On the Saints in the Religious Pictures Distributed by Juozapas Angrabaitis in 1893	144
VILMA DAUGIRDAITĖ		
	Aukustis Robertas Niemis ir lietuvių folkloristika: indėlio į disciplinos formavimąsi recepcija	173

Aukusti Robert Niemi and Lithuanian Folklore Studies: The Reception of His Contribution to the Development of the Discipline	191
GINTARAS LAZDYNAS	
Paslaptinga beribio matymo galia ir <i>Anykščių šilelis</i>	193
Powers of Limitless Sight in Antanas Baranauskas's Poem <i>Anykščių šilelis</i>	214
NERINGA MARKEVIČIENĖ	
Balio Sruogos laiškai įvairiems asmenims: „Sursum corda!“	217
Balys Sruoga's Letters to Various Individuals: 'Sursum corda!'	278
Recenzijos	
281	
Irena Wodzianowska, <i>Zmierzch unii: Struktury terytorialne i personalne Cerkwi Greckokatolickiej w drugiej połowie XVIII wieku na Brzostowszczyźnie, Lublin–Tczew: Wydawnictwo „Bernardinum”, 2018 (ALDONA PRAŠMANTAITĖ)</i>	283
APIE AUTORIUS	291
ATMENA AUTORIAMS	293

Moksliniai straipsniai

TOMO AKVINIEČIO *DISTINCTIO* (*COMPOSITIO*) *REALIS* DOKTRINA

POVILAS ALEKSANDRAVIČIUS

Tomo Akviniečio mokymas apie *distinctio (compositio) realis* yra vienas iš originaliausių ir perspektyviausių jo indėlių į Vakarų metafiziką. Tai mokymas apie kiekviename esinyje randamą *realią skirtį* tarp jo *esmės ir buvimo akto*. Pasak Etienne'o Gilsono, *distinctio realis* sąvoka yra pajėgi transformuoti tradicinę būties ir jos pažinimo filosofiją¹. Tačiau tai, kas yra giliausia, daugeliui sunkiai suvokiama: šie dalykai reikalauja tam tikro mąstymo perkeitimo, sugebėjimo atsisakyti natūralios, bet klaidinančios, priegios prie tikrovės. Todėl nenuostabu, kad Tomo Akviniečio mokymas apie *realią skirtį* tarp būtybės esmės ir jos buvimo akto buvo laikomas nesusipratimu, netgi pajuokos objektu tarp jo paties sekėjų. Negalėdami pripažinti skirties *realumo*, Žilis Romietis (1247–1316) šį mokymą laikė logine klaida, Dunsas Škotas (1266–1308) skirtį traktavo kaip *distinctio modalis*, o Franciskas Suarezas (1548–1617) – jau tik kaip *distinctio solae rationis*. Tomo Akviniečio doktrinos recepcijos tyrimas atskleistų įvairių tomizmo krypčių formavimosi prielaidas, jų kelius, klystkelius ir likimą, neatsiejamai susijusius, o neretai ir lėmusius daugybę moderniosios Vakarų būties ir pažinimo filosofijos vingių². Mūsų straipsnio tikslas yra kuklesnis. Jame sieksime

¹ Etienne Gilson, *L'Être et l'essence*, Paris: Vrin, 2000. Šis Gilsono veikalas, pirmą kartą publikuotas 1948 m., savo reikšme lyginamas su Jeano Paulio Sartre'o *L'Être et le Néant* ir netgi Martino Heideggerio *Sein und Zeit*, yra fundamentalus tomistinės metafizikos atsinaujinimo mūsų laikais šaltinis. Esmės ir buvimo akto skirtis, *distinctio realis*, analizuojama knygos III skyriuje, kurį reikia laikyti šio atsinaujinimo varikliu metafizikos srityje. Norint plačiau suvokti Tomo Akviniečio *distinctio realis* doktrinos prasmę ir reikšmę modernųjų ir mūsų laikų filosofijoms apskritai, rekomenduotina perskaityti dar vieną Gilsono knygą – *Constantes philosophiques de l'être* (Paris: Vrin, 1983).

² Tomizmų įvairovę istoriniu ir filosofiniu aspektais yra detalai pristatęs Géry Prouvost veikale *Thomas d'Aquin et les thomismes* (Paris: Cerf, 1996). Apie tai, kaip Suarezas interpretavo Tomo Akviniečio būties filosofiją ir kaip ši interpretacija lėmė moderniosios ontologijos radimąsi, žr. Jean-François Courtine, *Suarez et le système de la métaphysique*, Paris: Presses universitaires de France, 1990.

atskleisti *distinctio realis* sąvokos prasmę, pristatyti ją pagrindžiančius argumentus ir pateikti galimas sąsajas su kai kuriomis šiuolaikinėmis metafizikos kryptimis.

Distinctio realis (compositio realis) sąvokos apibrėžtis. Tomo Akviničio *distinctio realis (compositio realis)* sąvoka kyla iš šių teiginių: kiekvienoje būtybėje (*ens*) jos esmė (*essentia*) yra realiai kita (*aliud*) nei jos buvimo aktas (*esse*); pastarojo santykis su esme yra analogiškas akto ir potencijos (galimybės) santykiui, t. y. *esse* aktualizuoja *essentia* ir, šia prasme, yra vadinamas *actus essendi*. Norint suvokti šių teiginių svarbą Vakarų filosofijos kontekste, būtina pastebėti jų radikalų naujumą Aristotelio būties metafizikos požiūriu. Būtybės esmė, pasak Aristotelio, visada yra tik aktas, t. y. forma, aktualizuojanti materiją. Tomo Akviničio filosofijoje matome, kad esmė gali būti traktuojama ir kaip galimybė: aktualizuodama materiją, ji yra gryna galimybė jos buvimo akto, atskiro nuo jos, atžvilgiu³. Tomas Akviničietis perėmė Aristotelio substancijos doktriną⁴, tačiau, įvesdamas teiginį apie esmės potencialumą realiai egzistuojančio buvimo akto atžvilgiu, ją radikaliai transformavo. Kiekviena būtybė, kaip esanti, kaip substancija, yra sudaryta ne iš vieno, o iš dviejų ontologinių sluoksnių: būtybės forma aktualizuoja jos materiją, tačiau šis procesas irgi yra aktualizuojamas būtybės buvimo akto. Todėl Tomas Akviničietis buvimo aktą dar vadino *actualitas actuum, perfectio omnium perfectionum*⁵, *actualitas omnis formae vel naturae*⁶.

Svarbu suvokti, kad šie įvardijimai remiasi analogija, t. y. buvimo *aktas* yra aktas analogine, o ne tiesiogine prasme: jis yra vadinamas „aktu“ todėl, kad iš jo „kyla“ būtybė, bet ne ta pačia prasme, kuri žymi esmės vykdomą materijos aktualizavimą. Analogijos klausimas atveria milžiniškas mąstymo perspektyvas ir turi radikalių pasekmių visai Vakarų metafizikai. Tomas Akviničietis skyrė proporcijos ir proporcionalumo analogijas pabrėždamas, kad būties klausimą įmanoma tinkamai apmąstyti taikant tik proporcionalumo, o ne proporcijos analogiją⁷. Šis Tomo Akviničio perspėjimas nebuvo išgirstas, veikiau atvirksčiai. Modernusis tomizmas plėtojosi proporcijos analogijos pagrindu. Tai lėmė, kad Tomo Akviničio būties filoso-

³ Thomas de Aquino, *Summa contra Gentiles*, I, c. 22.

⁴ Thomas de Aquino, *In XII libros Metaphysicorum Aristotelis expositio*, lib. IV, lect. 2.

⁵ Thomas de Aquino, *De Potentia*, qu. 7, a. 2, ad. 9.

⁶ Thomas de Aquino, *Summa theologica*, I, qu. 3, a. 4.

⁷ Thomas de Aquino, *In IV librum Sententiarum*, I, d. 48, qu. 1, a. 1; Thomas de Aquino, *De Veritate*, qu. 23, a. 7, ad. 9.

fija buvo apribota *esse commune* ir Dievo, kaip *Causa sui*, konceptais, kurie moderniujų ir šiuolaikinių kritikų akyse (Immanuelio Kanto, Martino Heideggerio) tebuvo intelektualinės chimeros. Analogijos klausimas reikalauja atskiro tyrimo ir šia tema vėliau pateiksime tik keletą įžvalgų, naudingų tolimesniems būties pažinimo klausimo svarstymams.

Esmės ir buvimo akto realią skirtį būtybėje Tomas Akvinietis suformulavo jau savo pirmajame traktate *De ente et essentia* (5 skyriuje), parašytame 1256 m. Taigi galime teigti, kad ši kategorija buvo pirminė Tomo Akviniečio mąstymo apie būtį intuicija, vedusi jo refleksiją visą gyvenimą, todėl turėtų būti laikoma visos jo filosofijos suvokimo raktu. Vis dėlto savo tekstuose, rašomuose iš esmės didaktiniais tikslais, šią drąsiai ir originalią koncepciją jis pristatinėjo atsargiai, ir tai turėjo įtakos jos užmiršimui vėlesniais laikais⁸. Toks atsargumas buvo lemtas nuogaštavimo, kad skirtis tarp esmės ir buvimo akto gali būti suvokta kaip skirtis tarp dviejų būtybių. Nuogaštavimas buvo pagrįstas: jau pirmos kartos Tomo Akviniečio mokinys Žilis Romietis šią skirtį kaip tik taip ir suvokė – kaip skirtį tarp *dues res*⁹. Kadangi šis suvokimas atrodė kur kas natūralesnis, nei paties Tomo Akviniečio interpretacija, jis šimtmečiams užtemdė tikrąją *distinctio realis* doktrinos prasmę¹⁰ ir davė pretekstą visai plejadi mąstytojų – nuo Dunso Škoto iki Christiano Wolffo – jį atmesti kaip nesusipratimą. Juk teiginys, kad viename *res* egzistuoja du *res*, gali būti vertinamas tik kaip loginė klaida. Pats Tomas Akvinietis dėjo pastangas, kad užkirstų kelią šiai klaidingai interpretacijai, posakyje *esse est aliud ab essentia*¹¹ („būtis yra kita, nei esmė“) rašydamas ne įprastai vartojamą žodį *aliquid* („kitas dalykas“), o naujadarą *aliud* („kitas...“). Iš tiesų buvimo aktas būtybėje esmės atžvilgiu nėra *alia res*, jis skiriasi nuo esmės ne kaip kokia nors „kita esmė“ ar „kita būtybė“, ne kaip *aliud quid*, o kaip kažkas kita, nei esmė. Jis yra realus, kaip reali yra esmė, bet niekaip nesusijęs su tuo, ką apibrėžiame per „esmės“ sąvoką.

⁸ Géry Prouvost, *op. cit.*

⁹ Gilles de Rome, *Théorèmes de l'être et de l'essence*, Paris: Les Belles Lettres, 2011.

¹⁰ Pavyzdžiui, Heideggeris, interpretuodamas Tomo Akviniečio būties filosofiją, prieina prie tokios išvados: „Įaktualinto esinio aktualumas yra kažkas skirtingo iki tiek, kad patsai sudaro *res*, pačia tikriausia šio žodžio prasme“ (Martin Heidegger, *Die Grundprobleme der Phänomenologie*, Frankfurt: Klostermann, 1975, p. 130). Nenuostabu, kad Žilį Romietį Heideggeris pristato kaip tipišką akvinietiškosios doktrinos aiškintoją. Iš tiesų Tomas Akvinietis kaip įmanydamas vengė *actus essendi* traktuoti kaip *res*. Bet, tokiu atveju, kaip šį aktą apibrėžti? Tai – didžioji metafizikos problema.

¹¹ Thomas de Aquino, *De ente et essentia*, c. 5; Thomas de Aquino, *In IV librum Sententiarum*, I, d. 8, qu. 4, a. 3.

Dėl to paties nuogaštavimo Tomas Akvinietis retai vartojo posakį *distinctio realis*, nors jis ir išreiškė jo autentišką mintį. Jis buvo keičiamas iš esmės tą patį sakančiu, bet švelnesniu *compositio realis*¹². Buvimo aktas ir esmė būtybėje sudaro jungtį, kurią reikia suvokti kaip realią, t. y. kaip jungtį tarp realiai besiskiriančių „dalykų“ (prisimenant, kad vienas iš šių „dalykų“, būtybės *esse*, nėra dalykas *essentia*, *quidditas* ar *res* prasme). Šią ypatingą jungtį tarp dviejų realiai skirtingų principų Tomas Akvinietis iliustruoja šviesos metafora:

Kaip veikiamo daikto tapsmas nutrūksta, nutrūkus veikiančiajam, kuris yra tapsmo priežastis, taip ir būtybės buvimas nutrūksta, kai tik baigiasi veikimas tos priežasties, iš kurios kyla ne tik šios būtybės tapsmas, bet ir pati jos būtis. Šildomas vanduo dar kurį laiką išlaiko šilumą, pasibaigus ugnies veikimui, bet apšviestas oras tuoj pat nustoja būti apšviestu, saulei nutraukus savo spinduliuvimą. Mat vanduo yra pajėgus įimti ugnies šilumą, nors ši specifiškai priklauso ugniai, ir jeigu jis būtų priverstas pats įgauti ugnies formą, jis būtų visada karštas; bet kadangi vanduo tik netobulai dalyvauja ugnies formoje, tai šiluma jame išsilaikys laikinai, nes jo dalyvavimas šilumos principu yra pernelyg silpnas. Tuo tarpu oras jokiū būdu iš prigimties nėra pajėgus įgauti šviesos, kuri specifiškai priklauso tik saulei, nes tai reikštų, kad oras įgavo pačios saulės, šviesos principo, formą; todėl, neturėdama ore jokio pagrindo, šviesa nustoja buvus ore tuoj pat, kai tik baigiasi saulės veikimas. Visų sukurtųjų būtybių situacija Dievo atžvilgiu yra tokia pati, kaip oro situacija jį apšvieičiančios saulės atžvilgiu.¹³

Kaip apšviestas oras yra absoliučiai susitapatinęs su šviesa, taip buvimo aktas būtybėje sudaro visišką vienybę su jos esme: *compositio realis*; tačiau kaip oras savyje niekaip neturi šviesos formos ir šviesos principo, taip ir būtybėje jos esmė nėra pajėgi išsilaikyti pati iš savęs – jai reikia iš būties principo ateinančio buvimo, kurio savyje pačioje ji niekaip negali išgauti: *distinctio realis*. Būtybės buvimas yra paslaptinas elementas, kuris, susitapatinęs su būtybės esme, padaro, kad būtybė yra tokia, o ne kitokia, bet jis pats nėra kokia nors būtybės esmės dalis ar predikatas. *Distinctio realis* (*compositio realis*) doktrina teigia skirtumą tapatume – vieną iš paslaptiniausių Vakarų metafizikos įžvalgų, sudariusių Heideggerio mąstymo branduolį¹⁴. Šiuo požiūriu Tomo Akviniečio būties metafizika atveria atsi-

¹² Thomas de Aquino, *De veritate*, qu. 27, a. 1, ad. 8.

¹³ Thomas de Aquino, *Summa theologica*, I, qu. 104, a. 1.

¹⁴ Jean Greisch, „Identité et différence dans la pensée de Martin Heidegger: Le chemin de l'Événement“, in: *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, Paris, 1973, nr. 57, p. 71–111; Povilas Aleksandravičius, „Faktiškumo sąvoka ir jos reikšmė Heideggerio filosofijoje“, in: *Iššūkis metafizikai: Lietuviškos Heideggerio filosofijos interpretacijos*, sudarė Antanas Andri-

naujinimo perspektyvą XX a. ontologiniam mąstymui. Ji ne tik pranoksta žymųjį Heideggerio suformuluotą onto-teo-logijos projektą¹⁵, heidegeriškąją mąstymo istorijos interpretavimo prizmę ir kritikos bazę, bet ir sudaro solidžią alternatyvą bei dialogo partnerystę vokiečių filosofo fundamentaliajai ontologijai. Kaip rodo Johannesas Baptistas Lotzas ir mūsų pačių atlikti tyrimai¹⁶, Heideggerio filosofijos horizontą galėjo sudaryti ne tik Mokytojo Eckharto *Gelassenheit* sąvoka, bet ir Tomo Akviniečio *distinctio realis* doktrina, jeigu jis būtų dėjęs pastangas ją suprasti tiesiogiai, o ne barokinei scholastikai tarpininkaujant¹⁷.

Distinctio realis (compositio realis) doktrinos pagrindimas ir galima jos sąsaja su Henri Bergsono metafizika. Kadangi *distinctio realis (compositio realis)* doktrinos reikšmė filosofijos istorijoje buvo suvokiama dažniausiai neteisingai, pagal minėtą Žilio Romiečio *dues res* modelį, tai ir jos pagrindimas rodėsi miglotas. Ne vienas komentatorius pagrindiniu ir net vieninteliu šios doktrinos argumentu laikė teologinę pasaulio kūrimo iš nieko (*creatio ex nihilo*) dogmą. Antai Heideggeris tvirtina: „Tomistai, kurie palaiko šią doktriną [*distinctio realis*], priešinguose jai teiginiuose mato neišvengiamą pasaulio kūrimo galimybės neigimą“¹⁸.

Nenutrūkstamo pasaulio kūrimo iš nieko tvirtinimas Tomui Akviniečiui iš tiesų yra esminis, ir jis pripažino jo teologinę kilmę¹⁹. Vis dėlto, nors *creatio ex nihilo* dogma puikiai dera su *distinctio realis* doktrina²⁰, pastaroji

jauskas, (ser. *Neklasikinė filosofija*, kn. 5), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019, p. 397–417.

¹⁵ Jean-Luc Marion, „Saint Thomas d’Aquin et l’onto-théo-logie“, in: *Revue thomiste*, Toulouse, 1995, nr. 95, p. 31–66.

¹⁶ Johannes B. Lotz, *Martin Heidegger und Thomas von Aquin*, Pfullingen: Günter Neske, 1975; Povilas Aleksandravičius, *Temps et éternité chez Saint Thomas d’Aquin et Martin Heidegger*, Saarbrücken: Editions universitaires européennes, 2010.

¹⁷ Žinoma, gretinant Tomo Akviniečio ir Heideggerio filosofijas, reikia klausti, kokiu mastu galima tapatinti *actus essendi* ir ontologinio skirtumo doktrinas. Bet jų sąsajos nėra abejotinos. „Savo sisteminė reikšmė [...] ontologinis skirtumas iš esmės nenuolsta nuo tomistiškojo *distinctio realis*“ (Hans Urs von Balthasar, *La gloire et la croix*, t. 4: *Le domaine de la métaphysique: Les héritages*, Paris: Aubier, 1983, p. 379).

¹⁸ Martin Heidegger, *op. cit.*, p. 131.

¹⁹ Thomas de Aquino, *Summa theologica*, I, qu. 46, a. 2.

²⁰ „Tik nuo Dievo valios priklauso tai, kad jis teikia savo kūriniam būvimą. Dievas išsaugo dalykus kaip esančius tik todėl, kad jis nenutrūkstamai jiems duoda jų egzistenciją. [...] Jis galėtų nustoti joms teikti būvimą, ir jos tuoj pat nustotų egzistuoti“ (Thomas de Aquino, *Summa theologica*, I, qu. 104, a. 3; cf. qu. 9, a. 2).

remiasi ne vien teologiniais, bet ir grynai metafiziniais argumentais. Tomas Akvinietis pabrėžia, kad esmės ir buvimo akto realus skyrimas būtybėje nėra suprastinas remiantis platoniškuoju daikto idėjos ir materialaus daikto santykio modeliu: daikto esmė, negaunanti buvimo akto, neegzistuoja kokiam nors kitame (idėjų) pasaulyje, kaip savo „į-egzistencinimo“ laukianti forma. Akviniečio aristotelizmas čia prabyla visa jėga: forma be savo subsistencijos neegzistuoja, t. y. egzistuoja tik substancijos, tik egzistenciją pasaulyje turinčios formos be jokio atskiro „idealių formų“ užnugario. Jei egzistuoja forma, tai tik kaip reali substancija. Todėl Tomas Akvinietis mėgsta kartoti, kad „būtis lydi formą“, *esse consequitur ad formam*. Ir kaip tik todėl, kad egzistuoja tik substancijos, t. y. kad forma negali egzistuoti be buvimo akto, kuris iš jos daro substanciją, forma negali būti laikoma savo buvimo akto veikiančiąja priežastimi²¹: „Forma negali būti savo paties buvimo akto priežastimi, nes, norint būti savo paties buvimo priežastimi, pirma reikia būti“²². Niekas negali pagrįsti pats savęs.

Kitaip tariant, formą galime vadinti, kaip tai daro Aristotelis, substancijos priežastimi, *causa essendi*, ta prasme, kad bet kuri substancija privalo ją turėti: nerasime būtybės, kuri egzistuoūtų neturėdama esmės. Tačiau forma nėra substancijos buvimo priežastis. Formuodama tai, kas gali buvimą priimti (būva tik būtybės, turinčios formą), ji savyje neturi nieko, kas jai leistų pačiai iš savęs buvimą teikti. Prisimenant oro ir šviesos palyginimą, oras yra *causa lucendi* ta prasme, kad iš prigimties yra pajėgus šviesą priimti, o šviesa negali skliti kitaip, kaip tik oru. Bet oras nėra fundamentali šviesos priežastis, jis nešviečia pats iš savęs. Tikroji *causa lucendi* gali būti tik saulė. Taip ir būtybės esmė padaro, kad šioji gali būti būties priėmėja, bet pati būtis turi ateiti iš kitur:

Tik per formą substancija tampa tuo, kas gali priimti būtį: *per formam enim substantia fit proprium susceptivum ejus quod est esse*.²³

Būtis formos atžvilgiu yra kaip aktas [potencijos atžvilgiu]. Mat jeigu būtybėse, kurias sudaro forma ir materija, forma yra vadinama būties priežastimi, tai tik todėl, kad ji yra substancijos išpildytoja, bet šio išpildymo aktas yra pati būtis: pavyzdžiui, permatomumas yra oro šviesumo priežastis, nes jis lemia, kad oras gali priimti šviesą [bet jis pats nėra šviesos priežastis].²⁴

²¹ Thomas de Aquino, *De Anima*, a. 14, ad. 4, ad. 5.

²² Etienne Gilson, *L'Être et l'essence*, p. 103.

²³ *Ibid.*, p. 55.

²⁴ Thomas de Aquino, *Summa contra Gentiles*, II, c. 54.

Būtis (*esse*) ir esmė (*essentia*) atlieka skirtingas funkcijas, todėl yra skirtingi. Pagal Gilsono formuluotę, „būtis nėra tai, kas daro substanciją, bet tai, kas leidžia substancijai egzistuoti“²⁵. Substancijos esmė yra forma: nematerialiose būtybėse forma pati viena sudaro esmę, nesinaudodama materija, o materialiose – forma skleidžiasi kaip esmė, jungdamasi su materija. Tačiau bet kuriuo atveju prie esmės prisideda nuo jos nepriklausantis buvimo aktas, ir tik nuo šios jungties priklauso pats substancijos egzistavimas: buvimo aktas aktualizuoja esmės (formos) sudaromą substanciją. Taigi nematerialioje būtybėje²⁶ aptinkame vieną jungtį (*compositio*), kurią sudaro esmė ir ją, kaip substanciją, aktualizuojantis buvimo aktas, o materialioje – dvi: jungtį tarp formos ir materijos ir jungtį tarp iš formos ir materijos sudarytos substancijos ir ją aktualizuojančio buvimo akto:

Substancijoje, kurią sudaro materija ir forma, aptinkame dvigubą tvarką: pirmojoje materija yra tvarkoma formos; antrojoje taip sudarytas daiktas yra tvarkomas buvimo, kuriame jis dalyvauja. Mat daikto buvimas nėra nei jo forma, nei jo materija, bet [kažkas] kita, ateinančio į daiktą per jo formą.²⁷

Kitas argumentas *distinctio (compositio) realis* doktrinai pagrįsti kyla iš būtybių „singularumo“ arba konkretumo refleksijos. Skirtumas tarp realiai egzistuojančių individualių substancijų, turinčių tą pačią esmę, nėra paaiškinamas tik per materiją, tradiciškai traktuojamą kaip individualumo principas. Vienodus daiktus sudaranti materija yra tokia pati, bet ne ta pati. Todėl materialusis būtybės individualumo principas irgi turi turėti gilesnį pagrindą. Tokią pačią esmę turinčių būtybių skirtingumas gali būti paaiškinamas tik tuo, kad kiekvienoje iš jų veikia nuo esmės atskiras buvimo aktas:

Visi dalykai, kuriuos traktuojame kaip substancijas, yra sudaryti iš realios jungties (*compositio realis*), nes daiktas, kuriam priskiriame substancinę būtį, subsistuoja savo būtyje, ir todėl yra būtina, kad jo būtis būtų kita, nei jis pats; kitaip jis nesiskirtų, kaip esantis, nuo tų daiktų, kurie turi tokią pačią esmę kaip jis.²⁸

Mūsų požiūriu, tomistiškasis buvimo singularumo arba konkretumo argumentas nukreipia į dar vieną XX a. plėtotą metafizinę refleksiją – Hen-

²⁵ Etienne Gilson, *op. cit.*, p. 104.

²⁶ Išskyrus Dievą, kuriame vieninteliame nėra jokios atskirties ir jungties: buvimo aktas dievybėje yra Dievo esmė, visiškame vienyje (Thomas de Aquino, *Summe theologica*, I, qu. 3).

²⁷ Thomas de Aquino, *De substantiis separatis*, cap. VI.

²⁸ Thomas de Aquino, *De Veritate*, qu. 27, a. 1, ad. 8. Šis argumentas yra detaliai išplėtotas André Forest, *La structure métaphysique du concret selon saint Thomas d'Aquin*, Paris: Vrin, 1956.

ri Bergsono trukmės koncepciją. Kaip tik trukmė padaro esinį unikaliu ir konkrečiu, nepakeičiamu jokių kitų esinių, net jeigu esinių forma ir juos sudaranti materija būtų absoliučiai identiški: jų trukmė, jų individuali istorija yra skirtingos. Kiekviena būtybė išgyvena savo trukmę, savo laiką. *Distinctio realis* doktrina išryškina ontologinį kiekvienos konkrečios būtybės laiko fenomeną: būtybės buvimo aktas yra nuolatinis jos palaikymas būtyje, fundamentali dinamika, lemianti be perstojo vykstantį substancijos atsinaujinimą, taigi jos istoriškumą ir unikalią egzistenciją. Tomistiškoji *actus essendi* sąvoka reiškia būtybės esmės pastovumo ir jos kaitos suderinamumą, metaforiškai kalbant – būtybės (jos esmės, formos) brendimo procesą. Laiko fenomenas, kaip ontologinis būtybės fundamentas, leidžia gretinti Tomo Akviniečio ir Heideggerio filosofijas, tačiau taip pat galime kelti tomistiškojo buvimo akto ir bergsoniškosios trukmės analogijos hipotezę. Pasak Bergsono, būtybę charakterizuoja tam tikras dinamiškas tęstinumas („trukmė“) – nuolatos atsinaujinanti, praeitį dabartyje išlaikanti ir dabarties patirtimi papildanti *atmintis*, būdinga ne tik žmonėms ir gyviems organizmams, bet ir, tam tikra forma, materialiams daiktams. Bergsono mąstymo evoliuciją galime schematiškai išreikšti įvardindami jo keturių didžiųjų veikalų tematikas: pirmajame veikale *Apie tiesioginius sąmonės duomenis* (*Essai sur les données immédiates de la conscience*, 1889) buvo išdėstytas trukmės fenomeno atradimas; veikale *Materija ir atmintis* (*Matière et mémoire*, 1896) – parodytas trukmės ir atminties atitikmuo, integruojant dvasios (psichologinio pobūdžio proceso) ir materijos sąvokas; *Kūrybinėje evoliucijoje* (*L'Évolution créatrice*, 1907) – detalai atskleistas gyvybinio polėkio, visatą apimančios fundamentalios energijos vyksmas, iš kurio kyla visų būtybių konkrečių trukmių procesas; pagaliau *Dvejuose moralės ir religijos šaltiniuose* (*Les deux sources de la morale et de la religion*, 1932) – gyvybinio polėkio šaltiniu buvo įvardytas Dievas. Ši Bergsono filosofijos schema leidžia suvokti visų būtybių pagrindo (gyvybinio/psichologinio pobūdžio trukmės, t. y. atminties) jungtį su visatą inspiruojančiu principu, vadinamu Dievu. Tomo Akviniečio teigiamo būtybių buvimo aktas taip pat turi gyvybinę-psichologinę dimensiją ir yra jungiamas su Dievu. Šiuo aktu Dievas kuria pasaulį, t. y. kiekvieną konkrečią būtybę, jai įkvėpdamas buvimą. Tačiau šis kūrimo aktas nėra automatinio pobūdžio gamybinis procesas, kaip jį interpretavo Heideggeris²⁹. Jis išreiškia dvasinio-gyvybinio pobūdžio intenciją: „Visi Dievo sukurtieji daiktai yra Dievo pažįstami, taigi Dievuje visi jie yra

²⁹ Martin Heidegger, *op. cit.*, p. 108–171.

pati dieviškoji gyvybė“³⁰. Būtybės buvimo aktas gali būti suvokiamas kaip trukmė, kurios tęstinumo ir kaitos vienovės, nenutrūkstamo būtybės esmės brendimo proceso, neįmanoma paaiškinti, nesuvokus psichologinės-dvasinės jo dimensijos – atminties ir atsinaujinimo, kylančio iš kitos instancijos, nei pati būtybės esmė.

Distinctio realis ir būties pažinimo klausimas. *Distinctio (compositio) realis* doktrina išryškina esminius būties pažinimo problemos momentus, kurie leidžia suprasti tam tikrus Vakarų metafizikos posūkius ir jos atsinaujinimo perspektyvas. Kadangi konceptualus mūsų pažinimas (*ratio*) yra tik formų pažinimas, tai, pažindami būtybę, mes pažįstame tik jos esmę (*essentia*), bet ne buvimo aktą (*esse* arba *actus essendi*). Todėl apie pačią būtį pasakyti nieko negalime, nes būtis nėra forma: *nec habet causam formalem sui esse*³¹. Nesuvokus šio tvirtinimo, visa tomistiškoji būties metafizika netenka ir savo esmės, ir originalumo. Jeigu buvimo aktas yra suprantamas kaip kažkokia kita forma, būtybėje prisidedanti prie tos formos, kurią vadiname daikto esme, tuomet būtis tėra tik substancijos atkartojimas, tam tikra replika, naudojama teologiniams tikslams: esą Tomas Akvinietis teigė būtybėje egzistuojant buvimą teikiančią Formą šalia būtybės esminės formos ir jis tai darė tam, kad galėtų įteigti Dievo, kaip šios super-Formos, buvimą. Iš tiesų Tomo Akviniečio mąstymas neturi nieko bendra su tokiu projektu: *actus essendi* nėra aktas, kylantis iš formos; būtis nėra forma. Būties analogijos (*analogia entis*) užmarštis ir toks buvimo akto suvokimas, tarsi jis taip pat būtų tam tikra forma, buvo tas veiksnys, kuris nulėmė – nuo Žilio Romiečio iki Francisko Suarezo ir nuo René Descarteso iki Christiano Wolffo – Vakarų metafizikos likimą, ir, pagaliau, ateizmo, jautusio poreikį atmesti Dievą, kaip substancinę formą ir intelektualinę šmėklą, atsiradimą³².

Būtybių esmių pažinimas krypsta į apibendrinimus: tokia yra natūrali mūsų mąstymo tendencija. Tačiau būtybės buvimo akto abstrakčiai pažinti negalima, nes, būdamas esmės *kitas (aliud)*, jis išslysta iš bet kokios abstrahuojančios operacijos. Todėl metafizikas apie būtį daugiau tylės, nei kalbės. Tai, ką jis galės pasakyti, labiau atitiks patirties aprašymus, galbūt poetinio pobūdžio, bet ne abstraktaus racionalumo reikalavimus. Būties apmąstymas kyla tik iš konkrečių būtybių refleksijos, atsispyrus nuo jų esminių

³⁰ Thomas de Aquino, *Summe theologica*, I, qu. 18, a. 4.

³¹ Thomas de Aquino, *De spiritualibus creaturis*, a. 1, ad. 5.

³² Etienne Gilson, *op. cit.*; Géry Prouvost, *op. cit.*; Jean-François Courtine, *op. cit.*

savybių ir atlikus šuolį į tą sferą, iš kurios visa kyla, bet kurios sąvokomis išreikšti negalima: tokia yra proporcionalumo analogijos esmė. Pamačius kažką gražaus ar kažką išmintingo, mąstymas apie to būtį vyks tik kaip intuityvi begalinio intensyvumo, dėl kurio šie dalykai yra, pagava, bet šis intensyvumas negalės būti išreikštas abstrakčiais konceptais. Religinėje plotmėje, begalybę patiriant kaip Asmenį, ši pagava virsta garbinimu³³. Tiesa, filosofas gali turėti autentišką jos patirtį anapus religinės plotmės, kaip liudija Heideggerio pavyzdys³⁴. Šis pavyzdys, kaip ir daugybė kitų, atskleidžia būties ir poetinės kalbos giminystę. Tai tik parodo iš pačios būties išplaukiančią galimybę ją apmąstyti labai įvairiai.

Šie svarstymai verčia užduoti klausimą, kas apskritai yra pažinimas ir ar egzistuoja tokia pažinimo forma, tokia intuicijos rūšis, kurios proceso rezultatas būtų kitoks, nei abstrakti sąvoka. Tomo Akviniečio *distinctio realis* doktrinos kontekste klausimas apie būties pažinimą yra toks: ar egzistuoja būties intuicija ir, jeigu taip, ar ji veda į būties sąvoką, o galbūt į kitokios formos pažinimą? XX a. šiuo klausimu buvo susiginčiję du didieji tomistai, Jacques'as Maritainas ir Etienne'as Gilsonas. Pirmasis pripažino būties intuicijos ir sąvokos egzistavimą, taigi pozityvaus būties pažinimo galimybę, o antrasis visa tai neigė, prisijungdamas prie apofatinės Vakarų metafizikos tradicijos³⁵.

Vis dėlto šį ginčą turėtume vertinti platesnės diskusijos apie žmogiškąjį pažinimą kontekste, ir čia neišvengiamai turėtume atgaivinti nuo Kajetano iki mūsų laikų pamirštą Tomo Akviniečio mokymą apie *intellectus* ir *ratio* skyrimą³⁶. Žmogaus protas pasižymi ne tik racionaliū mąstymu, bet ir ypatingu pajėgumu, Tomo Akviniečio apibrėžtu per sunkiai išverčiamą *intel-*

³³ Thomas de Aquino, *Summa theologica*, II-II, qu. 81, a. 3; Povilas Aleksandravičius, „Religija ir etika pagal Tomą Akvinietį“, in: *Santalka*, Vilnius, 2008, t. 16, nr. 3, p. 14–22.

³⁴ Apie „būties patirtį“ Tomo Akviniečio ir Martino Heideggerio darbuose, atskleidžiant jų interpretacijų sąsajas ir teorinius skirtumus, žr. Etienne Gilson, *Constantes philosophiques de l'être*, ypač VI skyrių, pavadintą „Susitikimas su būtimi“.

³⁵ Šiuo klausimu puikų reziümė rasime Georges Cottier, *Le désir de Dieu: Sur les traces de saint Thomas*, Paris: Parole et Silence, 2002, p. 67–82.

³⁶ Thomas de Aquino, *Summa theologica*, I, qu. 79. Po šimtmečių tylos, pirmasis apie tomistiškąjį *intellectus* / *ratio* skyrimą prabilo Pierre Rousselot, *L'intellectualisme de Saint Thomas*, Paris: Beauchesne, 1908. Šį skyrimą esame taikę, bandydami apibrėžti europietiškaį mąstymą ir jo būklę įvairiais istoriniais laikotarpiais; žr. Povilas Aleksandravičius, *Europos mąstymo kryptys ir ateitis*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2015. Kadangi kartais kyla nesusipratimų, pabrėžiame, kad tomistiškoji *intellectus* ir *ratio* skirtis nėra susijusi su Kanto intelekto ir proto sąvokomis.

lectus sąvoką. Žmogiškojo *intellectus* funkcija yra platesnė, nei vesti į *ratio* formuluojamus konceptus. Šis teiginys jungiasi su *distinctio realis* doktrina, kuri nurodo, jog būtybėje *actus essendi* yra daugiau, nei *essentia*. *Ratio* funkcija atitinka daikto esmės (*essentia*) pažinimą, *intellectus* – jo buvimo akto (*actus essendi*). Ir kaip *actus essendi* maitina *essentia*, taip *intellectus* – *ratio*. Taigi racionalūs konceptai, apibrėžiantys būtybių esmes, gali būti išsiskniję *intellectus* operacijoje, skrodžiančioje būtybių buvimo aktą, taip kaip forma yra išsisknijusi buvimo akte. Sekti, aprašyti ir gilintis į šią dinamiką – tokia yra metafizikos užduotis, kylanti iš *distinctio realis* doktrinos.

Intellectus pajėgumą Tomas Akvinietis aiškino kaip *intus legere*, „skaičiuoti [daiktus] iš vidaus“³⁷. Jeigu norime pažinti būtį, iš kurios kyla daiktų esmės, mūsų mąstymas turi susitapatinti su būtybių buvimo aktais, ne tik su jų formomis. Mūsų akimis, ieškant sąsajų su šiuolaikine metafizika, šią tomistiškosios būties ir jos pažinimo struktūrą būtų naudinga konfrontuoti su bergsoniškąja trukmės intuicijos samprata, kurią prancūzų mąstytojas plėtojo visuose savo veikaluose, o sistematiškiausiai išdėstė paskutiniajame – *Mąstyme ir judėjime* (*La pensée et le mouvant*, 1934).

Išvada. Tomo Akviniečio *distinctio (compositio) realis* doktriną nėra lengva suprasti. Sunkumą kelia vieno iš šios skirties sandų – buvimo akto – specifika. Mūsų supratimas yra natūraliai pritaikytas suvokti tik kitą sandą, būtybės esmę. O būtybės buvimo aktas išsprūsta iš konceptualaus pažinimo lauko. Jis yra radikaliai kitoks, nei esmė, unikalus, netelpantis į jokias abstrakcijas, nepriklausantis tipams ar kategorijoms. Jo originalumo nesuvokimas lėmė, kad netgi Tomo sekėjai jį aiškino pagal esmės sąvokos modelį, tarsi jis būtų kita esmė, kita forma, kitas *res*. Tai – klaidingas aiškinimas, turėjęs milžiniškų pasekmių Vakarų metafizinei tradicijai. Iš tiesų buvimo akto specifika reikalauja radikaliai kitokios prieigos nei abstraktus suvokimas, kitokio filosofinio metodo ir kitokios metafizikos. Jeigu jo negalima sugauti konceptu, tai nereiškia, kad mąstymas jo nepasiekia kitais pajėgumais. Norint suprasti Tomo Akviniečio būties metafiziką ir *distinctio realis* prasmę, būtina atgaivinti dar vieną moderniosios scholastikos pamirštą, ir tik XX a. tomistų atgaivintą jo filosofijos dalį – *intellectus* ir *ratio* skirtį. Buvimo akto neįmanoma suvokti, naudojantis tik *ratio*, bet tai gali padaryti *intellectus*, šis pajėgumas „skaičiuoti daiktą iš vidaus“. Straipsnyje iškėlėme hipotezę, kad Tomo Akviniečio būties filosofija, *distinctio realis*, ir specifinis mąstymo

³⁷ Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, II-II, qu. 8, a. 1.

pajėgumas, *intellectus*, turėtu būti sugretinti su Henri Bergsono trukmės ir intuicijos sąvokomis. Mūsų akimis, XXI a. pradžioje atgimstančio bergsonizmo ir atsinaujinusio tomizmo konfrontacija sudaro vieną įdomiausių ir reikalingiausių perspektyvų mūsų laikų metafizikai.

THOMAS AQUINAS' DOCTRINE OF *DISTINCTIO*
(*COMPOSITIO*) *REALIS*

Povilas Aleksandravičius

Summary

The article analyses Thomas Aquinas reflection of the problem of being. An explanation of the structure of an existing thing is raised and crystallized into *distinctio (compositio) realis* doctrine. The core of this doctrine is the stating of real difference between the essence of being (*essentia*) and the act of being (*esse* or *actus essendi*). Thomas Aquinas refers to Aristotle's doctrine of substance, takes the concepts of the act and of possibility from it but gives a new meaning to them: every material being is composed by the actualisation of its matter performed by the form, but this process, in turn, is actualised by the act of a different kind, the act of being. The signification of the notion of the difference between the essence and the act of being in every substance is analysed with emphasis on the fact of the misunderstanding of this doctrine of Thomas Aquinas by his own disciples and by the future generations of the Thomistic school. In the second part of article, the arguments of this doctrine are presented focusing on Thomas Aquinas' conception of the singularity and causality. Finally, in the third part of the article, the question of the method of the cognition of the act of being and the distinction between *ratio* and *intellectus* is raised and accentuated. The hypothesis of the confrontation of the philosophies of Thomas Aquinas and Henri Bergson is also suggested.

ROMOS KATALIKŲ DVASINĖS KOLEGIJOS ASESORIAI IŠ VILNIAUS VYSKUPIJOS: KOLEKTYVINIO PORTRETO ŠTRICHAI

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų Rusijos imperijai atitekusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių katalikų tikėjimą išpažįstančių, Romos katalikų Bažnyčiai priklausančių gyventojų religinio gyvenimo organizacija patyrė esminius pertvarkymus. Katalikai, kaip nepriklausantys valstybinės religijos funkcijas turinčiai Ortodoksų Bažnyčiai, buvo priskirti kitatikiams. Mogiliavo metropolijos kurijos kanclerio, aktyvaus bažnytinio gyvenimo dalyvio XIX a. pabaigos – XX a. pradžios laikotarpiu, bažnytinės teisės žinovo kun. Walery Płoskiewicziaus taiklia įžvalga, kad nepaisant to, jog imperijos įstatymai garantavo kitatikiams religinę laisvę, jų raida aki-vaizdžiai rodo, kad visus kitatikių, o ypač Katalikų Bažnyčios, religinius reikalus buvo siekiama pajungti imperijos interesams. Vadovautasi nuostata, kad bažnytinės valdžios šaltinis yra valstybė, o ne Bažnyčia¹. Nuo pat pirmųjų metų po ATR padalijimų Rusijos imperijai atitekusiose teritorijose pasaulietinės valdžios iniciatyva tikslingai buvo kurta sistema, kurios institucijoms buvo pavedamas imperijos valdiniais tapusių katalikų religinio gyvenimo tvarkymas.

Romos katalikų dvasinė kolegija (toliau – Kolegija)² – viena iš tokių. XX a. trečiame dešimtmetyje išleistos iki šiol savo vertės nepraradusios monografijos apie Apaštalų Sosto ir Rusijos imperijos santykius autoriaus jėzuito Adrieno Boudou vertinimu tai buvusi monstriška institucija³. Kolegijai, kuri

¹ Walery Płoskiewicz, „Władza biskupów rz.-katolickich w świetle prawodawstwa b. imperjum rosyjskiego“, in: *Kościół katolicki w Rosji: Materjały do jego historii i organizacji*, zes. 1, (ser. *Wydawnictwo Sekretariatu Arcybiskupa Mohylofskiego, Metropolity Rosji*), Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha 1932, p. 71–79.

² Istoriografijoje ši institucija įvardijama įvairiai – „Romos katalikų kolegija“, „Peterburgo Romos katalikų kolegija“, „Dvasinė kolegija Peterburge“, etc.

³ Adrieno Boudou prancūzų kalba rašytas darbo dvitomis pavadinimu *Le Saint Siège et la Russie: Leurs relations diplomatiques au XIX-e siècle* išleistas Paryžiuje 1922 ir 1925 m. tebėra

savo veiklą pradėjo 1801 m. pabaigoje, buvo deleguotos vyriausiosios Konsistorijos, t. y. vyskupijų konsistorijų priimtiems sprendimams dvasininkijos bylose, apeliacinės institucijos funkcijos. Kolegija turėjo lemiamą balsą teisinėse vyskupų bylose, veikė kaip apeliacinė instancija vyskupijų konsistorijų priimtų sprendimų vedybų bylose, turėjo vienuolinio gyvenimo kontrolės teisę. Kontroliavo taip pat Romos katalikų dvasinės akademijos ir vyskupijų seminarijų veiklą ir mokymo turinį. Dvasininkų baudžiamosios bylos, vyskupų, prelatų ir kanauninkų skyrimo klausimai, dvasinės literatūros cenzūra taip pat buvo Kolegijos žinioje⁴. Nors turėjo spręsti teisinius reikalus, reglamentuojamus Kanonų teisės paragrafais, nuo pat pradžių ji veikė kaip pasaulietinė, nekanoninė institucija⁵. Apaštalų Sostas Kolegijos nepripažino. Tik po to, kai aštunto dešimtmečio pradžioje Kolegija buvo reformuota ir jos kompetencija apribota iki ekonominių Bažnyčios reikalų tvarkymo teisės, Apaštalų Sostas 1875 m. kovo 2 d. dekretu *Imperiale Russorum* pripažino ją toleruotina⁶. Kolegija veikė iki Rusijos imperijos žlugimo 1917 m.

Steigiant Kolegiją numatyta, kad be pirmininko, kurio funkcijos buvo deleguotos Mogiliavo metropolitui, į ją įeitų du imperatoriaus skiriami nariai ir šeši asesoriai iš imperijos teritorijoje buvusių šešių vyskupijų, kuriuos trejų metų kadencijai iš savo tarpo rinko vyskupijų katedrų kapitulos⁷. Nuosekliai siekta Kolegijos kompetencijai priskirti taip pat buvusios Lenkijos Karalystės vyskupijų reikalų tvarkymą. Tačiau, kaip rodo įvykių seka, ne itin sėkmingai, nes atitinkamo turinio įsakas buvo paskelbtas tik 1867 m. Kun. Bolesława Kumoro, vieno iš produktyviausių XX a. antros pusės Bažnyčios istorikų, nuomone, Lenkijos vyskupai, užsitikrinę popiežiaus Pijaus IX palaikymą, pasipriešinę minėto įsako įgyvendinimui⁸. Peršasi prielaida, kad šis teiginys turėtų būti koreguotinas. Turimi šaltinių duomenys leidžia teigti, kad paskutiniaisiais septinto dešimtmečio metais Lenkijos

aktualus. Čia ir toliau cituojama iš monografijos vertimo į lenkų kalbą: Adrjan Boudou T. J., *Stolica Święta a Rosja: Stosunki dyplomatyczne między niemi w XIX stuleciu*, przekład Zofii Skowrońskiej, t. 2: 1848–1883, Kraków: Nakład Wydawnictwa Księży Jezuitów, 1930, p. 371.

⁴ Aukščiausiai patvirtintas Senato raportas, Nr. 20.053, 1801-11-13, in: *PSZ*, t. 26, p. 823–824; prieiga prie *PSZ* rinkinių internete: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php.

⁵ Aleksy Petrani, *Kolegium Duchowne w Petersburgu*, Lublin: Drukarnia „Narodowa“ Leona Milarskiego, 1950, p. 137.

⁶ *Ibid.*, p. 109–110; Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980, p. 29.

⁷ Aleksy Petrani, *op. cit.*, p. 136–137; Bolesław Kumor, *op. cit.*, p. 29.

⁸ Bolesław Kumor, *op. cit.*, p. 29.

Karalystės vyskupijos jau buvo atsiuntusios asesoriaus tarnystei savo atstovus⁹. 1901 m. imperatorius patvirtino Valstybės Tarybos sprendimą dėl naujos Kolegijos struktūros. Tad paskutiniaisiais šios institucijos gyvavimo dešimtmečiais į ją be pirmininko, kuriuo kaip ir anksčiau būdavo Mogiliavo arkivyskupas, ir dviejų narių, įėjo keturi imperijos ir Lenkijos Karalystės teritorijose esančių katalikų vyskupijų katedrų kapitulų renkami asesoriai. Iš jų du turėjo būti iš Mogiliavo arkivyskupui pavaldžių vyskupijų, du iš Varšuvos arkivyskupijos¹⁰. Akivaizdu, kad tikslingai siekta įvesti koleginių Katalikų Bažnyčios valdymą, būdingą protestantų Bažnyčios organizacijai¹¹. Taigi Rusijos imperijos (nuo septinto dešimtmečio pabaigos ir Lenkijos Karalystėje) teritorijoje buvusių katalikų vyskupijų vyskupai, pagal Bažnyčios kanonus po popiežiaus turintys aukščiausios savo vyskupijos teisėjo prerogatyvas, kaip taikliai pastebėjo Boudou, buvo priversti paklusti kanoninių įgaliojimų neturinčiai teisėjų tarybai, kuriai kaip teisėjas priklausė ir jam pavaldus jo valdomos vyskupijos asesorius¹².

Literatūros ir šaltinių apžvalga. XX a. viduryje išleistame Aleksey'o Petrano veikale, skirtame Kolegijos istorijos ir veiklos analizei, glaustai pristatyti ir šios institucijos raidos etapai¹³. Autorius taip pat sudarė Kolegijai pirmininkavusių 23 asmenų sąrašą¹⁴, nurodydamas jų tarnystės metus, tačiau vyskupijų deleguotieji dvasininkai – asesoriai – liko už šio tyrimo ribų. Temos literatūroje vienos ar kitos vyskupijos asesoriai yra minimi, tačiau iki šiol nėra žinomas bendras šias pareigas ėjusių dvasininkų skaičius. Vilniaus vyskupiją atstovavę dvasininkai – ne išimtis. Vilniaus vyskupijos Rusijos imperijos laikotarpio istorijos analizei skirtuose tekstuose, kuriuose viename ar kitame kontekste yra gilinamasi į Kolegijos asesoriais buvusių dvasininkų veiklą, jų eitos asesorstės pareigos paprastai yra nurodomos.

⁹ *Ordo divini officii recitandi sacrique peragendi a clero dioecesis Vilmensis pro AD 1869 = Порядок богослужения для духовенства Виленской епархии на 1869 год*, Vilnae: [Typis A. Syrkin] = Вильна: Типография А. Сыркина, 1868, p. 111–112.

¹⁰ Apie Romos katalikų dvasinę kolegiją, aukščiausiai patvirtinta Valstybės Tarybos nuomonė, Nr. 20041, 1901-05-07, in: *PSZ, rink.* (1881–1913), t. 21, d. 1, p. 310–311; http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php; Aleksey Petrani, *op. cit.*, p. 114–115.

¹¹ Antanas Alekna, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos leidykla, 1936, p. 119; *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sudarytojas Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 327.

¹² Adrjan Boudou T. J., *op. cit.*, p. 371.

¹³ Aleksey Petrani, *op. cit.*

¹⁴ *Ibid.*, p. 141.

Enciklopedinėse biogramose, kurias turi dauguma iškilesnių vyskupijos dvasininkų, šis jų biografijos faktas taip pat atsispindi. Tačiau tyrimų, skirtų Vilniaus vyskupijos į Kolegiją siųstų asesorių, kaip socialinės hierarchinės dvasininkijos grupės, išsamesniam pristatymui, nėra. Jų atrankos mechanizmas taip pat nėra aptartas.

Šio straipsnio tikslas – pasitelkus istoriografiją ir pirminių šaltinių duomenis, identifikuoti Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos rinktus ir vyskupiją Kolegijoje atstovavusius dvasininkus, išanalizuoti jų skyrimo į šias pareigas procedūrą. Remiantis bažnytinės karjeros, išsilavinimo, intelektualinio darbo aspiracijų, bažnytinės karjeros ir amžiaus kriterijais aptarti šių Vilniaus vyskupijos dvasininkų, kaip pareigybės vienijamos hierarchinės dvasininkijos grupės, kolektyvinio portreto štrichus.

Kolegijos asesorių rinkimo teisė buvo deleguota vyskupijos katedros kapituloms, tad pagrindiniu šaltiniu tapo Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos posėdžių protokolai. Jų santrauką, apimančią ir XIX a. laikotarpį, publikuotą kaip trečiąją trijų knygų apimties veikalo dalį XX a. pradžioje, yra parengęs katedros kapitulos prelatas Jonas Kurčevskis¹⁵. Šioje santaukoje, kaip taisyklė, dažniausiai nurodomas tik pats išrinkimo faktas, tačiau informacijos apie vieno ar kito asesoriaus rinkimų aplinkybes nėra. Tad rašant straipsnį minėtuoju Kurčevskio veikalu naudotasi, tačiau prioritetas teiktas katedros kapitulos posėdžių protokolų originalams ir jų nuorašams, saugomiems Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyriaus (toliau – LMAVB RS) rinkiniuose. Posėdžių protokolų rinkinys pasirinkto tyrimo aspektu yra informatyvus šaltinis tiek identifikuojant asesorių personalijas, tiek aiškinantis Vilniaus vyskupijos asesorių skyrimo aplinkybes ir kadencijas bei jų trukmę. Tad dėl LMAVB RS turimo protokolų rinkinio spragų (antai iš 1830–1833 ir 1903–1915 m. yra išlikę tik jų fragmentai), šiuo laikotarpiu rinktų asesorių kadencijų pradžios, kaip ir trukmės, remiantis posėdžių protokolais, nustatyti neįmanu. Informatyvūs yra vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio Kolegijai siųsti raportai, kurių nuorašai atskira įrišta knyga saugomi Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LNMMB RS). Daugiau duomenų apie Vilniaus vyskupiją Kolegijoje atstovavusius asesorius ir jų veiklą turėtų būti šios institucijos dokumentuose, saugomuose Rusijos valstybės istorijos archyve (f. 822), tačiau rengiant šį straipsnį jais pasinaudota

¹⁵ *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3: *Strzeszczenie aktów kapituły wileńskiej*, opracował ks. Jan Kurczewski, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, MCMVI, p. 406–534.

fragmentiškai. Katedros kapitulos posėdžiuose esančius pasirinktos temos analizei svarbius duomenis reikšmingai papildė vyskupijos metiniuose kalendoriuose, vadinamuosiuose *direktoriumuose*, Lietuvos istoriografijoje neretai įvardijamuose *rubricėlėmis*¹⁶, skelbta informacija, kuria remiantis galima nustatyti vienais ar kitais metais vyskupiją Kolegijoje atstovavusius asmenis. Iškilėsių asesoriais tarnavusių dvasininkų biografijos yra spausdintos enciklopediniuose leidiniuose ir žinyuose. Rašant straipsnį pravarčios buvo biografijos, publikuotos *Polski słownik biograficzny* tomuose. Pasinaudota taip pat *Encyklopedia katolicka* spausdintomis asesoriais tarnavusių Vilniaus vyskupijos dvasininkų biogramomis.

Asesorių rinkimų procedūra. Iki įsteigiant Kolegiją Rusijos imperijai po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų atitekusiose teritorijose buvusios katalikų vyskupijos turėjo pareigą deleguoti asesorius į Romos katalikų Justic-Kolegijos Departamentą (toliau – Departamentas). Rinkimai į šį Departamentą buvo vyskupo kompetencijoje¹⁷. Tuometis Vilniaus vyskupas Kosakovskis vyskupijai 1800 m. atstovauti trejų metų kadencijai išsiuntė vyskupijos katedros kapitulos kanauninką Ignotą Houvaltą¹⁸. Įsteigus Kolegiją, Houvaltas liko Sankt Peterburge naujai įsteigtosios institucijos vyskupijos asesoriaus pareigoms. Akivaizdu, kad Departamente tarnavusių vyskupijų asesorių *triennium* buvo pratęstas. Taigi pirmajam Vilniaus vyskupijos asesoriui Kolegijoje katedros kapitulos sprendimo neprireikė.

Rinkimų procedūrą koordinavo Kolegija. Artėjant naujų rinkimų datai, Kolegija nurodymą dėl kandidato į asesorius rinkimų siūsdavo vyskupui, kuris turėjo pareigą pavesti katedros kapitulai išrinkti kandidatą. Antai 1803 m. liepos pradžioje Vilniaus vyskupą pavaduojantis katedros

¹⁶ Vyskupijos liturginiai kalendoriai, kuriuose šalia kitų duomenų buvo pateikiama informacija tiek apie vyskupijos, tiek apie Bažnyčios institucijas, veikusias Rusijos imperijoje – taigi ir Kolegiją – jų struktūrą ir narius, buvo rengiami ir, kaip taisyklė, išleidžiami kiekvienų metų pabaigoje. Tad jeigu, pavyzdžiui, personalijos dėl vienokių ar kitokių priežasčių tų metų, kuriems skirtas kalendorius, eigoje pasikeisdavo (pavyzdžiui, asesoriaus sušlubavusi sveikata ar mirtis), tai duomenų pokyčiai atsispindėdavo tik kitų metų kalendoriuje. Vilniaus vyskupijai dažniausiai kalendoriai leisti pavadinimu *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in AD* [nurodomi metai]. Po 1915 m. dominuojančiu Vilniaus vyskupijos kasmečio liturginio kalendorius pavadinimu tampa *Ordo divini officii recitandi missaeque celebrandae ad usum dioecesis vilnensis [...]*.

¹⁷ Įsakas dėl asesorių siuntimo į Romos katalikų dvasinės Justic-Kolegijos departamentą, Nr. 19.595, 1800-10-11, in: *PSZ*, t. 26, p. 823–824.

¹⁸ Jono Nepomuko Kosakovskio raportas Departamentui, 1800-12-10, in: *LNMMB RS*, f. 130, b. 2208, p. 106.

kapitulos kanauninkas Nikodemas Puzina gavo Kolegijos raštą, įpareigojantį jį užtikrinti, kad katedros kapitula ne vėliau kaip per šesetą savaičių nuo jo gavimo išrinktų asesorių kitai kadencijai¹⁹. Katedros kapitula tąkart vienbalsiai naujai kadencijai išrinko kanauninką grafą Motiejų Tiškevičių, įpareigodama jį nustatytu laiku – 1803 m. spalio 11 d. – pradėti eiti Kolegijos asesoriaus pareigas²⁰. Nėra žinoma, kad tąkart rinkimuose būtų dalyvavę daugiau kandidatų. Tokio požiūrio, t. y. teikti tik vieną kandidatą, Vilniaus katedros kapitula nuosekliai laikėsi ir toliau. Turint omenyje, kad rinkimų procedūrą koordinavusi Kolegija, rinkimams į naują kadenciją artėjant, atitinkamo turinio raštą adresuodavo vyskupui, bet ne tiesiogiai katedros kapitulai, akivaizdu, jog vyskupas nuo rinkimų proceso nebuvo nušalintas. Tačiau sprendimo teisės siūlant kandidatus jis neturėjo. Katedros kapitulos teisės taip pat buvo ribotos – sprendimas dėl pasiūlyto kandidato į asesorius įsiteisėdavo, kai siūlomai kandidatūrai pritardavo aukščiausia valdžia²¹.

Detalesnė katedros posėdžių protokolų analizė leidžia teigti, kad katedros kapitulos išrinktam kandidatui aukščiausios valdžios sprendimas ne visuomet būdavo palankus. Tiesa, tokių atvejų Vilniaus vyskupijoje per visą laikotarpį būta tik dviejų. Pirmasis iš jų – prelato Aleksandro Važinskio, kurį katedros kapitula 1860 m. ketino rinkti į Kolegijos asesorius, nenordama kitai kadencijai pratęsti šias pareigas einančio prelato Aleksandro Vrublevskio (žr. toliau) įgaliojimų²². Važinskis tuomet dubliuoti pareigas negavo leidimo²³. Iš katedros kapitulos posėdžiuose cituotų Važinskio laiškų šiuo klausimu peršasi prielaida, kad tam pirmiausia nepritarė tuometis metropolitas, taigi Kolegijos pirmininkas, Vaclovas Žilinskis. Katedros kapitula tąkart vienbalsiai išrinko kanauninką Joną Menue, Vilniaus Šv. Rapolo

¹⁹ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1803-07-10, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, l. 450–452.

²⁰ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1803-07-17, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, l. 452–455.

²¹ Visus katalikų valdymo reikalus Rusijos imperijoje 1832 m. perdavus Vidaus reikalų ministerijai, dėl Kolegijos asesorių tinkamumo/netinkamumo šiai tarnystei sprendimą priimdavo vidaus reikalų ministras. Tačiau iš pirminiuose šaltiniuose fiksuotų duomenų galima spręsti, kad imperatorius bent ir toliau vizuodavo ministro sprendimą. Argumentuotam atsakymui, ar tai buvo tik išskirtiniai atvejai, reikėtų platesnio spektro tyrimų.

²² Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1860-04-22, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 207v–208.

²³ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1860-07-12, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 210v.

bažnyčios kleboną²⁴. Tačiau Menue baigdamas savo *triennium* ir nepanorėjęs likti antrajai kadencijai motyvavo tuo, kad Šv. Rapolo bažnyčios klebono pareigos jį verčia grįžti į Vilnių, – čia vėl buvo prisimintas Važinskis, kuris neprieštaravo, kad jo kandidatūra būtų pasiūlyta į Kolegijos asesorius²⁵.

Katedros kapitulos posėdis, kuriame į Kolegijos asesorius buvo išrinktas Važinskis, vyko jau po Mogiliavo metropolito ir kartu Kolegijos pirminko Vaclovo Žilinskio mirties 1863 m. balandžio mėnesį. Galbūt buvo tikėtasi, kad naujasis Kolegijos pirmininkas pareigų dubliavimui neprieštaraus. Tokie lūkesčiai, jeigu jų ir būta, nepasiteisino. Tų pačių metų liepos mėnesį katedros kapitulos posėdyje iš Kolegijos buvo gautas imperatoriaus įsakas, kad Važinskiui neleidžiama dubliuoti pareigų. Pareikalauta taip pat paaiškinti, kodėl jo tarnybos lape katedros kapitula nenurodė, kad 1848–1856 m. Važinskis nušalintas nuo kunigo tarnystės ir buvo policijos priežiūroje²⁶. Akivaizdu, kad Kolegija stropiai tikrindavo vyskupijų katedrų kapitulų teikiamas kandidatūras. Prelato Antano Mošinskio teikimo į Kolegijos asesorius istorija 1881 m. – dar vienas argumentas tokiam teiginiui pagrįsti.

Sankt Peterburge nuo 1878 m. vyskupiją atstovaujančiam Liudvikui Zdanovičiui (žr. priedą) nepanorus būti renkamam kitai kadencijai, katedros kapitula tuomečio Vilniaus vyskupijos administratoriaus Petro Žilinskio siūlymu į Kolegijos asesorius išrinko ne Vilniaus katedros kapitulos narį, o tuo metu jau buvusios Minsko vyskupijos katedros kapitulos prelatą Mošinskį²⁷. Viena iš priežasčių, kodėl Žilinskis pasiūlė rinkti į asesorius Mošinskį, galėjo būti Vilniuje reziduojančių katedros kapitulos narių stygius. Po XIX a. penktame dešimtmetyje imperijos valdžios įvykdytos vyskupijų katedrų kapitulų pertvarkos Vilniaus katedros kapitulos narių skaičius kaunaininkų sąskaita buvo sumažintas iki 9 visateisių narių²⁸. Tuo tarpu kated-

²⁴ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1860-08-12, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 212–213.

²⁵ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1863-05-06, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 240–241.

²⁶ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1863-07-29, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 242–242v.

²⁷ Katedros kapitulos 1881 m. gegužės 12 d. rašto Vilniaus vyskupijos valdytojui perrašas. Pranešama apie gegužės 7 d. katedros kapitulos į Kolegijos asesorius išrinktą Mošinskį, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 269, l. 44.

²⁸ Bolesław Kumor, *op. cit.*, p. 306; išsamiau apie Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos pertvarką ir jos pasekmes žr. Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos sandaros raidos bruožai XIX a.“, in: *Soter*, Kaunas, 2016, nr. 60 (88), p. 41–55.

ros kapitulai deleguotų tarnysčių spektras nesumažėjo. Žinoma, visateisiai katedros kapitulos nariai į pagalbą pasitelkdavo garbės kanauninkus²⁹, bet neretai (pavyzdžiui, dėl garbaus prelatų ir kanauninkų amžiaus ar užsitęsios ligos) aktyvių narių stygius buvo ypač juntamas. Būtent tokia situacija buvo susiklosčiusi 1881 m. Katedros kapitulos prelatas arkidiakonas Simonas Kozlovskis jau porą metų darbavosi Kolegijoje kaip jos visateisis narys, minėtasis kanauninkas Zdanovičius – kaip Kolegijos asesorius³⁰. Tad Vilniuje tais metais buvo likę tik septyni katedros kapitulos nariai, įskaitant ir patį Petrą Žilinskį, kuris vyskupijos administratoriaus pareigas derino su prelato prepozito tarnyste. Todėl Vilniaus katedros kapitulos bendruomenei nepriklausiusio dvasininko, koks buvo Mošinskis, išsiuntimas atstovauti vyskupijai būtų leidęs tos bendruomenės bent jau nesumažinti. Juolab kad šis pijorų ordino vienuolis, pedagogas, vertėjas, to meto periodiniuose leidiniuose publikuotų straipsnių, atskiromis knygelėmis išleistų darbų iš Pijorų vienuolyno mokyklų istorijos autorius Kolegijoje kaip asesorius aštuonerius metus atstovavo Minsko vyskupijai iki jos panaikinimo³¹, tad jo kandidatūra aukščiausiai valdžiai neturėjo užkliūti. Taigi akivaizdu, kad valdžios pasitikėjimą buvo įgavęs. Tačiau suabejojo pats Mošinskis.

Katedros kapitulos posėdyje ištisai cituotame Petru Žilinskiui adresuotame laiške Mošinskis rašė, kad trejetą dienų svarstęs, ar galėsiantis susidoroti su šiomis pareigomis: „Ar aštuoniasdešimtmetis senis, silpnas ir bejėgis, nuo gimimo trumparegis, o dabar beveik aklas, galės pateisinti į jį sudėtus lūkesčius“. Ir konstatavo, kad galiausiai apsisprendęs neprieštarauti katedros kapitulos valiai³². Katedros kapitulai jį išrinkus ir apie tai informavus Kolegiją, po kelių mėnesių atėjo žinia, kad vidaus reikalų ministras Mošinskio kandidatūros nepatvirtino. Paaiškinta, kad tokiam sprendimui įtakos turėjo garbus kandidato į asesorius amžius ir pašlijusi jo sveikata. Įprasta tvarka, t. y. per vyskupijos administratorių, katedros kapitulai tąkart buvo

²⁹ Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos garbės kanauninkai XIX a.: Raidos bruožai, personalinė sudėtis“, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2019, t. 42, p. 53–89.

³⁰ *Ordo divini officii recitandi sacrique peragendi a clero Romano-Catholico dioecesis Vilmnensis pro AD bissextili 1880*, Vilnae: Typis A. H. Syrkin, 1879, p. 112–116.

³¹ Józef Z. Białek, „Moszyński Tomasz (imię zakonne Antoni)“, in: *Polski słownik biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1977, p. 107–108.

³² Tomo Mošinskio laiškas Petru Žilinskiui, 1881-04-29, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 269, l. 42v.

nurodyta išrinkti kitą kandidatą³³. Katedros kapitulos sprendimu Zdanovičiui tuomet teko pasilikti Sankt Peterburge antrai asesoriaus kadencijai (žr. priedą). Naivu būtų manyti, kad tuometis vyskupijos administratorius Petras Žilinskis, katedros kapitulai Mošinskį pasiūlęs į Kolegijos asesorius, pastarąją tarnystę vertino kaip atokvėpį, tinkamą garbaus amžiaus sulaukusiam buvusios Minsko vyskupijos katedros prelatui. Turint omenyje, kad Minsko vyskupiją 1869 m. liepos 15 d. įsaku Aleksandras II panaikino ir jos teritoriją prijungė prie Vilniaus vyskupijos³⁴, neatmestina, kad Petro Žilinskio sumanymas teikti jam priskirtos buvusios vyskupijos katedros kapitulos nario kandidatūrą buvo lojalumo imperijos valdžiai apraiška.

Tarp siekių ir galimybių. Remiantis katedros kapitulos protokoluose fiksuotais duomenimis nustatyta, kad Vilniaus vyskupijai Kolegijos egzistavimo laikotarpiu atstovavo 17 asesorių (žr. priedą). Absoliuti jų dauguma (11 iš 17, t. y. beveik 65 procentai) asesoriaus pareigas ėjo ne vieną kadenciją. Kaip galima spręsti iš aukščiau aptartų Menue ir Zdanovičiaus atvejų, dalis kitai kadencijai būdavo priversti pasilikti dėl jiems šiuo požiūriu nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių. Tačiau būta ir tokių, kurie noriai likdavo ne vienai kadencijai. Antai Kazimieras Dmochovskis Kolegijos asesoriumi pirmąkart katedros kapitulos buvo išrinktas 1815 m., vėliau dar tris kartus (žr. priedą) neprieštaravo būti perrenkamas. Po keturių kadencijų konfratrų prašomas likti penktajai, atsisakė motyvuodamas tuo, kad dėl brangymečio Sankt Peterburge ir dėl ilgo nebuvimo Vilniuje patyręs didelių nuostolių, tad norintis kuo greičiau grįžti. Dmochovskį tuomet sutiko pakeisti Mykolas Avtuškevičius³⁵, kuriam, kaip vėliau paaiškėjo, ši tarnystė buvo paskutinė. Sankt Peterburge į šeštą savo gyvenimo dešimtį įžengęs kanauninkas po poros tarnystės Kolegijoje metų mirė, nespėjęs užbaigti savo *triennium* (žr. priedą). Katedros kapitulai teko rengti neeilinius rinkimus. Tačiau į Kolegiją atstovauti Vilniaus vyskupijai buvo išsiųstas Antanas Žiškovskis (žr. priedą). Mirtimi pasibaigęs Avtuškevičiaus atvejis šiuo požiūriu yra išskirtinis, tačiau nebaigusių kadencijos Vilniaus katedros kapitulos narių buvo ir daugiau. Antai ketvirtąją kadenciją pradėjęs Vaclovas

³³ Petro Žilinskio raštas katedros kapitulai, 1881-12-12, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 269, l. 47v-48.

³⁴ Įsakas dėl Minsko Romos katalikų vyskupijos panaikinimo Nr. 47307, 1869-07-15, in: *PSZ*, rink. (1825-1881), t. 44 (1869), d. 1, p. 760.

³⁵ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1827-07-01, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 263, l. 85-87.

Žilinskis 1844 m. buvo paskirtas į trečiojo Kolegijos nario pareigybę, tad taip pat jos nebaigė³⁶. Antanas Fijalkovskis, užbaigęs Vaclovo Žilinskio asesoriaus kadenciją ir katedros kapitulos išrinktas kitai, 1853 m. tapo tikruoju Kolegijos nariu³⁷. Kanauninkas Adomas Stanislovas Krasinskis, įpusėjęs antrąjį *triennium*, buvo nominuotas į vyskupus³⁸. Visais atvejais, kai asesorius dėl vienokių ar kitokių priežasčių nespėdavo baigti kadencijos, katedros kapitula Kolegijos nurodymu, perduodamu per vyskupijos vyskupą ar administratorių, rinkdavo iš savo tarpo kitą kandidatą į asesorius, kuris užbaigdavo savo pirmtako pradėtą ir, kaip taisyklė, atėjus nustatytam terminui, būdavo perrenkamas naujai kadencijai.

Turimi duomenys leidžia teigti, kad Vilniaus katedros kapitulos į asesoriaus pareigas renkamų narių procesas toli gražu ne visais atvejais baigdavosi sklandžiai. Antai baigiantis Tiškevičiaus kadencijai 1806 m. rudenį, katedros kapitula į asesorius išrinko Pranciškų Kelpšą, kanauninko Ignoto Klimansko koadjutorių. Katedros posėdyje, kuriame katedros kapitulos nariai sprendė, ką siūsti į Sankt Peterburgą asesoriaus Kolegijoje tarnystei, Kelpša dėl pablogėjusios sveikatos nedalyvavo, tačiau iš anksto buvo pranešęs, kad sutiks darbuotis Kolegijoje, jeigu bus išrinktas. Katedros kapitula vienbalsiai nusprendė jį būsiant tinkamu kandidatu ir įpareigojo tą pačių metų spalio 11 d. pradėti savo tarnystę Sankt Peterburge³⁹. Kaip paprastai, apie savo priimtą sprendimą dėl asesoriaus katedros kapitula pranešė ir vyskupui, ir Kolegijai. Tačiau spalio mėnesį prasidėjus savo naujosios tarnystės Sankt Peterburge kadencijai, Kelpša dar nebuvo pasveikęs⁴⁰. Galiausiai po pakartotinių Kolegijos raginimų nedelsiant atvykti, išrinktasis Vilniaus vyskupijos asesorius pasiprašė atleidžiamas iš šių pareigų⁴¹. Kolegijos veiklos istorijoje, matyt, tai nebuvo įprastas atvejis. Tik kitų metų kovo mėnesį vyskupas iš Kolegijos gavo imperatoriaus įsaką, kuriuo Kelpša dėl

³⁶ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1844-09-28, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 267, l. 83–84v.

³⁷ Mieczysław Żywczyński, „Fijałkowski Antoni“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 6, Kraków, 1948, p. 444.

³⁸ Mieczysław Żywczyński, „Kraśniński Adam Stanisław“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970, p. 166–168.

³⁹ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1806-06-16, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 130–131.

⁴⁰ Jono Nepomuko Kosakovskio raportas Kolegijai, 1806-10-31, in: *LNMMB RS*, f. 130, b. 2208, p. 195.

⁴¹ Jono Nepomuko Kosakovskio raportas Kolegijai, 1806-12-28, in: *LNMMB RS*, f. 130, b. 2208, p. 197–198.

ligos buvo atleidžiamas nuo asesorius tarnystės, ir nurodymą pavesti katedros kapitulai išrinkti kitą kandidatą⁴². Vietoj Kelpšos į Sankt Peterburgą 1807 m. kovo pabaigoje išvyko prelatas Ignotas Kontrimas⁴³.

Neįprasta situacija susiklostė septinto dešimtmečio pradžioje. Pirmosios žinios apie tai, kad į Sankt Peterburgą asesorius tarnystei 1859 m. vasario mėnesį⁴⁴ išvykęs prelatas Aleksandras Vrublevskis nesusitvarko su jam skirtomis pareigomis, Vilnių pasiekė jau po kelių mėnesių. Sklido kalbos, kad Vrublevskis, pats to nejausdamas, kenčia nuo melancholijos ir praranda atmintį. Tad artėjant naujai kadencijai, prasidėsiančiai 1860 m. rudenį⁴⁵, per Vilniaus vyskupą gavusi Kolegijos nurodymą iš savo tarpo išrinkti asesorius, katedros kapitulos bendruomenė jau buvo apsisprendusi Vrublevskio kandidatūros nesiūlyti. Minėtasis Važinskis, Romos katalikų dvasinės akademijos profesorius, paprašytas pasiteirauti apie Vrublevskio sveikatą, to užklausė paties metropolito (šias pareigas tuo metu ėjo Vaclovas Žilinskis). Pastarasis, pasak Važinskio, patvirtinęs, kad Vrublevskis visą laiką prastai jaučiasi ir sunkiai susitvarko su jam kaip asesorius tenkančiomis užduotimis. Tačiau sprendimo teisę dėl jo tinkamumo atstovauti vyskupijai metropolitas tuomet paliko katedros kapitulai⁴⁶. Nežinia, ar kalbos apie Važinskio vizitą pas metropolitą ir jo tikslą bus pasiekusios prelatą Vrublevskį, ar tai būtų atsitiktinio sutapimo, tačiau katedros kapitula netrukus gavo ir jo paties laišką. Vrublevskis kreipėsi į katedros kapitulą su prašymu perrinkti jį Kolegijos asesorius pareigoms kitai kadencijai. Rašė, kad neabejodamas, jog jam kadencija bus pratęsta, 1859 m. išvykdamas į Sankt Peterburgą iš Vilniaus išsivežė didesniąją dalį savo bibliotekos ir kitų daiktų. Tad greitai sugrįždamas neišvengiamai patirtų didžiulių nuostolių. Pasak Vrublevskio, Sankt Peterburge ilgiau užtrukti jis norintis ir dėl Romos katalikų dvasinėje akademijoje planuojamo laikyti egzamino teologijos mokslų daktaro laipsniui⁴⁷. Vargu ar išdėstydamas katedros kapitulai, atrodytų, svariais ar-

⁴² Jono Nepomuko Kosakovskio raportas Kolegijai, 1807-03-30, in: *LNMMB RS*, f. 130, b. 2208, p. 204.

⁴³ Jono Nepomuko Kosakovskio raportas Kolegijai, 1807-04-23, in: *LNMMB RS*, f. 130, b. 2208, p. 205.

⁴⁴ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1859-02-01, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 174.

⁴⁵ Vrublevskis buvo išrinktas nustatytam asesorius kadencijos *triennium* laikui nesiėmęs, tuometiniam Vilniaus vyskupijos asesorius Adomui Stanislovui Krasinskiui tapus vyskupu.

⁴⁶ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1860-05-12, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 208v–209.

⁴⁷ *Ibid.*

gumentais grįstą pageidavimą likti Kolegijos asesoriaus tarnystei kitai kadencijai, prelatas galėjo tikėtis, kad toks jo paaiškinimas bus suprastas kaip patvirtinimas, jog jis nesuvokia savo sveikatos būklės. Tačiau atsitiko būtent taip. Katedros kapitula priėmė sprendimą informuoti patį Vrublevskį, kad nerimauja dėl jo sveikatos, tad atsisako jį perrinkti kitai kadencijai⁴⁸. Vrublevskis nedelsdamas atsiliepė stebėdamasis, kas tokius gandus apie sutrikusią jo sveikatą gali skleisti, nes atvažiavęs į Sankt Peterburgą nė karto nesirgęs, o ir dabar tiek moraliai, tiek fiziškai jaučiasi kuo puikiausiai⁴⁹. Katedros kapitulos bendruomenės tai neįtikino. Dabartiniame temos tyrimo etape turimi duomenys perša prielaidą, kad gandai apie pablogėjusią prelato Vrublevskio sveikatą buvo ne be pagrindo – grįžęs į Vilnių prelatas dėl sveikatos dažnai praleisdavo katedros kapitulos posėdžius, galiausiai nuo pareigos juose dalyvauti buvo atleistas. Mirė 1862 m., įpusėjęs šeštą gyvenimo dešimtmetį (žr. priedą). Kokia buvo mirties priežastis, neaišku, tačiau neatmestina, kad tai galėjo būti tarnystės Kolegijoje metais pasireiškę psichinės sveikatos sutrikimai.

Varginanti tarnystė ar sinekūra. Katedros kapitulos posėdžių protokoluose pirmaisiais metais fiksuoti duomenys apie į Kolegijos asesorius išrinktus konfratrus perša vienareikšmį atsakymą – ši tarnystė buvo sunkus, pasiaukojimo reikalaujantis darbas, kurį prisiimti ryžosi anaip tol ne kiekvienas. Tad neatsitiktinai vyravo nuostata tenkinti į Sankt Peterburgą atstovauti vyskupijai išvykusiųjų pageidavimus. Antai minėtam Houvaltui, pirmajam Vilniaus vyskupijos atstovui Sankt Peterburge, nevengusiam skūstis dėl brangaus pragyvenimo mieste prie Nevos, primygtinai prašant katedros kapitula sutiko, kad jis, kaip katedros kapitulos kanauninkas, ir toliau naudotųsi refekcijomis⁵⁰ bei personalijomis. Vyskupijai Kolegijoje atstovaujantys asesoriai neprarado teisės ir į dalyvavimą katedros kapitulai priklausančių namų Vilniaus mieste opcijas⁵¹, leidžiančias persikelti į geresnį

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1860-05-29, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 210–210v.

⁵⁰ Vilniaus katedros kapitulos statutas garantavo teisę į refekcijas, t. y. pajamas, gaunamas iš katedros kapitulos kanauninkų bendrai valdytų valdų už tarnystę katedros liturginėse apeigose; plačiau žr. Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, *Vilniaus ir Žemaičių katedrų kapitulų statutai = The Statutes of the Chapters of Vilna and Samogitia*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2016, p. 92–96; [Jan Kurczewski], *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, Wilno: Nakład i Druk Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 105.

⁵¹ Statutais numatyta teisė į atsilaisviniusius katedros kapitulai priklausiusius mūrna-

namą, nei iki tol turėtas⁵². Ši Houvalto išsireikalauta teisė galiojo ir kitų kadencijų Kolegijos asesoriams. Kaip ir teisė į poilsį kadencijai pasibaigus. Savo kadenciją baigęs Houvaltas, nors ir nesiliovė skūstis brangymečiu, į Vilnių grįžti neskubėjo. Katedros kapitula akivaizdžiai sunerimo. 1803 m. gruodžio pradžioje kanauninkas Ignatas Zienkovičius katedros kapitulai siūlė nebemokėti iki šiol į Vilnių negrįžusiam, tad ir savo kaip visateisio katedros kapitulos nario pareigų nevykdančiam Houvaltui, refekcijų⁵³. Iš vėlesnių katedros kapitulos posėdžių protokolų aiškėja, kad Houvaltas turėjo svarią priežastį delsti – pareikalavo, kad kadencijos laikui pasibaigus jam būtų skiriamos atostogos. Katedros kapitula ir ši Houvalto reikalavimą pripažino teisėtu ir nutarė, kad Kolegijos asesorias kadenciją 1803 m. spalio mėnesį baigę dvasininkai iki 1804 m. balandžio 1 d. gali nevykdyti katedros nario tarnystės pareigų, bet neprarasti teisės į personalijas ir refekcijas. 1842 m. sekuliarizavus Bažnyčios valdas, refekcijos taip pat sumažėjo⁵⁴. Tačiau katedros kapitulos kanauninkai ir prelatai ir toliau naudojosi Vilniaus mieste esančiais katedros kapitulai priklausančiais namais. Tai buvo svarbus prelatų ir kanauninkų pajamų šaltinis. Ypač jeigu katedros kapitulai priklausantį namą Vilniaus mieste tuo metu jį valdančiam katedros kapitulos nariui pavykdavo pelningai išnuomoti. Be šių pajamų Kolegijos asesoriai gaudavo nustatyto dydžio atlyginimą. Steigiant Kolegiją 1801 m., asesoriumi buvo nustatytas 700 rb sidabru atlygis⁵⁵. Tikėtina, kad jis tolydžiai didėjo, tačiau dabartiniame temos tyrime etape šios prielaidos argumentuoti neįmanu. Nuo 1901 m. liepos mėnesio Kolegijos asesoriumi iš uždo mokėta jau 1000 rb metinio atlygio⁵⁶. Neatmestina, žinoma, kad atlygis galėjo išaugti ir dėl sumažėjusio asesorių skaičiaus – po 1901 m. Kolegijoje nustatyta eilės tvarka, kaip minėta, rezidavo 4 asesoriai iš imperijos ir Lenkijos Karalystės vyskupijų. Tad bendra asesorių atlyginimams iš imperijos uždo skiriama suma XX a. pradžioje, lyginant su XIX a. pradžia, buvo 200 rb mažesnė.

mius Vilniaus mieste; plačiau žr. Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, *op. cit.*, p. 96–104.

⁵² Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1801-01-21, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, l. 175.

⁵³ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1803-02-02, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 25.

⁵⁴ [Jan Kurczewski], *op. cit.*, p. 124.

⁵⁵ Romos katalikų dvasinės kolegijos etatai, priedas prie aukščiausiai patvirtinto Senato raporto Nr. 20.053, 1801-11-13, in: *PSZ*, t. 26, Priedai, p. 2.

⁵⁶ Apie Romos katalikų dvasinę kolegiją aukščiausiai patvirtinta Valstybės Tarybos nuomonė, Nr. 20041, 1901-05-07, in: *PSZ*, rink. (1881–1913), t. 21, d. 1, p. 310–311.

Vilniaus vyskupijos hierarchai pirmaisiais Kolegijos veiklos metais svarstė, ar prie asesorių išlaikymo neturėtų prisidėti visa vyskupijos dvasininkija. Katedros kapitulos kanauninkas Antanas Kruševskis tuomet pateikė protestą dėl, jo manymu, neteisėtos rinkliavos⁵⁷. Atrodo, kad Kruševskio raštas dar nebuvo spėjęs pasiekti Kolegijos, kai iš pastarosios institucijos atėjo nurodymas, jog bet kokios rinkliavos asesorių labui yra draudžiamos⁵⁸. Atskirais atvejais katedros kapitula ieškodavo galimybių skirti papildomų lėšų į Kolegiją išrinktajam asesoriui. Antai buvo nuspręsta per du kartus išmokėti 4000 lenkiškų auksinų 1807 m. pavasarį į Sankt Peterburgą asesoriaus tarnystei vietoj susirgusio kanauninko Kelpšos sutikusiam vykti prelatui Kontrimui. Tokia išmoka argumentuota susidariusia neeiline situacija, neįprasta skuba ir galimais kelionės sunkumais dėl nesibaigusiu karinių veiksmy⁵⁹. Kontrimui sutikus likti antrajai kadencijai ir paprašius vėl tiek pat jam skirti kelionės išlaidoms, katedros kapitula tokį prašymą atsisakė tenkinti⁶⁰.

Pirmaisiais dešimtmečiais į Sankt Peterburgą Kolegijos asesoriais vykę katedros kapitulos išrinktieji dvasininkai, atrodo, kelionę turėdavo apsimokėti patys. Ketvirtuo dešimtmečio pradžioje imperijos valdžia priėmė sprendimus apmokėti kelionės išlaidas išdo lėšomis. Buvo nurodyta, kad vyskupijos hierarchai turi pateikti atitinkamo turinio prašymus gubernijos išdo rūmams. Į Sankt Peterburgą Kolegijos asesoriaus tarnystei vykstantys dvasininkai turėjo būti aprūpinami kelionės leidimu, suteikiančiu jiems teisę į iš imperijos išdo apmokamą šešių pašto arklių karietą⁶¹. Taip 1853 m. į Sankt Peterburgą keliavo į Kolegijos asesorius išrinktas būsimasis Vilniaus vyskupas Krasinskis. Gyvenimo pabaigoje rašytuose atsiminimuose⁶² Kra-

⁵⁷ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1801-09-20, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, p. 301.

⁵⁸ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1801-09-27, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, p. 313.

⁵⁹ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1807-04-20, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 140v–141.

⁶⁰ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1810-10-10, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 249, l. 62–64.

⁶¹ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1853-07-14, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 267, l. 158–159.

⁶² Pirmąkart lenkų kalba rašyti Krasinskio atsiminimai išspausdinti tuomet Krokuvoje leisto dienraščio *Czas* puslapiuose 1900 m. Kitais metais *Czas* leidykloje išleisti atskira knygele: *Wspomnienia biskupa Adama Stanisława Krasieńskiego*, Kraków: Drukarnia „Czas“, 1901. Šiame straipsnyje cituojama remiantis atskiru leidiniu išleistu vertimu lietuvių kalba: Adomas Stanislovas Krasinskis, *Atsiminimai*, parengė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

sinskis pateikė ir vaizdų Kolegijos asesoriaus tarnystės vertinimą. Pasak Krasinskio, jis pagal pareigas turėjęs tris kartus kas antrą dieną dalyvauti Kolegijos sesijose, „[...] kur eilės tvarka kas mėnesį vienas iš asesorių atidžiai peržiūrėdavo gautus popierius ir įrašydavo į knygą, kokia turėtų būti rezoliucija. Didžioji dalis raštų būdavo išsprendžiama be diskusijų: „susi pažinti“ arba „pateikti ponui ministrui“, o kai pasitaikydavo atvejais, kurių reikėdavo išdiskutuoti, tai galiausiai nulemdavo metropolito balsas“⁶³. Krasinskio manymu tokia tarnystė buvusi „tikra sinekūra, tarnavusi ministrų ir Kitatikų dvasinių reikalų departamento nurodymų išsiuntinėjimui vyskupams ir konsistorijoms“⁶⁴.

1846 m. Kolegija įsigijo buvusius poeto Gavrilo Deržavino namus Fontankos krantinėje. Čia užteko vietos ir Kolegijos asesorių butams. Pasak Krasinskio, jie buvo puikūs ir erdvūs. Apšildomi ir valomi išdo sąskaita, t. y. iš Kolegijos išlaikymui skiriamų lėšų⁶⁵. Taigi akivaizdu, kad po 1846 m. Kolegijos asesoriai jokių būsto išlaidų nepatirdavo. Kur ir už kokias lėšas įsikurdavo iki tol, reikėtų specialaus tyrimo. Tam būtini RGIA saugomi dokumentai, kuriais atliekant šį tyrimą nebuvo įmanu pasinaudoti. Galima prielaida, kad iki Kolegijai įsigyjant pastatą savo būstinei Fontankos krantinėje, asesorių nuomojamų būstų kaštus taip pat dengdavo imperijos išdas. Tad Vilniaus vyskupijai Kolegijoje atstovavusių asesorių nusiskundimai (jų apstu katedros kapitulos posėdžių protokoluose) dėl nepakeliamų pragyvenimo Sankt Peterburge kaštų vargu ar turi realų pagrindą.

Tarp įstatymais apibrėžtų reikalavimų ir realybės. Aukščiau cituotame imperatoriaus patvirtintame 1801 m. Senato raporte, kuriuo reglamentuotas Kolegijos įsteigimas, buvo numatyta, kad vyskupijų katedrų kapitulos į asesorius turi „rinkti iš savo narių ne tik kanauninkus, bet ir prelatus“⁶⁶. Vilniaus vyskupijos atveju absoliuti dauguma, 11 iš 17, Kolegijos asesoriaus tarnystę pradėjo būdami katedros kapitulos kanauninkais. Proporcijos tarp kanauninkų ir prelatų įstatymu nebuvo nustatytos, tad galima teigti, kad katedros kapitula rinkdama kandidatus į Kolegijos asesorius teisėtai nepaisė jų hierarchijos katedros bendruomenėje. Antai minėtasis Kelpša, kuris iš Kolegijos asesoriaus buvo atleistas dėl sušlubavusios sveikatos taip ir

⁶³ Adomas Stanislovas Krasinskis, *op. cit.*, p. 184–185.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 185.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 184.

⁶⁶ Aukščiausiai patvirtintas Senato raportas Nr. 20.053, 1801-11-13, in: *PSZ*, t. 26, p. 823–824.

nepradėjęs tarnystės, rinkimų metu buvo kanauninko koadjutorius, t. y. ne visateisis katedros kapitulos bendruomenės narys.

Reikalavimai dėl išsilavinimo į Kolegijos asesorius deleguojamiems dvasininkams aptarti 1803 m. liepos 18 d. imperatoriaus įsake dėl Vilniaus vyriausiosios dvasinės seminarijos įsteigimo. Nurodyta, kad Kolegijos asesoriais gali būti tik šią dvasininkų rengimo instituciją baigę asmenys. Kaip, beje, eiti ir kitas aukštas bažnytinės tarnystės⁶⁷. Turint omenyje, kad Vilniaus vyriausioji dvasinė seminarija pradėjo veikti tik 1808 m.⁶⁸, tai ją baigusieji į asesorius realiai galėjo būti išrinkti tik nuo antro dešimtmečio vidurio. Pagal dabartiniame temos tyrimo etape turimus duomenis, šią mokymo įstaigą buvo baigę tik du Vilniaus vyskupijos Kolegijos asesoriai: Antanas Fijalkovskis ir Vaclovas Žilinskis (abu 1825 m. alumnai)⁶⁹. Po 1830–1832 m., uždarius Vilniaus universitetą, vietoje Vilniaus vyriausiosios dvasinės seminarijos buvo įsteigta Romos katalikų dvasinė akademija. Tarp Vilniaus vyskupiją Kolegijoje atstovavusių asesorių buvo keturi šios akademijos absolventai. Tačiau būta ir tokių, kuriems tapti Kolegijos asesoriais pakako ir vyskupijos dvasinėje seminarijoje įgyto išsilavinimo (žr. priedą). Argumentuotam atsakymui, ar imperatoriaus įsaku apibrėžto mokslo cenzo ignoravimas renkant vyskupijas atstovaujančius Kolegijos asesorius buvo įprastas dalykas, reikėtų platesnės imties tyrimų. Vilniaus vyskupijos pavyzdys leidžia teigti, kad reikalavimo dėl išsimokslinimo nebuvo griežtai laikytasi.

Imperijos valdžia pageidavo, kad vyskupijų į Kolegiją deleguojami atstovai asesoriaus tarnybei ne tik išmanytų bažnytinę teisę, bet ir puikiai mokėtų rusų ir lenkų kalbas. Mokėti Visuotinės katalikų Bažnyčios vartojamą lotynų kalbą iš Kolegijos asesorių nereikalauta. Privalu buvo turėti bažnytinės teisės žinių, tačiau svarbiausia buvo gerai išmanyti „krašto teisę“⁷⁰. Pageidauta, kad Kolegijos asesoriais skiriami dvasininkai turėtų teologijos mokslų ar kanonų teisės daktaro diplomą, tačiau šio reikalavimo nebuvo griežtai laikomasi. Nors dalis Vilniaus katedros kapitulos į Kolegijos aseso-

⁶⁷ Įsakas dėl Vilniaus vyriausiosios seminarijos įsteigimo prie Vilniaus universiteto Nr. 20.853, 1803-07-18, in: *PSZ*, rink. (1802–1803), t. 27, p. 782–784.

⁶⁸ Wiktor Worotyński, *Seminarjum Głównie w Wilnie*, t. 1: *Powstanie i pierwszy okres dziejów (1803–1816)*, Wilno: Skład Główny Księgarni Św. Wojciecha, 1935; Wiktor Worotyński, *Seminarjum Głównie w Wilnie*, t. 2: *Drugi okres dziejów i zniesienie (1816–1833)*, Wilno: Skład Główny Księgarni Św. Wojciecha, 1938.

⁶⁹ Wiktor Worotyński, *op. cit.*, t. 2, p. 262–263, 292–293.

⁷⁰ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1818-07-27, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 259, p. 61–62.

rius renkamų dvasininkų juos buvo įgiję, tačiau ne vienas jų darbus mokslo laipsniui gauti rašė ir reikalaujamus egzaminus laikė jau eidami šias pareigas. Egzaminams teologijos mokslų daktaro laipsniui gauti, kaip minėta, ketino rengtis prelatas Vrublevskis. Krasinskis tik atvykęs į Sankt Peterburgą asesorius tarnystei Romos katalikų dvasinėje akademijoje išlaikė egzaminą ir parengė rašto darbą, už kurį 1857 m. jam buvo suteiktas teologijos mokslų daktaro laipsnis⁷¹.

Iš 12 Vilniaus vyskupijai atstovavusių Kolegijos asesorių, kurių studijas ir turimus mokslo laipsnius galima argumentuoti šaltinių duomenimis (žr. priedą), pagal turimą išsilavinimą ir ligtolines pareigybes šiai tarnystei bene geriausiai buvo pasirengęs Kontrimas. Buvęs jėzuitas, Vilniaus universiteto auklėtinis, studijas spėjęs baigti iki ATR padalijimų, buvo įgijęs filosofijos magistro bei kanonų ir civilinės teisės daktaro laipsnius⁷². Katedros kapitulos prelatas kustodas, turintis tarnystės vyskupijos konsistorijoje patirtį⁷³, Kolegijos asesorius pareigas ėjo dvi kadencijas (žr. priedą). Dabartiniame temos tyrimo etape turimi šaltiniai neleidžia argumentuotai vertinti konkrečios Kontrimo veiklos Kolegijoje, tačiau pastebėtina, kad iš Sankt Peterburgo grįžusiam prelatui konfratrai nusprendė padėką už veiklią tarnystę įrašyti į katedros kapitulos posėdį⁷⁴. Neatmestina, kad toks įrašas buvo ne tik pagarbos, bet ir realios veiklos įvertinimo ženklas.

Bene efektyviausiai intelektualinės veiklos aspektu tarnystės Kolegijoje laiką panaudojo Krasinskis. *Atsiminimuose* jis vėliau rašys, kad asesorius tarnystės metu turėjęs daug laisvo laiko, tad gindamasis nuo nuobodulio ir matydamas, jog lenkų kalba kanonų teisės aktai nėra išleisti, „nuspren-

⁷¹ Romos katalikų dvasinės akademijos konferencijos posėdžio protokolas, 1857-03-13, in: *Sankt Peterburgo centrinis valstybinis istorijos archyvas (Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга)*, f. 46, ap. 1, b. 763, l. 16–24.

⁷² Tyrinėtojai yra konstatavę, kad „Naujaisiais amžiais Europos universitetuose vietoj filosofijos magistrų imta teikti filosofijos daktarų laipsnius“ (Romanas Plečkaitis, „Promocijos senajame Vilniaus universitete“, in: *Akademijos laurai*, parengė Morkus Svirskas ir Irena Balčienė, Vilnius: Vilniaus universiteto biblioteka, 1996, p. 30). Tad senajame Vilniaus universitete suteiktas filosofijos magistro laipsnis prilygo daktaro laipsniui. Matyt, todėl XIX a. imperinės valdžios įvestuose dvasininkų tarnybos lapuose filosofijos magistro laipsnius XVIII a. įgiję dvasininkai tituluojami filosofijos mokslų daktarais. Šiame straipsnyje apsispręsta prioriteta teikti pirminiems šaltiniams ir rašyti *filosofijos magistras*, nors Kontrimo 1816 m. tarnybos lape nurodyta 1773 m. jį gavus filosofijos daktaro laipsnį.

⁷³ Jono Nepomuko Kosakovskio raportas Kolegijai, 1807-04-23, in: *LNMMB RS*, f. 130, b. 2208, p. 205.

⁷⁴ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1814-12-01, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 254, p. 54v–55.

dė ta kalba parašyti pirmąjį kanonų teisės [vadovėlių]⁷⁵. Pasak Krasinskio, sunkiausia buvę sukurti atitinkamus terminus ir sąvokas. Juolab kad jis apsisprendė akiai neperrašyti kanonistų, kurių veikalus išstudijavo, tekstų, o pateikti pačius šaltinius ir atsižvelgti į teisę, liečiančią Katalikų Bažnyčią Lenkijoje, apie kurią joks užsienio kanonistas net neužsiminė⁷⁶. Sankt Peterburge Krasinskio rengtas kanonų teisės vadovėlis buvo išleistas jau jam būnant Vilniaus vyskupu⁷⁷; tikėtina, kad knyga pasitarnavo tiek buvusios ATR dvasininkų ugdymui, tiek ir praktinėje kunigo tarnystėje. Kaip plačiai šis vadovėlis buvo naudotas, neaišku, tačiau Vilniaus vyskupijos dvasininkams jis buvo žinomas⁷⁸. Būdamas Kolegijos asesoriumi Krasinskis išvertė ir parengė spaudai Johanno Baptisto Alzogo (1808–1878) Bažnyčios istorijos vadovėlių⁷⁹. Amžininkai šį vadovėlių vertino dėl didaktinių ypatumų; jis buvo naudotas kaip mokymo priemonė dvasinėse seminarijose ir sulaukė ne vieno leidimo.

Kolegijos asesoriaus tarnystė ne vienam Vilniaus vyskupijos dvasininkui tapo tolesnės bažnytinės karjeros laipteliu. Penki iš jų (Dmochovskis, Fijalkovskis, Klučinskis, Kozlovskis, Vaclovas Žilinskis), vėliau tapę Mogiliavo metropolitais, vadovavo Kolegijai. Trys iš šio penketo (Klučinskis, Kozlovskis, Vaclovas Žilinskis) Rusijos imperijoje aukščiausią bažnytinės karjeros laiptelį pasiekė neturėdami įstatymais apibrėžto mokslo laipsnio. Tiesa, Kozlovskio atvejis laikytinas išimtimi. Iš Alytaus kilęs dvasininkas, vadovėlių ir populiarių tekstų katalikybės tema autorius, pagrįstai priskiriamas prie to meto religinės literatūros rašytojų⁸⁰. Dabartiniame temos tyrimo etape turimais duomenimis jis yra vienintelis iš Vilniaus vyskupijai

⁷⁵ Adamas Stanislovas Krasinskis, *op. cit.*, p. 186.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 186–187.

⁷⁷ [Adam Stanisław Krasieński], *Prawo kanoniczne krótko zebrane przez A. S. Krasieńskiego biskupa wileńskiego*, Wilno: Druk J. Zawadzkiego, 1861.

⁷⁸ Antai į dvasininko tarnystės ir gyvenimos socialinius aspektus besigilinti Vilma Žaltauskaitė pateikia pavyzdį, kai dėl santuokos sakramento suteikimo teisėtumo kaltintas Vilniaus vyskupijos kunigas savo pasiaiškiniame rėmėsi Krasinskio parengtuoju kanonų teisės vadovėliu; žr. Vilma Žaltauskaitė, „Socialiniai aspektai Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijos Romos katalikų dvasininko tarnystėje ir gyvenimoje (XIX amžiaus antroji pusė)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2017-1*, Vilnius, 2017, p. 106.

⁷⁹ Franciszek Stopniak, „Krasieński Adam Stanisław“, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, pod redakcją Hieronima Eug. Wyczawskiego OFM, t. 2, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1982, p. 410–413.

⁸⁰ Mieczysław Żywczyński, „Kozłowski Szymon Marcin“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970, p. 31–32.

kaip Kolegijos asesorius atstovavęs dvasininkas, kurio nuopelnus švietimo srityje Romos katalikų dvasinė akademija buvo įvertinusi teologijos mokslų daktaro *honoris causae* laipsniu (žr. priedą). Koreliacija tarp Kolegijos asesoriaus įgytų mokslo laipsnių ir išsilavinimo – atskiro tyrimo dalykas.

Išvados. 1801–1917 m. Rusijos imperijoje veikusi Romos katalikų dvasinė kolegija buvo imperijos valdžios politikos Katalikų Bažnyčios atžvilgiu padarinys ir kartu tos politikos vykdymo įrankis. Platus šiai institucijai deleguotų funkcijų spektras lėmė, kad Kolegija ilgus dešimtmečius kontroliavo praktiškai visas svarbesnes Rusijos imperijos teritorijoje esančių katalikų vyskupijų religinio gyvenimo sritis – nuo vyskupų skyrimų iki vyskupijų konsistorijų priimtų sprendimų vedybų bylose ir kt. Apaštalu Sostas Kolegijos nepripažino (po 1875 m. – toleravo), tačiau remiantis Vilniaus vyskupijos pavyzdžiu nėra pagrindo teigti, kad vyskupijos hierarchinė dvasininkija būtų pasipriešinusi dalyvauti šios nekanoninės institucijos veikloje. Kita vertus, katedros kapitulos nariai dėl galimybės eiti šias pareigas nekonkuravo. Katedros kapitula per visą rinkimų į Kolegijos asesorius istoriją kandidatą rinko iš vieno asmens.

Kolegijos asesoriaus pareigas einantis katedros kapitulos bendruomenės narys naudojosi visomis narystės katedros kapituloje teikiamomis privilegijomis, nors dėl savo naujų pareigų negalėjo nei dalyvauti posėdžiuose, nei atlikti visateisiams nariams privalomų tarnystės katedroje pareigų. Katedros kapitula disponavo prelatų ir kanauninkų kandidatūrų siūlymo į Kolegijos asesorius teise. Galutinis sprendimas būdavo priimamas aukščiausios valdžios (po 1832 m. dažnu atveju pakakdavo vidaus reikalų ministro sprendimo).

Dauguma iš Vilniaus vyskupijos Kolegijos asesoriais išsiųstų dvasininkų savo kadencijos pradžioje neturėjo įstatymais apibrėžto išsilavinimo cenzo. Tai leidžia manyti, kad imperijos valdžiai intelektualinis hierarchų pasirengimas ne itin rūpėjo. Svarbiausia buvo kandidato lojalumas imperijos valdžiai (Aleksandro Važinskio atvejis). Katedros kapitulai renkant kandidatą į Kolegijos asesorius klausimas, ar jo turimo išsilavinimo pakaks deramai atstovauti vyskupijai, apskritai nebuvo keliamas.

Amžiaus cenzas įstatymais nebuvo numatytas. Tačiau aukščiausiai valdžiai priimant sprendimą dėl kandidato tinkamumo eiti pareigas, amžius galėjo tapti pretekstu kandidatūrą atmesti (Antano Mošinskio atvejis). Vidutinis Vilniaus vyskupijos Kolegijos asesorių amžius jiems pradėdant tarnystę buvo apie 50 metų. Vilniaus vyskupijai kaip Kolegijos asesoriai

per visą šios institucijos egzistavimo laiką atstovavo 17 katedros kapitulos prelatų ir kanauninkų. Absoliuti dauguma (11) šių tarnystę ėjo ilgiau nei vieną kadenciją. Kiekvieno jų apsisprendimas dėl ilgesnės tarnystės Sankt Peterburge trukmės paprastai buvo sąlygotas primygtinio katedros kapitulos konfratūrų prašymo (Kazimiero Dmochovskio atvejis priskirtinas prie išimtinių).

Atlikta analizė leidžia teikti, kad 5 Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos nariams (Kazimierui Dmochovskiui, Antanui Fijalkovskiui, Vincentui Klučinskiui, Simonui Kozlovskiui, Vaclovui Žilinskiui) Kolegijos asesoriaus tarnystė tapo atskaitos tašku į XIX a. Rusijos imperijoje aukščiausią bažnytinės hierarchijos pakopą. Visi jie imperatoriaus buvo paskirti Mogiliavo metropolitais, taigi ėjo ir Kolegijos pirmininko pareigas. Bendras jų Kolegijai vadovautas metų skaičius – apie 41. Tad daugiau nei trečdalį Kolegijos egzistavimo laiko (116 metų) jai vadovavo asesoriaus tarnystė šioje institucijoje savo bažnytinę karjerą pradėję Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos prelatai ir kanauninkai.

ASSESSORS OF THE ROMAN CATHOLIC
THEOLOGICAL COLLEGE FROM THE VILNIUS DIOCESE:
AN OUTLINE OF A GROUP PORTRAIT

Aldona Prašmantaitė

Summary

The Roman Catholic Theological College (hereinafter, the College) was an outcome of the policy of the Russian imperial authorities in regard of the Catholic Church and, simultaneously, an effective tool for the implementation of this policy. The institution, which was established at the initiative of the secular authorities, was supposed to legitimise a collective management model that was alien to the Catholic Church. The College (1801–1917) was headed by a chairman with two or three subordinate fully-fledged members appointed by the emperor and assessors elected for a three-year term by the chapters of the diocese cathedrals. The Apostolic See did not recognise the College. The headquarters of the college was in Saint Petersburg, thus the diocesan assessors resided in the city on the River Neva during their term in office. For many decades, the College was in control of practically all relevant spheres of religious life of the Catholic dioceses in the territory of the Russian Empire: from the appointment of bishops to the resolutions of diocesan consistories in marriage cases and the like.

Throughout the whole period of the existence of the College, 17 prelates and canons of the cathedral chapter represented Vilnius diocese as assessors. Eleven of them served more than one term. The decision of the assessors of Vilnius diocese regarding a longer term of service as an assessor was usually the consequence of an insistent request of the confrères of the cathedral chapter. The members of the cathedral chapter did not compete for the possibility to occupy this position. During the whole history of the election to the position of the College assessor, the cathedral chapter elected the candidate from one individual.

The conducted analysis suggests that for five members of the cathedral chapter of Vilnius diocese (Kazimierz Dmochowski, Antoni Fijałkowski, Vincent Kluczynski, Szymon Kozłowski, and Waclaw Żyliński), their service as College assessors became a starting point towards the highest level of the ecclesiastical hierarchy of the Russian Empire in the nineteenth century. All five were appointed metropolitan bishops of Mogilev by the emperor and thus served as chairmen of the College. Their combined length of service was about 41 years, so for over one-third of the existence of the College (116 years) it was headed by the prelates and canons of the cathedral chapter of the diocese of Vilnius, who had embarked on their ecclesiastical careers as assessors of the College.

Priedas

VILNIAUS VYSKUPIJĄ ROMOS KATALIKŲ DVASINĖJE
KOLEGIJOJE 1801–1917 M. ATSTOVAVĘ ASESORIAI

Eil. Nr.	Tar-nystės laikotarpis	Asmenvardis ir pagrindinės jo formos šaltiniuose	Pareigybė Vilniaus vysk. kk	Amžius	Gyvenimo datos	Išsilavinimas, mokslo laipsnis	Šaltiniai
1	1800–1801–1803	Houvaltas Ignotas (Houwalt Ignatius, Ignacy)	Kan.	56	1744–1807	Vilniaus vysk. sem.; VU; filosofijos mokslų mgr. (1761 m.)	LNMMB RS, f. 130, b. 2208, p. 106, 290–291; LMAVB RS, f. 43, b. 246, p. 432; AL, p. 308.
2	1803–1806	Tiškevičius Motiejus (Tyszkiewicz Maciej)	Kan.	~ 48	~1755–1807	n	LMAVB RS, f. 43, b. 246, p. 453.
3	1807–1812	Kontrimas Ignotas (Kontrym Ignatius)	Prel.	58	1749–1825	VU; Vilniaus vysk.sem.; filosofijos ir laisvųjų menų mgr. (1773 m.), kanonų ir civilinės teisės mokslų dr. (1793 m.)	LNMMB RS, f. 130, b. 2208, p. 205; LMAVB, f. 43, b. 248, l. 161–163; LVIA, f. 694, ap. 2, b. 6, l. 10–11; AL, p. 245; EWJ, p. 301.
4	1812–1815	Labunskis Vincentas (Łabuński, Labunski Vincentius, Wincenty)	Kan.	~ 46	~1766–1830	Mogiliavo arkivysk. sem.; teologijos mokslų dr. (1817 m.)	LMAVB RS, f. 43, b. 252, l. 115v–117; LVIA, f. 694, ap. 2, b. 6, l. 12v–13; LMAVB RS, f. 43, b. 2017, l. 2v–3.
5	1815–1827	Dmochovskis Kazimieras (Dmochowski Kazimierz)	Kan.	35	1780–1851	Šv. Vincento Pauliečio kun. Mis. sem. Kraslavoje; Vilniaus vysk. dv. sem.; teologijos mokslų dr. (1818 m. Polocko akademija)	LMAVB RS, f. 43, b. 255, l. 90; f. 43, b. 260, p. 475–476; f. 43, b. 261, p. 342; PSB, t. 5, p. 208–210.

6	1827–1829	Avtuškevičius Mykolas (Awtuszkiewicz Michał)	Kan.	~ 49	~1778–1829	kun. Jėzuitų gimnazija Polocke; VU; teologijos mokslų dr. (1818 m.)	LMAVB RS, f. 43, b. 263, l. 86v; LVIA, f. 694, ap. 2, b. 6, l. 19v–20; LMAVB RS, f. 43, b. 2017, l. 4v–5.
7	1830?–1833	Žiškovskis Antanas (Żyszkowski Antonius, Antony)	Kan.	~ 49	~1781–1866	n	Directorium 1830, s.n.
8	1833–1844	Žilinskis Vaclovas (Żyliński Wacław)	Kan.	30	1803–1863	Minsko vysk. dv. sem.; Vilniaus vyr. dv. sem.; teologijos mokslų mgr. (1825 m.)	LMAVB RS, f. 43, b. 264, l. 222–222v; EK, t. 20, k. 1654–1655.
9	1844–1853	Fijałkovskis Antanas (Fiałkowski Antonius, Fijałkowski Antony)	Prel.	47	1797–1883	Vilniaus vyr. dv. sem., teologijos ir kanonų teisės mokslų dr. (1825 m.)	LMAVB RS, f. 43, b. 267, l. 83–84v, 86v–87, l. 133–135; PSB, t. 6, p. 444–445; EK, t. 5, k. 180.
10	1853–1859	Krasinskis Adomas Stanislovas (Kraśniński Adamas Stanislaus, Adam Stanisław)	Kan.	43	1810–1891	Kun. Pijorų gimnazija Mežyriče; noviciatas Liubešive; RK Dvasinė akademija; teologijos mokslų mgr. (1841 m.), teologijos mokslų ir kanonų teisės dr. (1857 m.)	LMAVB RS, f. 43, b. 267, l. 154v–156, l. 179v–180; PSB, t. 15, p. 166–168; CGIA SPb, f. 46, ap. 1, b. 161, l. 4; b. 763, l. 16–24.
11	1859–1860	Vrublevskis Aleksandras (Wróblewski Aleksander)	Prel.	~44	~1815–1862	n	LMAVB RS, f. 43, b. 268, l. 174v–175v.
12	1860–1866	Menue Jonas (Menué Joannes, Menué Jan)	Kan.	~51	~1809–1866	Vilniaus vysk. sem.; kanonų teisės dr. (1842 m.)	LMAVB RS, f. 43, b. 268, l. 212–213, 242–243; RGIA, f. 821, ap. 1, b. 832, l. 56–61.

13	1866–1878	Kozłowski Simonas (Kozłowski Simon, Szymon)	Prel.	47	1819–1899	Vilniaus vysk. dv. sem.; RK Dvasinė akademija; teologijos mokslų mgr. (1845 m.); RK Dvasinės akademijos honoris causa (1862 m.)	LMAVB RS, f. 43, b. 268, l. 277v–278v, l. 299–300, 316–317v; f. 43, b. 269, l. 7–8v; PSB, t. 15, p. 31–32; EK, t. 9, k. 1119–1120.
14	1878–1885?	Zdanovičius Liudvikas (Zdanowicz Ludwik)	Kan.	64	1814–1896	Vilniaus vysk. dv. sem.; RK Dvasinė akademija; teologijos mokslų mgr. (1841 m.)	LMAVB RS, f. 43, b. 269, l. 24–25, l. 48–49, l. 82–82v; EK, t. 20, k. 1320–1321.
15	1888?–1897	Bedžinskis Felicijonas (Biedrzyński Felycian, Бедржинский Фелицианъ)	Prel.	~66	~1822–1897	n	LMAVB RS, f. 43, b. 270, l. 123.
16	1899?–1905	Klučinskis Vincentas (Kłuczyński Vincentius, Ключинский Викентій)	Kan.	52	1847–1917	Vilniaus vysk. dv. sem.; RK Dvasinė akademija; teologijos mokslų mgr. (1871 m.)	Directorium 1899, p. 148; PSB, t. 13, p. 20–21; EK, t. 9, k. 170.
17	1910–1917	Sadovskis Jonas (Sadowski Joannes, Садовский Иоанъ)	Prel.	50	1860–po 1932	n	Directorium 1910, p. 127.

Lentelės santrumpos

CGIA SPb – Sankt-Peterburgo centrinis valstybės istorijos archyvas (Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга)

LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

LNMMB RS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

RGIA – Rusijos valstybės istorijos archyvas (Российский государственный исторический архив)

VU – Vilniaus universitetas

Directorium [metai] – *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in AD [anni]*

EWJ – *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004

PSB – *Polski słownik biograficzny*

EK – *Encyklopedia katolicka*, t. 1–20, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1995–2014

dv. sem. – dvasinė seminarija

k. – kolumna, straiptinio puslapio kolonėlė

kan. – kanauninkas

kk – katedros kapitula

kun. mis. sem. – kunigų Misionierių seminarija

l. – lapas

n. – nenustatyta

p. – pagina, puslapis

prel. – prelatas

RK – Romos katalikų

vyr. dv. sem. – Vyriausioji dvasinė seminarija

vysk. – vyskupijos, vyskupija

Lentelės šaltiniai

Akademijos laurai, parengė Morkus Svirskas ir Irena Balčienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1996; Aleksy Petrani, „Dmochowski Kazimierz“, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1995, k. 1360–1361; Barbara Szier-Kramarek, „Kosłowski Szymon Marcin“, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002, k. 1119–1120; Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980, p. 38–39; Czesław Falkowski, „Dmochowski Kazimierz Roch, h. Pobog“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 5, Kraków, 1939–1946, p. 208–210; *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in AD [anni]*; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004; [Jan Kurczewski], *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3: *Strzeszczenie aktów kapituły wileńskiej*, opracował ks. Jan Kurczewski, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, MCMVI, p. 406–534; Jan Wasilewski, *Arcybiskupi i administratorowie archidiecezji mohylowskiej*, Pińsk: Drukarnia Diecezjalna w Pińsku, 1939; Mieczysław Żywczyński, „Fijałkowski Antoni“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 6, Kraków, 1948, p. 444–445; Mieczysław Żywczyński, „Kluczyński Wincenty“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1967, p. 21; Mieczysław Żywczyński, „Kozłowski Szymon Marcin“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970, p. 31–32; Mieczysław Żywczyński, „Kraśniński Adam Stanisław“, in: *Polski*

słownik biograficzny, t. 15, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970, p. 166–168; Ryszard Bender, „Fijałkowski Antoni Melchior”, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1989, k. 180; Sławomir Brzozecki, „Zdanowicz Ludwik Feliks”, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2014, k. 1320–1321; Sławomir Brzozecki, „Żyliński Wacław”, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2014, k. 1654–1655; Stanisław Tylus, „Kluczyński Wincenty”, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002, k. 170; Vilniaus vyskupijos dvasininkų tarnybos lapai, 1815, in: *LVIA*, f. 694, ap. 2, b. 6; Vilniaus vyskupijos dvasininkų tarnybos lapai, 1822, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 2017; Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos posėdžių protokolai, [1798–1917], in: *LMAVB RS*, f. 43; Vilniaus vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio raportai Romos katalikų dvasinei kolegijai, in: *LNMMB RS*, f. 130, b. 2208.

FRIBŪRO UNIVERSITETO LIETUVIŲ STUDENTŲ DRAUGIJA „LITUANIA“ 1915–1934 M.

ALGIMANTAS KATILIUS

Įvadas. „Lituania“ nebuvo nauja draugija. Ji atsirado pakeitus nuo 1899 m. veikusios Fribūro universiteto lietuvių studentų „Rūtos“ draugijos pavadinimą. Pavadinimo keitimas susijęs su naujomis politinėmis aplinkybėmis. Pirmojo pasaulinio karo metais 1915 m. vasarą Lietuvos teritoriją užėmė vokiečių kariuomenė. Tokiu būdu Lietuva išėjo iš Rusijos imperijos sudėties. Prasidėjo naujas Lietuvos istorijos etapas. Pavadinimas „Lituania“ buvo labiau suprantamas užsieniečiams, negu nieko konkretaus nesakantis „Rūtos“ vardas. Draugijos pavadinimo pakeitimas buvo svarbus propaguojant Lietuvos vardą ir jos siekius naujomis istorinėmis aplinkybėmis. Šiame straipsnyje nerašysime apie draugijos veikimą iki 1915 m., nes apie tai teko rašyti anksčiau ir nieko naujo neturime ką pasakyti¹. Be to, nuo 1915 m. prasidėjo naujas draugijos gyvenimo etapas, kuris ir aptariamas šiame straipsnyje.

Fribūro universiteto studentai pasižymėjo platesnėje Šveicarijos lietuvių veikloje. Ypač tai pasireiškė ieškant kelių politinėje plotmėje, kaip paskelbti Lietuvą nepriklausoma valstybe ir organizuoti pagalbą karo belaisviams lietuviams. Politinėje Šveicarijos lietuvių veikloje daugiausia dalyvavo Fribūro universiteto studentai kunigai Vladas Dzimidavičius-Daumantas, Juozas Purickis ir Antanas Steponaitis (Steponavičius). Kiti prie šios veiklos prisidėjo mažiau. Atskirai galima paminėti šveicarą Juozą Eretą, kuris universitete įsijungė į lietuvišką veiklą².

¹ Žr. Algimantas Katilius, „Fribūro lietuvių studentų draugija „Rūta“, in: *Kintančios Lietuvos visuomenė: Struktūros, veikėjai, idėjos: Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas prof. habil. dr. Tamaros Bairašauskaitės 65-mečio sukakčiai*, sudarytojai Olga Mastianica, Virgilijus Pugačiauskas, Vilma Žaltauskaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 497–508; Algimantas Katilius, „Fribūro universiteto lietuvių studentų draugija „Rūta“: Įkūrimas ir pirmųjų metų veikla“, in: *Dvasiniai Fribūro vaikai: Fribūro universiteto lietuviai ir jų reikšmė Lietuvai: Katalogas = Spiritual Children of Fribourg: Lithuanians at the University of Fribourg and Their Importance for Lithuania*, parengė Kamilė Jagėlienė, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2019, p. 23–31; Algimantas Katilius, „Rūtos“ veikla 1907–1915 metais“, in: *Dvasiniai Fribūro vaikai*, p. 32–37.

² Plačiau žr. Monika Šipelytė, *Šveicarijos lietuvių politinė ir diplomatinė veikla 1915–*

Apie draugiją „Lituania“ atskiro istorinio tyrinėjimo nėra paskelbta. Pirmasis draugijų „Rūta“ ir „Lituania“ istorijai skirtą straipsnį parašė Fribūro universiteto auklėtinis Petras Radzevičius³. Antanas Steponaitis trumpai apžvelgė draugijos veiklą Pirmojo pasaulinio karo metais⁴. Šiek tiek dėmesio draugijos „Lituania“ istorijai savo straipsnyje skyrė Vincentas Liulevičius⁵. Fribūro studentų drauginę veiklą trumpai pristatė Irena Štikonaitė⁶. Ateitininkų istorijos fone apie draugiją „Lituania“ rašė Kęstutis Skrupskelis⁷. Draugijos „Lituania“ šalpos fondą tyrinėjo šio straipsnio autorius⁸. Bažnytinio paveldo muziejaus išspausdintame Fribūro universiteto lietuviams skirtos parodos kataloge apie studentų veiklą Pirmojo pasaulinio karo metais ir po jo rašė Monika Šipelytė⁹ ir Justinas Dementavičius¹⁰.

Šio tyrimo archyvinį pagrindą sudaro išlikę draugijos dokumentai. Pirmiausia minėtini susirinkimų protokolai. Viena protokolų knyga saugoma Kauno arkivyskupijos kurijos archyve (KAKA), kita – Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštyne (LII BR). Be protokolų LII BR dar yra draugijos „Lituania“ įstatai, valdybos posėdžių protokolai, bibliotekos katalogas, inventorinė knyga, pajamų ir išlaidų registracijos knyga.

Aukštosios studijos užsienyje buvo svarbios Lietuvos inteligentijos ruošimui pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais iki universiteto

1919 m. Lietuvos valstybingumo klausimu: Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus universitetas, 2019.

³ [Petras Radzevičius] P. R., „Trumpa „Lithuanijos“ – „Rūtos“ 25 metų gyvavimo apžvalga“, in: *Ateitis*, Kaunas, 1924, nr. 5–6, p. 276–286.

⁴ Antanas Steponaitis, „Fribourgo akademinė draugija „Lithuanija“ ir Didysis karas“, in: *Ateitis*, Kaunas, 1924, nr. 5–6, p. 288–289.

⁵ Vincentas Liulevičius, „Kai „Rūtos“ žaliavo ir dygo „Tulpės“: Mokslus einančio lietuvių katalikiškojo jaunimo organizacijos XIX–XX amžių sandūroje ir ateitininkų sąjūdžio pradžia“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1989, nr. 3, p. 203–204.

⁶ Irena Štikonaitė, „Lietuvos kultūriniai ir akademiniai ryšiai su Šveicarija XVI–XX amžiuje“, in: *Archivum Lithuanicum*, Wiesbaden, 2004, t. 6, p. 213–216; prieduose autorė pateikė Fribūro universitete studijavusių asmenų sąrašus.

⁷ Kęstutis Skrupskelis, *Ateities draugai: Ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010, p. 345–346.

⁸ Algimantas Katilius, „Fribūro universiteto draugijos „Lituania“ šalpos fondas“, in: *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis*, Vilnius, 2012, t. 36, p. 91–117.

⁹ Monika Šipelytė, „Šveicarijos lietuvių veikla 1915–1918 m.: Tarp tautiško ir politikos“, in: *Dvasiniai Fribūro vaikai*, p. 38–51.

¹⁰ Justinas Dementavičius, „Lituania“ ir intelektualai naujai Lietuvai (1918–1922)“, in: *Dvasiniai Fribūro vaikai*, p. 52–63; Justinas Dementavičius, „Lituania“ ir jos sąlyčiai su atkurtos Lietuvos gyvenimu (1922–1934)“, in: *Ibid.*, p. 64–73.

įsteigimo Kaune. Nutrūkus studijoms Rusijoje, jaunuoliams liko vienintelis kelias vykti į užsienį. Pradėjus veiklą savam universitetui, sumažėjo vykstančiųjų studijuoti į užsienį. Tai gerai matyti iš Fribūro universiteto pavyzdžio. Straipsnyje nesiekiame pavaizduoti studijų proceso Fribūro universitete, o apsiribojame vieno aspekto išryškinimu, t. y. pristatyti lietuvių studentų drauginę veiklą. Straipsnyje siekiame per dalyvavimą draugijos veikloje parodyti kai kuriuos Fribūro universitete studijavusių studentų kasdienybės momentus, susijusius su laisvu laiku nuo studijų, ir studentų visuomeninės veiklos pasireiškimus. Dėl to pirmiausia bus kalbama apie draugijos „Lituania“ veikimo juridinį pagrindą, t. y. pristatysime jos įstatus. Toliau aptarsime „Lituania“ veiklą nuo 1915 iki 1934 m., kai draugija baigė savo aktyvią veiklą. Atskirai aptarsime draugijos vėliavos įsigijimą ir jos pašventinimą. Šiame straipsnyje nekalbama apie lietuvių studentų veiklą Fribūro universiteto studentijos kontekste arba kaip „Lituania“ susijusi su bendru Lietuvos studentų veikimu. Tai galėtų būti atskiro tyrimo objektas.

Juridinis draugijos pagrindas. Svarbiausias juridinis draugijos dokumentas yra jos įstatai. Draugijos „Lituania“ įstatai buvo patvirtinti 1918 m. balandžio 21 d., tiksliau pasakius, buvo pataisyti ir papildyti. Jie tapo veiklos pagrindu. 1915–1918 m. draugija turėjo vadovautis senaisiais įstatais, nors „Rūtos“ draugijos įstatų nėra pavykę rasti.

1918 m. vasario 24 d. susirinkime buvo apsvarstyti keistini draugijos įstatų punktai¹¹. Kitame draugijos susirinkime pirmininkas pranešė, kad atsižvelgdama į ne kartą pareikštus pageidavimus taisyti kai kuriuos įstatų punktus valdyba pradėjo šiuo klausimu rūpintis ir ėmėsi parengiamųjų darbų¹². Įstatų svarstymas vyko 1918 m. kovo 24 d. susirinkime. Pagal susirinkimo protokolą, kai kurių punktų buvo atsisakyta, kai kurie pataisyti ir papildyti, taip pat įvesta naujų dalykų. Galutinai parengti įstatų redakciją buvo pavesta draugijos nariams Izidoriui Tamošaičiui ir Vincui Mykolaičiui¹³. 1918 m. balandžio 21 d. posėdyje įvyko galutinės įstatų redakcijos skaitymas ir papildymas. Susirinkimas vienbalsiai patvirtino pertvarkytus

¹¹ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1918-02-24, in: *Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas* (toliau – KAKA), b. 366, protokolas Nr. 6/277.

¹² Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1918-03-10, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 7/278.

¹³ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1918-03-24, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 8/279.

įstatus su pastaba, kad draugija rūpinsis Fribūro moksleivių medžiaginiu šelpimu¹⁴.

Įstatus sudarė aštuoni skyriai: draugijos tikslas, priemonės, nariai, valdyba, susirinkimas, biblioteka (knygynas), archyvas, turtas¹⁵. Draugijos tikslas apibūdintas taip: „spiesti jaunas lietuvių pajėgas ir ruoštis į Lietuvos darbininkus laikantis Kristaus mokslo principų“¹⁶. Iš tikslo apibūdinimo matyti, kad draugijos veikimas buvo paremtas krikščioniškais pagrindais. Priemonės šiam tikslui pasiekti galima apibūdinti daugiau kaip intelektualines: Lietuvos istorijos ir gimtosios kalbos pažinimas, skirtas literatūrai ir Tėvynės reikalams; draugijos bibliotekos komplektavimas; medžiagos „tautinio Lietuvos kilimo istorijai“ rinkimas ir archyvo kaupimas; rūpinimasis lietuviškos spaudos rėmimu ir dalyvavimas joje, atsižvelgiant į minėtą tikslą. Ir tik paskutinėje vietoje numatyta, kad draugija rūpinasi savo narių materialiniu šelpimu.

Draugijos nariai buvo skirstomi į: a) tikruosius narius, b) garbės narius ir c) narius pritarėjus. Tikrojo nario stojamasis mokestis buvo 2 frankai ir semestro mokestis – 3 frankai. Pagrindinė tikrojo nario pareiga buvo kasmet parašyti spaudai pritaikytą paskaitą. Negalintis parašyti tokio paskaitos teksto turėjo gauti formalų draugijos atleidimą nuo šios pareigos. Neišpildęs tokio reikalavimo narys nustodavo būti draugijos nariu. Garbės nariais buvo skelbiami draugijai ar Tėvynei daug nusipelnę asmenys ir šiaip įžymūs žmonės. Nariu pritarėju gali būti kiekvienas lietuvis, balsų dauguma priimtas visuotiniame draugijos susirinkime. Nario pritarėjo metinis mokestis buvo 5 frankai; jis turėjo patariamąjį balsą.

Draugijos valdybą sudarė pirmininkas, sekretorius ir bibliotekininkas (knygininkas). Valdyba buvo renkama vieneriems metams žiemos semestro pradžioje. Valdybos kompetencijai priklausė iš anksto nustatyti posėdžių ir susirinkimų darbotvarkę. Jos darbus kontroliavo visuotinis susirinkimas ar tam tikslui išrinkta komisija. Kadencijos pabaigoje valdybos pirmininkas pateikdavo metinę draugijos veiklos ataskaitą.

Draugijos susirinkimai buvo skirstomi į paprastuosius ir nepaprastuosius, viešus ir ne viešus. Paprastieji susirinkimai turėdavo vykti kas dvi savaites, o nepaprastieji – nutarus valdybai arba pareikalavus vienam treč-

¹⁴ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1918-04-21, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 9/280.

¹⁵ Fribūro studentų lietuvių draugijos „Lituania“ įstatai, 1918-04-21, in: *Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas* (toliau – *LII BR*), f. 72–6, l. 1–10.

¹⁶ *Ibid.*, l. 2.

daliui draugijos narių. Viešuose susirinkimuose galėjo dalyvauti garbės nariai, nariai pritarėjai ir svečiai. Susirinkimas buvo laikomas teisėtu, jeigu jame dalyvavo du trečdaliai tikrųjų draugijos narių. Draugijos biblioteka galėjo naudotis nariai ir ne nariai bei kitataučiai. Tačiau visuotinis susirinkimas galėjo paprasta balsų dauguma sudaryti ne nariams neišduotinių dalykų sąrašą, o reikalui esant visai uždrausti naudotis biblioteka. Knygos paprastai buvo skolinamos vienam mėnesiui. Neslaptuoju draugijos archyvu paprastai naudojosi nariai. Tačiau valdybai leidus ir nustačius sąlygas, juo galėjo naudotis ir ne nariai. Slaptuoju archyvu iki nustatyto laiko niekas negalėjo naudotis, neišskiriant nė bibliotekininko. Draugijai nustojus veikti, turtas atitektų tai studentų draugijai, kuri atitektų „Lituania“ principus ir pakraipą.

1924 m. buvo pateikta nauja draugijos įstatų redakcija. Pagal ją draugijos tikslas buvo apibrėžtas trimis punktais: 1) „Spiesti studijuojančią Friburgo universitete lietuvių jaunuomenę, kad bendromis pajėgomis dirbti ir ruoštis ateities darbui krikščionybės ir tautybės principais“; 2) rūpintis draugijos narių šelpimu; 3) teikti informaciją apie Šveicarijos aukštąsias mokyklas besimokančiai Lietuvos jaunuomenei¹⁷. Priemonės šiems tikslams pasiekti buvo numatytos tokios: organizuoti susirinkimus, ruošti referatus, paskaitas, rengti ekskursijas, gegužines, sekti spaudą ir kt. Tikraisiais draugijos nariais gali būti Fribūro universiteto studentai lietuviai. Tikrojo nario stojamasis mokestis buvo 1 frankas ir semestro mokestis – 1 frankas. Valdybą sudarė pirmininkas, sekretorius ir išdininkas, kuri buvo renkama vienam semestru. Paprastieji susirinkimai daryti kas mėnesį (pagal senesius įstatus susirinkimai buvo numatyti kas dvi savaites). Nutarimai buvo priimami balsų dauguma, balsams pasidalinus po lygiai, nusverdavo susirinkimo pirmininko balsas¹⁸.

Studentų kasdienybės ir visuomeninės veiklos atspindžiai. Pakeisti „Rūtos“ draugijos pavadinimą pasiūlė Vladas Dzimidavičius-Daumanas. Jis turėjo būti pakeistas, kaip rašoma 1915 m. lapkričio 7 d. susirinkimo protokole, į „svetimtaučiams turintį daugiau prasmės, o lietuviams darantį, ypač dabartiniais svarbiais laikais, reklamą“¹⁹. Pritardamas vardo pakeitimui

¹⁷ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1924-11-30, in: *LII BR*, f. 72–8, protokolas Nr. 3/356.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Fribūro universiteto „Rūtos“ draugijos susirinkimo protokolas, 1915-11-07, in: *KAKA*, b. 365, protokolas Nr. 250.

Antanas Steponaitis kalbėjo daug ir karštai bei pridūrė, „kad jeigu vardas nebus pakeistas dabar, tai tiktai iš apsilaidimo, nes valanda, svarbi valanda, išmušusi. Lietuvių draugija, kurios tikslas dabar su aplinkybių bėgumi kur kas labiau praplėtojo, turi sau ir tinkamą garsų vardą turėti“²⁰. „Rūtos“ pavadinimas į „Lituania“ buvo pakeistas 1915 m. lapkričio 9 d. susirinkime dviejų trečdalių balsų dauguma²¹. Kilo klausimas, ar draugijos pavadinimas turėtų būti su raide „h“, t. y. „Lithuania“, ar be jos – tiesiog „Lituania“. Šis klausimas plačiau buvo aptartas 1915 m. lapkričio 10 d. įvykusiame susirinkime. Posėdžio metu pirmininkas prašė susirinkimo narių išsakyti nuomones. Steponaitis pasisakė už variantą be „h“ raidės, Juozas Purickis palaikė „Lithuania“ variantą, Dzimidavičius-Daumantas pasisakė už pavadinimą be „h“. Balsavimo metu buvo nubalsuota už „Lituania“ variantą.

Kalbant apie svarbiausias studentų draugijinės veiklos kryptis, reikia pabrėžti, kad susirinkimuose daugiausia svarstyti draugijos gyvenimui svarbūs klausimai: referatų skaitymas ir jų svarstymas, straipsnių siuntimas laikraščių redakcijoms, bibliotekos kaupimas ir jos tvarkymas, santykiai su kitais universiteto studentais (ypač lenkais), švenčių šventimas, šalpos fondas, stipendijų skyrimas ir panašūs klausimai. Galima pažymėti, kad palyginti mažiau gilintasi į bendrus Lietuvos visuomeninio gyvenimo klausimus, nei tai buvo daroma pirmaisiais „Rūtos“ draugijos veiklos metais, ne toks aktualus buvo ir tautinio identiteto klausimas.

Iš draugijos veikloje dalyvavusių studentų daugiausia studijavo teologiją, filosofiją, literatūrą, teisę, mažiau gamtos mokslus. Dauguma studijavusiųjų mokslus vainikavo daktaro ir licenciatu laipsniais. Tokie išsilavinę asmenys nesunkiai įsijungė į Lietuvos akademinį, kultūrinį, dvasinį, diplomatinį, politinį ir net ekonominį gyvenimą. Justinas Dementavičius komentavo: „Kita vertus, Fribūre studijuojantys lietuviai suvokė, kad reikės grįžti į Lietuvą ir panaudoti įgytas žinias jai kurti. Fribūriška patirtis buvo perkeiliama į nepriklausomą Lietuvą, kur gautos žinios buvo plečiamos ir skleidėsi kuriant savo valstybę, Bažnyčią, universitetą, kultūrą“²².

Pavadinimo keitimo metu draugijoje buvo trys nariai: Vladas Dzimidavičius-Daumantas, Juozas Purickis ir Antanas Steponaitis. Pagal Petro Radzevičiaus pateiktus duomenis, 1915–1924 m. į draugiją „Lituania“ įstojo

²⁰ *Ibid.*

²¹ Fribūro universiteto „Rūtos“ draugijos susirinkimo protokolas, 1915-11-09, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 251.

²² Justinas Dementavičius, „Lituania“ ir jos sąlyčiai su atkurtos Lietuvos gyvenimu (1922–1934)“, p. 66–67.

38 nariai²³. Vėlesniais metais narių skaičius buvo gerokai mažesnis, kaip ir pačių lietuvių studentų Fribūro universitete. 1915–1934 m. pirmininkais buvo šie studentai: Juozas Purickis, Antanas Steponaitis, Vladas Dzimidavičius-Daumantas, Izidorius Tamošaitis, Vincas Mykolaitis, Jonas Navickas, Klemensas Ruginis, Petras Radzevičius, Kazys Ambrozaitis, Juozapas Leimonas, Vincentas Padolskis, Juozapas Kaškelis, Juozapas Navickas, Klemensas Varnaitis. Valdybos nariais taip pat buvo: Ignotas Abromaitis, Adomas Vilimavičius, Stasys Šalkauskis, Marija Andziulytė, Henrikas Žilevičius, Eduardas Turauskas, Juozapas Tamošaitis, Liudvikas Čepulis, Nikodemus Pakalka, Jonas Remeika, Vladas Granskas, Juozapas Matulaitis-Labukas, Paulius Lagis, Saliamonas Antanaitis, J. Sliesoraitis, Antanas Maceina.

Pirmųjų draugijos susirinkimų protokolai nėra datuoti. Tačiau aišku, kad pirmasis susirinkimas įvyko 1915 m. lapkričio pabaigoje, nukrypęs nuo įstatuose reikalaujamo dviejų savaičių termino. Šiame susirinkime kokių nors svarbių klausimų nebuvo svarstoma. Pagal programą Steponaitis turėjo perskaityti paskaitą. Bet daugiausia buvo apsistota ties Ignoto Česaičio pasitraukimo iš draugijos klausimu. Problema ta, kad Česaitis nebuvo pateikęs pasitraukimo iš draugijos priežasčių ir oficialiai neatsakė į jam pirmininko siūstą oficialų raštą²⁴.

Antrasis susirinkimas taip pat įvyko pažeidžiant terminus. Jame svarstyti keli klausimai, bet įdomiausias buvo apie draugijos įsteigtą komitetą lietuviams belaisviams Vokietijoje šelpti²⁵. Buvo pažymėta, kad tas komitetas nerašantis savo susirinkimų protokolų, iš kurių matytųsi komiteto veikla. Dėl to Dzimidavičius-Daumantas pasiūlė, kad komiteto vedėjas Steponaitis draugijos susirinkimuose pateiktų komiteto veikimo ataskaitas,

²³ [Petras Radzevičius] P. R., *op. cit.*, p. 283.

²⁴ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, b. d., in: *KAKA*, b. 366, protokolas Nr. 1/252.

²⁵ Komiteto pavadinimas: Lietuviams belaisviams šelpti komitetas „Lituania“. Šis komitetas įsteigtas 1915 m. lapkričio 7 d. ir veikė iki 1916 m. gruodžio 14 d. 1916 m. gruodžio 15 d. komitetas praplėtė savo veiklą ir pasivadino: Centralinis komitetas „Lituania“ nukentėjusiems nuo karo šelpti Lietuvoje. Šis komitetas veikė Lozanoje. Juozas Purickis pateikė duomenų apie bandymą šelpimo darbą organizuoti su dvarininkais iš Lietuvos. 1915 m. pabaigoje buvo suorganizuotas „Generalinis Komitetas karo aukoms šelpti Lietuvoje“, į kurį iš lietuvių pusės įėjo Vladas Dzimidavičius-Daumantas, Juozas Purickis, Antanas Steponaitis, Antanas Viskantas, o iš dvarininkų pusės baronas Brunovas, kunigaikštis Juozapas Puzyna, Bronislovas Pilsudskis, grafas Zyberg Plateris. Komiteto pirmininku buvo išrinktas Bronislovas Pilsudskis. Tačiau šis komitetas dėl išryškėjusių nesutarimų neilgai išsilaikė; žr. Juozas Purickis, „Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metu“, in: *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. 1918–1928*, Kaunas, [1930], p. 44–45.

kurios galėtų būti įtrauktos į „Lituania“ protokolų knygą. Taip būtų parodytas komiteto veikimas. Su šiuo pasiūlymu susirinkimas sutiko. Susirinkimo pabaigoje paskaitą skaitė Steponaitis²⁶.

Trečiajame susirinkime, įvykusiame 1916 m. sausio 16 d., į draugiją buvo priimtas studentas Stasys Šalkauskis. Po naujojo nario priėmimo ataskaitą perskaitė komiteto lietuviams belaisviams Vokietijoje šelpti pirmininkas Steponaitis. Iš ataskaitos matyti, kad komitetas turėjo 935 frankus 3 santimus įplaukų ir 631 frankus 47 santimus išlaidų; kasoje buvo likę 303 frankai²⁷. Prie susirinkimo protokolo atskirai buvo pateikti duomenys apie pasiūstus daiktus ir maisto produktus karo belaisviams ir siuntimo vietas. 1916 m. vasario 16 d. posėdyje komiteto pirmininkas Steponaitis vėl pateikė žinių apie belaisvių šelpimą. Nuo praeito susirinkimo pinigų į kasą neįplaukė. Buvo išsiųsta 130 laiškų su užklausa apie belaisvius; gautas 31 atsakymas. Komitetas turėjo žinių apie 1750 karo belaisvių. Nežiūrint į sunkias aplinkybes, buvo išsiųsti 207 kilogramai duonos. Rūpintasi belaisviais ne tik Vokietijos stovyklose, bet ir Austrijoje²⁸. 1916 m. kovo 12 d. susirinkime, kaip jau įprasta, kalbėta apie belaisviams šelpti komiteto reikalus. Piniginių įplaukų padidėjo nedaug. Buvo gauta žinių apie dar 200 belaisvių. Gautas atsakymas ir apie vaikų padėtį stovyklose; jie savo padėtimi buvo patenkinti. Taip pat gauta žinių, kad kai kuriose stovyklose buvo paskirti kapelionai²⁹. Kitas susirinkimas (nepaprastasis) įvyko tik 1916 m. lapkričio 2 d. Jame taip pat kalbėta apie belaisvių šelpimą. Prie protokolo pridėta komiteto ataskaita, datuota 1916 m. lapkričio 1 d. Ataskaitoje pažymėta, kad Vokietijoje yra keliasdešimt tūkstančių lietuvių belaisvių, bet ryšiai nustatyti tik su 6887 asmenimis. Apie Austrijoje buvusius belaisvius mažai žinota, nors rašyta (nusiųstos užklausos į 183 komendantūras). Sužinota apie Austrijoje buvusius 422 lietuvius belaisvius, tad iš viso žinių turėta apie 7309 asmenis. Korespondencija su belaisviais dažniausiai palaikyta rusų, lenkų ir vokiečių kalbomis. Rašyta ir lietuviškai, bet tokie laiškai negreitai nueidavo ir kartais sugrįždavo, nes tik keliose vietose cenzoriai mokėjo lietuviškai. Be maisto produktų (ku-

²⁶ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, b. d., in: KAKA, b. 366, protokolas Nr. 2/253.

²⁷ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1916-01-16, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 3/254.

²⁸ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1916-02-16, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 4/255.

²⁹ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1916-03-12, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 5/256.

rie iš pradžių siųsti be apribojimų, bet vėliau Šveicarijos valdžia uždraudė siųsti didelę dalį produktų) belaisviams buvo siunčiamos ir knygos (iš viso buvo išsiųsta 340). Taip pat išsiųsta 200 rožančių, 168 škaplieriai. Steigiant komitetą lietuviams belaisviams Vokietijoje šelpti, jame buvo trys bendradarbiai – tai jau ne kartą minėti „Lituania“ nariai Dzimidavičius-Daumanas, Purickis ir Steponaitis. Nuo birželio mėnesio į pagalbą atėjo A. Muraška. Prie komiteto veiklos prisidėjo Šalkauskis ir kiti. Patarimų negailėjo Juozas Gabrys. Finansinė komiteto padėtis buvo tokia: Britanijos lietuviai atsuntė 8879 frankus 46 santimus, JAV lietuviai – 5336 frankus 10 santimų, iš Rusijos – 876 frankus 30 santimų, iš kitų šalių gerokai mažiau. Iš viso komitetas turėjo 16 406 frankus 69 santimus pajamų. Išlaidos buvo tokios: administraciniais reikalams išleisti 1303 frankai 75 santimai, paštui – 308 frankai 45 santimai, maisto išsiųsta už 9022 frankus 22 santimus, drabužių ir avalynės už 188 frankus 5 santimus, finansinė parama suteikta už 308 frankus 65 santimus, dvasiniams reikalams išleista 111 frankų 75 santimai. Iš viso išleista 11 242 frankai 87 santimai³⁰.

Belaisvių šelpimas buvo svarbus ir tautine prasme. Ataskaitoje rašoma: „Besistengiant sužinoti nuo komendanturų belaisvių sąrašus, mes supažindinome vokiečius su lietuviais. Prie tos progos pažino lietuvius ir kitataučiai belaisviai. Šeip lietuviai buvo painiojami su rusais arba lenkais; kuomet gi pradėjome siuntinėti pašalpą į vietinius komitetus (stovyklose) pradėta priimti lygiu skaičiumi ir lietuvius (rusų, žydų, lenkų ir lietuvių po 3 asmenis). Lietuvių atstovavimas prie vietinių komitetų suteikė progą geresniam lietuvių padėjimo aprūpinimui, pirma lietuviai tik bailiai žiūrėjo ar ne susimils kas ir neišties kokią pašalpą. Dabar lietuviai pamatė kad jau jie ne be visų pastumti ir užmiršti, bet greta su kitomis tautomis stoja ir drąsiai pasisako kuom esą“³¹. Apskritai 1915–1916 m. draugijos susirinkimuose daug dėmesio buvo skirta lietuvių karo belaisvių šelpimo klausimams. Tokia veikla nebūdinga studentiškos draugijos prigimčiai ir buvo padiktuota neordinarinių sąlygų.

1917 m. lapkričio 25 d. susirinkime Šalkauskis pateikė pasiūlymą, kad į draugijoje skaitomas paskaitas būtų kviečiamas lietuviškas Fribūro jaunimas, jog tai sustiprintų jų tautinę dvasią. Dėl pasiūlymo nutarti buvo pavesta valdybai³². Pasiūlymas buvo priimtas, ir jau kitame draugijos susirinkime

³⁰ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1916-11-02, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 6/257.

³¹ *Ibid.*

³² Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1917-11-25, in: KAKA, b. 366, protokolas Nr. 2/273.

dalyvavo keturi Fribūro kolegijų moksleiviai. 1918 m. vasario 24 d. susirinkime dalyvavo iš Rusijos atvykusios studentės ir Vincas Mykolaitis, kuris skaitė pranešimą apie Rusijos lietuvių gyvenimą. Ona Petrauskaitė pristatė lietuvių mokytojų padėtį Rusijoje ir atskirai apie kunigų vaidmenį mokyklose³³. Kitame susirinkime Mykolaitis kalbėjo apie ateitininkų gyvenimą Rusijoje. Tame pačiame susirinkime Petrauskaitė pristatė lietuvių jaunimo gyvenimą Voroneže, Marija Andziulytė – apie Petrapilio studentų šelpimo draugiją ir kitus dalykus iš lietuvių gyvenimo Petrapilyje, Uršulė Urniežiūtė – taip pat apie Petrapilio jaunimo gyvenimą³⁴. Mykolaitis į draugijos narius buvo priimtas 1918 m. kovo 24 d. susirinkime, o balandžio 21 d. susirinkime išrinktas draugijos valdybos nariu ir jam patikėtos sekretoriaus pareigos. Atvykusių studentų grupė iš Rusijos ne tik padidino lietuvių studentų skaičių Fribūro universitete, bet ir suteikė naują impulsą draugijos „Lituania“ veiklai. Atvykę studentai aktyviai dalyvavo draugijos veikloje, ypač tai pasakytina apie Mykolaitį.

Apžvelgiant 1917 m. pabaigos ir 1918 m. draugijos veiklą reikia pažymėti vieną faktą, kad draugijos protokoluose nėra užuominų apie politinių reikalų svarstymą, kurie buvo aktualūs Lietuvai siekiant nepriklausomybės, nors draugijos nariai Dzimidavičius-Daumantas, Purickis ir Steponaitis (Steponavičius) buvo aktyvūs Lietuvos politinio proceso dalyviai. Tačiau nepriklausomybės visai nebuvo pamiršta. Štai 1918 m. birželio 30 d. susirinkime draugijos pirmininkas Tamošaitis pateikė pasiūlymą raštu nusiųsti Lietuvos Tarybai Vilniuje „užuojautos ir pagarbos išreiškimą dėl jos pastangų Lietuvos nepriklausomybei iškovoti“³⁵. Tame pačiame susirinkime buvo apsvarstytas klausimas dėl Lietuvos nepriklausomybės paminėjimo šventimo. Jau anksčiau buvo priimtas sumanymas, kad kiekvienas draugijos narys šiam tikslui parašys po nedidelį 1–3 puslapių tekstą ir jį perskaitys iškilmingame posėdyje. Paskui tie tekstai bus įteikti komisijai, kuri pasirūpins jų išspausdinimu. Tokį iškilmingą posėdį nutarta surengti sekmadienį, liepos 7 d.³⁶ 1918 m. rugsėjo 20 d. nepaprastame draugijos susirinkime dalyvavo Lietuvos Valstybės Tarybos pirmininkas Antanas Sme-

³³ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1918-02-24, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 6/277.

³⁴ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1917-03-10, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 7/278.

³⁵ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1918-06-30, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 14/285.

³⁶ *Ibid.*

tona bei jos nariai Juozas Purickis ir Martynas Yčas. Visi trys buvo priimti draugijos garbės nariais ir visi pasakė kalbas. Yčas savo kalboje paminėjo, kad Šalkauskis yra kviečiamas filosofijos profesoriumi į numatomą steigti universitetą. Nauji garbės nariai draugijai paaukojo 300 frankų. Pirmininkas trumpai apžvelgė draugijos istoriją, ir pabrėžė: „Iš jos gerai matos, kad savo uždavinį „rengti narius į gerus darbininkus Lietuvoje“ draugija uoliai vykdo. Ir dėlto, kun. Tamošaičio nuomone Friburgo jaunuomenė, pasišalinusi iš tėvynės sunkių sielvartų metu, ištikrųjų prieš ją nenusideda: ji nori rimtai ir visapusiškai prisirengti prie darbo dėl jos ateityje“³⁷.

1917–1918 mokslo metai draugijai buvo sunkūs. Tai matyti iš pirmininko Tamošaičio ataskaitos, kurią jis pradėjo žodžiais: „Vargė gimė, skurde augom, abejonėje baigėm sunkius mūsų Draugijai 1917/18 mokslo metus“³⁸. Tų mokslo metų pirmajame draugijos susirinkime pasireiškė dviejų priešingų polių susikibimas – Dzimidavičius-Daumantas išstojo iš draugijos, o jo opozicija kun. Adomas Vilimavičius nustojo lankęs susirinkimus, kol 1917 m. gruodžio 4 d. iš draugijos visai išstojo. Draugija dar susilpnėjo ir dėl to, kad susirinkimuose beveik nesilankė Lozanoje gyvenantys Purickis ir Steponaitis. Taigi draugijoje tuo metu buvo trys nariai: Tamošaitis, kun. Ignotas Abromaitis ir Šalkauskis, iš kurių buvo sudaryta valdyba³⁹. Beliko laukti geresnių laikų. Tie geresni laikai atėjo su studentų atvykimu iš Rusijos. Naujieji asmenys pamažu įsiliejo į draugijos gretas ir taip ją sustiprino. Draugija, anot ataskaitos autoriaus, ėjo pirmyn ir „narsiai ardo Kun. Vilimavičiaus, Kun. Viskanto padedamo, statomas pinkles“⁴⁰. Apie draugijos biblioteką ataskaitoje pažymima: „Einant toliau mūsų Draugijos reformų gelmėsna negalima užtylėti apie vargingą o draug pakrikusį Lituanijos knygino stovį. Visiems negerumams pašalinti, tvarkai įvesti, šiukšlėms išmesti katalogams perrašyti nemažai tenka pasidarbuoti dr-gams Abromaičiui, Tamošaičiui, ypač Mykolaičiui“⁴¹. Apverktina buvo archyvo padėtis: „Pati

³⁷ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1918-09-20, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 17/288.

³⁸ Lietuvių studentų akademinės draugijos Lituanijos ataskaita už 1917/18 mokslo metus, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 1/289.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.* Sudarytame „Lituanios“ bibliotekos kataloge knygos suskirstytos skyriais: I skyrius – teologija ir apologetika (44 pozicijos); II skyrius – A literatūra (57 pozicijos); II skyrius – B laikraščiai, žurnalai, kalendoriai (47 pozicijos); III skyrius – filologija (33 pozicijos); IV skyrius – A Bažnyčios istorija (7 pozicijos); IV skyrius – B pasaulinė istorija (28 pozicijos); V skyrius – etnografija, geografija (13 pozicijų); VI skyrius – biografija (6 pozicijos);

Lituanijos valdyba pradžioje savo veikimo nežinojo kame jis randas, kas jame yra. Bet po truputį ir jis pradėjo rasti, nors gerokai pakrikęs, nesukataloguotas, chronikų knyga anspaudomis nudraskytomis, virvelėmis papjaustytomis. Archivą sužiūrėjo, į skyrius suskirstė, sukatalogavo draugas Šalkauskis padedamas dr-go Tamošaičio ir Abromaičio. Jie buvusio archyvo stovio protokolą surašė ir Archyvan padėjo⁴². Toliau ataskaitoje apžvelgiamos draugijos narių skaitytos paskaitos ar aptariami destruktivūs Vilimačičiaus ir Viskanto veiksmai⁴³. 1917–1918 mokslo metus reikia laikyti vienu sunkiausių laikotarpių draugijos gyvenime nuo jos įsikūrimo 1899 m. Žinoma, tai lėmė objektyvios sąlygos, t. y. vykstantis karas ir kai kurios vidinės intrigos. Padėtis pagerėjo atvykus minėtai studentų grupei iš Rusijos.

Draugijai „Lituania“ buvo pavesta suorganizuoti Šveicarijos lietuvių pirmųjų nepriklausomybės metinių šventimą 1919 m. vasario 16 d. Buvo išsiuntinėti kvietimai ir į šventę atvyko beveik visi kviestieji, išskyrus Yčienę, Vincentą Bartušką ir Dzimidavičių-Daumantą. Iškilmės prasidėjo pamaldomis seserų uršuliečių koplyčioje. Paskui šventės dalyviai persikėlė į viešbutį „Suisse“, kur buvo paruošti iškilmingi pietūs. Prasidėjus pietums, kalbėjo draugijos pirmininkas, paskui tostus sakė svečiai. Protokolo autorius iš visų kalbėtojų išskyrė Juozo Ereto kalbą, kuris „rodydamas skaudžių pavyzdžių eilę iš savo tėvynės istorijos, ragina lietuvius nesiduoti pesimizmui, reiškia Šveicarijos palankumą Lietuvai ir lemia jai šviesią ateitį“⁴⁴. Po pietų svetainėje vyko posėdis. Jame kalbėjo Petras Klimas, Chodakauskaitė, Steponaitis, Mykolaitis prisimindami, kaip nepriklausomybės paskelbimas buvo sutinkamas Berlyne, Šveicarijoje, Stokholme. Nutarta pasiųsti iškilmių dalyvių pasirašytą telegramą Lietuvos valdžiai.

VII skyrius – sociologija, ekonomika (14 pozicijų); VIII skyrius – bibliografija, statistika, ataskaitos, informacijos (9 pozicijos); IX skyrius – filosofija, gamtos mokslai, pedagogika (18 pozicijų); X skyrius – muzika, gaidos (11 pozicijų); XI skyrius – įvairaus turinio knygos, ūkis, politika, medicina etc. (68 pozicijos) (*LII BR*, f. 72–11).

⁴² Lietuvių studentų akademinės draugijos Lituanijos ataskaita už 1917/18 mokslo metus, in: *KAKA*, b. 366, protokolas Nr. 1/289. Archyvo sutvarkymo protokolas yra išlikęs, datuotas 1918 m. vasario 10 d., pasirašytas Izidoriaus Tamošaičio ir Stasio Šalkauskio. Iš šio protokolo sužinome, kad draugijos archyvas buvo suskirstytas į tris skyrius: laiškų (53 pozicijos), dokumentų (24 pozicijos) ir rankraščių bei rašomųjų knygų (4 pozicijos). Paskutiniame skyriuje išvardyti šie vienetai: didelis įvairių rankraščių ryšulys, kronikos knyga, protokolų knygos (1899–1909, 1909–1915) (*LII BR*, f. 72–4).

⁴³ Lietuvių studentų akademinės draugijos Lituanijos ataskaita už 1917/18 mokslo metus.

⁴⁴ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1919-02-16, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 7/295.

1918–1919 mokslo metų ataskaitoje pirmiausia pažymima, kad

[j]ei sunkiais laikais pradėjo savo gyvenimą Lituania praeitais mokslo metais, tai ne daug ko lengvesnės buvo pirmosios mūsų draugijos valandos ir šiais mokslo metais. Skirtumas tik tame, kad, pradėdant 1917/18 mokslo metus mūsų Lituaniai grėsė daugiau materialis pavojus, gi pradžoj šių metų daugiau formalis. Pernai mūsų Draugija nerimavo nuolat mažėjant narių skaičiui, gi ši-met buta rimtų gandų, kad mūsų puikiai sutapusiai draugijai teks skirtis, nes jei ne Universiteto Valdžia, tai Albertinum'o regensas gal užginti Albertinume gyvenantiems Lituaniajos nariams į Draugiją prigulėti. Bet, kaip pernai draugi-ja nuolat augo, plėtojos, taip ir šiais metais – Universitetui nieko neturint ir Al-bertinumo regensui tylint – mūsų draugija jau tuo pačiu liko sankcionuota ir ramiai galėjo darbuotis.⁴⁵

Per mokslo metus įvyko 17 draugijos susirinkimų, iš kurių 4 buvo ne-paprastieji. Perskaitytos 8 paskaitos. Kai kurios iš jų buvo ilgos – Šalkauskio paskaita apie Adomą Mickevičių skaityta trijuose susirinkimuose, Myko-laičio-Putino dramos *Valdovo sūnus* skaitymas irgi nusitęsė per tris susirin-kimus. Draugijos šalpos fondo reikalai svarstyti penkiuose susirinkimuose. Draugija pasipildė dviem nariais, o Juozas Tumas-Vaižgantas buvo pakeltas garbės nariu. Garbės narys Juozas Gabrys buvo prarastas, nes jo, „kaipo toli nuslydusio nuo Lietuvos reikalų ir visuomenės etikos jokių budu nebega-lėjom laikyti Lituaniajos garbės nariu“⁴⁶. 1918–1919 mokslo metais draugijos gyvenimas susinormalizavo ir susidarė įprastos sąlygos draugijai veikti.

1919–1920 mokslo metais draugijos susirinkimuose daug dėmesio skir-ta stipendijų skyrimui ir apskritai su šalpos fondo veikla susijusiems klau-simams, naujų fondo įstatų svarstymui. Tačiau sulaukus priekaištų dėl subjektyvumo skirstant stipendijas, sprendimas dėl kandidatų stipendijai gauti buvo perduotas Katalikų veikimo centrui. Priimant sprendimą priva-lėjo dalyvauti draugijos „Lituania“ įgaliotas atstovas ir studentų ateitinin-kų sąjungos centro atstovas⁴⁷. Kaip ir kitais metais skaitytos bei aptarinėtos paskaitos. „Lituania“ vengė kalbėti politikos klausimus. Tai matyti iš Ereto pasiūlymo skaityti paskaitą apie Lietuvą. 1920 m. gruodžio 5 d. susirinki-me buvo nutarta paskaitos neorganizuoti, nes tai būtų politinė paskaita⁴⁸.

⁴⁵ Lituaniajos apyskaita 1918/19 mokslo metams, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 17/305.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1920-02-29, in: *LII BR*, f. 72–8, protokolas Nr. 7/312.

⁴⁸ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1920-12-05, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 4/323.

Tačiau Ereto paskaita apie Lietuvos politinę, militarinę ir kultūrinę Lietuvos padėtį buvo perskaityta gruodžio 12 d. susirinkime. Po paskaitos nutarta diskusijų nerengti. Kas metai draugijos nariai švęsavo Vasario 16-ąją. Po 1921 m. švęstos Vasario 16-osios susirinkime buvo pastebėta, kad trūko platesnio šventės pristatymo. Pirmininkas paaiškino, kad tokį pristatymą turėjo atlikti draugijos sekretorius, o sekretorius pasiteisino, jog pristatymo nebuvo parengta ir 1920 m. Todėl buvo nutarta, kad tokius pristatymus turi parengti abiejų metų sekretoriai. Tačiau neaišku, ar tie pristatymai buvo parengti, nes jų protokolų knygoje nėra⁴⁹. Kartais nusistatymui likti šalia politikos buvo nusizengžiama. 1921 m. birželio 26 d. susirinkime buvo nuspręsta pasiūsti Lietuvos delegacijai prie Tautų Sąjungos protestą prieš Hymanso projektą dėl lietuvių ir lenkų susitaikymo⁵⁰.

1922–1923 mokslo metais „Lituania“ turėjo 8 narius, iš kurių Fribūre gyveno tik 5. Kiti gyveno Lietuvos, Šveicarijos ir Vokietijos miestuose ruošdamiesi egzaminams ar rinkdami medžiagą savo disertacijoms. Esant tiek nedaug narių ir tiems patiems ruošiantis egzaminams, draugijos valdyba stengėsi daryti kuo mažiau susirinkimų. Vasario 16 d. draugija šventė Lietuvos atstovybėje Berne, kur juos pakvietė atstovybės sekretorius ir atstovo pareigas einantis Eduardas Turauskas. Tais mokslo metais universitetą baigė šie draugijos nariai: Marija Andziulytė filosofijos daktaro laipsniu, Pranas Raulinaitis teisių daktaro laipsniu ir Kazys Pakštas gamtos mokslų daktaro laipsniu⁵¹.

1924 m. kovo 22 d. draugijos susirinkime buvo nuspręsta švęsti „Rūtos“ įsteigimo 25 metų sukaktį, pakviečiant ir buvusius „Rūtos“ bei „Lituania“ narius. Buvo sudaryta jubiliejaus šventimo programa, kurioje numatyta, kad šventės dieną bus rengiamos pamaldos ir iškilmingi pietūs, į kuriuos bus kviečiami studentų organizacijų atstovai, lietuviams artimi profesoriai ir kiti. Studentų organizacijų atstovai už pietus susimokėtų patys, kitas išlaidas padengtų draugija. Jei būtų galimybės, valdyba surengtų koncertą⁵². Tame pačiame susirinkime buvo gautas pasiūlymas slaptąjį draugijos ar-

⁴⁹ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1921-03-07, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 7/326.

⁵⁰ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1924-06-26, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 11/330.

⁵¹ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1924-01-04, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 3/347.

⁵² Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1924-03-22, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 4/438.

chyvą perduoti Lietuvos universiteto Kultūros muziejui, tačiau nutarta archyvą palikti Fribūre.

1924 m. gegužės 25 d. draugijos susirinkime buvo perskaityti sveikini- mai draugijos jubiliejaus proga nuo Vilniaus vyskupo Jurgio Matulaičio, prof. Pranciškaus Būčio, rašytojos Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos, rašytojo kun. Adolfo Sabaliausko, dr. Stanislovo Ūsorio, dr. Marijos An- dziulytės, dr. Stasio Šalkauskio. Visiems sveikinusiems nutarta nusiųsti padėkas, taip pat numatyta nusiųsti vokiečių ir prancūzų laikraščiams pranešimą apie draugijos „Lituania“ jubiliejų⁵³. Draugijos jubiliejų apsispręsta švęsti 1924 m. birželio 22 d. ir pakviesti universiteto rektorių, kai kuriuos lietuviams artimesnius profesorius. Dėl lenkų studentų draugijos kvietimo valdyboje kilo nesutarimų⁵⁴. Birželio 6 d. posėdyje vėl iškilo lenkų draugijos kvietimo reikalas. Draugijos pirmininkas Petras Radzevičius kalbėjo: „kad mes esame neutralingoje šalyje, esame ne politinė, bet studentų draugija, turim reikalo su studentais, įrodinėjo tinkamumą kviesti ir lenkų studen- tų draugiją, kuo padarysime gero įspūdžio į kitas studentų organizacijas ir parodysime savo džentelmeniškumą“⁵⁵. Buvo pasisakančių prieš lenkų stu- dentų kvietimą. Susirinkimas nutarė lenkų studentų nekviesti. Protokoluo- se paties draugijos jubiliejaus šventimo aprašymo nėra. 1924 m. balandžio 6 d. susirinkime buvo nutarta rašyti valdybos posėdžių protokolus, kurie iki tol nebuvo rašomi. Mirus kalbininkui Kazimierui Būgai, Fribūro univer- siteto studentai pagerbė mokslininko atminimą ir nusprendė nusiųsti užuo- jautos telegramą žmonai. Taip pat numatė atlaikyti Šv. Mišias Albertinumo koplyčioje už Būgą⁵⁶.

1924–1925 mokslo metų žiemos semestre draugijos valdyba užsibrėžė tokius uždavinius: rūpintis draugijos vidiniu gyvenimu, užmegzti gerus santykius su kitomis studentų organizacijomis, rūpintis ekonominiais orga- nizacijos reikalais, stropiai atlikti einamuosius organizacijos reikalus. Užsi- brėžtus tikslus įgyvendinti pavyko, nes buvo priimti nauji draugijos įstatai, užmegzti itin geri santykiai su kitomis studentų organizacijomis, kokių iki

⁵³ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1924-05-25, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 7/351.

⁵⁴ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1924-06-04, in: *Ibid.*, protokolas be numerio.

⁵⁵ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1924-06-06, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 8/352.

⁵⁶ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1924-12-15, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 4/357.

tol nėra buvę, rūpintasi draugijos šalpos fondo lėšomis. Per mokslo metus įvyko 4 paprastieji susirinkimai ir iškilmingas Vasario 16-osios minėjimas. Universitetą baigė du draugijos nariai: Vladas Granskas ir Sofija Orvidaitė⁵⁷. Vasaros semestre valdyba buvo užsibrėžusi panašius uždavinius kaip ir žiemos semestre. Nauja tai, kad buvo numatyta „kelti mūsų tautinį valstybinį reikalų supratimą svetimtaučių tarpe“. Šiuo klausimu „[p]adaryta visa eilė pasikalbėjimų su profesoriais, vietos inteligentija bei studentija apie gyviausius mūsų tautos ir valstybės reikalus, kaip apie Apaštališkojo Sosto konkordatą su Lenkija, kuris skaudžiai paliečia Lietuvos reikalus, bendrai apie Lietuvos santykius su Lenkija, apie mūsų tautos ekonominę, kultūrinę bei religinę padėtį, etc. Tam tikslui pasirūpinta svetimomis kalbomis literatūros, nagrinėjančios virš minėtus klausymus, kaip Lietuvos konstitucija, Benedikseno knyga, Ehreto knyga apie Lietuvą, etc. ir jos gerokai paskleista. Kadangi mūsų dainos pasižymi savo gražumu, tat išrašyta iš Lietuvos gaidų ir jos atatinkamuose sluoksniuose paskleistos“⁵⁸.

1925–1926 mokslo metų žiemos semestre valdyba dirbo panašius darbus kaip prieš tai buvusiuose semestruose. Tačiau apie padėtį draugijoje rašoma taip: „Draugijos narių tarpe buvo daugiau gulbės, žuvies ir vėžio darbas, todėl šitokiose sąlygose ir valdybai darbuotė buvo labai sunki“⁵⁹. Atsirado ir naujų veiklos bruožų, pavyzdžiui, buvo sekama užsienio spauda ir jei būdavo pastebima šmeižikiška informacija Lietuvos atžvilgiu, tai būdavo pranešama Lietuvos atstovybei Šveicarijoje, o jei būdavo paliečiami konkretūs asmenys, tai ir jie būdavo informuojami⁶⁰.

Vėlesniais metais draugijos veikla sumenko. Iš protokolų knygos matyti, kad nuo 1926 m. liepos 13 d. iki 1928 m. birželio 28 d. draugijos susirinkimai nevyko, nes nesama protokolų. Nežiūrint į tai, birželio 28 d. susirinkime draugijos pirmininkas Vincentas Padolskis pasiūlė kitais metais švęsti draugijos 30 metų jubiliejų. 1929 m. vasario 28 d. susirinkime nutarta į šventės iškilmes pakviesti visus Šveicarijoje studijuojančius lietuvius ir apie šventę raštu pranešti buvusiems „Lituania“ nariams. Balandžio 29 d. susirinkime po ilgų diskusijų nutarta, kad draugijos jubiliejaus šventimas

⁵⁷ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1925-03-15, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 6/359.

⁵⁸ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1925-07-05, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 8/361.

⁵⁹ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1926-03-08, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 5/366.

⁶⁰ *Ibid.*

dėl finansinės padėties turėtų būti šeimyninio pobūdžio. Valdybai buvo pavesta kreiptis į kai kuriuos buvusius draugijos narius, kad jie paremtų šventę ir ypač iš finansinės pusės. Dėl to nuo surinktų lėšų dydžio priklausytų ir šventės mastas. Jubiliejus numatytas švęsti 1929 m. birželio 27 d. Šventės programa buvo sudaryta iš trijų dalių: iškilmingos pamaldos, bendri pietūs ir literatūrinė dalis⁶¹. Jubiliejaus proga buvo pasiūlyta išrinkti draugijos garbės narius, tarp kurių buvo ir Šalkauskis. Galutinai jubiliejaus šventimo data buvo nustatyta birželio 23 d. Nutarta kvieisti rektorius, visus dekanus, profesorius, miesto atstovus, visų korporacijų (išskyrus „Polonia“) atstovus, Lietuvos piliečius Fribūre, Šveicarijos lietuvių studentus⁶².

Iš 1928–1929 mokslo metų vasaros semestro ataskaitos matyti, kad didelė dalis draugijos bibliotekos knygų buvo išsiųsta į Ateitininkų federacijos biblioteką Kaune⁶³. Nuo 1929 m. lapkričio 9 d. susirinkimo iki 1933 m. gruodžio 8 d. susirinkimų nebuvo. Gruodžio 8 d. susirinkime buvo pranešta, kad 1933–1934 mokslo metų žiemos semestre Fribūro universitete buvo keturi lietuviai: Kl. Varnaitis, Antanas Maceina su žmona ir kun. J. Navickas. Tame pačiame susirinkime buvo išrinkta draugijos valdyba: Varnaitis pirmininku, Maceina sekretoriumi, Navickas išdininku⁶⁴. 1934 m. buvo surengti du susirinkimai. Paskutinysis draugijos „Lituania“ susirinkimas įvyko 1934 m. gegužės 27 d. Šio susirinkimo protokole, galima sakyti, yra užfiksuota draugijos veiklos pabaiga: „Atostogų Komisarų vienbalsiai išrenkamas kun. J. Navickas, kuriam suteikiamos pilnos teisės iš atžvilgio į Lituhanijos visus reikalus, kuriuos tik gyvenimas gali iššaukti; ypač jo globon pavedamos visas Lituhanijos inventorių ir jei jam išvykstant iš Šveicarijos nebūtų Friburge nė vieno lietuvių studento, duodama teisė visą Lituhanijos inventorių perduoti Ateitininkų Federacijos vadovybei Kaune“⁶⁵. Daugiau įrašų protokolų knygoje nėra. Taip baigėsi 35 metus trukusi „Rūtos“ draugijos, vėliau „Lituania“, veikla.

⁶¹ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1929-05-25, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 4/374.

⁶² Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1929-06-19, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 5/375.

⁶³ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1929-08-18, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 6/376.

⁶⁴ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1933-12-08, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 1/378.

⁶⁵ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1934-05-27, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 3/380.

Vėliavos pašventinimas. Vėliavos sukūrimas ir jos pašventinimas buvo išskirtinis įvykis draugijos gyvenime. Pirmą užuomina apie vėliavą aptinkama 1916 m. spalio 19 d. susirinkimo protokole, kur yra nurodyta, kad amerikiečiai draugijos vėliavos išigijimui paaukojo 135 frankus⁶⁶. 1919 m. lapkričio 30 d. susirinkime Jonas Navickas pateikė sumanymą išigyti savo vėliavą, kaip turi ir kitos studentų draugijos. Sumanymą palaikė Kazys Pakštas. Izidorius Tamošaitis iš principo pritarė vėliavos išigijimui, bet griežtai pasisakė prieš šalpos fondo finansų panaudojimą, nes fondo pinigai esą skirti vien pragyvenimo reikalams. Navickas pastebėjo, kad šis reikalas neturėtų būti viešinamas spaudoje, o reikėtų privačiais laiškais kreiptis dėl aukų į buvusius draugijos narius Amerikoje ir kitus žinomus asmenis. Eduardas Turauskas pažymėjo, kad vėliavos išlaidoms apmokėti būtų galima panaudoti dalį iš draugijai amerikiečių atsiųstų 400 dolerių, kurie pervesti į šalpos fondo sąskaitą. Susirinkimas vienbalsiai pritarė vėliavos išigijimui. Buvo išrinkta 3 asmenų komisija vėliavos išigijimo reikalams spręsti, į kurią įėjo Navickas, Klemensas Ruginis ir Turauskas⁶⁷. 1919 m. gruodžio 14 d. susirinkime komisijos narys Navickas pristatė draugijos vėliavos projektą: vienoje pusėje raudoname lauke sidabrinė vytis, antroje pusėje žaliame lauke draugijos emblema. Pateikus vėliavos projektą, kilo aštri diskusija. Vieni kritikavo projektą nepateikdami savo pasiūlymų, kiti „pasiūlo pusiautinius projektus ir reikalauja vienai vėliavos pusei tautinių spalvų, pažymėdami, kad negalima esą imti Valstybinės Vėliavos“⁶⁸. Komisija laikėsi savo projekto teigdama, kad sidabrinę vytytį raudoname lauke nereikia suprasti kaip valstybės vėliavos, ir pažymėjo, kad vytytis buvo ir bus tautos simbolis, o tautinę vėliava galima greitai pakeisti, nes tai esąs naujadaras. Balsavimui buvo pateiktas komisijos projektas ir Vinco Mykolaičio pasiūlymas: viena vėliavos pusė žalia su draugijos emblema, antra – tautinių spalvų su vytimi kampe. Balsuojant nė vienas variantas nesurinko balsų daugumos. Po antro balsavimo taip pat nė vienas variantas nesurinko absoliučios balsų daugumos. Tada buvo nutarta klausimą palikti atvirą ir komisijos dėmesiui priimti abu variantus⁶⁹.

⁶⁶ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1916-10-19, in: KAKA, b. 366, protokolas Nr. 1/259.

⁶⁷ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1919-11-30, in: LII BR, f. 72–8, protokolas Nr. 3/308.

⁶⁸ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1919-12-14, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 4/309.

⁶⁹ *Ibid.*

Pusantrų metų vėliavos klausimas nebuvo svarstomas. Prie jo sugrįžta 1921 m. liepos 10 d. susirinkime. Iškilus dviem priešingoms nuomonėms dėl vėliavos reikalingumo draugijai, buvo nutarta balsuoti. Balsai pasiskirstė taip: 12 už vėliavą, 1 prieš ir 1 susilaikė. Vietoj 3 asmenų komisijos atsakingu buvo išrinktas vienas Navickas⁷⁰. Jis ėmėsi organizacinių veiksmų ir 1921 m. lapkričio 6 d. susirinkime informavo, kad dėl vėliavos Kaune buvęs pas dailininką Petrą Kalpoką, kuris žadėjo nupiešti Vytį ir draugijos emblema bei atsiųsti susipažinti. Jei pasiūlymas tiktų, būtų galima vėliavą užsakyti pagaminti⁷¹. Draugijos vėliava buvo pasiūta Kaune; pagaminimas kainavo 700 Šveicarijos frankų⁷². Vėliavos pašventinimo reikalai buvo svarstomi 1922 m. gegužės 14 d. draugijos susirinkime. Iškilnių programą pristatė Navickas. Vėliavą nutarta šventinti pirmą sekmadienį po Sekminių – Šv. Trejybės dieną. Vėliavos krikšto tėvais buvo numatyti geografijos profesorius Paulis Girardinus ir ponja Jeanne Bentt, anglų kalbos ir literatūros profesoriaus François Xaviero Benetto žmona. Pamokslui numatyta kviešti filosofijos profesorių dominikoną Marčą Marie de Munnyncką. Į kviestinius pietus apsispręsta kviešti universiteto rektorių, 4 dekanus ir kai kuriuos profesorius, studentų ateitininkų sąjungos centro valdybos atstovus, ponus Sidzikauskus, panelę Reiz, Lietuvos atstovą Paryžiuje Oskarą Milašį ir akademinį draugijų (išskyrus „Polonia“) atstovus. Kortežui nutarta pasamdyti orkestrą ir vežimus svečiams⁷³. Vėliava buvo pašventinta 1922 m. liepos 2 d. Protokoluose nesama šventinimo iškilnių aprašymo, tačiau buvo išspausdinta de Munnyncko sakyta kalba. Vėliavos reikšmę jis apibūdino tokiais žodžiais: „Tautinė vėliava yra vienas galingiausių simbolių, kurie gali pasireikšti žmonijos žvilgiui. Mes darome pagarbos ženklų prieš šitą daugiaspalvę medžiagą. Kai ji plevėsuoja nuo vėjo, kažkoks dvelkimas pagauna mūsų sielą. Entuzijazmas bei meilė atrodo jos spalvų ir šlamesių atspindžiu bei atgarsiu, kadangi vėliava yra veikiamasis tėvynės simbolis“⁷⁴. Kaip teigia Dementavičius: „Pašventinus vėliavą, „Lituania“

⁷⁰ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1921-07-10, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 12/331.

⁷¹ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1921-11-06, in: *Ibid.*, protokolas Nr. 1/332.

⁷² *Dvasiniai Fribūro vaikai*, p. 78.

⁷³ Fribūro universiteto „Lituania“ draugijos susirinkimo protokolas, 1922-05-14, in: *LII BR*, f. 72–8, protokolas Nr. 8/339.

⁷⁴ Marc Marie de Munnynck, „Prakalba, pasakyta palaiminant lietuvių studentų vėliavą“, in: *Romuva*, Kaunas, 1922, nr. 2, p. 5, 7.

pradėjo veikti kaip tipiška studentiška korporacija, kuri jungia iš tam tikro krašto kilusius studentus⁷⁵.

Išvados. 1. Fribūro universiteto lietuvių studentų draugija „Lituania“ (1915–1934) nebuvo nauja organizacija, o tik taip pervardinta nuo 1899 m. veikusi „Rūtos“ draugija. 2. Išlikę draugijos protokolai, saugomi Kaune ir Vilniuje, atskleidžia studentų kasdienę veiklą laisvu nuo studijų laiku ir jų visuomeninį veikimą. Pradžioje draugijai teko imtis su studijomis nesusijusios veiklos – lietuvių karo belaisvių šelpimo organizavimo. Vėliau draugijos veikla daugiau apsiribojo studentų draugijai būdingais reikalais. Draugijos susirinkimuose buvo skaitomi narių parengti pranešimai ir jie aptariami. Protokoluose kalbama apie bibliotekos kaupimą ir jos tvarkymą, archyvo saugojimą, švenčių šventimą (ypač draugijos jubiliejų), naujų narių priėmimą, studentų šelpimą, santykius su kitais universiteto studentais, vėliavos įsigijimą ir pašventinimą bei sprendžiami kasdieniai draugijos veikimo klausimai.

THE 'LITUANIA' ASSOCIATION OF LITHUANIAN STUDENTS AT THE UNIVERSITY OF FRIBOURG, 1915–1934

Algimantas Katilius

Summary

The legal basis for the operation of the 'Lithuania' association was the statute adopted in 1918 and supplemented in 1924. According to the statute, the association consisted of Lithuanian students of the University of Fribourg. The association was Christian in its nature, and its most important goal was to fully prepare for future work in Lithuania, the homeland of its members.

At the beginning of its activities, the 'Lithuania' association was confronted with the realities of the First World War. It had to engage in activities that were not related to studies, that is, to organize the relief of prisoners of war. For this purpose, the association established a special committee to assist prisoners of war. The association tended prisoners of war until the end of 1916, when the committee was moved from Fribourg to Lausanne. In later years, the activities of the association were limited to the matters typical of this type of organisations. At the meetings

⁷⁵ Justinas Dementavičius, „Lituania“ ir jos sąlyčiai su atkurtos Lietuvos gyvenimu (1922–1934)“, p. 66.

of the association, its members presented their papers and discussed them. They talked about the accumulation and management of the library, preservation of the archive, celebration of holidays (in particular, the anniversary of the association), student relief, and similar issues. During the war, the number of students at the university decreased and the activities of the association subsided. When a group of students from Russia arrived in 1918, new members joined its ranks. Acquisition of a flag and the ceremony of its consecration in 1922 was an exceptional event in the life of the association. Termination of the activities of the association should be linked to the massive drop in the number of Lithuanian students at the University of Fribourg in the 1930s.

INTELIGENTIJOS PERTEKLIAUS PROBLEMA TARPUKARIO LIETUVOS SPAUDOJE

DANGIRAS MAČIULIS

Įprastai inteligentija įvardijama kaip socialinis sluoksnius, kurio atstovai išsiskiria aukštesniu nei visuomenėje vyraujantis išsilavinimas, dirba protinį darbą, o jiems priskiriama (ar savanoriškai prisiimama) socialinės misijos (vadovavimo masėms, elito) prievolė, atsirandanti dėka jų aukštesnio išsilavinimo ir žemo visuomenės narių vyraujančio išsilavinimo cenzo¹. Tarpukario Lietuvoje inteligentumu buvo įprasta laikyti asmenį, kuris turėjo aukštesnį nei pradinis išsilavinimą ir vertėsi protiniu darbu. Tokiu būdu inteligentijai buvo priskiriami dvasininkai, mokytojai, gydytojai, valstybės ir savivaldos įstaigų valdininkai ir kt. Tai buvo nevienalytis socialinis sluoksnius, kuriame greta atsidūrė universiteto profesoriai, kurie išties atliko elito vaidmenį, ir tik pradinę mokyklą baigę tarnautojai, kurie visuomenėje kartais pašiepiamai vadinti „pusinteligėnais“.

Pirmaisiais Lietuvos Respublikos (1918–1940) nepriklausomybės metais, lygiai taip pat, kaip prieš Pirmąjį pasaulinį karą, lietuvių veikėjai nuogaštavo dėl lietuviškos inteligentijos stygiaus. 1922 m. kovo mėn. *Lietuvos žinių* vedamojo „Ar per daug studentų?“ autorius teigdamas, kad Lietuvoje itin trūksta aukštąjį išsilavinimą turinčių inteligentų, pastebėjo, kad nors ir, lyginant su Pirmojo pasaulinio karo išvakarėmis, jau yra kelis kartus daugiau vidurinių mokyklų, kurias lanko daugiau nei 14 000 berniukų ir mergaičių, tačiau tuo pat metu lietuvių studentų yra mažai. Pripažinta, kad keblu pasakyti tikslų lietuvių studentų skaičių, tačiau neabejota tuo, kad jis liko toks pat kaip prieš 30 ar 40 metų. Lietuvoje dar nebuvo universite-

¹ Janusz Żarnowski, *Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo, 1964; Józef Chałasiński, *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*, Warszawa: Świat Książki, 1997; *Inteligencja w Polsce: Specjaliści, twórcy, klerkowie, klasa średnia?*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 2008; Małgorzata Abassy, *Inteligencja a kultura: O problemach samoidentyfikacji dziewiętnastowiecznej inteligencji rosyjskiej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008; *Судьбы российской интеллигенции: Прошлое, настоящее, будущее*, Москва: РГГУ, 2019.

to, tačiau jau veikė pirmoji šalyje aukštoji mokykla – Aukštieji kursai, kurie netrukus virto universitetu. Dienraštyje pabrėžiant, kad „inteligentinių pajėgų reikalingas visas kraštas, todėl visos visuomenės pastangomis turi būti to tikslo siekiama“, Vyriausybė raginta skirti daugiau lėšų studijuojantiems aukštosiose mokyklose, siūlyta sukurti tokią stipendijų teikimo sistemą, kuri skatintų aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų daugėjimą².

Trečio dešimtmečio pradžioje Lietuvoje aštriai jaustas lietuviškos inteligentijos stygius. Pirmiausia trūko asmenų, kurie būtų pakankamai kvalifikuoti dirbti valstybės tarnyboje – pradedant mokytojais ir baigiant ministerijų valdininkais. 1922 m. gruodžio mėn. *Lietuvos žiniose* konstatuota: „Pastaruoju laiku Lietuvos liaudy tarytum pradeda atsirasti susipratimas, kad be inteligentų jai nėra galimybės aukščiau politikos, kultūros ar ūkio srityje kilstelti. Apsireiškimas itin yra geras ir sveikas“³. Nežiūrint nuogaštavimo dėl šaliai gresiančio paralyžiuojančio inteligentijos stygiaus, ši problema išsprendė greitai. Asmenų, galinčių užimti valdininkų vietas, stygiaus neliko pirmiausia. Tiesa, padažnėjo nusiskundimai dėl šių asmenų išsilavinimo ir profesinio pasirengimo stokos. Šiaip ar taip inteligentijos (suvokiant ją valdininkijos prasme) stygiumi nebesiskūsta. Tuo metu viešajame inteligentijos problemų diskurse pagrindinis dėmesys nuo inteligentijos stygiaus problemos pasisuko kita kryptimi – prabilta apie inteligentijos misiją, uždavinius, moralines savybes. Inteligentija visuotinai buvo identifikuojama kaip socialinis sluoksniš, galintis visuomenėje atlikti vadovaujantį vaidmenį tiek tiesiogine prasme organizuojant ir mobilizuojant visuomenės mases, tiek moraline prasme – kaip moralinis autoritetas. Todėl spaudoje tiek daug dėmesio buvo skiriama kovai su inteligentijai priskiriamomis ydomis. Siekta, kad inteligentijos atstovai, atlikę tiesioginį darbą (pavyzdžiui, atidirbę nustatytą laiką ministerijoje ar mokykloje), savo laisvalaikį pirmiausia aukotų visuomenės labui, prasmingai socialiai veikdama, todėl itin kritiškai žvelgta į tą inteligentijos dalį, kuri socialinio aktyvumo nedemonstravo ar net sąmoningai vengė. Todėl neatsitiktinai didžiausios kritikos susilaukė inteligentijos laikysena laisvu nuo darbo metu, nes viltasi, kad inteligentija savo laisvalaikį aukos pirmiausia visuomenės labui. Trečio dešimtmečio pradžioje pagrindinė kritika, nukreipta inteligentijos atžvilgiu, buvo sufokusuota į pastarosios laisvalaikį, o kritikos epicentre atsirado Lietuvos miestuose ėmę kurtis vadinamieji piliečių ar inteligentų klubai,

² J. Ž., „Ar per daug studentų?“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1922-03-09, nr. 9, p. 1.

³ „Žodelis inteligentijai“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1922-12-20, nr. 239, p. 1.

kurie tapo viešomis inteligentijos laisvalaikio erdvėmis. Spaudoje netrūko pavyzdžių, liudijančių neigiamą tokių klubų įtaka visuomenės moralei ir, pirmiausia, patiems inteligentams⁴. Artėjant XX a. trečio dešimtmečio viduriui, spaudoje buvo prabilta apie naują inteligentijos problemą – grėsiantį jos perteklių ir iš to gimstančią socialinę problemą – inteligentų bedarbiystę. Bedarbių inteligentų problema XX a. tarpukario Lietuvoje yra paliesta Norberto Černiausko disertacijoje, skirtoje nedarbo Lietuvoje 1918–1940 m. tyrimui. Disertacijoje atskleista, kaip Lietuvoje susiklostė bedarbių inteligentų problema ir kokių žingsnių buvo imtasi ją spręsti⁵. Šiame straipsnyje siekiama apžvelgti inteligentijos pertekliaus diskursą Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m. lietuvių kalba leistoje periodinėje spaudoje ir pabandyti atsakyti į klausimus: kas paskatino šio diskurso atsiradimą ir plėtojimasi – socialiniai iššūkiai šalies viduje ar preventyvus problemos diagnozavimas, su kokiomis socialinio, politinio, kultūrinio pobūdžio problemomis sietas inteligentijos pertekliaus klausimas, kaip siūlyta spręsti inteligentijos pertekliaus klausimą. Dera pažymėti, kad inteligentijos pertekliaus analizę komplikuoja itin skurdi tarpukario Lietuvos statistika – statistinių duomenų trūkumas dažnai užkerta galimybę patikrinti spaudoje konstatuojamus inteligentiją liečiančius socialinius procesus ir analizuoti inteligentijos kaip socialinio sluoksnio dinamiką.

Inteligentų pertekliaus baimė. 1924 m. birželio mėn. dienraštyje *Lietuva* žurnalistas Valentinas Gustainis pasidalino nuogaštavimu dėl Lietuvai gresiančio inteligentijos pertekliaus. Atkreipęs dėmesį į sparčiai augantį šalyje studentų kaip potencialių inteligentų skaičių, jis leidosi į svarstymus, kokios darbo perspektyvos laukia būsimų lietuvių inteligentų. Gustainis tikino, kad su inteligentijos pertekliumi susiduria visos šalys ir priminė 1923 m. pavasarį Vokietijos studentų išleistą atsišaukimą į abiturientus, kuriame raginta rimtai pagalvoti: gal vietoje studijų aukštosiose mokyklose parankiau būtų įgyti kokią nors praktinę profesiją. Remdamasis Vakarų Europos šalių patirtimi ir lygindamas inteligentų padėtį Lietuvoje su kitomis šalimis, Gustainis tikino, kad netolimoje ateityje Lietuvoje bus inteligentijos perteklius, nes daug jaunimo siekia aukštojo mokslo, o „pas mus inteligentų darbo srityje dirba didelis nuošimtis jauno amžiaus žmonių, kurie dar ne-

⁴ Kacė, „Dėl mūsų kliūčių“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1923-08-21, nr. 183, p. 1; Vargovaikis, „Mūsų „inteligentų“ kliūbai“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1922-03-09, nr. 9, p. 2.

⁵ Norbertas Černiauskas, *Nedarbas Lietuvoje 1918–1940 metais: Daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.

greit užleis savo vietas dabar priaugantiems darbininkams“. Jis teigė, kad įprastai būsimas inteligentijos atstovas save įsivaizduoja dirbantį valstybės tarnyboje ar besiverčiantį kuria nors iš „laisvų profesijų“, susijusių su medicina ar teise, tačiau šių sričių darbo rinka ribota.

Remdamasis savo mokytoju sociologu Alfredu Weberiu, Gustainis inteligentiją kaip socialinę sluoksnį dalijo į dvi grupes: „proto darbų inžinierius“ ir pastarųjų „paruoštų naujų darbų vykintojus“. Vadovaudamasis šia skirtimi, kurią galime įvardyti skirtimi tarp intelektualų ir inteligentų, Gustainis ragino inteligentijos pertekliaus problemą pirmiausia spręsti patiems asmenims, kurie nusprendė rinktis inteligento kelią. Jis įrodinėjo, kad inteligentams, kuriems pakanka gebėjimo būti „proto darbų inžinieriais“, išties derėtų siekti aukštojo mokslo ir ruoštis tik „aukštam inteligentiniam darbui“, o likusiems inteligentijos atstovams reiktų ruoštis galimiems gyvenimo iššūkiams, nes esą dalis mokytų žmonių „bus noromis nenoromis palikti be to darbo, kuriam mokyklose jie rengiasi“, todėl perspėjo juos būti pasirengusiais imtis kokio nors kito užsiėmimo, kuris garantuotų pragyvenimui reikalingas pajamas⁶.

Į Gustainio mintis valdžios oficiozas *Lietuva* nedelsiant sureagavo pritarimu pažymėdamas, kad paliestas šaliai gresiantis inteligentijos pertekliaus klausimas, be jokios abejonės, yra svarbus, todėl studijuoti besirengiantis jaunimas turėtų „iš anksto nuodugnai apgalvoti šį dalyką, kad paskui einant mokslus nereikėtų keisti fakultetų ir, apskritai, kad nereikėtų gailėtis, padarytų savo būsimai profesijai žingsnio“. Grežiantis atgal pripažinta, kad pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, kuris visuomenėms atnešė didelius inteligentijos praradimus, vyravo nuostata, jog inteligentijos stygių visuomenės jaus ilgai, o tai sąlygos ne tik fizinis inteligentijos praradimas karo metu, bet ir karo atnešta suirutė, trukdanti greitai sukurti švietimo sistemą, kuri padėtų kompensuoti inteligentijos praradimus. Tokius nuogąstavimus stiprino ir pokaryje jaučiamas aštrus lėšų stygius švietimo sistemai. Visa tai esą ir skatino įsitikinimą, kad inteligentijos praradimų atkūrimas užsitęs ilgai, tačiau pesimistinės prognozės nepasitvirtino⁷.

Norint parodyti, kad inteligentijos pertekliaus klausimas yra toli gražu ne teoriškai įsivaizduojama, o reali, jei dar kol kas Lietuvai ir negresianti, tai aktuali problema, visuomenei siūlyta pažvelgti į kaimynystėje esančias ša-

⁶ Valentinas Gustainis, „Klaipėdos klausimo išrišimas“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1924-06-06, nr. 127, p. 2–3.

⁷ A. Z., „Dėl inteligentijos pertekliaus ateityje“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1924-06-16, nr. 134, p. 3.

lis. Pavyzdžiais buvo pateikiamos Latvija ir Estija, kuriose esą „daug mokytojų, inžinierių, gydytojų ir kitų specialistų, daugiausiai grįžusių iš Rusijos į savo tėviškę, negali surasti atitinkamo savo specialybei darbo; tokiu būdu specialistų perteklius mūsų kaimynuose yra jau įvykęs faktas“. Pabrėžiant inteligentijos reikšmę valstybei ir visuomenei, teigta, kad valstybei derėtų reguliuoti inteligentijos rengimą. Nesiūlyta mažinti studijuojančiųjų skaičiaus, bet siūlyta daugiau lėšų skirti toms aukštosioms mokykloms, kurios rengia tokius specialistus, kurių labiausiai tuo metu trūksta valstybei⁸.

1924 m. rugsėjo 24 d. Lietuvos ministrų kabinetas nusprendė padidinti metinį mokesį už mokslą: Lietuvos universitete buvo nustatytas 150 Lt vietoj 100 Lt, aukštesnėse mokyklose 100 Lt vietoj 50 Lt, o vidurinėse mokyklose 50 Lt vietoj 25 Lt metinis mokeskis⁹. Visuomenė šią žinią sutiko nevienareikšmiškai ir spaudoje įsiplieskė diskusija. Vienu iš vyriausybės sprendimo kritiku tapo Lietuvos universiteto profesorius Mečislovas Reinys, kuris *Ryto* dienraštyje pareiškė, kad mokesčio už mokslą pakėlimas yra žalingas, o šio mokesčio padidinimo motyvai nesuprantami. Jis retoriškai klausė: „Ar jau mūs Lietuvoje turim šviesuomenės perteklių“, ir čia pat atsakė: „Aišku, tokio pertekliaus nėra, ką įrodo šie faktai“. Neegzistuojantį inteligentijos perteklių, Reinio nuomone, liudijo vien tas faktas, kad dauguma mokyklose dirbančių mokytojų neturėjo atitinkamo išsilavinimo cenzo ir net tarp ministerijų departamentų direktorių buvo gausu aukštojo išsilavinimo neturinčių asmenų. Be aukštojo mokslo diplomo buvo dauguma apskričių viršininkų. Todėl Reinys įrodinėjo, kad inteligentijos pertekliaus Lietuvoje niekada nebuvo ir nėra, o mokesčio už mokslą pakėlimas pirmiausia prislėgė iš kaimo kilusius lietuvių studentus, kurių tėvai ir taip menkai gali paremti savo vaikų studijas¹⁰.

Reaguojant į kritiškas Reinio pastabas *Ryte*, netrukus pasirodė nuomonės, palaikančios vyriausybės sprendimą. Palaikantieji vyriausybės sprendimą, jo pagrįstumą įrodinėjo visuomenėje įvykusiais požiūrio į išsilavinimą pokyčiais: jei anksčiau lietuvių visuomenėje dominavo nuostata vaikų aukštąsias studijas remti tik tada, jei šie rinkdavosi kunigo kelią, tai esą visuomenėje jau išgalėjo kitas požiūris – kai „beveik kiekvienas, leisdamas savo sūnų ar dukterį mokslan, stengiasi ir trokšte trokšta, kad jis būtinai baigtų ir aukštąjį mokslą“. Tokiu būdu konstatuota, kad esmingai

⁸ *Ibid.*

⁹ „Kaune“, in: *Rytas*, Kaunas, 1924-09-26, nr. 217, p. 1.

¹⁰ Mečislovas Reinys, „Mokesnis už mokslą“, in: *Rytas*, Kaunas, 1924-09-27, nr. 218, p. 2–3.

pasikeitęs visuomenės požiūris į jaunosios kartos lavinimą gresia tuo, jog šalyje „už keletos metų jau galėsime pradėti galvoti apie perprodukciją“. Nuogaustauta, kad prabėgus keleriems metams aukštuosius mokslus baigęs asmenys taps potencialiais bedarbiais, nes pagrindinė išsilavinusio žmogaus tarnybos vieta – tai valdininko tarnyba, o galimybių ją gauti nebus. Teisinant vyriausybės sprendimą padidinti mokesčių už mokslą įrodinėta, kad taip valdžia tiesiog bando preventyviai spręsti bręstančią socialinę problemą: iš vienos pusės užkirsti kelią gręšiančiam inteligentijos pertekliui, iš kitos pusės spręsti šalyje jaučiamą kvalifikuotų darbininkų stygių, nes mokesčiai amatų mokyklų moksleiviams nebuvo padidintas, o tai turėtų skatinti abiturientus mokytis amatų¹¹.

Prieš paviešinant vyriausybės sprendimą padidinti mokesčių už mokslą, *Ryto* vedamojo apžvalgininkas, formuodamas valdžiai palankią visuomenės nuomonę rašė: „Nebūdamas aukštojo mokslo priešininku, turiu konstatuoti tai, kad tautai tinkamai kultūringai gyventi reikalingas inteligentijos aukštojo mokslo maksimumas, bet ne perprodukcija. Šiuo atveju maksimumą suprantu taip, kad žmogus baigęs aukštąjį mokslą galėtų užimti jo gabumams ir cenzui tinkamą vietą ir neprivalėtų, dėlei duonos kėsni, tenkintis tokiomis vietomis, kurias sugeba tinkamiausiu būdu atlikti ir mažamokslis arba baigęs tik kokius nors tam reikalui specialius kursus“. Tikinta, kad inteligentijos su aukštuoju mokslu perteklius valstybei yra nenaudingas vien todėl, jog aukštojo mokslo išlaikymas brangus, todėl Vyriausybė siekia racionaliai naudoti švietimui skiriamas lėšas. Pabrėžta, kad inteligentijos pertekliaus problema yra toli gražu ne vien Lietuvos problema ir inteligentijos perprodukcijos klausimu jau susirūpinta ne vienoje valstybėje – nurodant Estijos, Čekijos ir Vokietijos pavyzdžius. Pirmą priemonę kovai su inteligentijos pertekliumi buvo įvardytas planingas specialistų su aukštuoju išsilavinimu rengimas – pirmiausia numatyti, kiek „maždaug mums reikalinga aukštojo mokslo žmonių“, po to taip pertvarkyti mokyklas, kad „žmonių produkcija būtų nukreipta reikiamam pusėn“, o trūkstamiems specialistams ir įvairiems amatininkams rengti steigti specialias mokyklas¹².

Ginanti vyriausybės sprendimą padidinti mokesčių už mokslą spauda visuomenei akcentavo faktą, kad didindama mokslą už mokesčių aukštosiose ir vidurinėse mokyklose valdžia sąmoningai nepakėlė mokesčio už studijas technikos mokyklose, nes norėjo paskatinti jaunimą rinktis specialiąsias

¹¹ P. Jucaitis, „Dar dėl mokesnio už mokslą“, in: *Rytas*, Kaunas, 1924-09-28, nr. 219, p. 2.

¹² Severinas, „Studentų reikalai“, in: *Rytas*, Kaunas, 1924-09-05, nr. 191, p. 1.

mokyklas. *Ryto* apžvalgininkas įrodinėjo, kad „laikas jau žmonės atkalbinėti nuo gimnazijų, nes 30 000 gimnazistų Lietuvai visai pakanka; ateity iš to nesidžiaugsim“, pastebėdamas, kad tuo pat metu „specialios ūkio, technikos, amatų mokyklos beveik tuščios ir tenka labai tuo susirūpinti“ ir jei dalis moksleivių iš gimnazijų persikeltų į specialiąsias mokyklas, tai tuo „turėtumėm tik džiaugtis, nes tos srities žmonių neturim, o jų reikia žymiai, žymiai daugiau negu aukštojo mokslo žmonių“¹³.

Nuogaštavimai dėl inteligentijos pertekliaus Lietuvos periodinėje spaudoje pasirodydavo periodiškai, o požiūriai į šią problemą esmingai skyrėsi. Jei valdžios oficioze *Lietuvoje* dažnai nuogaštauta dėl šaliai gresiančio inteligentijos pertekliaus, tai krikščionių demokratų rankose esančiame dienraštyje *Rytas* pasirodančios publikacijos nebuvo tokios vienareikšmės. Prabėgus metams, kai vyriausybė priėmė sprendimą padidinti mokesčių už mokslą, 1925 m. rugsėjo mėn. *Ryte* buvo grįžta prie inteligentijos pertekliaus problemos. Tada pasirodžiusio straipsnio dėl inteligentijos pertekliaus autorius Juozas Švaistas pareiškė, kad oficioze pasirodantys nuogaštavimai ir svarstymai apie tai, jog Lietuvoje esą per daug gimnazijų, progimnazijų bei bendrojo lavinimo mokyklų ir Lietuvai gresia inteligentijos perteklius yra nepagrįsti, o tokie oficialaus dienraščio teiginiai jam sukelia kartu ir pyktį, ir juoką. Švaistas tikino, kad Lietuvai inteligentijos pertekliaus problema apskritai negresia, nes šalyje „didžiausi įvairaus darbo plotai dirvonuoja“ ir „smūgis po smūgio gauname dėl to, kad tinkamų darbininkų neturime“. Jis paragino pažvelgti į Vakarų Europos šalis, kuriose esą niekas taip nesureikškina inteligentijos pertekliaus klausimo, nes „jie gerai žino, kad juo daugiau bus apšviestų žmonių, inteligentų, tuo sparčiau krašto gerovė žengs priekin, tuo gražesniu skleisis jos gerovė žiedu“. Jis kvietė mokytis iš žydų, kurie „leidžia kuo daugiausia mokslan, jie nebijo inteligentijos pertekliaus“. Todėl, kaip pastebėjo Švaistas, jei išties galvojama apie krašto gerovę, reikia ne gąsdinti inteligentijos pertekliumi, bet kaip tik raginti visuomenę daugiau šviestis¹⁴.

Trečio dešimtmečio viduryje Lietuvoje svarstyta inteligentijos pertekliaus problema buvo persipynusi su tuo metu vykusiais svarstymais ar ne per daug šalyje progimnazijų ir gimnazijų. 1925 m. Justinas Strimaitis *Lietuvoje* svarstydamas ar šalyje ne per daug yra gimnazistų teigė, kad iš ūkinin-

¹³ V. M., „Mokesnis už mokslą ir mūsų švietimo reikalai“, in: *Rytas*, Kaunas, 1924-09-30, nr. 220, p. 1.

¹⁴ Juozas Švaistra, „Dėl inteligentijos pertekliaus“, in: *Rytas*, Kaunas, 1925-09-18, nr. 204, p. 1.

kų, kurie savo vaikus leidžia į progimnazijas ir gimnazijas, dažnai išgirstąs klausimą: kur dėsime tuos gimnazistus? Jis atkreipė dėmesį į tai, kad dažnai ūkininkų vaikams, baigusiems progimnaziją ar gimnaziją, materialinės problemos užkerta galimybę tęsti studijas ir tada jie, pagal visuomenėje išsisknijusią praktiką, įsitaiso kurioje nors įstaigoje raštininkais. Strimaitis į keturių gimnazijos klasių baigimą, t. y. progimnaziją, ragino žiūrėti ne kaip į „lengvos kanceliariškos duonos pelnyimo priemonę“, o kaip į bendrojo išsilavinimo pakopą, po kurios derėtų jau rinktis specialybę, atsižvelgiant į savo gebėjimus ir polinkius. Taip siekta aktualizuoti moksleivių profesinio orientavimo būtinumą, pastebint, kad rengiantis šalyje įgyvendinti visuotinę privalomą pradinį išsilavinimą, visuomenėje derėtų įtvirtinti požiūrį, jog keturios gimnazijos klasės ar progimnazija yra tik pamatinis išsilavinimas, renkantis specialybę. Teigta, kad pirmiausia pedagogai, pradedant pradžios mokykla ir baigiant gimnazija, turėtų „šitą tradicinę klaidą mokiniams išblaškyti iš galvos“ ir padėti pastariesiems suprasti, „jog pamokytas ūkininkas, geras amatininkas ar amatininkė daug daugiau gali uždirbti, geriau gyventi, kaip visi ministerijų raštvedžiai, sekretoriai, mokytojai ar net ir direktoriai; kad šių padėtis yra priklausoma, surišta su daugybe aplinkybių, neduodančių drąsiai žiūrėti į savo ateities gerovę. Daugelis valdžios vietų surištos su vienos ar kitos politinių partijų svyravimų bei viešpatavimo pasikeitimu, todėl jos yra dažnai nepastovios. O tuo tarpu amatininkas nebijo jokių nė politinių, nė partinių, kad ir pigiausių atmainų, jo vietai ir geram uždarbiui nepakenks nieks, jei tik mokės gyventi normaliai ir saugoti sveikatą“. Strimaitis mokytojus ragino mokinių tarpe populiarinti mokymąsi amatų mokyklose, o Švietimo ministeriją ragino pasirūpinti, kad kiekvienoje apskrityje atsirastų speciali amatų mokykla¹⁵.

Jonas Unguraitis, konstatuodamas trečio dešimtmečio viduryje visuomenėje augantį nuogastavimą dėl inteligentijos pertekliaus, 1925 m. spalio mėn. *Lietuvoje* pastebėjo: „Provincijoj, miesteliuos ir kaimuos, vieną kitą inteligentą vos begalima užtikti, bet ir ten susirūpinus tariamasi „kur gi tie išėję mokslus pasėdės“. Pasakyk tu jiems, jog galės amatų mokytis, ūkininkauti ir t. t. – jie jokiū būdu negali šito suprasti ir įvertinti. Amatininkų, girdi, esą ir taip, o ūkininkui juk sako, kokio čia reikia mokslo“. Ieškodamas atsakymo į šį klausimą, ar išties egzistuoja inteligentijos perteklius ir ar „ateis laikas, kai tūli specialistai, sakysim, medikai ar juristai, neteks darbo“,

¹⁵ Justinas Strimaitis, „Kur dėsime gimnazistus“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1925-08-13, nr. 179, p. 1.

Unguraitis pirmiausia konstatavo, kad kaime jokių inteligentų, išskyrus mokytojus, kurie dažnai būna be specialaus pasirengimo, iš esmės nėra. Tuo metu aukštosiose mokyklose studijuojančių Lietuvoje jau esą netrūks-ta, tačiau realus išsilavinusių žmonių perteklius gali būti tik šalies sostinėje. Konstatuodamas raiškia skirtį tarp sostinės ir provincijos (pirmiausia kai-mo) Unguraitis darė išvadą, kad šalyje inteligentų pertekliaus nėra, tačiau kartu pripažino ir tai, jog „mūsų inteligentija neprivalo eiti į mokslus, kaip iki šiol“, bet turi dėmesingiau svarstyti apie savo tolesnę ateitį. Jis ragino dėmesingai pažvelgti į Strimaičio anksčiau spaudoje išsakytus patarimus jaunimui atsakingiau rinktis profesiją, o pats itin jaunuolius orientavo į žemės ūkį – kvietė „mokslu apsišarvavus“ inteligentiją atsigręžti į kaimą ir rūpintis žemės ūkio kultūros kėlimu, nes šioje srityje Lietuva savo pasiekimais „galėtų atsistoti greta kitų valstybių“¹⁶.

1926 m. vasario 10 d. Kaune vyko metinė Lietuvos krikščionių demo-kratų partijos konferencija, kurioje greta kitų ministrų dalyvavęs švieti-mo ministras Kazimieras Jokantas plačiai apžvelgė padėtį švietimo srityje, išryškindamas opiausias švietimo sistemos problemas. Jis atkreipė kon-ferencijos dalyvių dėmesį į šalyje augantį išsilavinusių žmonių skaičių pa-stebėdamas, kad jei 1921 m. šalyje gimnazijas baigė 202 moksleiviai, tai 1926 m. laukiama būsiant 1211 abiturientų, o universitete studijuojančių studentų skaičius išaugo iki 2368. Jis prognozavo, kad kitais metais univer-sitetą baigs apie 600 studentų ir, pasak jo, šalyje „kyla inteligentų hiperpro-dukcijos klausimas“, todėl svarstant, kaip išvengti gresiančio inteligentijos pertekliaus, esą ir „kilo reakcija prieš bendrojo lavinimo kryptį mūsų švie-time ir dabar kreipiamas ypatingas dėmesys į specialiuosius mokslus“. Jis tikino, kad Švietimo ministerija ypatingą dėmesį rodo specialiajam mokslui, deda daug pastangų įsteigti įvairias amatų mokyklas ir pasidalino planais kurti kvalifikuotus darbininkus rengiančias amatų ir technikos mokyklas, kurie esą „galės daugiau uždirbti negu inteligentai“¹⁷.

Viešai Lietuvos spaudoje prabilti apie inteligentijos pertekliaus grėsmę skatino nuogaštavimas, kad šalyje atsiras per daug inteligentų ir jie neiš-vengiamai taps bedarbiais. Nedarbą Lietuvoje tyręs Černiauskas konsta-tavo, kad trečio dešimtmečio viduryje, kai aukštesniausias mokyklas baigė nauja absolventų karta, kuri negalėjo tęsti studijų aukštosiose mokyklose,

¹⁶ Jonas Unguraitis, „Inteligentų pertekliaus klausimu“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1925-10-17, nr. 233, p. 2.

¹⁷ Metinė L. Krikščionių Demokratų Partijos Konferencija, in: *Rytas*, Kaunas, 1926-02-12, nr. 35, p. 2-3.

šalyje atsirado „vidurinės grandies“ inteligentų perteklius¹⁸. Tačiau nuogaštavimai ir įžvalgos lietuviškoje spaudoje pirmiausia buvo grindžiamos ne realiai bręstančių problemų Lietuvoje analize, o referuojant inteligentijos problemas Vakarų Europoje. *Lietuvos žinios* 1926 m. vasarą skaitytojus tikino, kad bedarbių inteligentų klausimas yra svarstomas Vokietijos visuomenėje ir „kasdien galima perskaityti laikraščiuose apie pagyvenusių inteligentų nusižudymus. Inžinierius, vyresnis per 45 metų, jau neranda sau vietos ir darbo. Įmonininkams jis yra per senas“¹⁹. Teigta, kad, pavyzdžiui, Vokietijos pramonė taip perpildyta inžinieriais, jog baigę studijas absolventai kartais priversti dirbti paprastais darbininkais – „neretai dėl duonos kąsnio diplomuoti inžinieriai dirba kaip juodadarbiai“. Žvelgiant į Vokietijos patirtį, pagrindinėmis inteligentijos bedarbystės priežastimis įvardytas tiek per didelis specialistų kiekio rengimas, kuris neatliepia realių valstybės ir visuomenės poreikių, tiek konfliktas tarp senosios ir naujosios inteligentijos. Teigta, kad Vokietijoje iš esmės visos politinės jėgos vieningai pritaria nuomonei, jog reikia riboti stojančiųjų į universitetus skaičių tiek įvedant didesnę mokesčių už mokslą, tiek sumažinant vietų skaičių universitetuose. Tačiau *Lietuvos žinių* apžvalgininkas referuodamas Vokietijoje dominuojančias nuomones pridūrė, kad esą tokiais būdais inteligentijos bedarbystės klausimo nepavyks išspręsti, nes šis klausimas yra „tampriai surištas su gyventojų pertekliu ir su Europos ekonomikos padėtimi“²⁰.

Ar šalyje išties per daug inteligentų? 1926 m. Lietuvoje pasikeitė valdžia: valdančiąsias pozicijas praradusius krikščionis demokratų pakeitė valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė. Valstiečių liaudininkų spauda prabilo apie keblią lietuviškos valdininkijos situaciją. Skųstasi, kad senoji valdžia valdininkijos kadrus formavo vadovaudamasi išskirtinai partinio lojalumo principais. *Lietuvos žinių* vedamajame įrodinėta: „Ir iš tiesų, kokių kvalifikacijų iš valdininkų reikalauta? Prityrę, savo darbą sąžiningai atlieką valdininkai, buvo be atodairos mėtomi iš vietų. Jokių paaiškinimų, jokie pamatavimai šioms žygiams nereikėdavo. Krupavičiams, Endziulaičiams, Jokantams-Volodkoms pakako kokio klebono ar vikaro atvirlaiškio ir valdininkas lėkdavo į gatvę... O jo vieton stodavo „ištikimas“. Be „ištikimumo“ – jokių kitų kvalifikacijų galėjo kandidatas neturėti“.

¹⁸ Norbertas Černiauskas, *op. cit.*, p. 258–259.

¹⁹ Ekonomistas, „Bedarbė inteligentija“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1926-08-01, nr. 174, p. 3.

²⁰ *Ibid.*

Teigta, kad taip susiklostė padėtis, kai atsirado žemės tvarkytojo pareigas einančių siuvelių, progimnazijos direktoriais tapusių buvusių kalėjimo prižiūrėtojų ir apskrities viršininkais virtusių smulkių raštininkų. Esą tokie valdininkai galėjo daryti ką nori, jei tik laikėsi partinio lojalumo principo – buvo ištikimi krikščionims demokratams. Taip valdžios poziciją atstovaujančioje spaudoje aiškinta, kodėl vienas iš pirmaeilių naujosios valdžios uždavinių yra peržiūrėti valdininkijos gretas – „apvalyti valstybės kūną nuo šių supuvusių gaivalų“, nes tik tada galimas „krikdemų nuniokotos valstybės atstatymo darbas“²¹.

1926 m. vasarą valstiečių liaudininkų spaudoje pasipylė valdininkiją demaskuojantys straipsniai, įrodinėjantys, kad ankstesnės valdžios kadru politika buvo grindžiama tik politinio lojalumo principu, todėl valdininkų vietas užėmė elementarios profesinės kvalifikacijos stokojantys ir visuomenei tarnauti nepasirengę asmenys. Tikinta, kad „valdžios įstaigos pritupdytos krikščionių žmonėmis“, o šiuos esą net „galima pažinti iš išvaizdos: jų veidai visados paniurę, patys melancholingi, susiraukę, o dar prie naujos valdžios atsilankiusiems įstaigon piliečiams į akis nežiūri – mat jaučiasi ne savo kaily, nerodo nė jokio piliečiams palankumo, malonumo, nejudrūs, daugiausia būna žodžiuose šiurkštūs, turį biurokartiškų užsimojimų ir tam pan. Be to, jie mažai kalba – tai antras valdininkijoje nenormalus reiškinys“²². Pabrėžtos valdininkijos ydos, pavyzdžiui, teigta, kad valdininkijos tarpe išplitęs masinis girtuokliavimas. Rašyta apie daugkartinius korupcijos atvejus, pavyzdžiui, įrodinėta, kad būtent valdant krikščionims demokratams išaugo valdininkijos namų statybos mastai Kaune: „Jei apsidairysime Kaune, galima išvysti, jog namus stato nuo eilinio policininko iki „didžiausių viršininkų“. Atkreipiant dėmesį į tai, kad dauguma šių namų savininkų gauna mažas algas, retoriškai klausta: „Iš kokių lėšų jie tai daro?“ Tokiu būdu piršta mintis apie valdininkijos tarpe išsikerojusį kyšininkavimą²³. Valstiečių liaudininkų spaudoje nuskambėjo reikalavimas sudrausminti „pasileidusius valdininkus“²⁴.

Valdininkijos ydų demaskavimo fone prabilta ir apie inteligentų perteklių – atkreipiant dėmesį į bedarbių inteligentų klausimą. *Lietuvos žiniose*

²¹ „Blogiausias palaikas“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1926-08-03, nr. 175, p. 1.

²² -ys, „Valdininkai, kuriems liaudis nepasitiki“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1926-08-27, nr. 196, p. 2.

²³ *Ibid.*

²⁴ Jn. Ns., „Sudrauskim pasileidusius valdininkus“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1926-10-02, nr. 226, p. 1.

1926 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje pasirodė kaip „piliečio balsas“ pristatytas straipsnis, kuris kreipė visuomenės dėmesį į augančias bedarbių inteligentų gretas. Šis „piliečio balsas“ piršo mintį, kad bedarbių inteligentų problemą pagimdė ankstesnės valdžios – krikščionių demokratų politika: „Mes dar tebegyvename krikdemų paliktos privilegijinės sistemos gyvenimo sūkury. Pas mus dar tebeviešpatauja privilegijos, giminystės, draugystės, pažintys ir t. t. Pavyzdžiui tarnauja kurioj nors įstaigoje vyras, valdininkaudamas su X ar aukštesnės valst. tarn. kat. atlyginimu ir sykiu sudaro savo žmonai toj pačioje arba kurioj nors kitoje įstaigoje su panašios kateg. alga vietą. Tokių pas mus labai daug ir esant tokioms gyvenimo aplinkybėms dėl susidariusių įvairių giminysčių ar pažinčių, kad patalpinus giminės ir pažįstamo žmoną į pageidaujamą jai tarnybos vietą (nors ji ir netiktų) įstaigos viršininkas atleidžia iš tarnybos tinkamą ir prityrusi darbininką“. *Lietuvos žinios* tikino skaitytojus, kad pasitaikė net atvejų, kai pakankamai žemės turintis, tačiau jos dirbti nenorintis ūkininkas tapo valdininku – vietoj ūkininkavimo pasirinko pačias mažiausias valdininko pareigas, o iš tarnybos išstūmė asmenį, kuriam tai buvo vienintelis pragyvenimo šaltinis. Taip įrodinėta, kad esantys inteligentų bedarbystės atvejai – tai valdžios vykdytos ydingos kadru politikos pasekmė. *Lietuvos žinios* siūlė ir būdus, kaip, bent jau iš dalies, būtų galima išspręsti inteligentų bedarbystės problemą: visų valdininkų, kurie tarnauja valstybės ar savivaldybės įstaigose su ne mažesniu kaip IX kategorijos tarnautojo atlyginimu, žmonas atleisti iš valstybei ar savivaldybei priklausančių įstaigų, paliekant joms teisę dirbti tik privačiose įstaigose. Be to, siūlyta atleisti iš tarnybos visus valdininkus, kurie gali lengvai pragyventi iš savo turto, pavyzdžiui, nekilnojamojo turto valdymo. Tikinta, kad tokiu būdu „valstybinio tarnautojų aparato sutvarkymas būtų tobulesnis ir tie žmonės, kurie dirbs dėl duonos kąsnio, bus daug produktyvesni valstybiniam darbe ir, tokiu pertvarkymu išnyktų Lietuvoje inteligentai bedarbiai“²⁵.

Jei *Lietuvos žinios* 1926 m. regėjo inteligentijos pertekliaus grėsmę, tai *Lietuvoje* pasirodžiusiose publikacijose teigta, kad inteligentų specialistų pertekliaus Lietuvoje nėra²⁶. Net konstatuota inteligentijos stoka provincijoje, teigiant, kad inteligentijos stokojama „ne tik miesteliuose, bet ir apskričių miestuose“, o ši stoka provincijoje buvo vertinama kaip šalies ekonominio

²⁵ I. Michalauskas, „Inteligentų bedarbių klausimu“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1926-08-29, nr. 198, p. 4.

²⁶ J. Bg-tis, „Mūsų proto darbininkų sveikatos reikalu“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1926-08-17, nr. 183, p. 5.

ir kultūrinio vystymosi stabdis, kuris, be kita ko, skatina ir emigraciją, nes „jei visi inteligentai, kaip gydytojai, advokatai, inžinieriai ir kiti stengsis vis spiestis tik Kaune arba šiaip kur tik didesniuose centruose, o neims skirstytis lygiu tinklu po tolimą provinciją ir ten duoti žmonėms visokios pagalbos bei šviesti juos esamomis sąlygomis visais galimais būdais, tai nesulaikys emigracijos“²⁷.

Inteligentų pertekliaus grėsmė Lietuvoje pirmiausia reflektuota teoriškai, remiantis kitų šalių patirtimi. Spaudoje pasirodydavo publikacijos, pasakojančios apie sunkią inteligentijos padėtį kaimynystėje – Latvijoje ir Estijoje. Dienraštis *Lietuva*, pavyzdžiui, pasakojo apie tai, kad inteligentijos perteklius Latvijoje paskatino inteligentijos emigraciją ir nors esą šioje šalyje dar „negalima kalbėti apie emigracijos epidemiją, bet latvių proletarizuotojo inteligento likimas turi nemažiau tragingos formos“. Teigta, kad kaimyninėje šalyje tiek baigęs vidurinę mokslą jaunimas neturi sąlygų tęsti studijų, tiek baigusieji studijas toli gražu ne visada randa darbą pagal savo profesiją ir priversti tapti juodadarbiais. Tai, kad Latvijoje ir Estijoje, kitaip nei Lietuvoje, jau egzistavo inteligentijos perteklius, aiškinta skirtingais šalių istorinio vystymosi ypatumais: Latvijoje ir Estijoje anksčiau susiklostė palankesnės sąlygos formuoti nacionalinei inteligentijai, todėl latvių ir estų inteligentų jau netrūko Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą, stokodami darbo gimtiniėje, latvių ir estų inteligentai neretai vykdavo dirbti į Rusiją. Tačiau po Pirmojo pasaulinio karo šios tradicinės inteligentijos darbo migracijos krypties, kuri pašalindavo inteligentijos perteklių, neliko, o šalyse ėmė sparčiai augti naujų inteligentų skaičius. Nors ir pripažinta, kad Lietuvoje kol kas dar negalima kalbėti „apie panašų reiškinių visoj plotmėje“, tačiau teigta, jog „jo užuomazgos jaučiamos“. Net prognozuota, kad netrukus ir Lietuvoje „bus tas pat, kas kaimynuose“, nes šalyje sparčiai auga inteligentų skaičius – primenant, kad universitetas jau peržengė 3000 studentų skaičių ir jis kasmet auga. Be to, priminta, kad nemažai lietuvių studijuoja užsienyje, o „jie grįžę kaip tik pretenduos į ypatingas privilegijas sulyginant su mūsų universiteto auklėtiniais“. Manyta, kad tik nedidelė dalis baigusių universitetą „išeis į savystovų darbą kaipo gydytojai, advokatai ir kitų laisvų profesijų žmonės“²⁸. Reiktų pridurti, kad Lietuvos valdžia jau seniau domėjosi inteligentijos pertekliaus problema

²⁷ A. Kelnoraitis, „Laiškai iš provincijos“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1926-06-01, nr. 119, p. 2.

²⁸ Sytis, „Inteligentų pertekliaus problema Pabaltėj“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1926-11-09, nr. 253, p. 3.

Latvijoje. 1924 m. Lietuvos pasiuntiniui šioje šalyje Jonui Aukštuoliui buvo pavesta referuoti apie inteligentijos pertekliaus Latvijoje problemą. Pastarasis parengtame pranešime įvardijo tas pačias inteligentijos pertekliaus priežastis, kurios nuskambėjo Lietuvos spaudoje. Be to, jis pažymėjo dar tai, kad Latvijoje kartais pasvarstoma apie galimybę šios šalies inteligentijos perteklių eksportuoti į Lietuvą – vietoje ankstesnės krypties į Rusiją²⁹.

Pateikianti inteligentų pertekliaus kaimyninėse šalyse pavyzdžius oficiali Lietuvos spauda ragino imtis visų priemonių, kad šalyje šios problemos būtų išvengta: Švietimo ministerijai siūlyta steigti amatų mokyklas ir „visą švietimo darbą organizuoti griežtai prisilaikant principo, kad mūsų vidurinio mokslo (aukštesniosios) mokyklos nerengtų mokinių vien universitetui, bet labiau ruoštų juos gyvenimui“, mokslus baigę jaunuoliai kviesti grįžti dirbti žemės ūkyje, o universitetas paragintas pasirūpinti, kad jis „ne kiekiau, bet kokybe augtų ir negamintų iš Lietuvos žmonių eksportinių inteligentų kokiai nors Naujajai Zelandijai“³⁰.

1926 m. rudenį dienraštyje *Lietuva* įsiplieskė diskusija dėl inteligentų pertekliaus. Tai buvo susiję su tuo, kad naujoji kairiųjų valdžia sumanė peržiūrėti ankstesnės valdžios paliktus valdininkijos kadrus nepasitikėdama tiek jų lojalumu, tiek kvalifikacija – kairiesiems atrodė, kad tai dažnai susiję klausimai. Veikiausiai svarstant būdus kaip legaliai atsikratyti nepageidaujamos valdininkijos, gimė mintis patikrinti jos profesinę atitiktį užimamoms pareigoms. *Lietuvoje* nuskambėjo raginimas dėmesingiau pasirūpinti valdininkų kvalifikacija: „Nuplaukime valstybės veidą nuo apkerpėjusių „specialistų“ ir puoškime jį naujomis inteligencijos jėgomis. Mums vyrauja keista nuomonė, kad kokios nors departamento panelės, tardytojo iš buvusių raštininkų (kitas vos pradžios mokyklą baigęs) ar girtuoklių ir kyšininko nuovados viršininko vietos negalys bet kas užimti“. Teigta, kad dalis valdininkijos dėl savo menko išsilavinimo negali net būti laikomi inteligentais. Dienraštis tikino, kad inteligentų pagausėjimas galėtų būti naudingas, nes sąlygotų realią konkurencinę atranką į valstybės tarnautojų vietas, o tai veiksmingai pasitarnautų gerinant valdininkų kvalifikacijas. Siūlyta įvesti konkretų privalomo išsilavinimo cenzą pareigoms užimti: apskričių miestų ir nuovadų viršininkais, teismo valdininkais, burmistrais ir viršaičiais būtų tik juridinį išsilavinimą turintys asmenys, o žemės tvarkytojais, apskrities agronomais, miškų urėdais – tik įgiję aukštąjį savo srities

²⁹ Lietuvos pasiuntinio Latvijoje Jono Aukštuolio pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui, 1924-09-02, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 383, ap. 7, b. 484, l. 63–66.

³⁰ Sytis, *op. cit.*, p. 3.

išsilavinimą, visų vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų mokytojais – tik universitetą baigę pedagogai³¹.

Pasiūlytas radikalus valdininkijos klausimo sprendimo būdas, kuriuo tikėtasi spręsti ir inteligentijos pertekliaus problemą, įžiebė diskusiją. Pripažindamas bręstantį inteligentijos pertekliaus problemos aktualumą („mes stovime inteligentinio proletariato pavojaus angoje“), L. Skirpstas pasidalino abejonėmis dėl šių pasiūlymų racionalumo. Pirmiausia jam užkliuvo *Lietuvoje* pasirodęs straipsnis, kurio autorius įrodinėjo inteligentų perteklių, tačiau tuo pat metu siūlė senuosius valdininkus keisti naujais, turinčiais atitinkamą kvalifikaciją. Pasak Skirpsto, „gal valstybės aparate ir ne visa tvarkoje ir jaunimo dalis yra naujų ir sveikų idealų nešėja“, tačiau pastebėjo, kad ėmus masiškai atleidinėti senuosius valdininkus, kad „užtektų vietos ateinančių be praktikos jaunųjų pulkams“, būtų pasiekta visiška valdininkijos demoralizacija. Be to, pašalinta iš darbo senoji valdininkija sukurtų bedarbių inteligentų armiją. Naiviu pavadintas ir pasiūlymas, kad viršaičiais galėtų būti tik juridinių išsilavinimą turintys asmenys, o urėdais ir girininkais – tik aukštąjį išsilavinimą turintys asmenys. Pastebėta, kad tai „būtų pageidautina, bet kol tai gyvenime realizuotus – reiktų ilgai laukti“. Dienraštyje pasirodžiusius pasiūlymus Skirpstas įvertino kaip neapgalvotą dalyką ar gražios fantazijos vaisių³². Dera pažymėti, kad tuo pat metu būta ir kitos nuomonės, teigiančios, kad nuogąstavimai dėl inteligentijos pertekliaus ankstyvi, o, pavyzdžiui, Lietuvos kaime itin jaučiamas inteligentų trūkumas, nors esą „ir visa šalis palyginti su užsieniu, ypač Vakarų Europa, jų per daug neturi“³³.

1926 m. Lietuvoje kelis kartus keitėsi valdžia: minėjome, kad vasarą krikščionis demokratų pakeitė valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė, o po gruodžio 17 d. įvykusio valstybės perversmo įsitvirtino autoritarinis Antano Smetonos režimas. Šie pokyčiai atsiliepė ir valstybės tarnautojams, nes kadru atrankoje neretai nusverdavo ne profesinė kompetencija, o partinė priklausomybė ar politinis lojalumas. 1927 m. sausio mėn. oficiozo *Lietuva* vedamajame buvo konstatuota, kad esą augantis inteligentų skaičius didina konkurencinę kovą dėl darbo vietų valstybės tarnyboje, kuri „kartais įgauna netinkamų formų“ – kai norint atsikratyti

³¹ Dilgė, „Dėl inteligentų pertekliaus“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1926-12-06, nr. 276, p. 4.

³² L. Skirpstas, „Dar dėl inteligentiško proletariato pavojaus“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1926-12-20, nr. 286, p. 3.

³³ Jonas Unguraitis, „Kaimas ir inteligentų pertekliaus baimė“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1926-12-30, nr. 293, p. 2.

konkurento valstybės tarnyboje pasitelkiami partiniai ryšiai, o konkurentas apkaltinamas simpatijomis opozicijoje esančioms politinėms jėgoms³⁴.

Tuo metu oficiozas konstatavo inteligentų daugėjimą ir dėl to atsiran-dančią inteligentijos nedarbo grėsmę. Nuskambėjo perspėjimas, kad ne kiekvienas baigęs mokslus gaus „vadinamojo inteligentinio darbo“, be to, šis darbas „prie didelės konkurencijos labai prastai apmokamas, o ateityje padėtis dar pablogės“. Dienraštis siūlė šią problemą spręsti laužant įsitvir-tinusią nuostatą, kad inteligentui reikia siekti įsidarbinti tik valstybės tarny-boje ir nedera imti vadinamojo „juodo darbo“ – verstis žemės ūkiu ar koku nors amatu. Tuo pat metu laikraštis tikino, kad „inteligentų pertekliaus nėra ko bijoti nei valstybei, nei patiems inteligentams“, tik esą reikia „atsikratyti nuo senovės prietarų, užsilikusių mums grynai istoriniu keliu“ – nuostatos, kad, pavyzdžiui, inteligentui nedera verstis amatu³⁵.

Kaip užkirsti kelią inteligentų pertekliui? Svarstymus apie intelligen-tijos perteklių dažnai lydėjo nusiskundimai inteligentijos kokybe. 1927 m. gegužės mėn. *Lietuvoje* pastebėta, kad „dažnai šiandieninėmis sąlygomis prieiname kurjozą: skundžiamės neturį inteligentų, išmanančių savo darbą žmonių, čia tuoj reiškiamo baimės, kur dėsime savųjų inteligentų pertek-lių“. Taip norėta aktualizuoti inteligentijos kokybės klausimą – pareiškiant, kad esą „geriau turėti tautai dešimt gerų kalvių, negu trisdešimt netikusių inteligentų *ex nomine*“³⁶.

Rašantieji apie inteligentijos pertekliaus problemą dažnai atkreipdavo dėmesį į menką inteligentijos išsilavinimą – įprastai turėta omenyje užiman-čius valdininkų vietas. Pastarųjų profesinis pasirengimas ir išsilavinimas neretai neatitiko pageidaujamo cenzū, todėl nenuostabu, kad pasigirdavo siūlymai „atlaisvinti“ jų vietas stokojantiems darbo inteligentams. Spaudoje taip aiškintos šio reiškinio atsiradimo aplinkybės: kuriant nepriklausomos valstybės valdymo aparatą, labai trūko inteligentų specialistų, todėl esą net pradinį išsilavinimą turintiems asmenims teko patikėti atsakingas pareigas. Tačiau tikinta, kad ilgametės praktikos dėka pastarieji tapo rimtais specia-listais ir iš esmės nepriekaištingai atlieka savo pareigas. Perspėta, kad valdi-ninkų atleidinėjimas dėl formalios neatitikties išsilavinimo cenzui gali virsti socialine problema ir nepadės įveikti inteligentijos pertekliaus grėsmės.

³⁴ „Daugiau tiesumo“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1927-01-05, nr. 3, p. 1.

³⁵ K. J., „Inteligentinis ir juodasai darbas“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1927-02-03, nr. 27, p. 1.

³⁶ B. Kantvydis, „Rūpėtiniu klausimu“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1927-05-28, nr. 113, p. 4.

Kartu konstatuotas augantis inteligentų skaičius ir jau esanti bedarbių inteligentų minia, kurią sudaro „netekę vietos valdininkai, atsargos karininkai ir baigusieji mokslus“. Nuskambėjo perspėjimas, kad tai – „rimta jėga – neatidėliojant reikia jiems duoti darbo“. 1927 m. *Ryto* dienraštyje ragindamas spręsti šią socialinę problemą straipsnio autorius buvo įsitikinęs, kad šalyje darbo užteks visiems inteligentams – tik reikia inteligentijos užimtumo klausimą spręsti racionaliai. Pavyzdžiui, siūlyta pragyvenimo šaltinį turinčią valdininkiją (valdančią žemės ūkius, kokias nors kitas gamybos priemones ar nekilnojamąjį turtą) paraginti užleisti savo vietas tiems inteligentams, kurie be valstybės tarnybos neturi kito pragyvenimo šaltinio, t. y. į valstybės tarnybą priimti tik tuos inteligentijos atstovus, kurie negali verstis kuo kitu. Daug vilčių sieta su tuo, kad inteligentai „grįš prie žemės“ – papildys ūkininkų gretas. Net siūlyta inteligentus aprūpinti žeme – kol dar nebaigta žemės reforma, kiekviename parceliuojamame dvare ar kitoje nusavintoje žemėje, kuri skirstoma bežemiams, po kelis sklypus skirti inteligentams bežemiams, o tam, kad inteligentai bežemiai įsikurtų žemės ūkyje, pastariesiems skirti ilgametės paskolas. Siūlyta sudaryti sąlygas tokius žemės sklypus įgyti visiems tiems, kurie yra baigę nemažiau kaip progimnaziją, neturi žemės ir sukūrę šeimas. Gavusieji žemę prarastų galimybę užimti apmokamą vietą valstybinėje įstaigoje. Pasak tai siūlančio autoriaus, toks inteligentijos aprūpinimas žeme esą būtų ne inteligentijai tekusi privilegija, o „tik žemės ūkio kultūrų kėlimas ir kaimų aprūpinimas inteligentais“. Tokiu būdu inteligentijos pertekliaus problemą siūlyta spręsti jos perteklių nukreipiant į kaimą ir viliantis, kad pastarieji ilgai sudarys pavyzdingai ūkininkaujančių, pasiturinčių ūkininkų sluoksnį, kurie savo išsilavinimo ir platesnio akiračio dėka taps kaimo modernėjimo garantu³⁷.

Siūlant inteligentams bežemiams vykstančios žemės reformos metu suteikti žemės sklypus ir paversti juos ūkininkais, ketinta vienu metu išspręsti du uždavinius – užbėgti už akių gresiančiam inteligentijos pertekliui bei tuo pat metu galvota ir apie tai, kad inteligentijos pertekliaus „nutekėjimas“ į kaimą galėtų padėti išspręsti žemės ūkio kultūros kėlimo klausimą. Tuo metu buvo konstatuojama didžiulė kultūrinė atskirtis tarp miesto ir kaimo. Manyta, kad šią atskirtį veiksmingai galėtų įveikti kaime išaugęs lietuviškos inteligentijos sluoksnis. Tikėtasi, kad inteligentijos gausėjimas kaime taps tvirta spartesnio lietuviško kaimo modernėjimo prielaida, skatinančia

³⁷ J. Norvaiša, „Lietuva žemės ūkio kraštas – yra ir inteligentams darbo“, in: *Rytas*, Kaunas, 1927-05-24, nr. 116, p. 1.

kaimą greičiau įsisavinti visus ekonominius, ūkinius ir kultūrinius pasiekimus. Įsivaizduota, kad ūkininkais tapę inteligentijos atstovai asmeniniu pavyzdžiu kaime skatintų modernias ūkininkavimo formas – gyvai parodydami pažangių ūkininkavimo formų privalumus. Siūlantieji šias idėjas pabrėždavo, kad remiasi užsienio patirtimi, pavyzdžiui, siūlė pažvelgti į Danijos žemės ūkį, kuris esą „aukštai stovi tik dėl to, kad ten inteligentai aktyviškai dalyvauja jo kėlime, ūkininkauja“. Pridurta, kad pakanka pažvelgti ir į Klaipėdos kraštą, „kur kuo ne visi ūkininkai yra baigę šokią ar tokią mokyklą“³⁸.

Rašantieji apie inteligentijos pertekliaus problemą dažnai ją siedavo su racionalaus aukštesnio nei pradinis išsilavinimo organizavimo problemomis. 1927 m. vasario mėn. P. Navardauskas *Ryte* rašydamas apie inteligentijos perteklių ir konstatuodamas kasdienį inteligentų skaičiaus Lietuvoje augimą, atkreipė dėmesį į šalyje sukurtą neracionalų aukštesniųjų mokyklų tinklą pastebėdamas, kad „steigiant progimnazijas, vidurines mokyklas ir net gimnazijas visai neatsižiūrėta į tai, iš kurio rajono galės mokiniai lankyti mokyklą. [...] Labai dažnai pasitaiko, kad progimnazijos viena nuo kitos yra už keletą kilometrų“. Neneigdamas išsilavinimo svarbos autorius ragino visuomenę pasvarstyti, ar išties vidurinės mokyklos ir progimnazijos duoda visuomenei tiek daug naudos, nes esą daug keturias ar penkias klases baigusių moksleivių grįžta ūkininkauti namo ir įgytų žinių „negali pritaikinti sodžiaus gyvenimui [...]. Eina knisti žemelės ir visos matematikos formules palengva išgaruoja iš galvos“. Straipsnio autorius siekė atkreipti dėmesį į kaimuose išsiskynusį skeptišką požiūrį į žemės ūkio mokyklas, dėl kurio ūkininkai neleidžia į jas savo vaikų³⁹.

Navardauskas konstatavo, kad ūkininkus yra sunku įtikinti, jog vaikų leidimas mokytis į žemės ūkio mokyklas būtų gerokai naudingesnis už jų siuntimą į progimnazijas ar gimnazijas. Jis ragino imtis visų priemonių populiarinti žemės ūkio ir amatų mokyklas, siūlė šalyje racionalizuoti aukštesniųjų mokyklų tinklą, mažinti progimnazijų ir gimnazijų skaičių, o vietoj jų steigti įvairias amatų, žemės ūkio mokyklas ir tuomet, jo žodžiais tariant, „sumazėtų „nedakeptų“ moksleivių skaičius, ir vietoje jų atsirastų amatininkų bei pavyzdingų ūkininkų“. Siūlė daugiau dėmesio skirti profesiniam jaunuolių orientavimui bei formuoti palankų visuomenės požiūrį į amatų ir technikos mokyklas, kurios turėtų būti pritaikytos „realiems

³⁸ *Ibid.*

³⁹ P. Navardauskas, „Mūsų sodžius ir mokyklos“, in: *Rytas*, Kaunas, 1927-02-19, nr. 40, p. 3.

gyvenimo reikalams⁴⁰ – tai prevenciškai turėjo padėti spręsti inteligentijos pertekliaus problemą.

Nors šis straipsnis, raginantis optimizuoti šalies vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų tinklą, pasirodė katalikiškame *Ryto* dienraštyje, tačiau katalikiškoje spaudoje ši problema akcentuota mažiausiai. Veikiausiai todėl, kad trečiame dešimtmetyje daug progimnazijų ir gimnazijų priklausė įvairioms katalikiškoms draugijoms, o šio tipo mokyklų tinklo optimizavimas praktikoje būtų virtęs pirmiausia katalikiškų mokyklų uždarinėjimu. Todėl katalikiška visuomenė šias mintis sutiko nuogaustadama dėl mokyklų likimo. Katalikų visuomenės veikėjas Kazys Pakštas 1928 m. *Ryte* pastebėjo, kad pirmiausia valdžia įrodinėja Lietuvai gresiantį inteligentų perteklių ir ragina retinti gimnazijų tinklą. Tuo metu jis, kalbėdamas katalikiškos visuomenės vardu, pareiškė, jog „katalikų kultūrininkai mano, kad inteligentijos Lietuvoje niekuomet negali būti per daug“, nes pasak katalikų visuomenės veikėjų kaip tik reikia siekti šalyje „kuo didžiausio lietuvių inteligentų skaičiaus, nes tikim, kad protinis ir techninis tautos apsiginklavimas labai padidina tautos galybę ir atsparumą“. Jo pastebėjimas apie tai, kad „ateinančios inteligentų kartos mažiau bijos fizinio darbo ir sodžiaus atmosferos“⁴¹, liudijo tikėjimą, kad inteligentijos perteklių, jei toks susidarytų, ateityje bus galima tiesiog nukreipti į kaimo kultūrinimą.

Reaguodamas į spaudoje pasirodančius įrodinėjimus apie Lietuvai gresiantį inteligentijos perteklių ir to sąlygotus pasiūlymus mažinti aukštesniųjų mokyklų skaičių, Pakštas ragino politinį režimą į inteligentijos pertekliaus problemą pažvelgti iš kitos pusės: palyginti, kaip auga titulinės lietuvių tautos bei tautinių mažumų atstovų inteligentų skaičius ir tik tuomet svarstyti, ar šaliai išties gresia inteligentų perteklius. Taip jis siekė užgauti jautriausią politinio režimo vietą – pastarojo nuolat deklaruojamą siekį užtikrinti titulinės tautos – lietuvių – dominavimą šalyje. Ragindamas inteligentų pertekliaus klausimą spręsti atsižvelgiant į lietuvių tautybės inteligentų skaičiaus didėjimą, jis siūlė riboti studentų į aukštąsias mokyklas priėmimą ir atsižvelgti į stojančiųjų tautybę, kad „priimamųjų procentas turėtų būt paskirstytas pagal Lietuvos tautybių procentą“. Tokiu būdu jis ragino valdžią siekti, kad lietuvių inteligentų skaičius proporcingai atitiktų šalyje gyvenančių lietuvių skaičius ar „visai teisingai lietuvių studentų procentas pakiltų nuo 68 iki 84 nuošimčių“⁴².

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Kazys Pakštas, „Universiteto reformos“, in: *Rytas*, Kaunas, 1928-06-05, nr. 125, p. 1.

⁴² *Ibid.*

Pakštas siūlė: jei prevenciškai vis dėlto būtų nuspręsta pritarti tautininkų spaudai, kad pats laikas susirūpinti gresiančiu inteligentų pertekliumi, tai jų skaičiaus augimas turėtų būti apribotas ne vien lietuvių, bet ir kitų Lietuvoje gyvenančių tautų sąskaita. Jis tikino, kad uždariant mažesniuose miesteliuose esančias lietuviškas gimnazijas, sumažės tik lietuvių tautybės inteligentų skaičius ir susiklostys paradoksali padėtis, kai mažinant lietuviškų gimnazijų skaičių realiai valdžia tik pagerins „svetimtaučių inteligentijos būvį, paliuosudami ją nuo lietuvių konkurencijos“, todėl „bent kiek susipratusiam lietuviui negali būt priimtinas joks inteligentijos retinimo projektas, jeigu jis liečia tik vienus lietuvius, kurie ir taip jau turi mažesnę inteligentijos procentą negu kitos pas mus gyvenančios tautos“. Apeliuodamas į lietuviško nacionalizmo idealus jis pabrėžė: „Nepriklausoma Lietuva atsirado lietuviškomis pastangomis. Tad visai teisinga ir natūralu norėti mums tokio pat procento visose inteligentinėse profesijose, kokį turi Lietuvos svetimtaučiai“, todėl ir inteligentijos mažinimas šalyje turėtų prasidėti „nuo tų, kurie (nors ir savo lėšomis, tai nesvarbu) turi didžiausią gimnazistų ir studentų procentą, o ne nuo lietuvių, turinčių mažiausią moksleivijos procentą“⁴³. Pakštas siūlė inteligentijos pertekliaus problemą spręsti ribojant tautinių mažumų inteligentijos gausėjimą ir šalyje kurti sąlygas, kurios kaip tik skatintų lietuvių tautybės inteligentų gausėjimą. Šiuos pasiūlymus galima įvertinti ne tik kaip rūpinimąsi lietuvių tautybės inteligentų gausėjimu, bet ir kaip katalikiškų aukštesniųjų mokyklų gynimą. Panašius argumentus apie neva užgaunamus titulinės lietuvių tautos interesus katalikų veikėjai naudojo ir prieš kelis metus, kai nuo kairiųjų valdžios pradėtų švietimo reformų pasekmių gynė katalikiškas aukštesniasias mokyklas⁴⁴.

Trečio dešimtmečio pabaigoje valstiečių liaudininkų spaudoje konstatuojant Lietuvoje sparčiai augantį inteligentų skaičių buvo apgailėstauta, kad tai teigiamai neatsiliepia šalies ekonominiam ir kultūriniam progresui – esą „vadinamųjų inteligentų skaičius sparčiai auga, o tuo tarpu gyvenimas ne tikta nežengia pirmyn tokiu pat tempu, bet mes sukame atgal į seniai atgyventus laikus“. Taip susiklostė todėl, kad inteligentija neatsižvelgė į jai keltus kokybinius reikalavimus, „tikro inteligento vietą užima mechaniškas „proto darbo“ dirbėjas, kuris nuo „prasto žmogaus“ skiriasi tik tuo, kad turi baltas rankas ir popierinį inteligentiškumo atestatą. Šiandien formalus inteligento era. Tai yra „miesčioninko“ tipas. Jo akiratis nesiekia

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Dangiras Mačiulis, *Tautinė mokykla: Žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017, p. 28–31.

toliau jo virtuvės ir namelio Žaliajame kalne. Platūs visuomenės ir kultūros reikalai tam nerūpi. Jam vis viena kokioje tvarkoje jis gyvena⁴⁵. Ši Lietuvos žinių vedamojo konstatavimą lydėjo raginimas pasirūpinti, kad iš jaunosios kartos būtų išugdyta taip trūkstančių tikrų inteligentų. Kartu pažymėta ir kita problema – sparčiai šalyje augantis būsimų inteligentų skaičius, atkreipus dėmesį į šalyje išaugusi studentų skaičių – 1928 m. pabaigoje Lietuvos universitetą lankė jau daugiau kaip 4000 studentų. Nors studentų skaičiaus augimas skatino optimistines prognozes – „netrukus baigusiujų aukštąjį mokslą nuošimtis Lietuvoje pavys tokius kraštus kaip Prancūzija, Anglija ir net Vokietija“, tačiau kartu pastebėta, kad tai nedaro teigiamos įtakos šalies ekonominio ir kultūrinio lygio kilimui. Lietuvos ypatumu laikyta tai, kad Lietuvoje išsilavinusių asmenų gausėjimo nesąlygojo reali paklausa, o švietimo sistema augo sparčiau už realų išsilavinusių asmenų poreikį visuomenėje. Todėl nuogaustauta, kad šaliai gresia toks pat inteligentijos pertekliaus pavojus, su kuriuo jau anksčiau teko susidurti latviams ir estams. Pastebėta, kad realūs šalies ekonominio ir kultūrinio gyvenimo poreikiai sąlygoja nedidelę inteligentų paklausą, o ir tai esą „beveik išimtinai valdininkija ir laisvos profesijos“. Valstybės ir savivaldų biurokratinis aparatas sukomplektuotas ir visos valdininkijos vietos užimtos, todėl realiai naujai inteligentijai lieka tik galimybė verstis „laisvomis profesijomis“, tačiau ir ši darbo rinka menka, nes žemas šalies ekonominis išsivystymas neskatina laisvųjų profesijų atstovų gausėjimo. Prognozuota, kad Lietuva netrukus susidurs su inteligentų bedarbystės problema⁴⁶.

Lietuvos žinios ragino inteligentijos pertekliaus grėsmei užbėgti už akių ir žengti prevencinius žingsnius. Pirmiausia, siūlyta inteligentų pertekliaus grėsmę plačiau svarstyti spaudoje, kad tiek besimokantis jaunimas, tiek jų tėvai ar globėjai galėtų susiorientuoti ir pasvarstyti: ar prasminga rinktis vieną ar kitą profesiją. Tokiu būdu raginta daugiau dėmesio skirti abiturientų profesiniam orientavimui. Pačią švietimo sistemą siūlyta orientuoti į tai, kad jaunuoliai įgytų profesijas, kurios būtų labiau pritaikytos praktiniam gyvenimui, pavyzdžiui, įkurti daugiau techninio, o ne bendrojo lavinimo mokyklų. Kartu siūlyta imtis priemonių, kurios leistų geriau panaudoti jau šalyje esamus „inteligentinių darbo jėgų“ resursus ir ta proga atkreiptas dėmesys į vieną, kaip manyta, Lietuvai itin būdingą žalingą praktiką, kai vienas valdininkas užima dvi ar daugiau darbo vietas. Tiek dėl darbo ko-

⁴⁵ „Inteligentai ir „inteligentai““, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1928-11-28, nr. 264, p. 1.

⁴⁶ „Opiuju klausimu“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1928-12-01, nr. 267, p. 1.

kybės, tiek siekiant įgyvendinti socialinį teisingumą reikalauta, kad vienas asmuo apsiribotų viena darbo vieta⁴⁷.

Ketvirto dešimtmečio pradžioje Lietuvos spaudoje inteligentijos pertekliaus problema prisiminta pasklidus kalboms apie numatomą valstybės tarnybos reformą, kurios metu rengiamasi optimizuoti valstybės valdymo aparatą, o valstybės tarnautojams nustatyti tam tikrus kvalifikacinius reikalavimus. Valdžia tuomet išties ėmėsi žingsnių racionalizuoti valstybės valdymo aparatą. 1930 ir 1935 m. prie Finansų ministerijos buvo sudaryta komisija, kuri turėjo išanalizuoti padėtį ir vyriausybei pateikti pasiūlymus, kaip optimizuoti ir pagerinti biurokratinio aparato veiklą⁴⁸. 1930 m. vasario mėn. *Ryto* straipsnyje, nagrinėjančiame valdininkų kvalifikacijos ir darbo organizavimo klausimus, teigta, kad valstybės tarnybai buvo parenkami šiam darbui nepasirengę asmenys: „kiekvienas inteligentiškesnės išvaizdos žmogus, nežiūrint nei jo tautybės, nei pilietybės, nei pagaliau bendro išsilavinimo, buvo sodinamas į atsakingas vietas ir pavedamas svarbus, profesinio išsilavinimo reikalaujantis darbas“, todėl valstybės tarnyboje dominuoja profesinio pasirengimo ir iniciatyvumo stokojantys valdininkai. Apie inteligentijos, ypač kvalifikuotos inteligentijos, perteklių kalbėti dar anksti, o pati inteligentijos pertekliaus problema esanti iš esmės dirbtinė, nes ją esą ypač akcentuoja tik „vienas kitas valdininkas, netekęs dėl savo menko pasiruošimo vietos arba nujausdamas, kad jo dienos jau suskaitytos“. Numatomą valstybės tarnybos pertvarką raginta įgyvendinti dėmesingiau pažvelgiant į valdininkijos profesinį pasirengimą ir iš priimamų į valstybės tarnybą valdininkų reikalauti atitinkamos profesinės kvalifikacijos, o jos stokojančius įstatymų keliu atleisti⁴⁹.

Netrukus, antrinant *Ryto* publikacijai, tame pačiame dienraštyje pasirodė rašinys, pratęsiantis svarstymus apie valdininkiją ir inteligentijos perteklių. Čia teigta, kad tariamu inteligentijos pertekliumi pradėjo skūstis „buvę tamsūs kraštai, kurie po karo sukūrę nepriklausomas valstybes pasigamino šiek tiek inteligentijos“, tačiau šia problema nesiskundžiama Anglijoje, Prancūzijoje ar Vokietijoje, nes „dabartinių laikų dvasia reikalauja, kad kiekviena tauta kuo labiau progresuotų visose srityse. Pergalė teks labiausiai pažangiai tautai“. Lietuvoje tegalima kalbėti tik „apie „inteligentinių

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Alvydas Raipa, Vainius Smalskys, „Tarpukario Lietuvos valdininkų įvaizdis ir jų veiklos efektyvumo problemos“, in: *Viešoji politika ir administravimas*, Vilnius, 2003, nr. 6, p. 77.

⁴⁹ M. Šs., „Kur pažanga?“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-02-14, nr. 37, p. 5.

rėksnių ir psichopatų“ perteklių“, nes kvalifikuotų savo srities profesionalų ir išsilavinusios inteligentijos šalyje kaip tik trūksta ir jei Lietuva nenori likti nekultūringa valstiečių tauta, ji turi susirūpinti inteligentijos ugdymu. Rašinio autorius pritardamas nuomonei, kad Lietuvoje reikia tobulinti valstybės valdymo aparatą ir valdininkijos kompetenciją, neragino atleidinėti senuosius valdininkus, kuriems nors ir trūksta kvalifikacijos, tačiau jie lojaliai tarnauja nuo valstybės sukūrimo pradžios. Jis kvietė pasvarstyti, kaip būtų galima išspręsti valdininkijos klausimą, nesukeliant socialinės įtampos. Siūlė neklaidinti visuomenės kalbomis apie šalyje esantį inteligentijos perteklių, bet „pagalvoti apie planus kaip lietuvių padaryti tikru savo turtu šeimininku“, ir pastebėjo, kad šiuo metu šalyje „visur vis geresnes vietas turime užleidę svetimtaučiams“⁵⁰. Tokiu būdu įrodinėta, kad Lietuvoje realaus inteligentijos pertekliaus nėra, o jei žemiausiuose valdininkijos sluoksniuose netrūksta lietuvių tautybės tarnautojų, tai dar nereiškia, jog lietuviai užima dominuojančias pozicijas Lietuvos inteligentijoje. Raginta pirmiausia galvoti kaip sustiprinti lietuvių tautybės inteligentų pozicijas.

1932 m. liepos mėn. *Ryte* pastebėta, kad Lietuvoje jau ne pirmą kartą viešumoje įsisiūbuoja diskusija inteligentų pertekliaus klausimu, nerimaujant dėl „inteligentų proletarų bedarbių“, kurių esą jau vienas kitas atsirado. Teigta, kad kalbantys apie inteligentų perteklių tik gąsdina vaikus į mokslą leidžiančius tėvus ir sukelia pastarųjų abejones ar vietoj mokslo „ne geriau juos visus palikti namie prie arklų ar kitokio darbo“. Straipsnio autorius pareiškė, kad apie Lietuvoje esantį inteligentų perteklių kalbėti dar anksti, o atsiradęs vienas kitas bedarbis inteligentas dar nereiškia, jog tai aštri ir neatidėliotino sprendimo reikalaujanti problema, visa tai liudija ne realų inteligentų perteklių, o „tik tam tikras nenormalias šių dienų sąlygas“. Šis teiginys buvo grindžiamas duomenimis apie valstybinėse ir privačiose gimnazijose dirbančių mokytojų išsilavinimą: 1931–1932 mokslo metais iš gimnazijose dirbusių 946 mokytojų aukštąjį išsilavinimą turėjo tik 337 – beveik du trečdaliai mokytojų buvo be aukštojo išsilavinimo. Atkreiptas dėmesys, kad privačiose gimnazijose mokytojų išsilavinimo cenzas gerokai aukštesnis negu valstybinėse. Teigta, kad pagrindinė problema yra ne inteligentų perteklius, o konkurencijos užimti inteligentams skirtas pareigas nebuvimas – jei egzistuotų reali konkurencija, tai apie inteligentijos perteklių apskritai nereiktų kalbėti, nes „daugelis tų, kurie dabar vis dėlto laikosi ne savo vietose, esant konkurencijai ir reikalaujant iš jų atitinkamo cenzo,

⁵⁰ A. I-tis, „Ar neklaidingai manoma?“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-02-20, nr. 42, p. 2.

būtų priversti imtis darbo pagal savo pašaukimą ir išsilavinimą“. Siūlyta su „inteligentiniu darbu“ susijusius kadru klausimus reglamentuoti įstatymiškai, kad būtų įdarbinami geriausiai pareigoms pasirenge kandidatai. Be to, motyvuojant teisingumo principu, siūlyta į valstybės tarnybą užkirsti kelią tiems, kurie jau turi pragyvenimo šaltinį – „kad visi tie ūkininkaičiai, sėdį ne savo vietose, vėl grįžtų atgal į sodžių prie savo darbo, o jų vietas atiduoti tiems, kurie jų tikrai reikalingi ne dėl tuščio ponavojimo dėl būtino duonos kąsnio“. Kartu perspėta, kad jei į valstybinę tarnybą asmenys bus atrenkami ne įvertinus jų profesinį pasirengimą, o vadovaujantis asmeninėmis darbdavio simpatijomis ar politiniais išskaičiavimais, tai išties „inteligentų bedarbių greit sulauksime ne vieną kitą kaip dabar yra, bet ištisis būrius“⁵¹.

1930–1932 m. katalikiškoje spaudoje akcentuotas ne inteligentijos perteklius, o jos stoka – tai buvo susiję su valdžios sukeltomis katalikiškos inteligentijos ugdymo problemomis. Tautininkų valdžia siekė minimalizuoti Katalikų Bažnyčios įtaką švietimo erdvėje ir katalikiškos inteligentijos įtaką visuomenėje. Ryškiausiai tautininkų politikos žingsniais šia kryptimi aukštesnėse mokyklose buvo moksleivių ateitininkų organizacijos uždraudimas ir aukštesniųjų katalikiškų mokyklų veiklą varžančios priemonės⁵². Vienintelė pasaulietinės katalikiškos inteligentijos su aukštuoju išsilavinimu ugdymo vieta buvo Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultetas, kurio absolventai dažnai tapdavo gimnazijų mokytojais. Po 1931 m. rudens semestro valdžios atliktos Teologijos-filosofijos fakulteto reformos jame neliko Humanitarinio skyriaus, o etatinės vietos fakultete neteko maždaug pusė dėstytojų. Lietuvos episkopatas ir katalikų visuomenės veikėjai ėmėsi kurti alternatyvią aukštąją mokyklą – Lietuvos katalikų universitetą, tačiau 1932 m. numatyta šio universiteto atidarymą valdžia uždraudė⁵³. Taigi teigdami inteligentijos šalyje stygių, katalikų veikėjai kartu gynė ir katalikiškos inteligentijos teisę egzistuoti.

Ketvirtame dešimtmetyje *Ryto* dienraštyje ne kartą nuskambėjo mintis, kad inteligentijos perteklius iš esmės yra dirbtinė problema, o dėl to pirmiausia nuogaustauja tas, kuris „per apsirikimą atsitūpęs į šiltą gūžtą, šian-

⁵¹ P. Antanaitis, „Dėl inteligentų pertekliaus“, in: *Rytas*, Kaunas, 1932-07-27, nr. 151, p. 1.

⁵² Plačiau žr. Dangiras Mačiulis, *op. cit.*

⁵³ Aivaras Jakulevičius, „Teologijos-filosofijos fakultetas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 26, p. 196–197.

dien bijo pertekliaus, savo šešėlio“, ir pastebėta, kad į valstybės tarnybą asmenys dažnai patenka įvairių protekcijų dėka. Siūlyta atsisakyti egzistuojančios praktikos, kai vienas asmuo užima kelias tarnybos vietas vienu metu, rengti konkursus užimti pareigas ir į valstybės tarnybą priimti tik atitinkamo išsilavinimo asmenis⁵⁴.

Katalikiškoje spaudoje įprastai inteligentijos pertekliaus problema sieta su inteligentijos išsilavinimo ir pasirengimo savo misijai problema. 1933 m. intelektualiam katalikiškame *Židinio* žurnale, nagrinėjant inteligentijos pertekliaus klausimą, siūlyta daryti raiškia takoskyrą tarp inteligentijos ir „šiaiip jau diplomuotų ar bent šiek tiek pamokytų žmonių“. Teigta, kad „tikrosios inteligentijos, aukštesne ir tikrąja prasme šviesuomenės“ nė viena šalis neturi ir negali turėti per daug, nes „argi gali skųstis tuo, kad tikrai kūrybiškų žmonių skaičius didėja, kad tuo pačiu kūrybinės tautos galios išplėtojimas, kad dėl to gali žydėti jos mokslas, menas ir kitokios kultūrinės gėrybės“. Tokiu būdu į inteligentijos pertekliaus problemą raginta pažvelgti diferencijuotai: patį inteligentijos sluoksnį dalijant į dvi grupes – į intelektualus, t. y. tuos, kurie produkuoja idėjas, jas skleidžia ir formuoja tautos elitą, ir vadinamuosius „protinio darbo eilinius“ ar, straipsnio autoriaus žodžiais, „inteligentiją kasdienine prasme“, kurios atstovai „šiokiu ar koku būdu yra išėję mokslus, įsigiję diplomus ir reiškia pretenzijų gauti atitinkamą tarnybą“. Pabrėžta, kad valdininkijos atstovai „į aukštesnę inteligentijos sąvoką dar nebūtinai turi įeiti“, o „inteligentija ir miesčionija, kurios žymių galime rasti ir valdininkijoje, yra du skirtingi dalykai“. Inteligentais siūlyta laikyti ne tuos, kurie formaliai išsiskiria aukštesniu mokslo cenzu, o tuos, kurie išsiskiria kūrybiniais gebėjimais. Pasak autoriaus, jei būtų atlikta tokia takoskyra tarp inteligentijos ir miesčionijos, tai taptų akivaizdu, kad „tikri inteligentai yra labai retos žvaigždės“, o Lietuvoje, kur reikia „atsispirti visoms svetimųjų įtakoms, sugriauti paveldėtų blogybių tvirtoves“ ir įveikti kultūrinį atsilikimą bei pasivyti „žymiai toliau už mus nužygiavusias tautas“, tikros inteligentijos stygius yra net akivaizdus. Tokiu būdu manyta, kad jei inteligentijos pertekliaus klausimas nebus sprendžiamas vadovaujantis tik formaliais išsilavinimo cenzo kriterijais, tai Lietuvoje dar ilgai nereikės baimintis inteligentijos pertekliaus: „drąsiai tvirtinti, kad dar visą eilę metų mūsų mokyklos galės produkuoti darbininkus ir tai nebūsime dar visų spragų užkamšę, visų pozicijų užėmę, t. y. dar ne visur stovės reikiamo mokslo ir išsilavinimo žmonės“. Tačiau kartu pažymėta ir tai,

⁵⁴ A. K., „Dėl inteligentų pertekliaus“, in: *Rytas*, Kaunas, 1934-01-25, nr. 20, p. 2.

kad „becenzių ir paskubomis ceną įgijusių žmonių, mes turime dar labai daug“. Taigi esmine regėta ne inteligentijos pertekliaus problema, o „kad iš tikrųjų patys geriausi žmonės galėtų iškilti, kaip iš tos visos masinės galėtų reikštis tie, kurie daugiausiai toje ar kitoje vietoje gali padaryti“⁵⁵.

Pirma inteligentijos pertekliaus problemos sprendimo priemone buvo įvardyta reali inteligentų konkurencija, „kuri viena tik gali atidaryti duris talentams ir gabumams“, įveikti egzistuojantį protekcionizmą. Tvirtinta, kad jei inteligentijos atstovai būtų aprūpinami darbu, atsižvelgiant į jų išsilavinimą ir realius profesinius gebėjimus, tai paaiškėtų, jog „nebe taip baisus atrodo tas tariamas inteligentijos perteklius, nes tik iš didelio skaičiaus diplomuotų bei cenzuotų žmonių galės išsiskirti tie, kurie iš tikrųjų galės sudaryti pilną kūrybinių galių mūsų tautos inteligentiją“. Inteligentijos pertekliaus klausimą siūlyta spręsti darant takoskyrą tarp vadinamųjų intelektualaus darbo profesionalų ir protinio darbo juodadarbių. Kaip gero-kai rimtesnė ir aktualesnė problema regėtas kitas klausimas: ką reikėtų padaryti, kad Lietuvos mokyklos „iš tikrųjų daugiau inteligentijos aukštesne prasme produkuotų“, tačiau tuo pat metu pripažinta, jog tai esą jau mokyklos ar net visos švietimo sistemos reformos klausimas⁵⁶.

Po pusmečio *Ryte* J. Miknevičius tikino, kad žvelgiant objektyviai, Lietuvoje yra ne inteligentijos perteklius, o jos trūkumas: „galbūt turime perteklių inteligentų, norinčių mažai dirbti, imti didelę algą, prabangiškai gyventi ir į visuomenės reikalus pro pirštus žiūrėti, bet niekuomet nebus per daug inteligentų, pasiryžusių dirbti pozityvų darbą ir pasirengusių tarnauti visuomenei“. Jis teigė, kad Lietuvoje išties gali būti tik tokių inteligentų perteklius, kurie vos spėję baigti gimnaziją, patys tampa gimnazijos mokytojais ar baigę vos keturias klases yra paskiriami policijos nuovados viršininkais. Jo manymu, tokia padėtis, kai atsakingas pareigas užima žemo išsilavinimo asmenys, liudija tik vieną – išsilavinusios inteligentijos stoką. Todėl svarstydamas galimybes visus inteligentus aprūpinti darbu, jis siūlė šalyje įvykdyti nuosaikią valstybinio valdymo aparato reformą ir atkreipė dėmesį į tai, kad, pavyzdžiui, Vokietijoje aukštąjį mokslą baigę asmenys užima tokias vietas, kurias Lietuvoje „yra monopolizavę keturklasiai iki abiturientų“. Visuomenės dėmesys buvo atkreiptas į lietuvių amatininkų, teisininkų, technikų ir verslininkų trūkumą. Atrenkant kadrus valstybės tarnybai, straipsnio autorius siūlė vadovautis „laisvosios konkurencijos

⁵⁵ „Mokykla ir auklėjimas“, in: *Židinys*, Kaunas, 1933, nr. 11, p. 421–424.

⁵⁶ *Ibid.*

principu“, kuris garantuotų, kad šias vietas užimtų gambiausi ir geriausiai pasirengę tarnybai asmenys. Be to, Miknevičius atkreipė dėmesį į esminį skirtumą tarp sostinės ir provincijos, todėl siūlė sudaryti sąlygas, „kad inteligentija galėtų brautis provincijon, liaudin“, kur esą „didžiuliai darbo plotai“, o ji galėtų „įrodyti savo gabumus, parodyti talentą ir visuomenišką, tautišką ir valstybišką susipratimą“⁵⁷. Remiantis Černiausko tyrimais galima pridurti, kad bedarbiai inteligentai, kurių didžioji dalis buvo Kaune, iš tiesų galėjo rasti darbą mažesniuose miestuose ir miesteliuose, tačiau daugumos tokia galimybė nedomino⁵⁸.

Ar bedarbiai inteligentai liudija inteligentijos perteklių? Miknevičius nebuvo pirmasis, kuris atkreipė dėmesį į inteligentijos trūkumą provincijoje. Jau anksčiau *Ryte* buvo konstatuotas inteligentų perteklius sostinėje ir jų stygius provincijoje. Pastebėta, kad laikinąją sostinę tapęs Kaunas tapo itin palankia vieta inteligentijos formavimuisi ir telkimuisi bei patraukliausia vieta inteligentijai gyventi. Taip pat pažymėta, kad jei Kaune jau esama bedarbių inteligentų, tai jų stygius provincijoje tampa vis didesnis: „per ištisis 15 metų liaudis išleido gausingą būrį inteligentų, bet atgal grįžtančių susilaukė labai mažą procentą. Padaryta skriauda reikia atlyginti“. Inteligentijos stokos provincijoje klausimas buvo aktualizuotas neatsitiktinai, nes pastaroji laikyta vienintele jėga, galinčia paskatinti kultūrinę provincijos progresą. Įrodinėta, kad jei išties norima kultūrinio provincijos progreso, tai reikia, jog ten atsirastų atitinkamo išsilavinimo ir pasirengimo asmenų, kurie galėtų „su padvigubinta energija imtis masių kultūrinimo, kad prie jos prieitų asmens kultūrinimo mokykla ir kad suprastų dabartinės kultūros laimėjimus“. Provincijos masių švietimas reikalauja didelio būrio inteligentų, „kuriuos ir reiktų iš Kauno „kolonizuoti“ į provinciją“. Nors ir pripažinta, kad klausimas, kaip inteligentų perteklių iš Kauno perkelti į jų stokojančią provinciją, lieka neatsakytas, tačiau vis tiek neišvengiamai teks galvoti ir ieškoti būdų, kaip „sugrąžinti iš miestų į kaimus ir miestelius dalį inteligentų“. Svarstyta, kad vienas iš būdų galbūt galėtų būti išsilavinimo cenzo tarnaujantiems valstybės ar savivaldybės įstaigose padidinimas⁵⁹.

Svarstant būdus, kaip būtų galima užkirsti kelią inteligentijos pertekliaus grėsmei, nuskambėjo pasiūlymas riboti priėmimą į aukštąsias mo-

⁵⁷ J. Miknevičius, „Inteligentijos perteklius Lietuvoje“, in: *Rytas*, Kaunas, 1934-05-02, nr. 99, p. 5.

⁵⁸ Norbertas Černiauskas, *op. cit.*, p. 261.

⁵⁹ A. Lumbeliškis, „Inteligentų dislokacija“, in: *Rytas*, Kaunas, 1934-02-24, nr. 45, p. 6.

kyklas. Miknevičius *Ryte* tokius siūlymus pavadino trumparegiškais, nes Lietuva ir taip atsilieka „nuo kultūringų valstybių“. Apeliuojant į lietuvių tautinius jausmus, buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad daug inteligentijos darbo vietų užima svetimšaliai, net „veikiančios pas mus pramonės įmonės atiduoda geresnes vietas svetimšaliams“, o Klaipėdos krašte „ne vien privatiniai asmenys, bet ir autonominė valdžia atiduoda visas pirmenybes svetimšaliams. Tuo tarpu lietuviams belieka tik valstybinė tarnyba“. Jis įrodinėjo, kad Lietuvoje gausu svetimšalių medikų, inžinierių, mokytojų ir net valstybinių įstaigų tarnautojų, o nemaža dalis Lietuvoje esančių bedarbių inteligentų ir atsirado tik dėl svetimšalių sukeltos konkurencijos. Jei šalyje „valstybinio aparato priemonėmis“ nebus imtasi veiksmų įmonių savininkus ar rangovus priversti naudotis „tautinėmis Lietuvos pajėgomis“, tai trūkstančių specialistų Lietuva niekada ir neturės: „Lietuva turi mokyklas, kurios ruošia specialistus, bet pastarieji neįgis niekuomet reikiamos praktikos, jei svetimšaliai užims aktingiausias vietas produkcijoje“. Raginta imtis priemonių, ginant šalies darbo rinką nuo svetimšalių inteligentų⁶⁰. Pastebėtina, kad šiuo 1934 m. nuskambėjusiu pasiūlymu varžyti svetimšalių darbo veiklą valdžia netrukus pasinaudojo⁶¹, tačiau tai padarė ne dėl to, jog klausė opozicinės spaudos patarimų.

Po ilgesnės pertraukos apie inteligentų perteklių *Lietuvos žinios* prabilo ketvirto dešimtmečio viduryje, kai dienraštyje pabandyta atkreipti visuomenės dėmesį į bedarbių inteligentų klausimą. 1935 m. lapkričio mėn. *Lietuvos žinios* bedarbių inteligentų klausimą pavadino pribrendusiu ir konstatavo, kad realių žingsnių šio klausimo sprendimui nepadaryta, o bedarbių inteligentų daugėja ir jų skaičius ypač išauga artėjant žiemai, nes tuomet „bendrai pragyvenimas pasunkėja, šitas klausimas neatidėliotinai darosi svarstytinas“. Priminus šalyje egzistuojančią gyvūnų globos draugiją ir kitas draugijas, įgyvendinančias įvairiausias globos misijas, paraginta lygiai taip pat pasirūpinti žmonėmis, „iš kurių, galbūt, pasityčiojo nedėkingas gyvenimas ir kuriuos likimas nubloškė į „Les Miserables““. *Lietuvos žinios* jau buvo pasiekusi informacija apie Kaune įsikūrusią draugiją, kuri rūpinasis bedarbiais inteligentais. Pastebėta, kad sumanymas yra gražus, tačiau problemą būtina spręsti iš esmės neatidėliojant. *Lietuvos žinios* inteligentų bedarbystės problemą siūlė spręsti vadinamojo „darbo racionalizavimo“ keliu – darbą suteikti šeimoje pirmiausia vienam asmeniui. Retoriškai

⁶⁰ J. Miknevičius, *op. cit.*, p. 5.

⁶¹ Norbertas Černiauskas, *op. cit.*, p. 262.

klausta: „Ar tikslu, kai vienas, turėdamas nuosavus kelių aukštų namus, pats sėdi įstaigoj, o jo žmona kokiam nors banke iš nuobodumo tarnauja kavininke. Tuo tarpu kitas kuris, gal daugiau sielos įdėtą į tą darbą, bet vaikšto nuplyšusiais kulnim“. Siūlyta, kad darbo biržos, suteikdamos darbą bedarbiams inteligentams, taip pat pirmiausia atsižvelgtų į pastarųjų šeimyninę padėtį ir pirmiausia darbą gautų tie, kurie neturi kas juos išlaiko⁶².

Netrukus spaudoje pasirodė daugiau informacijos apie Kaune įsikūrusią ir pradėjusią veikti bedarbiams inteligentams remti draugiją. Šios draugijos steigimo iniciatoriai buvo atsargos pulk. leit. Pranas Kaunas, Petras Ruseckas, Sušinskas, G. Kasakaitis ir kiti. Draugijos pirmininku buvo išrinktas Kaunas, vicepirmininku tapo darbo inspektorius J. Grabauskas. 1935 m. lapkričio 21 d. *Ryte* teigta, kad įvyko jau keli draugijos posėdžiai, o ji pati pradėjo bedarbių inteligentų registraciją, tačiau prieš tai svarstė pačią „inteligento“ sąvoką, „kad būtų galima žinoti, kuriais bedarbiais pirmoj eilėj reiktų rūpintis“. Pastebėta, kad draugijos darbo baras esąs pakankamai platus, nes „jaučiamas inteligentų perteklius, o inteligentų bedarbių būtis yra ypač aštri“. Draugija skelbė pirmiausia sieksianti pasirūpinti ne materialinės paramos bedarbiams teikimu, o darbo vietomis – „sudarant progą pačiam užsidirbti pragyvenimui“. Draugija ketino tarpininkauti ieškant darbo vietų ir net kurti naujas darbo įmones, ieškoti galimybių bedarbius inteligentus aprūpinti pigiais pietumis ir nakvynėmis. Tarp sumanymų buvo „darbo dvaro“ kūrimas – ketinta įsigyti dvaro centrą ir jame įkurdinti bedarbių inteligentų koloniją, kuri verstųsi žemės ūkiu⁶³. Pridursime, kad „darbo dvaras“, kaip ir daugelis kitų sumanymų, liko tik planuose, o ypatingais pasiekimais ši draugija pasigirti negalėjo.

1936 m. sausio mėn. *Ryte* buvo pastebėta, kad galima sutikti su teiginiu, jog Lietuvoje nėra inteligentijos pertekliaus, tačiau tuo pat metu tenka pripažinti faktą apie esančius bedarbius inteligentus. Priminta, kad 1936 m. sausio mėn. vien tik Kauno darbo biržoje užsiregistravo apie 130 bedarbių inteligentų, o apie 200 bedarbių užsiregistravo draugijoje inteligentams remti. Konstatuota, kad galimybės inteligentus aprūpinti darbu mažos, nes „inteligentų darbininkų poreikavimas yra nedidelis“ ir miesto savivaldybės pastangos rasti darbą inteligentams buvo ne itin sėkmingos, sėkmingiau sekėsi tik draugijai inteligentams remti, kuri jau tarpininkavo keletui

⁶² Jonas Vilijus, „Inteligentų bedarbių klausimu“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1935-11-09, nr. 257, p. 7.

⁶³ „Inteligentams bedarbiams pirks dvarą“, in: *Rytas*, Kaunas, 1935-11-21, nr. 267, p. 7.

stambesnių specialistų ieškančių firmų⁶⁴. Dera pažymėti, kad Kauno miesto savivaldybė taip pat bandė spręsti bedarbių inteligentų problemą – pirmiausia sunkesniu žiemos metu. 1937 m. vasarą teigta, kad praėjusią žiemą dauguma Kaune gyvenančių bedarbių inteligentų buvo įdarbinta įvairiuose miesto savivaldybės skyriuose, tačiau vėliau dauguma jų buvo atleista. Spauldoje itin kritiškai vertinta darbo biržos teikiama pagalba. Bedarbis inteligentas į *XX amžiaus* dienraščio korespondento klausimą, kodėl nesikreipia pagalbos į darbo biržą, sarkastiškai atsakė: „Vienintelė nauda, kad tenai žmogus turi progą pasisakyti, kur gimei, kiek metų gyveni Kaune, kokius mokslus baigėi ir biografines smulkmenas. O visiems apie darbo gavimą nesvajok“⁶⁵.

Spauldoje teigta, kad bedarbių inteligentų atsiradimą sąlygojo visa eilė priežasčių. Pirmiausia įvardyta ekonominė krizė, palietusi nemažai įmonių, o šios buvo priverstos atleisti dalį tarnautojų. Konstatuota, kad ekonominė krizė palietė ir studentiją, nes tėvai nebegalėjo finansiškai remti studijuojančių vaikų, šie buvo priversti nutraukti studijas ir ieškoti pragyvenimo šaltinio, tačiau paieškos buvo nesėkmingos ir jie papildė bedarbių inteligentų gretas. Pripažinta, kad tarp bedarbių inteligentų yra ir „žmonių, iškrypusių iš normalaus gyvenimo kelio, reikalingų ne tik medžiaginės, bet ir moralinės paramos“ – tokiais įvardyti „alkoholikai, apsileidėliai, narkotikai ir kiti žmonės, kuriems teko pergyventi įvairios nelaimės“. Tačiau manyta, kad labiausiai bedarbių inteligentų atsiradimą paskatino „klaidinga visuomenės nuomonė, esą inteligentui nedera imtis amato“, todėl jaunimas nori tik „baltą“ darbą dirbti“⁶⁶. Tokiu būdu pagrindine inteligentijos pertekliaus ir nedarbo priežastimi laikyta jaunimo profesinio orientavimo stoka šalyje.

Ketvirto dešimtmečio viduryje ir antroje pusėje dienraščiuose *Lietuvos žinios*, *Rytas* ir *XX amžius* pasirodžiusiose publikacijose, kuriose konstatuotas inteligentijos perteklius ir bedarbių inteligentų problema, valdžiai buvo prikišama, kad ji nesirūpina bedarbiais inteligentais, nors šis klausimas esąs „platus, subrendęs ir reikalingas skubaus susirūpinimo“⁶⁷. Valdžia į tai atsakė 1937 m. spalį *Lietuvos aide* patalpindama „skaitytojo nuomonę“, kur priekaištai valdžiai buvo įvertinti kaip opozicinės spaudos bandymas „kelti

⁶⁴ P. K., „„Vargingieji“ – inteligentai bedarbiai“, in: *Rytas*, Kaunas, 1936-01-15, nr. 11, p. 3.

⁶⁵ J. M., „Inteligentai bedarbiai apie save“, in: *XX amžius*, Kaunas, 1937-08-06, nr. 176, p. 5.

⁶⁶ P. K., *op. cit.*, p. 3.

⁶⁷ *Ibid.*

nepasitenkinimą, nors tam nėra kartais nė mažiausio pagrindo“. „Skaitytojas“ įrodinėjo, kad bedarbių inteligentų klausimą aktualizuojanti opozicinė spauda bando nepagrįstai įtikinti visuomenę politinio režimo neveiklumu ir negebėjimu spręsti bedarbių inteligentų klausimą. Atmesdamas kaltinimus dėl valdžios neveiksnumo ar net abejingumo bedarbiams inteligentams, *Lietuvos aidas* pirmiausia bandė visuomenei įrodyti, kad dėl bedarbystės yra kalti patys inteligentai pareikšdamas: „Jei pažvelgtume kiekvieno bedarbio inteligento biografiją, tai pamatytume, kad bedarbių inteligentų kadra, bent devyniasdešimt nuošimčių sudaro buvę įvairių privatiųjų ir valdžios įstaigų tarnautojai ir valdininkai, atleisti už savo aplaidumą ir ypač už girtavimą ir atleisti jau nebe po pirmą kartą, o nemaža dalis atsirastų tokių, kurie turbūt ir patys nebežino kiek kartų jie buvo pašalinti iš tarnybos ir vėl priimti ir vėl pašalinti už nepaliaujamą palaidumą bei girtavimą“. Valdžia bandė įrodyti, kad bedarbių inteligentų klausimas nėra toks aktualus, o bedarbystę pirmiausia sąlygoja pačių inteligentų aplaidumas ir nesirūpinimas savo ateitimi: „Juk jie turėjo tarnybas, tad ir lėšų galėjo susirasti, ir jei būtų švietęsi, o ne ulioję, tai šiandien tikrai būtų inteligentai besą. Reikėjo tik noro ir tvirtos valios. Bet... Nei vieno, nei antro nebuvo. Kas dieną vis labiau moraliai gniužo, smuko žemyn, kol pagaliau visiškai atsidūrė gatvėje bedarbiais“. Visuomenei pirštas požiūris, kad dauguma bedarbių inteligentų yra „visiškai nudvasėję žmonės“ ir jie yra ne bedarbiai inteligentai, o „daugių daugiausia [...] paprasčiausi bedarbiai“, tačiau nežiūrint to valdžia jais vis tiek rūpinasi ir rodo išskirtinį dėmesį – bedarbius inteligentus registruoja atskirai ir stengiasi rasti jų kvalifikaciją atitinkantį darbą. Tuo pat metu įrodinėta, kad „tikrųjų inteligentų bedarbių pas mus iki šiol, galima sakyti, iš viso nėra“, nes esą kiekvienas, „baigęs bet kurį specialų mokslą, jeigu yra rimtas žmogus, visada susiranda atitinkamą darbą ar tarnybą“, ir pridurta, kad Lietuvos „valstybė yra palyginti dar labai jauna ir tebepergyvena savo vidutinį augimą – plėtojimąsi ir brendimą visose valstybės gyvenimo srityse (pramonėje, žemės ūkyje, švietime), o ryšium su tuo vis atsiranda naujo darbo ir naujų tarnybų, todėl sveikasis inteligentų prieauglis dar ilgą laiką nebus darbų bado“⁶⁸.

Černiausko atlikti nedarbo Lietuvoje tyrimai rodo, kad valdžia bandė spręsti bedarbių inteligentų problemą ir šiai bedarbių kategorijai, lyginant su paprastais darbininkais, net buvo linkusi tiesti didesnę para-

⁶⁸ M. K., „Apie inteligentus bedarbius“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1937-10-16, nr. 472, p. 7.

mą⁶⁹. Valdžios spauda pripažino bedarbių inteligentų egzistavimą, tačiau inteligentijos pertekliaus problemą ar rimtą bedarbystės grėsmę iš esmės neigė. Į retorišką klausimą, ar gali būti Lietuvoje inteligentų perteklius, 1938 m. lapkričio mėn. *Lietuvos aidas* atsakė: „Mes šviesių žmonių, pilna prasme inteligentų, dar daug kur pasigendame“. Kartu pabrėžta, kad užsibrėžtam siekiui „plėsti ir kultūrinti žemės ūkį, verslus, amatus“, „plėsti dvasinės kultūros sritį“ reikia labai daug išsilavinusių žmonių, todėl net būtų idealu, „kad kiekvienas ūkininkas, kiekvienas darbininkas, prekijas, amatininkas – būtų šviesus žmogus – aukščiau pasakyta prasme – inteligentas“. Svarstant klausimą, kur glūdi pavojai atsirasti inteligentijos pertekliui, buvo pastebėta, kad inteligentų ugdyme pagrindinį vaidmenį atlieka švietimo sistema, nes „bloga mokykla gali sutrukdyti tautos šviesinimą ir sudaryti sąlygas „inteligentų proletariatui“ rasti“. Buvo įvardytos aplinkybės, kai švietimo sistema gali skatinti inteligentų pertekliaus atsiradimą. Teigta, kad pirmiausia taip atsitinka tada, kai šalies švietimo sistema neatliepia krašto poreikių – nerengia tokių specialistų, kokių šaliai trūksta. Antras švietimo sistemos trūkumas – „blogi visų rūšių mokyklų lavinimo bei auklėjimo metodai“, kai mokykla neugdo mokinių iniciatyvumo ir savarankiškumo. Kaip trečias trūkumas įvardytas „pašaukimo klausimas“ – savalaikio profesinio orientavimo stoka mokyklose, nes yra daug „asmenų ilgą laiką vienokioje ar kitokioje mokykloje mokiusis, o vėliau prie pasiruošto darbo nepritapus“, kurie „pašaukimo neatspėję, nesugebėję prisitaikinti taip pat gausins „šviesiojo proletariato“ eiles“. Tad išvadoje pabrėžta: jei jau bandoma kelti inteligentų pertekliaus klausimą, pirmiausia jį reikėtų sieti su švietimo sistemos trūkumais, nes „gerai organizuota auklėjimo ir mokymo atžvilgiu mokykla, pritaikinta gyvenimo, niekad os šviesos per daug neduos“. Užbėgant už akių galimai švietimo sistemos ir esamos lietuviškos mokyklos kritikai pareikšta, kad išvardytos švietimo sistemos ydos, skatinančios inteligentijos perteklių, yra svetimos Lietuvai: „Mūsų mokyklų organizacija stovi ant tikrojo kelio, todėl jie paruoš ir tinkamus lietuviško gyvenimo kūrėjus“⁷⁰. Siekdamas sumenkinti inteligentų nedarbo problemą, valdžios oficiozas pirmiausia įrodinėjo, kad inteligentų „kurie patys nepajėgtų susirasti darbo, yra labai mažai“. Visuomenei piršta mintis, kad „inteligentai bedarbiai – gyvenimo palaužti žmonės“. Taip skambėjo net vieno

⁶⁹ Norbertas Černiauskas, *op. cit.*, p. 264–266.

⁷⁰ Vytautas Augaitis, „Ar gali būti Lietuvoje inteligentų perteklius?“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1938-11-11, nr. 512, p. 3.

straipsnio antraštė. Jame pasakotos istorijos apie „plačiai gyvenusi“ ir tur-
tus praradusi dvarininką ar gerą praktiką turėjusį gydytoją, kuris dabar yra
„morfinistas ir alkoholikas“, buvo skirtos įtikinti visuomenę, kad įprastai
darbo neturintys inteligentai – tai pirmiausia dėl savo ydų visuomenės už-
ribyje atsidūrę marginalai⁷¹.

Pastebėtina, kad priešingai valdžios optimizmui, šalyje egzistavo bedar-
bio inteligento kategorija, kuri visuomenei ryškiai krito į akis. Tiesa, inteli-
gentų nedarbas nebuvo didelis. 1935–1939 m. bedarbių inteligentų skaičius
Kaune svyravo nuo 300 iki 500, o tai sudarė 6–8 % visų užsiregistravusių
bedarbių. Visoje Lietuvoje 1936–1938 m. buvo 400–600 darbo neturinčių in-
teligentų arba iki 2 % visų užsiregistravusių bedarbių⁷².

Išvadų vietoje. Mus pasiekusi menka tarpukario Lietuvos statistika
riboja galimybes patikrinti spaudoje aprašomus inteligentiją liečiančius
socialinius procesus ir analizuoti inteligentijos kaip socialinio sluoksnio di-
namiką. Tarpukario Lietuvoje rašę apie inteligentijos problemas ir perspė-
ję apie neišvengiamai grėsiantį inteligentijos perteklių ar bandę šią grėsmę
neigti autoriai taip pat dažnai savo teiginių negrindė statistine socialinių
procesų analize ir rėmėsi veik išskirtinai asmeniniais stebėjimais.

Apie Lietuvai gresiantį inteligentijos perteklių lietuviškoje spaudoje
buvo prabilta nuo trečio dešimtmečio vidurio. Pažymėtina, kad tuo metu
šios problemos iškėlimas spaudoje buvo grindžiamas nuoroda į kaimyninė-
se šalyse (Vokietijoje, Latvijoje) jau susidariusią realią inteligentijos pertek-
liaus problemą. Tokiu būdu inteligentijos pertekliaus diskursas Lietuvoje
gimė ne reaguojant į realius iššūkius, o svarstant būdus, kuriais būtų gali-
ma preventyviai užkirsti kelią inteligentijos pertekliui, kuris, kaip manyta,
gali ir Lietuvai tapti aštria problema, turint galvoje šalyje augantį išsilavi-
nusių žmonių skaičių.

Diskusijos apie inteligentijos perteklių ar trūkumą tarpukario spau-
doje permanentiškai atsinaujindavo, o impulsą joms dažniausiai duodavo
vienas ar kitas valdžios sprendimas, susijęs su švietimo sistema, kuri pro-
dukavo būsimus inteligentijos atstovus. Priklausomai nuo suinteresuotos
pusės, inteligentijos pertekliaus problemą bandyta įrodyti esant aktualią
ar siekta ją paneigti. Pavyzdžiui, katalikų visuomenės veikėjai, nuo ketvir-

⁷¹ J. Klonis, „Inteligentai bedarbiai – gyvenimo palaužti žmonės“, in: *Lietuvos aidas*,
Kaunas, 1940-03-30, nr. 145, p. 3.

⁷² Norbertas Černiauskas, *op. cit.*, p. 267.

to dešimtmečio pradžios siekiantys apginti sąlygas katalikiškos inteligentijos ugdymui, įrodinėjo, kad šalyje inteligentijos pertekliaus nėra. Tuo pat metu valdžios pozicija svyravo priklausomai nuo esamo momento politinių siekių – nuo perspėjimų apie inteligentijos pertekliaus grėsmę iki šios grėsmės neigimo.

Nors realaus, rimta socialine problema grėšiančio virsti inteligentijos pertekliaus šalyje taip ir neatsirado, tačiau visą tarpukarį tęsėsi diskusijos apie tai, kaip būtų galima spręsti inteligentijos pertekliaus problemą. Ši problema buvo ne tiek reali, kiek numanoma grėsmė, ir tai pirmiausia skatino galvoti apie prevencines šios grėsmės pašalinimo priemones. Todėl buvo siūlyta visą reikalą pirmiausia spręsti švietimo sistemos pagalba: daugiau dėmesio skirti jaunimo profesiniam orientavimui ir plėsti žemės ūkio, profesinių bei amatų mokyklų tinklą. Tačiau kartu buvo siūloma ir reguliuoti inteligentų darbo rinką, imtis priemonių tolygiam inteligentijos pasiskirstymui šalyje, užkertant kelią jos koncentravimuisi šalies sostinėje. Tokiu būdu inteligentijos pertekliaus klausimas, savo ruožtu, skatino diskusijas, kaip šį socialinį sluoksnį racionaliai panaudoti šalies ir visuomenės interesams.

THE PROBLEM OF THE SURPLUS OF THE INTELLIGENTSIA
IN THE PRESS OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA
BETWEEN 1918 AND 1940

Dangiras Mačiulis

Summary

The article reviews the discourse of the surplus of the intelligentsia in the Lithuanian periodicals of the Republic of Lithuania from 1918 to 1940. The author attempts to answer the following questions: (1) what led to the emergence and development of this discourse – social challenges within the country or a preliminary diagnosis of the problem; (2) what problems are associated with the issue of the surplus of well-educated people, and (3) what solutions were proposed for dealing with this issue.

In the first years of Lithuania's independence, the Lithuanian press emphasised an existing shortage of the Lithuanian intelligentsia. However, from the mid-1930s, public discourse veered towards the looming problem of the surplus of well-educated people in the country. Attention to this issue was drawn not by the actual surplus of the intelligentsia that had formed in Lithuania at that time, but by the emergence of this problem in the neighbouring countries. Thus, the discourse of the surplus of this layer of society in Lithuania evolved by considering ways to

prevent this surplus, which might have become an acute problem for Lithuania, given the growing number of educated people in the country.

Discussions in the press about the surplus/scarcity of the intelligentsia were constantly renewed, and they were mostly triggered by the government's decisions regarding the education system, which produced the future members of the intelligentsia. Depending on the stakeholder, attempts were made to either prove the problem of excessive numbers of educated people as relevant or to deny it. For example, seeking to defend the Catholic educational space in the country and the conditions for the development of the Catholic intelligentsia, from the early 1930s prominent Catholics argued that there was no surplus of well-educated people in the country. At the time, the government's position ranged from warnings about the threat of the surplus of the intelligentsia to a denial of that threat.

Although there was no real surplus of educated people in the country, public deliberations and discussions on measures to address the seeming surplus continued throughout the whole interwar period. In order to avoid a real surplus of the intelligentsia, it was proposed to expand the network of agricultural, vocational, and craft schools, pay more attention vocational guidance of the young, regulate the labour market of higher education graduates, take measures for an even distribution of the intelligentsia in the country thus preventing its concentration in the capital and promoting the distribution of the surplus in the provinces of the country.

KOLEKTYVIZACIJOS LIETUVOJE ATSPINDŽIAI VALSTIEČIŲ SKUNDUOSE 1948–1950 M.

ANTANAS TERLECKAS

Įvadas. Pastaruoju metu tiek lietuviškoje, tiek užsienio sovietologijoje populiarėjantys skundų tyrimai atveria naujas istorijos pažinimo galimybes: skunduose prabyla sovietmečiu gyvenę žmonės, išsakydami rūpesčius, viltis ir problemas. Tai itin vertingas sovietmečio tyrimų šaltinis, kadangi jo autorystė priklauso žmogui, o ne valdžios institucijoms. Todėl tokie šaltiniai ypač aktualūs nagrinėjant tokias temas kaip kolektyvizacija, kadangi beveik visi aptariamojo laikotarpio šaltiniai dėl vienokių ar kitokių priežasčių labai menkai atspindi sovietizuojamo kaimo tikrovę. Okupacinio režimo dokumentuose daugiausia atsispindi tik pakankamai statiškas kolektyvizacijos vykdymo „iš viršaus“ vaizdinys. Kiti šaltiniai taip pat riboti: sovietmečiu leisti dokumentų rinkiniai¹ ar atsiminimai² susiduria su ta pačia problema, kaip ir sovietinė istoriografija: faktai čia pateikiami tendencingai, o pati reforma vaizduojama kaip neišvengiamas, būtinas ir prasmingas procesas (tegu kartais ir sunkus ar sudėtingas, netgi pareikalavęs aukų). Po 1990 m. publikuotų atsiminimų patikimumas yra itin abejotinas dėl retrospektyvumo: kolektyvizacijos atminčiai tokiuose pasakojimuose didžiulės įtakos turėjo Nepriklausomybės atkūrimas ir po to sekusi dekoloktyvizacija. Kaip kolektyvizacijos tyrimams svarbų šaltinių bloką derėtų išskirti Lietuvos partizanų dokumentus ir egodokumentus, tačiau šie šaltiniai taip pat riboti: juose atsiskleidžia kolektyvizacijos stebėtojo, o ne dalyvio, atsidūrusio kolchoze, perspektyva. Partizanai kolektyvizaciją vertino išskirtinai neigiamai ir kiek pajėgė stengėsi su ja kovoti, tiek vykdydami

¹ P vz., *Коллективизация крестьянских хозяйств Литовской ССР: Сборник документов и материалов*, редакционная коллегия А. Ефременко (ответственный редактор), et al., Вильнюс: Моклас, 1977.

² Juozas Kondrotas, *Tolimos pabarės*, Vilnius: Vaga, 1971; *Atsiminimai apie Antaną Sniečkų*, sudarytojas Vytautas Kancevičius, Vilnius: Mintis, Partijos istorijos institutas prie Lietuvos KP CK – Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK filialas, 1982.

įvairias sabotažo akcijas, tiek perspėdami gyventojus neiti į kolchozus, tiek mirties bausme nubausdami aktyviausius kolchozų organizatorius. Tad būtent kova su kolektyvizacija, o ne pati reformos eiga ir atsispindi partizanų paliktuose šaltiniuose.

Kolektyvizacijos tema iki šiol apskritai labai mažai nagrinėta nepriklausomos Lietuvos istoriografijoje. Sovietmečiu apie kolchozus prirašyta daugybė abejotinos vertės ir ideologija persmelktų tekstų, kurie nors ir turi istorinę dimensiją, tačiau aiškiai paklūsta partinės istorijos dėsniams, neturintiems nieko bendra su mokslu³. Jų funkcija – ne rekonstruoti, *kaip buvo iš tikrųjų*, o tik pagrįsti ideologemas apie kaime neva vykusią klasių kovą, modernizaciją ir socioekonominės permainas, kurių vertinimas labai aiškiai pozityvus – kylantis iš sovietinės ideologijos, ne istorinės tikrovės. Perestrojkos metais Liudas Truska dekonstravo pagrindinius mitus apie kolektyvizaciją, parodydamas ją kaip žiaurią, destruktivią ir okupacinio režimo primestą reformą, kurios esmė buvo sovietizuoti Lietuvos kaimą⁴. Iki pat šiol perestrojkos metais parašyti Truskos tekstai išlieka pagrindine lietuviškosios istoriografijos pozicija, kadangi daugiau kolektyvizacijos istorijos tyrimų praktiškai nebuvo⁵, o pokario istorijos tyrimuose aiškiai įsivyravo pasipriešinimo ir teroro tematika. Truska tik paneigė pagrindines sovietmečio klišes apie kolektyvizaciją, o visapusės temos analizės taip ir neatliko. Jo darbų tęsėjų per tris nepriklausomybės dešimtmečius taip pat

³ Marijonas Gregorauskas, *Tarybų Lietuvos žemės ūkis, 1940–1960*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960; Giedrius Butkus, *Mašinų-traktorių stotys Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1973; Aleksandras Jefremenka, *Kolūkinės santvarkos pergalė Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1977; etc.

⁴ Liudas Truska, „Lietuvos valstiečių kolektyvizavimas“, in: *Lietuvos istorijos metraštinis, 1988 metai*, Vilnius, 1989, p. 79–90; Liudas Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas: Šviesa, 1995. Paminėti taip pat reiktų ir nepelnytai pamirštamą bei atgarsio Lietuvoje nesulaukusį Kęstučio Girniaus straipsnį žurnale *Soviet Studies*: Kęstutis K. Girnius, „The Collectivisation of Lithuanian Agriculture, 1944–1950“, in: *Soviet Studies*, Glasgow, 1988, t. 40, nr. 3, p. 460–478.

⁵ Išskirti derėtų tik neseniai pasirodžiusį dviejų dalių Mindaugo Pociaus straipsnį: „Lietuvos kolektyvizacija 1947–1952 m.: VKP(b) CK sprendimai ir kontrolė“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2018, nr. 2 (44), p. 7–14; 2019, nr. 1 (45), p. 72–85. Kituose tyrimuose kolektyvizacija figūruoja tik kaip daugiau ar mažiau reikšmingas kontekstas, o ne savarankiškas tyrimų objektas. Tiesa, 2019 m. Mykolo Romerio universiteto aplinkoje buvo parengta monografija apie kolchozus LSSR, tačiau nė vienas jos autorius nėra istorikas, tad ir jos istorinė dimensija pakankamai silpna; žr. Alvydas Balažentis, Pranas Sasnauskas, Kazys Starkevičius, *Kolūkmetis okupuotos Lietuvos kaime*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019, in: <https://ebooks.mruni.eu/pdfreader/kolkmetis-okupuotos-lietuvos-kaime>.

praktiškai neatsirado. Todėl bent iš dalies svarbiausiais kolektyvizacijos apmąstytojais Lietuvoje reiktų laikyti netgi ne istorikus, o rašytojus, visų pirma – Romualdą Granauską ir Marcelijų Martinaitį, kurie savo tekstuose (Granauskas – apysakoje *Gyvenimas po klevu*⁶, Martinaitis – atsiminimuose *Mes gyvenome*⁷) derindami asmeninę patirtį su rašytojo vaizduote, sugebėjo kur kas sėkmingiau už iki šiol rašiusius istorikus įvertinti kolektyvizacijos pasekmes Lietuvos visuomenei. Gerokai daugiau apie kolektyvizaciją rašė užsienio istorikai: išskirti derėtų Roberto Conquesto, Sheilos Fitzpatrick, Lynne Violos ir keletą kitų istorikų darbus⁸, tačiau jų tyrimų epicentre dažniausiai atsiduria ketvirto dešimtmečio SSRS istorija. Praėjus daugiau nei trims dešimtmečiams, šį pakankamai tuščią istoriografinį lauką derėtų papildyti ir kolektyvizacijos istoriją įvertinti naujai.

Dėl savo prigimties skundai yra itin svarbus šaltinis – jie dažniausiai rašomi privačioje aplinkoje, autoriai formuluoja problemas savais žodžiais, dėl to jie vertingesni už įvairių sovietinių institucijų ataskaitinius pranešimus ir panašaus pobūdžio šaltinius. Tai ir paskatino atkreipti dėmesį į šį lietuviškoje istoriografijoje kolektyvizacijos tyrimams kol kas visiškai nenaudotą šaltinių bloką. Šio straipsnio tikslas – remiantis archyvuose saugomų skundų ir jų nagrinėjimo medžiaga išanalizuoti, kaip atrodė kolektyvizacijos eiga iš kaimo gyventojų perspektyvos: kaip ją vertino ir suvokė valstiečiai, o kartu – kaip į valstiečių skundus reagavo sovietinė sistema. Taip pat mėginama papildyti pakankamai platų istoriografinį lauką ir atskleisti skundų kaip istorinio šaltinio perspektyvas bei nagrinėjimo problematiką.

Straipsnyje nagrinėjami LSSR Žemės ūkio ministerijos (ŽŪM) archyvineame fonde (Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. R-764) saugomi 11 tomų valstiečių 1948–1950 m. parašytų skundų. Vidutiniškai kiekvienoje byloje galima rasti maždaug 70 skundų ar jų nuorašų, taip

⁶ Romualdas Granauskas, *Gyvenimas po klevu*, Vilnius: Vaga, 1988.

⁷ Marcelijus Martinaitis, *Mes gyvenome: Biografiniai užrašai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.

⁸ Paminėsime tik kelis svarbiausius veikalus: Robert Conquest, *Sielvarto derlius: Sovietinė kolektyvizacija ir teroras badu*, iš anglų kalbos vertė Ovidijus Stokys, Vilnius: Briedis, 2017; Sheila Fitzpatrick, *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, Oxford University Press, 1996; Lynne Viola, *The Best Sons of the Fatherland: Workers in the Vanguard of Soviet Collectivization*, Oxford University Press, 1987; *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements*, edited by Constantin Iordachi, Arnd Bauerkämper, Budapest, New York: Central European University Press, 2014.

pat – dalį skundų nagrinėjimo medžiagos, susirašinėjimus tarp valdžios institucijų. Dar keli tomai skundų, apimančių laikotarpį iki 1953 m., saugomi Kolchozų reikalų sovieto prie SSRS vyriausybės atstovo LSSR fonde (LCVA, f. R-159), tačiau skundų ten mažiau – didesnę šių tomų dalį sudaro biurokratinė, įvairių institucijų susirašinėjimo medžiaga, tad mūsų tyrimo centre atsiduria į ŽŪM pakliuvę skundai. Tai – tik nedidelė dalis skundų, kuriuos pokario metais rašė valstiečiai – dalis, kuri buvo siunčiama (ar persiunčiama) ministerijai ir Kolchozų reikalų sovietui – daugybę smulkesnių skundų nagrinėdavo žemiausios valdžios grandys. Pavyzdžiui, vien Vilkaviškio apskrities vykdomasis komitetas 1947–1949 m. laikotarpiu gavo beveik 5000 įvairaus pobūdžio skundų⁹. Nors archyvuose (daugiausia – regioniniuose) galima aptikti ir žemesnėse valdžios grandyse išsaugotų skundų, tačiau panašu, kad dažnu atveju jie išlikę tik per atsitiktinumą, o daug kur nebuvo saugomi ir archyvuojami. Taip pat panašu, kad dauguma pareiškimų, kuriuos sprendė žemiausios valdžios piramidės dalys, buvo susiję su buitine kasdienybe, ap(si)rūpinimu (pavyzdžiui, prašymai dėl šienaujimų pievų, pašalpų), o ne kolchozų steigimu. Tyrimui aktuali ir skundų nagrinėjimo medžiaga, atskleidžianti, kaip į žmonių suformuluotas problemas reaguodavo pati sistema. Svarbu ir tai, kad istorikas šiandien neturi jokių instrumentų patikrinti konkreto skundo pagrįstumo ir užfiksuojamų faktų teisingumo, dėl to cituojant šaltiniuose minimos pavardės straipsnyje neteikiamos.

Sunku pasakyti, kodėl ŽŪM fonde išlikę tik šio laikotarpio skundai, kadangi įvairios institucijos skundus ir toliau gaudavo bei kaupdavo. Gali būti, kad labai svarbiu tiek ideologiniu, tiek pragmatiniu veiksniu čia galėjo būti 1951 m. oficialiai režimo deklaruota kolektyvizacijos pabaiga¹⁰, po kurios skundai reformos eiga neteko prasmės. Galima ieškoti ir kitokių priežasčių: galbūt ŽŪM nustojo būti paskutine instancija valstiečių skundų svarstyme ir skundus tiesiog peradresuodavo kitoms institucijoms, dažniausiai – rajonų vykdomiesiems komitetams. Neatmestinas variantas ir tai, kad ŽŪM nustojo šiuos skundus archyvuoti, kadangi kituose dokumentuo-

⁹ Stanislava Juonienė, *Vietiniai valstybinės valdžios organai Lietuvoje 1940–1951 metais*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 132.

¹⁰ Oficialiais duomenimis 1951 m. pabaigoje į kolchozus buvo suvartyta 94 % valstiečių ūkių, o 1951 m. gruodžio 26 d. LSSR Aukščiausiasis Sovietas (AS) pakeitė kai kuriuos sovietinės konstitucijos straipsnius ir juridiškai įtvirtino „socialistinės visuomenės susikūrimą“; žr. *Tarybų Lietuvos valstietija*, atsakingasis redaktorius Henrikas Šadžius, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 119–121.

se ir po 1950–1951 m. galima aptikti užuominų apie kažkokių skundų nagrinėjimo eigą.

Skundai kaip istorinis šaltinis: perspektyvos ir nagrinėjimo problemos. Bandant suvokti procesus, įvykusius sovietizuojamame Lietuvos kaime, reikia užčiuopti toje erdvėje gyvenusio žmogaus istorinę tikrovę, gyvenimo sąlygas, aplinką. Koks buvo jo santykis su okupaciniu režimu? Kaip jis vertino kolektyvizaciją? Kokie buvo jo lūkesčiai, viltys? Tai klausimai, į kuriuos mėginama atsakyti šiame straipsnyje; klausimai, į kuriuos atsakyti gali padėti būtent skundų tyrimas. Apskritai skundai istoriografijoje tradiciškai Sheilos Fitzpatrick siūlymu priskiriami platesniam „viešųjų laiškų“ (*public letters*) fenomenui. Taip „viešieji laišakai“ atskiriami nuo artimiesiems rašytų laiškų – jų adresatas buvo viešos institucijos (dažniausiai – valdžios ar darbo įstaigos, periodinių leidinių redakcijos), nors jų turinys ir juose fiksuojamos problemos dažnai būdavo privataus, asmeninio pobūdžio¹¹. Skundams priskirti galima ir kitokio žanro tekstus – pareiškimus, prašymus, peticijas, kreipimusis, etc.

Lietuviškoje istoriografijoje skundus, arba plačiau – viešuosius laiškus – įvairiais pjūviais tyrinėjo Katarzyna Korzeniewska, Dalia Marcinkevičienė, Tomas Vaiseta ir Neringa Klumbytė. Korzeniewska nagrinėjo sovietinių valdininkų skundus prieš katalikų kunigus¹², Marcinkevičienė – buitinius skundus¹³, Klumbytė¹⁴ – *Šluotai* siųstus skaitytojų laiškus. Plačiausiai skundus nagrinėjo Vaiseta, pasistengęs aptarti ir įprasminti jų funkciją vėlyvojo sovietmečio visuomenėje¹⁵, taip pat ir pokario metais rašytus skundus

¹¹ Sheila Fitzpatrick, „Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s“, in: *Slavic Review*, Cambridge, 1996, t. 55, nr. 1, p. 78–105. Taip pat derėtų paminėti ir tos pačios autorės įskundimų tyrimą: „Signals from Below: Soviet Letters of Denunciation of the 1930s“, in: *Accusatory Practices: Denunciation in Modern European History, 1789–1989*, edited by Sheila Fitzpatrick and Robert Gellately, The University of Chicago Press, 1997, p. 85–120.

¹² Katarzyna Korzeniewska, „Vykdomasis komitetas praneša...“: Sovietų valdininkai skundžia katalikų kunigus (1962–1965): kas? kam? ką?, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2006, nr. 4–5, p. 157–165.

¹³ Dalia Marcinkevičienė, „Laiškas pakvietė kelionėn“: Buitinių skundų praktika sovietinėje Lietuvoje“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2007, nr. 2 (22), p. 110–122.

¹⁴ Neringa Klumbytė, „Laiškų institucija ir kritinis pilietiškas satyros ir humoro žurnale „Šluota““, in: *Lietuvos etnologija*, Vilnius, 2017, t. 17 (26), p. 43–76.

¹⁵ Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė: Kasdienybė ir ideologija vėlyvojo sovietmečiu (1964–1984)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2014, p. 292–319.

LSSR Sveikatos apsaugos ministerijai (SAM)¹⁶. Vis dėlto nagrinėjant kolektyvizacijos istoriją Lietuvoje, valstiečių skundai iki šiol buvo visai netyrinėti, o ir kitų šalių tyrimuose skundai naudoti labai skirtingai. Pavyzdžiui, itin svarbią monografiją apie Estijos pokario kaimą parašiusi Anu Mai Köll valstiečių skundų reikšmę nepelnytai nuvertino teigdama, kad jų turinys monotoniškas ir juose vargiai atsispindi tikrieji visuomenės konfliktai ir transformacijos, daugiau – tik bendras pokario kontekstas (skurdas)¹⁷. Kitas pavyzdys – Gailo Kligmano ir Katherine Verdery knyga apie kolektyvizaciją Rumunijoje¹⁸, kur skundai naudojamas kaip svarbus, tiesa, ne pagrindinis šaltinis – tad savarankišku tyrimo objektu skundai taip ir netampa.

Skundai nei kaip istorinis šaltinis, nei kaip istorinis fenomenas anaipol nėra vien sovietologijos tyrimų objektas – modernioje valstybėje gyvenantys žmonės visada susiduria su problemomis, kurias bando spręsti, o vienas iš sprendimo būdų – kreipimaisi į įvairias valdžios institucijas. Tą geriausiai parodo 1996 m. *Journal of Modern History* numeris (vėliau išleistas atskira knyga), kuriame bandomos nagrinėti (į)skundimo(si) praktikos Europos istorijoje nuo Prancūzijos revoliucijos iki Šaltojo karo pabaigos¹⁹. Vis dėlto šis šaltinių korpusas vien sovietologijos rėmuose yra labai specifinis, tad nepaisant to, kad apie skundus prirašyta pakankamai daug, jų nagrinėjimas iki pat šiol lieka problemiškas, o kalbėti apie skundus apibendrintai yra pakankamai sunku. Problemų sukelia jau vien kalbiniai niuansai: dviem bene pagrindiniams skundo žanrams įvardyti užsienio kalbose vartojami atskiri terminai (angl. – *complaint* ir *denunciation*, rus. – *жалоба* ir *донос*), o lietuvių kalboje jie atskiriami tik priešdėliu (ir priesaga): *skundas* ir *įskundimas*. Tai puikiai iliustruoja Vaisetos pasiūlyta skundų klasifikacija: istorikas buvo priverstas žongliruoti įvairiomis to paties žodžio formomis, nerasdamas tikslesnių sąvokų ir išskyrė tris skundų grupes: 1) skundimaisi, 2) įskundimai ir 3) apskundimai²⁰. Nors tokia klasifikacija tikrai galima, tačiau jau vien kalbos požiūriu ji sudėtinga.

¹⁶ Tomas Vaiseta, „Sovietinės sveikatos apsaugos sistemos diegimo atspindys gyventojų skunduose (1944–1953 m.)“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2015, nr. 1 (37), p. 47–65.

¹⁷ Anu Mai Köll, *The Village and the Class War: Anti-Kulak Campaign in Estonia*, Budapest: Central European University Press, 2013, p. 66.

¹⁸ Gail Kligman, Katherine Verdery, *Peasants Under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949–1962*, Princeton University Press, 2011.

¹⁹ *Accusatory Practices: Denunciation in Modern European History, 1789–1989*, edited by Sheila Fitzpatrick and Robert Gellately, The University of Chicago Press, 1997.

²⁰ Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė*, p. 295.

Skundų, kaip istorinio šaltinio, apibendrinimą ir įvertinimą komplikuoja ir vis laike bei erdvėje besiskiriančios istorinės aplinkybės. Akivaizdu, kad Lietuvos visuomenė pokariu skyrėsi nuo SSRS visuomenės ketvirtame dešimtmetyje ar Rumunijos. Dėl to Vladimiro Kozlovo, tyrusio NKVD adresuotus skundus²¹, ar minėti Fitzpatrick, Kligmano ir Verdery tyrimai tampa kiek mažiau vertingi. Be to, priklausomai nuo tyrėjo prieigos, skundai gali būti interpretuojami vis kitaip. Ilgą laiką istoriografijoje skundai buvo vertinami kaip dar vienas instrumentas, papildantis policinę sovietinės valstybės funkciją, akcentuojant, kad žmonės *įskųsdavo* kitus už jų nusizengimus, kurie valstybės galėjo būti laikomi nusikaltimais²². Kitaip tariant, skundo prasmės ir funkcijos personifikacija *par excellence* laikytas Pavliko Morozovo – pionieriaus, įskundusio savo tėvus, – mitas. XX a. pabaigoje toks požiūris buvo galutinai paneigtas, nes paaiškėjo, kad skundų prasmė ir funkcija buvo gerokai įvairiapusiškesnė nei vien policinė. Rašydami skundus žmonės dažniau pranešdavo ne apie kitų nusikaltimus, o įvairiais būdais stengėsi spręsti iškilusias problemas, ieškojo ir asmeninės naudos, kartais net ir kritikavo sistemą, – jie tikėjosi sulaukti valdžios reakcijos. Vaiseta, tyrinėjęs vėlyvojo sovietmečio visuomenę, nurodo kur kas įvairesnes motyvacias rašyti skundus: „Tarp kitų, netrukus aptarsimų, viešų laiškų valdžiai rašymo motyvų įsiterpė ir tie, kuriuos generavo per oficialiai propaguojamą kritiką ir savikritiką *užsivėręs pasaulis*. Negalėdami kovoti su trūkumais, aplaidumu, neteisybėmis ir skriaudomis viešosios kritikos instrumentais, žmonės ieškodami alternatyvų imdavo rašyti tiesiai valdžios atstovams, dažniausiai tikėdamiesi, kad kritikos barjerai statomi tik vietiniu lygmeniu, o juos apėjus – galima sulaukti atsako. Kitaip tariant, nemenkindami kitų motyvų, norime parodyti, kad skundų praktikas tiesiogiai lėmė ir suritualėjusi (savi)kritika, todėl jas galime vadinti *para*-struktūrinėmis – prarastos galimybės kritikuoti kompensacija“²³.

Sąvokos „suritualėjusi (savi)kritika“, „prarasta galimybė kritikuoti“, „užsivėręs pasaulis“ implikuoja sistemos nusistovėjimą, automatizaciją – tai, kas būdinga vėlyvojo sovietmečio visuomenei: žmonės mokėjo gyventi pagal sovietinės tikrovės taisykles, ypač viešojoje erdvėje (kuriai, kaip ir minėta, Fitzpatrick iš esmės priskiria ir skundų rašymą). Dėl to skunduose

²¹ Vladimir A. Kozlov, „Denunciation and Its Functions in Soviet Governance: A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944–1953“, in: *Accusatory Practices*, p. 121–152.

²² Tomas Vaiseta, *op. cit.*, p. 293.

²³ *Ibid.*, p. 294.

pasirodanti kritika sistemai labai retai būdavo antisisteminė – kur kas dažniau ji būdavo nutaikyta į sistemos vidinius trūkumus, negebėjimą veikti pagal savo pačios (bent deklaruojamas) taisykles, ką ypač atskleidžia Marcinkevičienės ir Klumbytės tyrimai. Klumbytės vartojama „kritinio pilietiškumo“ sąvoka, nors ir atrodo kiek diskutuotina, vis dėlto atspindi dažno skundų autoriaus santykį su sovietine valstybe: „Žmonių laišškai „Šluotai“ parodo, kad užslėpta opozicija aukščiausiai valdžiai ar net santvarkai, kuri paprastai nebuvo artikuliuojama tiesiogiai, egzistavo ir oficialiosios propagandinės Komunistų partijos spaudos puslapiuose. Būtent „trūkumų“ kasdienybė buvo susiejama ne su buržuazinėmis liekanomis ir „vis dar pasitaikančiais trūkumais“, bet su pačia socialistine santvarka, atsakinga už šiuos „trūkumus““²⁴.

Tai vaizdinys, kuris atspindi vėlyvojo sovietmečio ir (dažniausiai) miestų gyventojų skunduose. Klumbytės teigimu, į *Šluotą* aštuntame dešimtmetyje siunčiami skundai iš miestų buvo kur kas įvairesni nei iš kolchozų – pastaruosiuose paprastai kritikuoti kolchozų vadovai ar girtuokliaujantys darbininkai, fiksuojamas turto grobstymas, švaistymas, neūkiškumas²⁵. Vis dėlto situacija vėlyvuju sovietmečiu mieste buvo visiškai kitokia – ne tik laiko ir erdvės, bet ir kartu – socialinių ryšių, santykių su valstybe požiūriu. Tad pagrįstai derėtų kelti klausimą, ar galima kalbėti apie nusistovėjusias ir veikiančias sovietinės tikrovės taisykles, savaime vykstančius procesus, (savi)kritikos ritualizaciją, jeigu nagrinėjame visuomenę ir erdvę, kuri dar nėra sovietizuota? Ar gali būti „užsivėrusiu“ laikomas pasaulis, kuris dar nėra sukurtas? Ar galime kalbėti apie „pilietiškumą“ apskritai, jeigu valstybė dar nėra sukurta – ypač kaime, kur bolševikai pirmaisiais pokario metais valdžios praktiškai neturėjo, o kad tą valdžią įgautų, ir vykdė kolektyvizaciją? Ši skundų problemišumą iliustruoja ir minėtasis Vaisetos tyrimas, kuriame nagrinėti 1944–1953 m. SAM adresuoti skundai. Čia Vaiseta jau akcentuoja ne nusistovėjimą, ritualus, o kaip tik tebevykstantį veiksmą: kasmet aptariamam laikotarpiu SAM gaudavo vis daugiau skundų, o tai, anot istoriko, yra „vykstančios, bet dar neįvykusios visuomenės sovietizacijos atspindys“²⁶. Todėl galima kelti klausimą, ar istoriografijoje įsitvirtinę teiginiai apie skundus (laiškus) vienodai tinkami tiek vėlyvojo sovietmečio visuomenei, tiek ir kalbant apie sovietizacijos procesus. Ar tikrai ir kolek-

²⁴ Neringa Klumbytė, *op. cit.*, p. 71.

²⁵ *Ibid.*, p. 58.

²⁶ Tomas Vaiseta, „Sovietinės sveikatos apsaugos sistemos diegimo atspindys gyventojų skunduose“, p. 61.

tyvizacijos atveju skundai buvo valdžios suvokiami kaip priemonė žinoti viešąją nuomonę, įteisinti valdžios ir piliečio kontraktą per bendravimą, kontroliuoti valdininkus ir vietinius biurokratus, spręsti teisinius ar piliečių gerovės klausimus, kaip dažniausiai teigiama istoriografijoje²⁷? Juolab kad šiuo konkrečiu atveju susiduriame su itin radikalia reforma, transformavusia visą Lietuvos kaimą – kone likvidavusia individualų ūkininkavimą ir kūrusia kolchozų visuomenę.

Yra ir kitų skundų nagrinėjimo problemų, kurioms dar nėra skiriamas atitinkamas dėmesys. Istorikai pernelyg neakcentuoja skirties tarp skundų, adresuotų valdžios institucijoms, ir laiškų, adresuotų periodinių leidinių redakcijoms. Nors problemos, dėl kurių kreipiamasi, ko gero, turėjo būti tos pačios ar bent panašios, tačiau kai kurie šaltiniai atskleidžia, kad skirtumas tarp kreipimosi „į laikraštį“ ir kreipimosi „į valdišką įstaigą“ buvo didesnis nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Kreipdamiesi į „valdišką įstaigą“ žmonės dažniausiai tikėjosi problemos sprendimo, kitaip tariant, veikimo lygmuo vienaip ar kitaip buvo pragmatinis, kasdienis. Tačiau kreipimuose „į laikraštį“ galima matyti atsirandantį metafizinį lygmenį – laikraščiams žmonės rašydavo ieškodami *teisingumo*. Tą atskleidžia, pavyzdžiui, 1954 m. Justino Marcinkevičiaus eilėraščių ciklas „Apie duoną“. Antrame ciklo eilėraštyje „Tėvo laiškas“ tėvas guodžiasi sūnui, dirbančiam laikraštyje, kad (turbūt) kolchoze neseniai buvo sugauti žmogų sumušę vagys, tačiau teismas jų prideramai nenuteisė: „Gal išsimelavo jie, ar ką, / Kad už tai tik sąlyginę gavo“. Sumuštasis pasiūlė tėvui kreiptis į sūnų, kas tėvą kiek nustebino: „Ką, sakau, sūnus čia padarys: / Jis – poetas, o ne prokuroras“²⁸. Vis dėlto sūnaus paprašoma parašyti į laikraštį, o trečiajame ciklo eilėraštyje „Aš kaltinu“ ir prabyla sūnus atskleisdamas minėtąją rašymo „į laikraštį“ specifiką: „Tegul kalba eilėraščio plienas, / Tegu akmenį žodžiai suplėšo! / Aš manau, kad poetas kiekvienas / Turi būt prokuroras priešui. // Už kiekvieną pavogtą grūdą, / Už nekaltą primuštą draugą, / Aš eilutėm užplaksiu abudu, / Nors kartu visi trys mes augom“²⁹. Kitaip tariant, laikraštis (gal tiksliau – spausdintas žodis) tampa institucija, kuri nors ir neturi įrankių išspręsti problemos (šiuo atveju – nubausti vagių), tačiau turi kitokią, kone transcendentinę galią stoti teisingumo pusėn, kai „valdiškos įstaigos“ nuvilia. Tokiu būdu spauda, periodinis leidinys įgauna naujo pobūdžio ga-

²⁷ Neringa Klumbytė, *op. cit.*, p. 49.

²⁸ Justinas Marcinkevičius, *Prašau žodžio*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 16.

²⁹ *Ibid.*, p. 17–18.

lią, kuri valstybinėms institucijoms nepasiekiamo. Kažką panašaus rodo ir Klumbytės atlikti interviu: „Keli skaitytojai prisiminė, jog „Aš parašysiu į „Šluotą“ buvo savotiškas gašdinimas“³⁰. Tai, žinoma, ne apibendrinimas, greičiau hipotezė, aktualizuojanti skundų nagrinėjimo problematiką. Tokios skirties atradimas ir detalizavimas galbūt padėtų geriau suvokti sovietmečiu ypač išsikerojusį rašytojų sureikšminimą³¹, spausdinto žodžio, knygų fetišizavimą. Todėl galbūt ir kolektyvizacijos kontekste skundų, kuriuos gaudavo laikraščių redakcijos, analizė atskleistų kitokį vaizdinį nei skundai, kuriuos fiksuodavo ŽŪM.

Atskleidus kai kurias metodologines skundų nagrinėjimo subtilybes, derėtų grįžti prie laiko ir erdvės sąlygų, kurios vėlgi apunkina istorijos suvokimą – prieš imantis nagrinėti valstiečių skundus, pirma reikia suvokti jų atsiradimo aplinkybes. Kaimo gyventojų santykį su okupaciniu režimu po 1940 m. birželio 15 d., ko gero, derėtų apibūdinti kaip įtarų ir keliantį skepsį. Bolševikai dar 1940 m. vasarą įvykdė pakankamai radikalias ekonomines reformas (nacionalizacija, lito likvidavimas ir rublio įvedimas, įvairūs prekybiniai ir asmeninės iniciatyvos apribojimai), taip pat Bažnyčios gyvenimo apribojimus, kurie tarpukario Lietuvos kaime subrendusiam žmogui mažų mažiausiai kėlė nepasitenkinimą. Okupacinis režimas mėgino šį nepasitenkinimą suvaldyti vykdydamas žemės reformą, kurios metu mažažemiams ir bežemiams dalino iš stambiųjų ūkininkų atimamą žemę. Istoriografijoje tradiciškai teigiama, kad taip mėginta „sukiršinti tarp savęs valstiečius ir išplėsti socialinę valdžios bazę kaime“³². Vis dėlto reforma buvo vykdoma itin forsuočiai ir paskubomis, turėjo daugybę trūkumų, todėl vargu ar kaime pradėjo formotis kažkas panašaus į režimo „socialinę bazę“ – ypač atsižvelgiant į visą okupacinio režimo vykdytą sovietizacijos priemonių kompleksą, ne tik nagrinėjant žemės reformą izoliuotai. Ypač svarbūs čia 1941 m. birželio 14–18 d. trėmimai, kai esmingai pasikeitė visas Lietuvos gyventojų santykis su režimu – įtarumą ir skepsį, gal net tam tikruose sluoksniuose kilusias simpatijas, aiškiai pakeitė neapykanta. Rezistentas Antanas Terleckas prisiminė, kad jo tėvas, tarpukariu turėjęs 4 ha žemės, 1940 m.

³⁰ *Ibid.*, p. 53.

³¹ Puiki to iliustracija – Rimanto Kmitos straipsnis apie Justino Marcinkevičiaus viešos figūros su(si)kūrimą: Rimantas Kmita, „Justino Marcinkevičiaus herojus“, in: *Colloquia*, Vilnius, 2012, nr. 28, p. 75–98.

³² *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, vyriausiasis redaktorius Arvydas Anušauskas, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 122.

džiaugėsi gavęs dar 3 ha, o 1944 m. „be noro“ gavo dar 7 ha. Priežastis esą buvusi paprasta: 1940 m. apie Stalino valdžią tėvas žinojęs tik iš laikraščių, o tiesiogiai su ja susidūrė jau per 1941 m. birželio trėmimus, kurių metu į Sibirą buvo išvežti ir jo giminaičiai³³. Ši žiauri ir atgrasi sovietų politika padarė didžiulę įtaką Lietuvos gyventojams ir paskatino 1944 m. prasidėjusią partizaninį pasipriešinimą³⁴, kuris ir tapo atsaku į pakartotinę Lietuvos okupaciją. Pakankamai pagrįsta manyti, kad partizaninis karas Lietuvoje buvo vienas iš kolektyvizacijos stabdžių, dėl kurių kolchozų kūrimas nebuvo pradėtas iki 1947–1948 m. Tiesa, tai reikia matyti kur kas platesniame, Šaltojo karo kontekste: kolektyvizacija užtruko visame šiame Vidurio-Rytų Europos regione, ir ne tik dėl Lietuvos partizanų³⁵.

Tirti skundai buvo rašomi nuo 1948 m., iš esmės – kolektyvizacijos Lietuvoje pradžios. Viena vertus, tuo metu tebevyksta partizaninis pasipriešinimas, tačiau sovietinis režimas, galutinai užvaldęs miestus, į savo rankas bando perimti ir kaimo kontrolę. Žmonės, tebegyvenantys kaime, turi jau ketverių metų gyvenimo sovietizacijos sąlygomis patirtį, jie kažkiek prisitaikę prie sovietinės tikrovės. Kita vertus, kaimas vis dar nėra „sulaužytas“ – lauzimo procesas dar tik prasideda; kaip pastebėjo Kęstutis Girnius, iki 1946 m. sovietų ekonominė politika kaip tik buvo nuosaikesnė ir leido ūkininkams kiek atsikvėpti nuo masinių prievolių, pyliavų bei mokesčių, kurie kaimą smaugė nacistinės okupacijos metais³⁶. Nuo 1946 m. mokesčiai ir prievolės ėmė vėl didėti, o tada ir prasidėjo paskutiniai kaimo sovietizacijos etapai. Net stalinmečio spaudoje netrūksta žinučių apie tai, kad sovietų valdžia kaime yra itin silpna, pavyzdžiui, 1945 m. rugsėjį *Valstiečių laikraštys* rašyta:

Daugiau dėmesio kaimui. Jei ten dar ne visur likviduotas banditinių fašistų gaujų siautėjimas, tai priežastis ta, kad mes per mažai žinome kaimą, per mažai jame būname, per mažai jame dirbame, kad tame kaime dar daug kur šeimininku tebesijaučia išnaudotojas-buožė, o ne naujakuris ir vidutinis valstietis, – taip moko komunistus septintasis Lietuvos Komunistų (bolševikų) Partijos Centro Komiteto Plenumas.³⁷

³³ Antanas Terleckas, *Trys politiniai laiškai*, Vilnius: Lietuvos laisvės lyga, 1992, p. 22–23.

³⁴ Kęstutis K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*: Fotografuotinis leidimas, Vilnius: Mokslas, Atgimimas, 1990, p. 107–118.

³⁵ David Feest, „The Collectivization of Agriculture in the Baltic Soviet Republics, 1944–1953“, in: *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements*, edited by Constantin Iordachi, Arnd Bauerkämper, Budapest, New York: Central European University Press, 2014, p. 79–109.

³⁶ Kęstutis K. Girnius, „The Collectivisation of Lithuanian Agriculture“, p. 464–466.

³⁷ Jonas Karosas, „Sutikrinti žemės valdymą“, in: *Valstiečių laikraštis*, Vilnius, 1945-09-29.

Panaši situacija iki kolektyvizacijos pradžios buvo ir SSRS – net ir dešimtmetis po spalio perversmo bolševikų valdžia menkai siekė kaimo vietoves, todėl, siekiant užkariauti ir užvaldyti šią erdvę, imtasi kolektyvizacijos – žmonių suvarymo į kolchozus.

Bolševikai puikiai suprato, kad be prievartos Lietuvos ūkininkų į kolchozus nesuvarys – žmonės kolchozų bijojo dar tarpukariu, net nesuvokdami šios sąvokos prasmės. Pokariu šią baimę dar labiau sustiprino ne tik susidūrimai su sovietiniu režimu, bet ir iš SSRS gilumos (ypač po 1946 m. nederliaus) į Lietuvą vis traukė maisto ieškotojai. Tad itin svarbi kolektyvizacijos dalis buvo ir 1948 m. gegužės, 1949 m. kovo ir 1951 m. spalio masinės trėmimo operacijos, kurios buvo skausmingos ne tik patiems tremtiniais, bet ir likusiems Lietuvoje – jos dar kartą traumavo vietos gyventojus ir vis labiau keitė jų santykį su sovietiniu režimu. Trėmimai kurstė ne tik neapykantą ir nepasitikėjimą režimu, ne tik baimę, bet ir ragino susitaikyti bei prisitaikyti – kaimo žmonės aiškiai suprato, kad norint išvengti tremties, būtina ieškoti sąlyčio taškų su režimu. Juolab kad pagrindinė atsvara sovietizacijai (partizanai) vis labiau silpo ir nyko.

Nors formaliai buvo deklaruojama, kad žmonės patys savo noru būriasi į kolchozus, tikrovė buvo aiškiai persmelkta prievartos, o žmonės susidūrė su bolševikine vizija, turėjusia radikaliai pertvarkyti jų gyvenimus. Anksčiau vykdytos sovietinės žemės reformos kaime nors ir sukėlė neigiamų (o tam tikruose sluoksniuose – ir teigiamų) reakcijų, tačiau vienaip ar kitaip – tai buvo tik žemės perskirstymo procesas. Kolektyvizacija buvo kur kas radikalesnė reforma – ji turėjo keisti ne tik žemės klausimą, bet ir žmonių darbo, netgi gyvenimo įpročius, darbo pobūdį, kalendorių – kone viską, aplink ką sukosi kaimo gyvenimas.

Šios sąlygos darė didžiulę įtaką nagrinėtų skundų turiniui. Rašydami skundus žmonės jau žinojo, kad atviras antisovietinių nuotaikų deklavimas kels grėsmę jų saugumui ir galimai virs represijomis, todėl reikėjo varijuoti: maskuoti tikrąsias savo intencijas, nuotaikas, veikti sistemos ribose. Kitaip tariant, skundai nebuvo rašomi vakuume, „normaliomis“ sąlygomis – šių skundų atsiradimo aplinkybės yra itin specifinės. Vis dėlto šis šaltinis, lyginant su kitais aptariamojo laikotarpio šaltiniais, leidžia ideologiškai ir politiškai kiek neutralesnėje aplinkoje pamatyti ūkininką kolektyvizacijos akivaizdoje; suprasti jo problemas, bent iš dalies – savimonę ir laikyseną. Be to, kaip pastebi Fitzpatrick, vykdant kolektyvizaciją SSRS, valstiečių skundų rašymas buvo itin skatinamas, o jų gausą ketvirto dešimtmečio pradžioje istorikė pavadina beprecedente. Nors valstiečiai skųsdavosi ir anksčiau,

pavyzdžiui, Stolyfino reformos ar pilietinio karo metu, ketvirto dešimtmečio pradžioje skundų atsirado nepalyginamai daugiau – ne tik dėl išaugusio raštingumo, bet ir dėl to, kad jų rašymą itin skatino sovietinis režimas suvokdamas, jog tai ne tik informacinis kanalas, bet ir galimybė kompensuoti valstybinio aparato kaime silpnumą³⁸.

Sąvokų atotrūkiai ir persipynimai: ar kaimas priešinosi sovietizacijai? Lietuviškoje istoriografijoje pakankamai sėkmingai prigijo Girniaus pasiūlytas modelis apibrėžti žmonių santykį su okupaciniu režimu per pasipriešinimo, kolaboravimo ir prisitaikymo sąvokas³⁹. Galbūt tiek sėkmingai, kad net pamirštama, jog Girnius šių sąvokų apibrėžimus pateikė apmąstydamas lietuviškosios inteligentijos laikyseną okupacijos sąlygomis – dėl to kolektyvizacijos kontekste ši koncepcija ne visai tinkama. Pavyzdžiui, apibrėždamas prisitaikymą Girnius siūlo atkreipti dėmesį į du vertinimo kriterijus: žmogaus požiūrį į savo specialybę bei jo santykius su partija ir valdžios struktūromis – pirmasis jų kaimo kontekste netenka prasmės⁴⁰. Pasipriešinimo sąvoka taip pat problemiška: buitiniame lygmenyje dažnai sakoma, kad partizanai buvo kaimo pasipriešinimas – į partizanus išeidavo „ištisi kaimai“ ir pan. Tačiau ar tik išėjimas į partizanus ir jų rėmimas yra vienintelė pasipriešinimo sovietizacijai kategorija?

Prasidėjus kolektyvizacijai 1948 m. pavasarį (nors formaliai reformai pradėta ruošti dar 1947 m., tuo metu ji vykdyta labai vangiai), viena vertus, partizaninis pasipriešinimas jau buvo gerokai nusilpęs – tvirtos atsvaros sovietizacijai kaimo gyventojai nebeturėjo. Kita vertus, žmonės kolchozų vis dar bijojo ir nenorėjo būti į juos varomi, dėl to ir priešiško kolektyvizacijai ženklų kaime būta tikrai daug. Bandymai visomis priemonėmis pasitraukti iš kolchozo, gyvulių, žemės ir inventoriaus suvisuomeninimo nevykdymas, nėjimas dirbti, kojos už kojos vilkimas, netgi pasitaikantys valstiečių smurto prieš aktyvistus atvejai – visa tai buvo pirmųjų kolchozų kasdienybė.

Valstiečių reakcijos į kolektyvizaciją atsiskleidžia ir skunduose. Nors skundai istoriografijoje klasifikuojami įvairiai, šios klasifikacijos tyrimo kontekste nėra labai aktualios, tad jų pernelyg nedetalizuosime ir pasitelksime pačią elementariausią klasifikaciją: skundus skirstysime pagal auto-

³⁸ Sheila Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*, p. 15.

³⁹ Kęstutis Girnius, „Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 1996, nr. 5, p. 268–279.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 272.

rustę (individualūs, kolektyviniai ir anoniminiai) ir tematiką. Pagal temas galima išskirti penkias pagrindines skundų grupes:

- 1) prašymai leisti nusiimti derlių individualiai. Tai – absoliučiai dominuojantis skundo tipas, ypač aktualus valstiečiams, kolektyviniame ūkyje atsidūrusiems jau po pavasario ar rudens sėjos. Dėl tokios situacijos jų individualiai apsėti laukai tapdavo kolchozo nuosavybe, todėl ir derlius atitekdavo kolchozui, o tai jų požiūriu buvo neteisinga, nes dalis valstiečių savo žemę apsėdavo pilnai, kiti – tik iš dalies, treči nesėjo išvis nieko;
- 2) skundai dėl neteisėto, prievartinio žemės, gyvulių, technikos suvisuomeninimo, kitaip tariant, nusiskundimai kolektyvizacijos eiga ir brutalumu;
- 3) kolchozo (žemės ūkio artelės) įstatų pažeidimų fiksavimas (skundai dėl prasto kolchozo ar kolchozo valdybos darbo, neteisingo pašalinimo iš kolchozo, etc.);
- 4) skundai dėl neteisingai paskirtų mokesčių ar priskyrimo buožėms;
- 5) bandymai apskritai atsiriboti nuo kolchozo, leisti atsisakyti einamų pareigų ar net pasitraukti iš kolchozo.

Kaip buvo minėta, tirdamas pokarinius skundus dėl sveikatos apsaugos Vaiseta sovietinę sistemą mato kaip diegiamą, bet dar neįdiegtą, o gausėjantys skundai yra tebevykstančios visuomenės sovietizacijos atspindys⁴¹. Valstiečių skundų atveju mes matome ne tik tebevykstančią sovietizaciją, bet ir tam tikrus konfliktus: galbūt ne tiek su pačia sistema, kiek su jos kūrimo eiga ir pačiais kūrėjais. Jeigu Vaisetos tirti skundai fiksuoja nepasitenkinimą tuo, kad sistema nesugeba įvykdyti savo pačios deklaruojamų pažadų, t. y. daugiausia kalbama apie sistemos negebėjimą suteikti nemokamą ir visiems prieinamą gydymą, tai valstiečiai pakankamai dažnai kvestionuoja pačios reformos eigą. Kreipdamiesi į valdžios institucijas, valstiečiai prašo leisti ar išvis atsiriboti nuo kolchozų, ar bent kiek palaukti, leisti atkurti žemės ūkį ir tuomet imtis reformos. Pavyzdžiui, Kretingos apskrities kolchozo „Tarybinis kelias“ pirmininkas parašė skundą LSSR Ministrų Sovieto pirmininkui, kur visų kolchoznikų vardu (ir pridėdamas dar dviejų visuotinių susirinkimų protokolus) detalčiai išdėstė ūkio neveiksnumo priežastis, siūlė savotiškus tarpinius sprendimus ir prašė paramos arba „jeigu vadovaujantieji organai neturi galimybės suteikti mums prašomos pagalbos ir dėl išvengimo skurdo ir bereikšmio-benaudiško įdėto darbo,

⁴¹ Tomas Vaiseta, *op. cit.*, p. 61.

leisti vienerius metus dirbti individualiai, valdyti savo ūkius, dėl sureguliuavimo skolų ir pasiruošimo bendram kolektyviniam gyvenimui⁴². Kiti, Radviliškio apskr. Šiaulėnų vlsč. kolchozo „Liaudies jėga“, kolchoznikai rašė: „Mias visi kolektyvo narei suvaryti po prievarta būdu į kolūkyvą [...] mias tus metus dyrbsim pavieniui [...] o ant kitu miatu nuo pat anksti pavasari pradėsime visko tvarkisim kas reikalinga dėl kolūkyvo“⁴³.

Nors tokių skundų, kuriuose (daugiau ar mažiau atvirai) deklaruojama, kad bent kurį laiką valstiečiai nenori gyventi ir dirbti kolektyviai, nepasitaikė itin daug (visame šaltinių korpuse – gal kelios dešimtys atvejų), konfliktšką santykį su kolektyvizacijos eiga ir jos vykdytojais bei pačia sistema atspindi ir gausiausia skundų grupė, t. y. prašymai leisti iš individualiai apsėtų laukų nusiimti derlių patiems. Tokių skundų išlikę šimtai, bene pusė visų archyvineame fonde saugomų skundų yra būtent tokio pobūdžio prašymai. Tai – ne vien būdas apsaugoti derlių, maistą, bet ir tam tikra individualumo protekcija – jeigu derlius nuimamas individualiai, tai ir derliaus nuėmimo metu dirbama individualiai, kartu (galima numanyti, bent kelioms dienoms) neinant dirbti ir į kolchozą, vilkinant kolektyvizaciją – bent mentaline prasme.

Šios skundų grupės ir jose vartojama leksika (nuolat kartojasi žodžiai *atėmė, per prievartą, suvarė, priverė*) atspindi, kad arčiausiai esančiais sovietinės valdžios pareigūnais, kurie ir vykdė kolektyvizaciją, buvo nepasitikima. Kita vertus, skundų rašymo tikrai negalima vadinti pasipriešinimo išraiška, veikiau – tam tikru mentalinio diskomforto, daugių daugiausia – priešiško fiksavimu, tačiau ne pasipriešinimo faktu. Siekiant išvengti kalbinių dviprasmybių, galbūt vertėtų pasitelkti anglų kalbos terminus: skunduose matyti *opposition*, ne *resistance*. Valstiečių skundai atspindi žmonių gyvenimą politinio, socialinio, ekonominio ir netgi mentalinio lūžio metu: net jeigu atviresnio priešiško sovietizacijai deklaracijų skunduose nebuvo daug, vien pats skundų rašymo faktas rodo, kad kaimo gyventojai, net ir blėstant partizanų karui, nebuvo tik inertiška ar „sulaužyta“ masė, kurią buvo labai paprasta suvaryti į kolchozus. Neapykanta okupantui ir nenoras susitaikyti iš kaimo niekur nedingo, tik vis labiau kėlėsi į privačią erdvę ir pamažu virto (tik) keiksnojimui. Kita vertus, pats kreipimosi į sovietinę sistemą faktas reiškia aiškų prisitaikymą prie režimo: skundo auto-

⁴² „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. R-764, ap. 32, b. 15, l. 117–118.

⁴³ „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: LCVA, f. R-764, ap. 32, b. 14, l. 128.

rius bent tam tikru lygmeniu pripažįsta sistemos vienvaldystę – jis kreipiasi į vienintelį galios šaltinį, galintį spręsti problemas. Galbūt tai reiškia netgi tam tikrą optimizmą sistemos atžvilgiu – netikint jos galimybėmis skundus spręsti, veikiausiai nėra prasmės ir skųstis. Juk didelė dalis valstiečių apsiėjo be skundų rašymo bei valdžios leidimo ir tiesiog tyliai gyveno individualiai – iš čia kyla ir istoriografijoje minimas kolchozų egzistavimo „ant popieriaus“ fenomenas⁴⁴.

Kitos skundų grupės, ypač – kolchozų narių ar pirmininkų įskundimai (kai kuriais atvejais – netgi apšmeižimai), jų nagrinėjimo medžiaga, atskleidžia, kad formavosi ir žmonių grupė, pergyvenusi šį lūžį. Tai žmonės, kur kas geriau prisitaikę prie sovietinės tikrovės, suvokę jos veikimo taisykles ir bandę šiomis žiniomis pasinaudoti ieškodami netgi asmeninės naudos. Vis dėlto tokių skundų buvo gerokai mažiau nei atspindinčių tam tikrą koliziją tarp valstiečių interesų ir kolektyvizacijos.

Tad nors užsienio istoriografijoje įprasta kalbėti būtent apie valstiečių pasipriešinimą kolektyvizacijos metu (*resistance*), pasireiškusį įvairiomis sabotažo ar net prievartos akcijomis, Lietuvoje dėl partizanų karo ši sąvoka ne visai tinkama. Valstiečių priešiškus kolektyvizacijai nelygintinas su partizanų pasipriešinimu – tai ne politinis veiksmas (nors ir tokių pasitaikydavo – MGB duomenimis už antisovietinius nusikaltimus vien 1949–1952 m. buvo areštuoti 2224 kolchozniekai⁴⁵), o veikiau skausmingas bandymas pritaikyti prie radikalių gyvenimo pertvarkos. Nors kaimo gyventojų priešiškus sovietizacijai ir buvo akivaizdus, tačiau niekaip neprilygo partizanų pasipriešinimui, todėl kaimo laikysenai pokariu įvardyti derėtų ieškoti kitų sąvokų ar apibūdinimų. Galbūt valstiečių situaciją kolektyvizacijos akivaizdoje galima palyginti su besispyriojančiu gyvuliu, vedamu suvisuomeninti į kolchozo fermą – jis spyriojasi, stengiasi, nenori, bijo. Šis spyriojimas atspindi jo mentalinę būseną, nesusitaikymą. Vis dėlto sovietinė sistema metė pernelyg dideles pastangas į kolektyvizaciją ir buvo pernelyg nelanksti, kad šis spyriojimas duotų kokios nors apčiuopiamos naudos. Anksčiau ar vėliau gyvulys atsiduria kolchozo fermoje.

⁴⁴ Lynne Viola, *Peasant Rebels Under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*, Oxford University Press, 1996, p. 217–218.

⁴⁵ „Lietuvos SSR MGB pažyma apie 1944 08–1953 01 01 Lietuvoje už antisovietinę veiklą areštuotų asmenų socialinę kilmę“, in: *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 metais*, sudarė Nijolė Gaškaitė, Algis Kašėta, Juozas Starkauskas, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 204.

Ar sovietinė ideologija veikė kaime? Aptarus valstiečio elgesį, nuotaikų išorines manifestacijas, derėtų pereiti prie jo vidinės erdvės – mąstymo ir jausmų. Jau užsiminėme, kad įvairūs dirgikliai – trėmimo operacijos, grasinimai, prievarta – galėjo sukrėsti žmonių vidinį pasaulį, tačiau užčiuopti šiuos konkrečius pokyčius istorikui, o ypač kaimo erdvėje, yra labai sunku, kone neįmanoma, kadangi nėra apie tai kalbančių šaltinių. Dėl to, kaip ir minėta įvade, kolektyvizacijos kontekste derėtų itin vertinti rašytojų paliktus pasakojimus – tik su vaizduotės pagalba įmanoma užčiuopti šiuos pokyčius ir pasiekti kokių nors apibendrinimų apie žmogaus vidinį pasaulį. Nors tokie apibendrinimai ir nėra moksliniai, tačiau jie neginčijamai istoriški.

Vienas instrumentų, turėjusių keisti valstiečių mąstymą ir savimone, buvo sovietinė ideologija. Nagrinėjant valstiečių skundų ideologinį apipavidalinimą (apeliavimų į sovietinius dokumentus, konstituciją, Staliną ir kitų klišių visumą), galima užčiuopti bent dalį šių vidinių transformacijų, kurias valstiečiai patyrė pokario metais. Ideologija, kaip teigia Hannah Arendt, totalitarizmo sąlygomis yra aiškinimo įrankis: ji pateikia visa apimančią paaiškinimą apie tai, kas vyksta dabartyje, kas vyko praeityje ir kas įvyks ateityje⁴⁶. Pasak Arendt, ideologinis mąstymas totalitarizmo sąlygomis tampa nepriklausomas nuo tikrovės, nuo juslių – jis siūlo naują, „tikresnę“ tikrovę, nors ir neturi galios savaime tikrovės keisti. Totalitarizmo sąlygomis ideologija tampa įrankiu diktatoriaus rankose, kuris kiekvieną valdinį gali priversti susitaikyti su siautėjančiu teroru ir totalitarine tikrove.

Kolektyvizacijos kontekste bolševikinė ideologija taip pat pateikė savo paaiškinimus apie tai, kas vyksta aplink: kiek daugiau žemės turėję ir kadaise kiek turtingesni neva buvę valstiečiai virto „buožėmis“ – klasiniu priešu, kuris engia valstietį; priešu, kuris turi būti sunaikintas, todėl teroras yra ne tik būtinybė, bet ir siekiamybė. Valstiečio vertė slypi ne jo darbe ar asmeninėse savybėse, o kilmėje – tik bežemiai, mažžemiai ir vidutiniai valstiečiai turėjo ateitį sovietinėje valstybėje. Individualus ūkininkavimas – neperspektyvus, jo sąlygomis neįmanoma plačiai pritaikyti technikos; vyresnio amžiaus ir neįgalūs asmenis būtina įtraukti į kolchozus, kitaip jie nesugebės išgyventi nepajėgdami dirbti individualiame ūkyje. Būtina priartinti kaimą prie miesto, prie proletariato, nes proletariatas, Stalino terminais kalbant – revoliucingiausia klasė. Visa tai – grubiai apibendrinta kaimui pa-

⁴⁶ Čia ir toliau žr. Hannah Arendt, *Totalitarizmo ištakos*, iš anglų kalbos vertė Arvydas Šliogeris, Vilnius: Tyto alba, 2001, p. 450–453.

teiktų ideologinių klišių visuma, lydėjusi kolektyvizaciją – klausimas, kiek ši fikcija buvo paveiki. Šiuo atveju mes nekalbame apie vėliau sovietmečiu (tariamai ar iš tiesų) įvykusią „ideologijos mirtį“⁴⁷ – tai visiškai neaktualu, nes kolektyvizacijoje vyko konfliktas tarp dviejų gyvų ir gajų pradų: mąstymo ir ideologijos.

Aukščiau tirtus skundus pagal autorystę suskirstėme į dvi pagrindines ir vieną šalutinę grupę: individualius, kolektyvinius ir anoniminius. Kadangi anoniminių pasitaikė tik pavieniai atvejai, šią grupę laikome šalutine ir jos specifikos neanalizuosime. Tematiškai ši perskyra nėra svarbi, kadangi tiek individualūs, tiek kolektyviniai skundai daugmaž sutampa savo tematika ir turiniu, tačiau skiriasi jų pateikimas ir forma. Kolektyviniai skundai (kartais – poros šeimų, dažniau – didesnės dalies ar net visų kaimo, kolchozo gyventojų) būdavo kur kas labiau įvelkami į ideologinį pavidalą: nepamirštant pabrėžti nei socialistinės santvarkos teisingumo, nei besikreipiančiųjų socialinės kilmės („esame biednokai, kumečiai, naujakuriai“⁴⁸), nei apeliavimo į sovietų deklaruotas garantijas ir įstatymų bazę („mes, žemiau pasirašę Kiburių kaimo valstiečiai likome apvilti tarybinių pareigūnų. Pasitikėjimas tarybiniais pareigūnais įvedė į didžiausią skausmą, nes nė vienas nenumanė, kad tarybų šalyje gyvendamas gali būti apviltas sau patikimų asmenų“⁴⁹; „Argi yra LTSR toks įstatymas, kad nakties metu atvažiuotų su ginklais bauginti ir agituoti pasirašyti į kolektyvinį ūkį“⁵⁰).

Kaip pastebi Vaiseta, ideologinių klišių gausa skunduose neturėtų stebinti: visa viešoji erdvė buvo jomis persmelkta, o „sovietų valdžia savo sveikatos apsaugos politiką propagavo pabrėždama nemokamą gydymą ir jo prieinamumą visiems. Todėl gyventojai netruko perprasti, ką valdžia laiko sveikatos apsaugos sistemos atramomis ir kuo drąsiai galima skųstis“⁵¹. Dėl to Vaisetos tirti pokariu rašyti skundai neretai prasidėdavo nuo apeliavimų į Stalino konstituciją, „akivaizdžių“ sovietinės sveikatos sistemos laimėjimų išvardijimo, pritarimo politiniam kursui ir pan. Vis dėlto kai kalbame apie individualius valstiečių skundus, situacija kiek kitokia: pasitaikė vos keletas skundų, kuriuose apeliuojama į Stalino konstituciją, o pačių ditirambų sovietinei valdžiai būta kur kas mažiau. Nors dažnas akivaizdžiai stengėsi

⁴⁷ Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė*, p. 107–120.

⁴⁸ „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: *LCVA*, f. R-764, ap. 32, b. 11, l. 29.

⁴⁹ *Ibid.*, l. 27.

⁵⁰ *Ibid.*, l. 107.

⁵¹ Tomas Vaiseta, *op. cit.*, p. 53.

deklaruoti savo lojalumą sovietinei sistemai, dažniausiai tai būdavo pateikiama per subjektyvias patirtis ir konkrečius asmeninės biografijos faktus, pavyzdžiui: tarnavimas Raudonojoje Armijoje, darbas okupacinio režimo administracinėse struktūrose, buvimas liaudies gynėju arba bent jau socialinės kilmės, pilietinio pavyzdingumo akcentavimas (pavyzdžiui, informuojama apie nuoseklų valstybinių prievolių įvykdymą). Galiausiai tikėtasi net empatijos: nurodyti tokie rodikliai kaip senyvas amžius, negalia, karo metais žuvusių artimųjų skaičius, kurie tarsi sustiprina skundo pagrįstumą. Tačiau grynai ideologinis apipavidalinimas individualiuose skunduose, lyginant su daugeliu kitų to meto šaltinių, yra pakankamai menkas.

Tai leidžia kelti klausimą – kiek lengvai buvo įsisavinama sovietinė ideologija ir kiek ji buvo paveiki? Panašu, kad pakankamai reikšminga žmonių dalis, net kreipdamasi į okupacinio režimo ministeriją, skundo neformuluodavo per sovietinę naujakalbę – kitaip tariant, jie arba nenorėjo, arba nemokėjo. Abu faktoriai čia svarbūs, be to, reikia nepamiršti, kad valstietija tradiciškai laikoma konservatyviu socialiniu sluoksniu: žmonės kaime sunkiai priima naujoves ir nenoriai keičia gyvenimo įpročius, nenuvertinti derėtų ir raštingumo lygio – kai kurie skundai buvo beraščių ar mažaraščių. Svarbus ir prieinamumo matmuo: įprasta sovietinę tikrovę matyti kaip ideologijos persmelktą, tačiau klausimas, kiek pokario metais toji ideologija pasiekdavo kaimą, kuri dalis ideologijos buvo „vartojama“, o kuri – diskvalifikuojama kaip nesąmonė. Arūno Streikaus teigimu, dėl resursų ir valdžios dėmesio stokos, propagandos kanalai kaimą menkai veikė net septintame dešimtmetyje:

Valstiečių dauguma iki septinto dešimtmečio pabaigos neturėjo galimybių skaityti bibliotekose, klausytis radijo (1959 m. duomenimis, tik ketvirtadalis kolchozinių kiemų turėjo radijo imtuvus arba laidinio radijo taškus) ar juo labiau žiūrėti televizorių (Lietuvoje TV transliacijos pradėtos 1957 m.), juos taip pat itin retai pasiekdavo sovietiniai kino filmai, jie nelankė teatro spektaklių, išskyrus kaime vaidinamus kaimiečiams pritaikytus gastrolinius, ar dailės parodų, išskyrus į kaimą atvežamas kilnojamasias, retas kuris skaitė ir sovietinę spaudą.⁵²

Svarbu ir tai, kad nors politinė alternatyva – partizanai – vis labiau blėso, tačiau laisvo mąstymo ir tikėjimo alternatyva, kurią kūrė katalikiško

⁵² Arūnas Streikus, „Sovietinis kaimas ir erdvės užvaldymas“, in: *Pasakojimas tęsiasi: modernizacijos traukinyje: Lietuvos šimtmetis, 1918–2018*, sudarytojai Giedrė Jankevičiūtė, Nerijus Šepetys, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018, p. 110.

kaimo parapijų klebonai – vis dar buvo gyva ir itin svarbi. Nors tai, kad valstiečiai siuntė laiškus ir į leidinių redakcijas, reiškia, kad kažkokią sklaidą kaime laikraščiai turėjo, kiti šaltiniai liudija priešingai. Pavyzdžiui, Juozas Baltušis savo kelionių po pirmuosius kolchozus metu 1948 m. viename kaime paprašė parodyti jam vietinę įžymybę – kalvį Martišių, apie kurį daug rašė sovietinė spauda, tačiau susilaukė tokio atsakymo: „Mes nežinom. Laikraščių neskaitym“⁵³.

Galiausiai reiktų apsvarstyti propagandos ir ideologijos sudėtingumo bei dinamikos problemą. Skirtingai negu, pavyzdžiui, sveikatos apsaugos atveju, kur propagandoje būdavo fiksuojamos dvi esminės žinutės (nemokamas ir kiekvienam prieinamas gydymas), žemės ūkio srityje sovietinė propaganda buvo kur kas sudėtingesnė ir nuolat besimainanti, todėl ją buvo sunkiau įsisavinti. Jeigu sovietinių žemės reformų kvintesencija buvo lozungas „žemė kiekvienam“ arba „žemė tiems, kurie ją dirba“, tai 1947–1948 m. šis lozungas nebeteko prasmės: viską pakeitė abstrakčios formuluotės apie smulkaus, individualaus ūkio neperspektyvumą, būtiną žemės ūkio technikos pritaikymą, kuris esą neįmanomas be kolchozų. Skirtingų laikotarpių propagandos žinutės kone prieštarauja viena kitai: jeigu žemės reformomis siekta *duoti* tiems, kuriems trūksta, tai kolektyvizacijos metu buvo atimama – absoliučiai iš visų. Nors sovietinė propaganda anaip tol nelygino sukolektyvinimo su atėmimu, žmonės kolchozų steigimą akivaizdžiai suvokė kaip žemės atėmimą, neteisybę. Pavyzdžiui, 1947 m. dirvonuojančios žemės gavęs ir ją apsėjęs naujakuris skundėsi apylinkėje susikūrusiu kolchozu, kuris jo žemę tiesiog prisijungė – ūkininko manymu įvyko neteisybė: „Prašau nors grąžinti rugius, nes turiu daug skolos. Aš niekuomet nuosavos žemės neturėjau ir nelaikiau, buvau darbininkas, ir dabar atėmus kolektyvui visą turtą man sunku su didele šeima pragyventi“⁵⁴. Vienaip ar kitaip, bent dalis šaltinių liudija apie sunkoką ideologijos įsisavinimą. Kolektyviniuose skunduose, kuriuos rašant užtekdavo vieno ar dviejų žmonių, pramokusių sovietinės naujakalbės, ideologinių klišių ir apeliavimų į sovietinės sistemos veikimo principus, būta kur kas daugiau.

Tai nereiškia, kad sovietizacija nevyko: kaip minėjome, jau vien skundų rašymas reiškia prisitaikymą prie sistemos, tačiau taip pat jie rodo, kad ideologinis fasadas neretai ir likdavo fasadu, kuris būdavo nebent me-

⁵³ Juozas Baltušis, Užrašų knygelė, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas*, f. 60, b. 1109, l. 8.

⁵⁴ „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: *LCVA*, f. R-764, ap. 32, b. 11, l. 92.

chaniškai retransliuojamas. Kaimo gyventojai ilgainiui pripažino sovietinę valdžią esant vieninteliu galios šaltiniu, tačiau panašu, kad bolševikinė ideologija visuotiniam valstiečių prisitaikymui didesnės įtakos neturėjo. Kur kas svarbesnis veiksnys prisitaikyti buvo teroro sukelta baimė ir (partizanų) alternatyvos sovietinei sistemai išblėsimas. Tai gerokai kontrastuoja su ypač užsienio istoriografijoje akcentuojama sovietinės propagandos ir ideologinio fasado svarba pokario metais. Esą bolševikų propaganda, žadėjusi savotišką „gerovės valstybės“ paketą, skatino Vidurio-Rytų Europos gyventojų prisitaikymą prie sovietinės valstybės. Pavyzdžiui, Anne Applebaum rašo: „žvelgiant retrospektyviai, komunistinė ideologija atrodo klaidinga, tačiau tais laikais ji įkvėpė karštą tikėjimą“⁵⁵. Nors pertvarkymai sveikatos apsaugos ar švietimo srityse galėjo atrodyti patrauklūs, tačiau kaime gyvenusiems ir likusiems žmonėms visi šie „gerovės valstybės“ pažadai nublanko prieš itin destruktivią kaimo sovietizaciją. Todėl šiuo atveju galima kalbėti apie propagandą ir ideologiją ne kaip pritraukiantį, o galimai – netgi atstumiantį veiksnį.

Valstybės požiūris ir interesai: kaip buvo reaguojama į skundus?

Skundai istoriografijoje tradiciškai vertinami kaip sovietinės valstybės informacinis kanalas, tad pagrįsta kelti klausimą – ką iš valstiečių skundų sužinojo ir kokių priemonių ėmėsi režimas? Akivaizdu, kad pagrindinis okupacinio režimo tikslas aptariamam laikotarpiu buvo suvaryti gyventojus į kolchozus – taip būtų ardoma senoji kaimo socialinė sankloda, vykdoma visuomenės sovietizacija; tiek politiniame, tiek ekonominiame, netgi kultūriname kaimo gyvenime svarbiausiu veikėju taptų valstybė. Tai buvo tikslas, kurio režimas siekė visomis priemonėmis ir norėjo kuo greitesnių rezultatų, tikslas, kuris pagal viešas deklaracijas turėjo įvykti daugiau ar mažiau savaime, tačiau tikrovėje be prievartos buvo neįmanomas.

Visų pirma, skundų gausa ir turinys patvirtino ir taip akivaizdų faktą, kad kolektyvizacijos valstiečiai nenorėjo. Tiesa, atvira neapykanta kolchozams, kaip ir pačiai sistemai, skunduose pasirodo labai retai. Tai neturėtų stebinti – visa okupacijos metais sukaupta patirtis aiškiai rodė, kad valdžios reikia bijoti. Nors pasitaikydavo skundų, prašančių leisti neiti į kolchozą, tačiau jie dažniausiai būdavo motyvuojami ne reformos kvestionavimu, o senyvu amžiumi ar neįgalumu – žmonės teigė bijantys, kad kolektyvi-

⁵⁵ Anne Applebaum, *Geležinė uždanga: Rytų Europos sugniuždymas, 1944–1956*, iš anglų kalbos vertė Vitalijus Šarkovas, Vilnius: Tyto alba, 2013, p. 29.

niuose ūkiuose jie nepajėgs užsidirbti. Kiti dažniausiai rinkdavosi lankstesnes formuluotes – ne tiek atsisakymą nuo kolchozo, kiek bandymą įrodyti, kad dabar netinkamas metas, prašymą dar bent pusmetį ar metus palaukti: „Mes nuo kolektyvizacijos neatsisakome ir nesame priešingi stoti, bet kadangi yra tas visas turtas mus valstiečių ir matydami, kad šiuo skubotu keliu daug žlugs ir mes turėsime didžiausius nuostolius, o taip-gi ir valstybė iš ko pasirodys ateityje didelius nedateklus“⁵⁶. Dalis valstiečių nenorą eiti į kolchozą motyvavo apeliuodami į neteisybę, atsiradusią dėl valdžios pareigūnų savivalės. Antai Vievio rajono Gribonių kaimo valstiečiai skundėsi: „Mes buvome priversti į kolūkį su prievarta ginkluotų valdžios organų, su visokiais žmonių bauginimais su didelėmis valdžios uždėtoms prievolėms. Todėl mes Gribonių kaimo kolūkio nariai [prašome] žemės ūkio Ministerijos leisti mus gyventi individualiai. Mes pasižadame visas mūsų valstybės skyrtas prievolės atiduoti. Kame mes visi pasirašome“⁵⁷.

Taip pat matyti, kad ne tik eiliniai ūkininkai, bet ir su sovietiniu režimu susisaistę žmonės (buvę raudonarmiečiai, vykdomųjų komitetų darbuotojai, stribai) dažnai nebuvo suinteresuoti dirbti kolchoze. Viena vertus, darbas kolchoze, ypač pokario metais, anaipol nebuvo prestižinis, be to, buvo pakankamai aišku, kad sukūrus kolchozus, žemės ūkis – tiek nacionaliniu, tiek kasdienybės lygiu – smuks. Galiausiai tai buvo ir pavojinga – būtent kolchozų pirmininkai ir aktyviausi organizatoriai dažnai tapdavo partizanų taikiniais. Antai buvęs raudonarmietis, po karo likęs invalidu, prievarta perkeltas dirbti iš fabriko į kolchozą, skunde rašo: „Aš esu Tarybinis žmogus, dirbau daug Tarybinės valdžios naudai“, ir netgi surašo partizanų, kuriuos išdavė, pavardes bei prašo atleisti nuo darbo kolchoze⁵⁸.

Vaiseta teigia, kad SAM vadovybė reaguodavo į gyventojų skundus: ne tik formaliai juos užfiksavo, bet ir rūpindavosi, kad žemesnės grandys pasirūpintų skundo išnagrinėjimu, kaltininkai būtų nubausti, o skundo autoriams būtų pranešta apie įvykdytą sprendimą. Tai, anot Vaisetos, patvirtina faktą, kad diegiant sovietinę sistemą režimui rūpėjo formuoti ir kontroliuoti gyventojų nuotaikas, netgi skatinti skundimąsi⁵⁹. Panašiai teigė ir Fitzpatrick: pasak jos, nors stalininė valstybė į valstiečių interesus (geriausiu atveju) nekreipdavo dėmesio, kolektyvizacijos pradžioje į skundus

⁵⁶ „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: *LCVA*, f. R-764, ap. 32, b. 14, l. 76.

⁵⁷ „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: *LCVA*, f. R-764, ap. 32, b. 21, l. 90.

⁵⁸ „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: *LCVA*, f. R-764, ap. 32, b. 11, l. 13.

⁵⁹ Tomas Vaiseta, „Sovietinės sveikatos apsaugos sistemos diegimo atspindys gyventojų skunduose“, p. 50.

būdavo reaguojama labai rimtai: skundai (ir įskundimai) buvo skaitomi, tiriami, o po tyrimų – ir priimami atitinkami sprendimai.

Kolektyvizacijos Lietuvoje atžvilgiu valdžia skundams irgi buvo pakankamai dėmesinga, tačiau dėl tam tikrų priežasčių nepajėgdavo priimti sprendimų, kurie patenkintų valstiečių skundus ir kartu ragintų valstiečius pasitikėti valdžia. Bene svarbiausia priežastis – reformos radikalumas ir nelankstumas. Ryškiausias to pavyzdys – nagrinėjami prašymai leisti nu-siimti individualiai pasėtą derlių pirmaisiais kolchozo susikūrimo metais arba apskritai leisti dar kurį laiką dirbti individualiai. Pakankamai dažnai tokius skundus atsiųsdavo visas kolchozas (ar bent didelė dalis narių), o ne pavieniai valstiečiai⁶⁰. Tai – skirtumas, lyginant su SSRS, kadangi, Fitzpatrick teigimu, kolektyviniai skundai (ypač pasirašyti nuo viso kolchozo) kolektyvizacijos metu buvo visiškai retenybė⁶¹. Gavusi tokį skundą, ŽŪM atsiųsdavo šabloninį atsakymą, į kurį reikėdavo įrašyti tik geografines bei kalendorines koordinates ir pareiškėjo pavardę. Šiuo požiūriu, sistema *jau* buvo sukurta ir nukrypimai negalimi. Atsakymą derėtų ištaisai pacituoti, kadangi jis puikiai atspindi sovietinės sistemos požiūrį:

Į Jūsų pareiškimą individualiai pasėtų 1948 metais žieminių pasėlių suvisuomeninimo klausimu LTSR žemės ūkio Ministerija rekomenduoja, nežiūrint to, kada kolūkis susiorganizavo, tuojau pradėti, sutinkamai su žemės ūkio artelės įstatais, kolektyvinį ūkio vedimą, suvisuomeninant visus individualius pasėlius, kuriuos kolektyvinio ūkio valstiečiai pasėjo suvisuomenintoje žemėje, kadangi tas palengvina kolūkio valstiečiams išpildyti valstybines prievoles, sudaryti aukštos kokybės sėklų fondus 1949 m. žieminių sėjai ir 1950 m. vasarinių kultūrų sėjai, sudaryti pašarų atsargas visuomeniniams ir asmeniniams gyvuliams, pagreitinti Jūsų kolūkio organizacinį-ūkinį stiprėjimą.

Suvisuomeninant pasėlius, rekomenduojama kolūkių valstiečių visuotino susirinkimo sprendimu užskaityti kolūkio valstiečiams darbdienius už atliktus darbus, individualiuose pasėliuose dabar jau suvisuomenintuose, žiūrint atliktų darbų kokybės ir apskaičiuojant, kad visų kolūkių valstiečių įdėtas darbas, sėjant į buvusius bei individualius sklypus ir atliekant visas agrotechnines priemones, būtų pilnai užskaitytas ir įvertintas pagal išdirbio ir įvertinimo normas priimtas kolektyviniame ūkyje (žemės išdirbimas, tręšimas, sėklų paruošimas, sėja ir pasėlių priežiūra), ir atitinkamai su tuo būtų užskaityti darbdieniai.

Pasėlių suvisuomeninimo užtesimas patarnaus tik tam, kad bus užtesiamas kolektyvinio ūkio sutvarkymas ir jo sustiprėjimas, todėl atneš ne naudą, bet žalą, kaip bendram kolektyviniam reikalui, kaip ir kiekvienam valstiečiui atskirai.⁶²

⁶⁰ Pvz., „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: LCVA, f. R-764, ap. 32, b. 14, l. 17, 22, 55, 57, etc.

⁶¹ Sheila Fitzpatrick, *op. cit.*, p. 15.

⁶² „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: LCVA, f. R-764, ap. 32, b. 11, l. 24.

Tokį atsakymą gaudavo kone visi ūkininkai, prašę leisti nusiimti derlių nuo tų plotų, kuriuos jie prieš tai buvo patys apšėję individualiai. Labai panaši situacija buvo ir su prašymais apskritai atsiriboti nuo kolchozų – sistemos požiūriu tai buvo neįmanoma. Pavyzdžiui, 1949 m. vasarą trys Radviliškio apylinkių valstiečiai surašė skundus, kuriais bandė įrodyti, kad jų žemės prijungimai prie kolektyvinio ūkio dėl skirtingų priežasčių (prašymą į kolchozą pasirašė ne tas žmogus; pasirašyta po grasinimų išvežti į Sibirą „kur baltos meškos“; nesuprato, ką pasirašo, nes yra „senas neprigirdintis žmogus“) ir prašė leisti toliau gyventi individualiai⁶³. Nors skundus ir imta tirti, tačiau erdvės pokyčiams praktiškai nebuvo, kadangi šių žmonių parašai jau buvo ant kolchozų dokumentų. Tad visų trijų skundai buvo atmesti, o pagrindine priežastimi nurodytas prieštaravimas žemės ūkio artelės įstatams⁶⁴, t. y. pamatiniam kolchozų santvarkos dokumentui – vienaip ar kitaip jie jau buvo susaistyti su kolchozu. Tai reiškia tą patį, kaip ir aukščiau aptartu atveju: sistema įdiegta, o tokie skundai su sistemos veikimo principais nesuderinami, nes tai būtų žingsnis atgal, reiškia, jų patenkinti neįmanoma.

Nors valdžia stengdavosi reaguoti į skundus, juos tirti, tačiau vien dėl sistemos nelankstumo atrodo, kad tie tyrimai labai dažnai būdavo tik šabloniški. Dažnu atveju toks tyrimas apsiribodavo tuo, kad užtekdavo surasti skundo autoriaus parašą ties bet kuriuo kolchozo steigimo dokumentu arba prašymą priimti į kolchozą – parašo padėjimo aplinkybės pareigūnų nė kiek nedomino. Tokiu atveju būdavo prieinama išvados, kad skundas yra nepagrįstas, nes jo autorius priklauso kolchozui. Jei skundo autorius priklauso kolchozui, reiškia, vadovaujamas kolchozo artelės įstatais – tuomet siunčiamas šabloninis atsakymas, kad pilietis yra kolchozo dalis ir negali iš kolchozo išeiti, nes tai prieštarauja įstatams. Parašas ant kolchozo dokumento sovietinei biurokratijai buvo labai svarbi aplinkybė – ji įtvirtindavo žmogaus priklausymą sukurtai sistemai. Pavyzdžiui, vienas valstietis skundėsi, kad per jo vestuves prisistatė girti Punios apylinkės pareigūnai, jį išsivedė ir grasindami išlaikė, kol jis pasirašė kažkokį dokumentą – esą tuo metu valstietis nesuprato, ką pasirašo. Kitą rytą paaiškėjo, kad tai buvo pareiškimas stoti į kolchozą, nes sugrižę pareigūnai iškart atėmė iš jo arklį ir kitą inventorių⁶⁵. Žinoma, galima kelti klausimą, ar tai iš tiesų įvyko, o gal tai – tik valstiečio gudravimas *post factum*. Vis dėlto vertinant visą kontekstą, tokia

⁶³ „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: LCVA, f. R-764, ap. 32, b. 14, l. 110–112.

⁶⁴ *Ibid.*, l. 114.

⁶⁵ „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: LCVA, f. R-764, ap. 32, b. 21, l. 122.

įvykių eiga atrodo visiškai tikėtina ir dar kartą atskleidžia parašo svarbą kolektyvizacijos sąlygomis – turtas imtas atiminėti tik pasirašius dokumentą.

Tik tais pavieniais atvejais, kai valstiečių priklausymo kolchozui įrodyti nepavykdavo, jie galėdavo tikėtis palankaus sprendimo, netgi pasitraukti iš kolchozo, tiesa, ir toks patenkinimas buvo laikinas ir daugiau teorinis. Valstiečiai, kurių žemė išterpdavo į potencialią kolchozo ekspansijos teritoriją, būdavo iškeldinami į kitas vietas⁶⁶, be to, už priešišumą kolektyvizacijai vis dar grėsė tremtis. Todėl galima grįžti prie Vaisetos minties, kad sovietinė sistema skunduose matoma kaip diegiama, bet dar neįdiegta. Nors skundų autoriai akivaizdžiai dar nebuvo susitaikę su radikaliai pakitusių tikrovės sąlygomis, tačiau pats režimas dažniausiai konstatuodavo, kad sistema *jau* sukurta ir nuo jos nukrypti negalima ir neįmanoma. Tai ypač galioja prašymams, kuriais norima ir toliau gyventi pavieniui ar bent nusiimti derlių individualiai – valstiečiai tiesiog atsitrenkdavo į sovietinės biurokratijos barjerą, kurį sukūrė sistemos nelankstumas.

Tačiau daugeliu kitų atvejų sistema taip pat nebūdavo pajėgi spręsti valstiečių problemas. Apskritai ŽŪM nebuvo tarp dažniausių skundų adresatų: dažnai skundai buvo rašomi į laikraščių redakcijas, tiesiog LSSR Ministrų Sovietui ar netgi konkreitiems asmenims (čia derėtų išskirti Justą Paleckį, gaudavusį itin daug žmonių laiškų ir skundų). Remiantis Mindaugo Pociaus parengtomis dokumentų publikacijomis, būdavo atveju, kad Lietuvos valstiečiai rašydavo tiesiai į Maskvą⁶⁷. ŽŪM būdavo tik galutinis LSSR valdžios piramidės taškas, kur didžioji dalis skundų buvo peradresuojami. Paraleliai šiai piramidei egzistavusi Kolchozų reikalų sovieto prie SSRS vyriausybės atstovo LSSR pareigybė laikytina kita didžiausią svorį turėjusia institucija skundams nagrinėti. Tiesiogiai ŽŪM arba Kolchozų reikalų sovieto atstovui adresuoti skundai liudija, kad bandymai spręsti problemas lokaliu (kolchozo, valsčiaus, rajono) lygmeniu neduodavo jokių rezultatų, o dažniausiai būtent šiomis institucijomis ir būdavo labiausiai nepasitikima, kadangi su jomis valstiečiams ir tekdavo susidurti tiesiogiai. Tą patį pastebi ir Vaiseta: „Į ministeriją žmogus dažniausiai kreipdavosi tada, kai

⁶⁶ Tamara Bairašauskaitė, „Kolektyvizavimo užbaigimas pietryčių Lietuvoje: valstiečių šeimų perkėlimas“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 1989 metai*, Vilnius, 1990, p. 65–78.

⁶⁷ „Trakų apskrities Eišiškių valsčiaus Pabarės apylinkės Pustakų kaimo valstiečių pareiškimas su prašymu G. Malenkovi ir SSRS Ministrų tarybos reikalų valdytojo pavaduotojui V. Prokofjevui dėl prievartinės kolektyvizacijos“, in: *Lietuvos sovietizavimas 1947–1953 m.: VKP(b) CK dokumentai*, sudarė Mindaugas Pocius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 218–220.

nepavykdavo rasti teisybės hierarchiškai žemesnėse institucijose. Tai gali reikšti, kad vienų rūšių problemų Sveikatos apsaugos ministerijai adresuotuose skunduose pasitaikydavo dažniau nei kitų ne todėl, kad jų apskritai būta daugiau, bet kad jas vengdavo spręsti žemesniosios institucijos⁶⁸. Vis dėlto jeigu, Vaisetos teigimu, SAM vadovybė privalėjo ir stengėsi reaguoti į skundus ne tik formaliai, bet ir kruopščiai iširti gautą informaciją, tai ŽŪM reakcija atrodo kur kas labiau formali, o pats valstiečių bandymas apeiti viduriniąją valdžios grandį dažniausiai nepavykdavo. Aiškindamasi skundų aplinkybes, ŽŪM kreipdavosi būtent į viduriniąją valdžios grandį (dažniausiai rajono vykdomojo komiteto žemės ūkio skyrių), kad ši atliktų lokalių, teoriškai nepriklausomą tyrimą ir išsiaiškintų aplinkybes – todėl skundai keliaudavo savotiška bumerango trajektorija. Kartais skundas būdavo nuleidžiamas į dar žemesnį lygmenį – peradresuojamas apylinkių ar valsčių vykdomiesiems komitetams. Tačiau net jeigu juos tirdavo rajono atstovas, į akis krenta su suinteresuotumu susijusios problemos: 1) bendras požiūris į tyrimo svarbą – ar tyrėjas rūpinsis išsiaiškinti visas incidento aplinkybes, 2) kieno liudijimais labiau pasitikės – valstiečių ar, tarkime, pažįstamo ar nepažįstamo valdžios aparato atstovo?

Pokario kaime, ko gero, dar labiau nei mieste, itin daug kas priklausė nuo subjektyvių ir sistemos sunkiai kontroliuojamų faktorių. Pažintys, laiku „pastatytas“ butelis, vadinamieji „blato“ ryšiai, netgi empatija – visa tai galėdavo turėti įtakos valdžios ir kaimo gyventojų santykiams. Reikia nepamiršti, kad dažnu atveju būtent ši vidurinioji valdžios grandis ir būdavo tikrasis kolektyvizacijos vykdytojas bei kolchozų steigėjas, o paskirti kolchozų pirmininkai ar valdytojai dažnai eidavo ir kitas pareigas okupacinio režimo administraciniame aparate. Tai, labai realu, turėjo įtakos ir nagrinėjant skundus.

Ši problema išryškėja nagrinėjant vieną išsamiausių archyve saugomų susirašinėjimų dėl vieno skundo. 1950 m. liepą į ŽŪM kreipėsi Vilkijos rajono „Pergalės trimito“ kolchoznikai skųsdamiesi, kad pirmininkas šeimininkauja „kaip savo dvare, o narius laiko savo kumečiais“: nesiskaito nei su kolūkiečių nuomone, nei susirinkimų nutarimais, vagia iš kolchoznikų ir pan. Valstiečiai esą bandė kreiptis į Veliuonos valsčiaus vykdomąjį komitetą, šio atstovai apsilankė kolchoze, tačiau pirmininkas už „vaišes“ (taip tekste, – A. T.) sugebėjo juos papirkti, o vėliau jie ne kartą padėję pirmininkui išsisukti⁶⁹.

⁶⁸ Tomas Vaiseta, *op. cit.*, p. 50.

⁶⁹ „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: LCVA, f. R-764, ap. 32, b. 22, l. 192–194.

Skundą pasirašė keturi valstiečiai (dažniausiai pasirašydavo tik „šeimos galva“, tad galima teigti, kad skundą pasirašė keturios šeimos).

ŽŪM kreipėsi į Vilkijos rajono vykdomąjį komitetą ištirti aplinkybių. Šiems išsiaiškinus pirmininko biografijos faktus, tačiau dar nepriėmus galutinio sprendimo, rugpjūčio mėn. ŽŪM gavo dar vieną skundą – išsamesnį, jau su septyniais parašais. Šįkart daugiau dėmesio skirta pirmininko buožiškumui įrodyti: esą tarpukariu jis nuolat naudojo samdomąjį darbą, o reokupacijos metais išdalinęs savo žemę, kad mokėtų mažesnius mokesčius – dalį žemės užrašė prieš 16 metų mirusiam tėvui⁷⁰.

ŽŪM vėl kreipėsi į Vilkijos vykdomąjį komitetą, per kur netrukus gavo atsakymą iš žemės ūkio skyriaus: patikrinus paaiškėjo, kad pirmininkas nėra buožė, o skunde minimų išekvojimų patikrinti neįmanoma, nes kolchozas 1949 m. dokumentų neturi, o pagal 1950 m. duomenis išekvojimų nerasta. Atsakymas užbaigiamas tokiu sakiniu: „Aplamai kolektyviniame ūkyje „Pergalės trimitas“ valstiečių tarpe išsamiai verda asmeniniai kerštai ir intrigos“⁷¹. Atsirado ir kolchozinių (daugiausia valdybos narių), liudijančių pirmininko naudai.

Idomus čia 1950 m. rugsėjo 20 d. dokumentas, taip pat įsėgta byloje. Tai – vietos Pelučių apylinkės Darbo žmonių deputatų sovieto pareiškimas, skelbiantis, kad vienas iš skundo autorių yra asmeniškai nusistatęs prieš pirmininką ir griaua kolektyvinio ūkio santvarką. Nutarimą pasirašė du žmonės: apylinkės pirmininkas ir sekretorius, tokia pat pavarde, kaip ir apskūstasis pirmininkas⁷². Mes nežinome, ar tai tik sutapimas, ar galbūt abu šie žmonės buvo giminės, ar tai vienas ir tas pats asmuo, nes kolchozų pirmininkai dažnai eidavo pareigas ir administraciniame aparate. Vėliau sekė tolimesnis įvykių aiškinimasis, pavienių kolchozinių pareiškimai ir liudijimai, o galiausiai Vilkijos rajono vykdomasis komitetas priėjo prie išvados, kad pirminį skundą prieš kolchozo pirmininką reikia laikyti nepagrįstu šmeižtu⁷³.

Istorikas šiandien neturi jokių galimybių patikrinti tokių skundų pagrįstumo. Net jeigu išvada, kad tai tebuvo šmeižtas, buvo teisinga, į akis krenta tai, jog bandymas apeiti viduriniąją valdžios aparato grandį buvo neįmanomas, o šioje grandyje buvo daug erdvės spragoms tyrime palikti.

⁷⁰ *Ibid.*, l. 197–199.

⁷¹ *Ibid.*, l. 203.

⁷² *Ibid.*, l. 208.

⁷³ *Ibid.*, l. 220.

Tikrinant kolchozą buvo sudaryta komisija iš dviejų rajono vykdomojo komiteto žemės ūkio skyriaus pareigūnų ir trijų kolchoznikų: apskundžiamojo pirmininko, revizijos komisijos pirmininko ir sąskaitininko. Nesunku įsivaizduoti, kad pirmininko asmeniniai ryšiai galėjo paveikti sprendimą ar tyrimo kruopštumą. Į akis krenta ir tas pats Pelučių apylinkės pareiškimas. Bet kuriuo atveju matyti, kad ŽŪM šiuo atveju atliko tik biurokratinį vaidmenį: skundą užregistravo, peradresavo ir įpareigojo iširti. Todėl ir vienintelė viltis besikreipiantiems valstiečiams buvo ta, kad rajono institucijos bus labiau suinteresuotos įvykdyti savo funkciją nei valsčių ar apylinkių pareigūnai, kurie vėlgi buvo tiesiogiai ar netiesiogiai susiję per asmeninius ir tarnybinius ryšius.

Apskritai nepasitenkinimo įvairiomis valdžios institucijomis skunduose netrūksta. Tam įtakos gali turėti ir nepasitenkinimas priimtu sprendimu dėl skundo (ar net nepriimtu, tiesiog nevykdomu tyrimu), tačiau galima fiksuoti ir bendrą nepasitikėjimą bei nusivylimą. Keletas pavyzdžių: „Mano Jums paduotas pareiškimas iš 1950 I pasiūstas LTSR Ministrų Tarybai, kuri jį gražino apskr. vykđ. k-tui svarstymui, apskr. vykđ. k-to nepatenkintas. Aš skaitau, kad šis Pasvalio apskr. vyk. k-to sprendimas nėra objektyvus ir teisingas ir prašau Tamstai šį reikalą peržiūrėti pagrindinai ir, jeigu leistų sąlygos, ištyrus viską vietoje, mano pareiškimą patenkinti“⁷⁴. Kiti valstiečiai, nesulaukę sprendimo nei iš Dūkšto, nei iš Zarasų rajonų vykdomųjų komitetų, kreipėsi ne tik į ministeriją, bet ir tiesiai į LKP CK narį Aleksandrą Trofimovą⁷⁵. Trečiu atveju valstietis rašo: „Buvau padavęs skundą Alytaus rajono prokurorui, bet jis visiškai neištyręs padėties man atsakė neigiamai. Reikalauju, kad mano skundas būtų nuodugnai išrištas ir man būtų gražintas mano arklys“⁷⁶. Galima dar kartą pacituoti ir aukščiau minėtą atvejį: „mes, žemiau pasirašę Kiburių kaimo valstiečiai likome apvilkti tarybinių pareigūnų. Pasitikėjimas tarybiniais pareigūnais įvedė į didžiausią skausmą, nes nė vienas nenumanė, kad tarybų šalyje gyvendamas gali būti apvilktas sau patikimų asmenų“⁷⁷.

Skundų nagrinėjimo schema atskleidžia sovietinės biurokratijos sistemą, į kurią įtrauktas buvo kiekvienas kolchoznikas. Kaip teigia vienas garsiausių kolektyvizacijos tyrėjų Šaltojo karo metais Robertas Conques-

⁷⁴ „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: LCVA, f. R-159, ap. 1, b. 8, l. 13.

⁷⁵ „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: LCVA, f. R-764, ap. 32, b. 23, l. 197–198.

⁷⁶ „Piliečių skundai ir jų svarstymo medžiaga“, in: LCVA, f. R-764, ap. 32, b. 21, l. 122.

⁷⁷ *Ibid.*, l. 27.

tas, „kolchozus apraizgė milžiniškas biurokratinis tinklas, kurio kiekviena grandis trukdė veikti kitai grandžiai, ir dėl nuolatinių reorganizacijų niekam neliko laiko svarbiausiems žemės ūkio reikalams. Kita vertus, kaip pastebi vienas mokslininkas, „būtent šis valstybės mechanizmo neefektyvumas padėjo žmonėms išverti jo priespaudą“⁷⁸. Todėl ir skundai, kaip istorinis šaltinis, mums atskleidžia kelis dalykus. Visų pirma, valstiečiai net ir kolektyvizacijos metais nebuvo inertiška masė, jie dar nebuvo „sulaužyti“ sistemos ir stengėsi išlaikyti tiek asmeninę autonomiją, tiek ir ekonominę laisvę. Vien skundų egzistavimo faktas parodo kolchozinamą valstietį kaip *veikiantį* – jis nepatenkintas, jis svarsto, kaip elgtis, jis ieško būdų, kaip išsiskuti iš padėties – prašo, skundžiasi, nusivilia, galbūt net keršija. Tai sistemą bent simboliškai verčia reaguoti, net jeigu ta reakcija ir neatitinka valstiečių lūkesčių. Kartu matyti, kad valstybė tebevykstančios kolektyvizacijos metu nepajėgė nei kontroliuoti valstiečių nuotaikų, nei spręsti jų problemų – tai būtų prieštaravę pasirinktam sovietizacijos mechanizmui.

Išvados. Skundų tyrimas leidžia užčiuopti bent dalinį valstiečio portretą kolektyvizacijos akivaizdoje: vien pats skundų rašymo faktas jį charakterizuoja kaip veikiantį asmenį, turintį tiek savų interesų, problemų, tiek ir valią juos reikšti ir spręsti. Lyginant su daugeliu kitų skundų autorių, ypač vėlyvojo sovietmečio, šis pokario žmogus yra priverstas ne tik kreiptis į sistemą ir skųstis vidiniais jos trūkumais, bet ir tam tikra prasme su ja konfliktuoti. Šio konflikto nederėtų pervertinti, tačiau dešimtys skundų, kuriuose bandoma atsiriboti nuo kolchozo, ir šimtai prašymų leisti nusiimti derlių individualiai, aiškiai liudija apie kolektyvizacijos metu valstiečių patiriamą mentalinį diskomfortą. Šia prasme kolchozinių skundai išsiskiria iš bendro skundų bloko, kadangi pakankamai dažnai juose galima išvelgti koliziją su vykstančia sovietizacija ar bent tam tikrais jos elementais. Tai leidžia matyti tikrąją kaimo sovietizaciją, procesą, kurio metu valstiečiai dar tik bando skausmingai prisitaikyti prie sovietinės tikrovės rėmų, nors ir pripažįsta sovietinę valdžią kaip vienintelį potencialų problemų sprendėją.

Ne tik skundų turinys, bet ir forma, apipavidalinimas rodo, kad sovietinė ideologija pokario metais valstiečiams buvo sunkiai suvokiama ir įsisavinama, o fikcijai sunkiai sekėsi pakeisti mąstymą. Nagrinėjant individualius valstiečių rašytus skundus, pastebimas stalininio laikotarpio šaltiniams nebūdingas ideologinių klišių stygius. Tai aiškintina dvejopai: iš

⁷⁸ Robert Conquest, *op. cit.*, p. 220.

vienos pusės – žmonių nenoru ir negebėjimu mokytis sovietinės naujakalbės, iš kitos – pakankamai menka ideologijos sklaida į kaimą, kuriai trukdė menki valdžios resursai, kai kuriais atvejais – ir žemas žmonių raštingumo lygis. Be to, pradėjus vykdyti kolektyvizaciją, ankstesni propagandiniai žemės reformos lozungai („žemė kiekvienam“) neteko prasmės, nes žemė iš valstiečių būdavo atimama – todėl propagandoje štampuojamos ideologinės klišės kardinaliai pasikeitė, o žmonės prie to nespėjo prisitaikyti.

Dėl kolektyvizacijos mastų ir reformos radikalumo sistema negebėjo ir negalėjo išspręsti didžiosios dalies valstiečių skundų, todėl besikreipiantiems valstiečiams dažnai tiesiog atsiųsdavo šabloniškus atsakymus, kad jų prašymas negali būti įgyvendintas, nes pakenks kolektyvizacijos eigai. Nesugebėjimas spręsti valstiečių problemų prisidėjo prie kolchozinių nepasitikėjimo sistema, ypač arčiausiai esančiomis valdžios institucijomis. Nors dažniausiai valstiečiai rašydami skundus nesikreipdavo tiesiai į ŽŪM, o pirmiausia mėgindavo problemas spręsti žemesnėse (rajono, apylinkių) valdžios struktūrose, tačiau ŽŪM pasiekdavę skundai reiškia, kad pirminių bandymų rezultatai neatitikdavo valstiečių lūkesčių. Vis dėlto valstiečių bandymas išvengti vidurinėsios valdžios grandies nebūdavo sėkmingas, kadangi skundus ištirti dažniausiai tekdavo rajonų vykdomiesiems komitetams, į kuriuos ir kreipdavosi skundą gavusi ŽŪM. Tai reiškė, kad valstiečių skundai keliaudavo savotiška bumerango trajektorija, o dažnu atveju valdžios piramidės viršūnėje atsidūrusi institucija atliko tik tarpininko vaidmenį.

Skundų tyrimas atskleidžia ir sistemos nelankstumą: jeigu valstietis skųsdavosi kažkuo, kas prieštaravo sistemos diegiamiems principams, sistemos atstovams užtekdavo surasti skundo autoriaus parašą ant bet kokio kolchozo dokumento ir konstatuoti, kad skundas yra nepagrįstas, nes prieštarauja kolchozinės santvarkos principams – žemės ūkio artelės įstatams. Todėl nors valstiečių skundai ir galėjo būti sistemos išnaudojami kaip informacinis kanalas, tačiau kontroliuoti valstiečių nuomonės naudojantis skundais sovietiniam režimui nepavyko.

REFLECTIONS OF COLLECTIVISATION IN PEASANTS'
COMPLAINTS OF 1948 TO 1950

Antanas Terleckas

Summary

The article analyses the complaints written by peasants during the collectivisation drive in Lithuania (1948–1950). The study reveals the peculiarity of these complaints in the general sovietological and historical context: quite often, the authors of the complaints revealed their conflict with the rules of the Soviet system, although they rarely declared it openly. In the analysed complaints, peasants reveal themselves as people who have not yet been broken by the Soviet regime: they write about their problems and demand solutions. These complaints represent the overall opposition to the collectivisation and sovietisation in general.

During collectivisation, the Soviet regime was unable to control the opinion of the peasantry or, by resorting to various ideological explanations, to convince them that collectivisation is a necessity on the way to a 'bright tomorrow'. The lack of ideological clichés in peasants' complaints is much more evident than in any other historical source from the Stalinist period. Although complaints have traditionally been viewed as an information channel for the regime and a tool to control the public opinion, this was not the case due to the scale and radical nature of the reform: peasants' complaints were just an information channel for the regime. The regime was not able to use complaints as a tool to control the public opinion. Therefore, the only effective means to force peasants into kolkhozes was coercion and terror, which intimidated the locals.

APIE ŠVENTUOSIUS JUOZAPO ANGRABAIČIO 1893 M. PLATINTUOSE RELIGINIUOSE PAVEIKSLĖLIUOSE

SKIRMANTĖ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ

Į tokį marginalų, įvairiopą, daugiataukstantinį ir dar neapimtą, t. y. nesusistemintą ir menkai tyrinėtą objektą – mažuosius religinius paveikslėlius šiukart pasirinkta pažvelgti per šventųjų asmenų prizmę. Norima išsiaiškinti, kurių šventųjų atvaizdus ir kodėl 1893 m. siūlė įsigyti Juozapas Angrabaitis, ir kartu panagrinėti tais metais jo išleistą paveikslėlių katalogą.

Po devocinių paveikslėlių leidybos pakilimo XIX a. viduryje (pavyzdžiui, Jono Kazimiero Vilčinskio, Juozapo Ozemblovskio ir kitų produkcija) sekė spaudos draudimo inspiruotas leidybinis stilius – Lietuvoje neatsirado nė vieno ryškaus šių devocionalijų gamybos centro. Poreikį intymioje aplinkoje turėti nedidelį Jėzaus, Marijos ar kurio nors šventojo *abrozdėlį* menkai tenkino pavienių medžio raižytojų, daugiausia dirbusių Žemaitijoje, sukurti primityvūs maži atvaizdai. Ant vieno lapo atspaustos 4–12 mažų raižinių kompozicijos dažniausiai kopijavo plačiai reprodukcijomis žinomus atvaizdus. Iš negausaus šios srities paveldo – muziejuose išlikusių lakštų¹ matyti, kad buvo raižomi įprastos ikonografijos populiarių šventųjų Pranciškaus, Antano, Elenos, Agnietės, Sebastijono, Mikalojaus, Barbaros, Kotrynos, Onos, Veronikos, Stanislovo Kostkos, Jono Nepomuko, Daratos, Marijos Magdalenos, Juozapo ir net Valentino atvaizdai. Senkant XIX a., pasaulyje sparčiai plėtėsi masinė devocionalijų produkcija, populiarėjo plieno raižiniai ir chromolitografijos, jų buvo parsivežama, parsisiunčiama ir į Lietuvą. Tokius paveikslėlius platindavo ir patys medžio raižytojai, dažnai – škaplierininkai. Antai darbėniškis Aleksandras Vinkus (Vitkauskas) didiesiems Žemaičių Kalvarijos atlaidams parūpindavo devocinių prekių iš Varšuvos².

¹ Pvz., Lietuvos nacionaliniame dailės (LDM LM 339), Nacionaliniame M. K. Čiurlionio (ČDM G 12432) ar Šiaulių „Aušros“ (ŠAM D–T 34) muziejuose.

² Antanas Rūkštelė, „Pastabos apie mūsų liaudies raižinius“, in: *Gimtasai kraštas*, Šiauliai, 1940, nr. 24, p. 99–100.

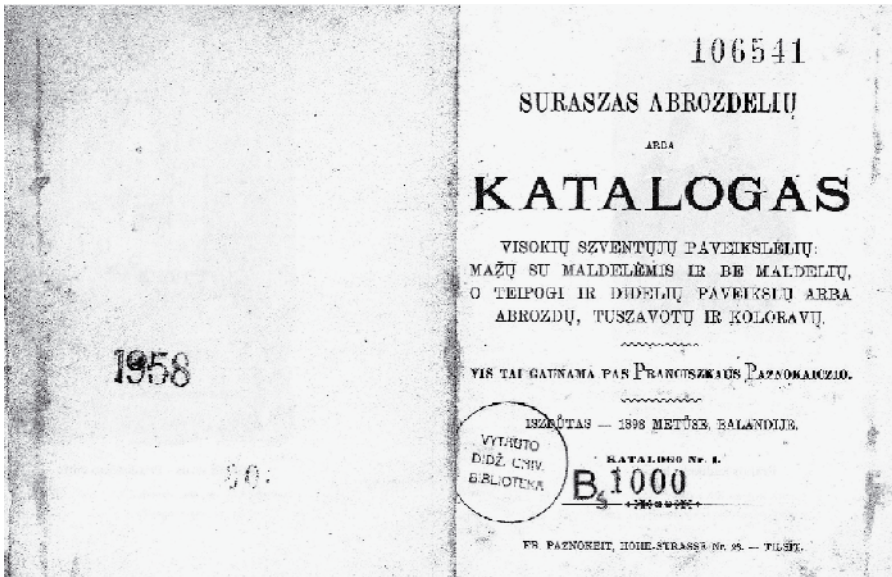
Ir nors pats turėjo išraižytų lentų su mažaisiais *abrozdėliais*, kurie buvo kiek didesni (12–15 × 11–13 cm) už „fabričnus“, paskutinįjį XIX a. ketvirtį jų beveik nespausdino, „nes žmonės nepirkdavę“³. Taip liudijo Vinkaus vaikai, kartu nurodydami, kad dideli, iš 4 medžio lentų atspaudų suformuoti raižiniai buvo paklausūs ilgiau, galima numanyti – iki XX a. Tais, vadinamaisiais sienų, paveikslais mėgta puošti namų interjerą, klijuoti vidinę skrynių dangčių pusę. Regis, kaip tik dėl to knygnešys, spaudos veikėjas Juozapas Angrabaitis, 1889–1895 m. dirbdamas Tilžėje Otto von Mauderode’s spaustuvėje ir greta sėkmingai vystydamas nuosavą prekybos religiniais atvaizdais verslą, labiau koncentravosi ties mažaisiais paveikslėliais. Jis (ar jo brolis Jurgis Angrabaitis⁴) 1893 m. sudarė savo devocinių prekių katalogą *Suraszas abrozdelių arba katalogas visokių szventųjų paveikslėlių: mažų su maldelėmis ir be maldelių, o teipogi ir didelių paveikslų arba abrozdu, tuszavotų ir koloravotų* (toliau – katalogas arba *Surašas abrozdelių*). Jame yra dvi neproporcingos dalys: nuo 5 iki 29 puslapio suminėti turimi mažieji paveikslėliai, o didiesiems teko tik paskutiniai 30–32 puslapiai. Katalogo sudarytojas paaiškino šitaip: nors didžiųjų atvaizdų (h ~30–100 cm) turįs maždaug 1500, vardyti jų kaip mažųjų „szitūmi tarpu dar neužsimoka dėl mūsų žmonių, kurie su pasigėrėjimu perka izzpamtvėidžius ir raudonvėidžius su raudonomis lupomis ir nosimis“⁵. Greičiausiai taip jis apibūdino šventuosius asmenis paspalvintuose liaudiškuose medžio raižiniuose, kurie, matyt, kėlė rimtą konkurenciją jo siūlomoms prekėms – plieno graviūroms, litografijoms, chromolitografijoms ar oleografijoms.

Autodidaktas Juozapas Angrabaitis (1859–1935) nusipelnė Lietuvos bibliografijai parengęs von Mauderode’s spaustuvėje išspausdintų lietuviškų leidinių katalogą (1890), o ypač – *Suskaitą, arba Statistiką visų lietuviszkų knygu atspausť Prusųse nũ 1864 metų iki pabaigai 1896 metų* (1897). *Surašas abrozdelių* tėra reklaminis jo verslo leidinys, bet tai – ir pirmoji lietuviška vaizduojamosios dailės bibliografija. Kai 1893 m. balandį (taip nurodyta leidėjo)

³ Klemensas Čerbulėnas, „Medžiaga apie lietuvių liaudies raižinius bei jų platintojus-škaplierninkus Žemaitijoje“, in: *Gimtasai kraštas*, Šiauliai, 1941, nr. 28–29, p. 66.

⁴ Šiame kataloge nurodoma, kad religiniai paveikslai gaunami pas Pranciškų Paznokaitį, o būtent tokia pseudonimine Paznokaičio (*Poznekeit*) pavarde slapstydamas savo jaunesnįjį brolių Jurgį Tilžėje įregistravo Juozapas Angrabaitis. Linkčiau manyti, kad broliai kartu darbavosi prekiaudami atvaizdais, tačiau katalogo tekstą parengė Juozapas Angrabaitis.

⁵ *Suraszas abrozdelių arba katalogas visokių szventųjų paveikslėlių: mažų su maldelėmis ir be maldelių, o teipogi ir didelių paveikslų arba abrozdu, tuszavotų ir koloravotų, vis tai gaunama pas Pranciszkaus Paznokaiczio*, Tilžė, 1893, p. 30.

Juozapo Angrabaičio leidinio *Suraszas abrozdelių arba katalogas visokių šventųjų paveikslėlių: mažų su maldelėmis ir be maldelių...* (1893) antraštinis puslapis

pasirodė katalogas, Angrabaitis jau buvo reikšmingiausias devocinių paveikslėlių tiekėjas Lietuvai. Ir svarbu, kad nemažai jo siūlytų devocionalijų buvo su lietuviškais tekstais – maldelėmis, invokacijomis, etc. Tikėtina, kad ant parsisiųstų kitų gamintojų paveikslėlių Angrabaitis von Mauderode's spaustuvėje atspausdindavo tekstą lietuvių kalba, todėl jį reikėtų laikyti antriniu leidėju. Kataloge užfiksuoti paveikslėliai į Lietuvą patekdavo kaip kontrabanda, carinės valdžios drausti knygnešystės objektai – smulkieji lietuviškieji leidiniai, už kuriuos bausdavo. *Suraše abrozdelių* Angrabaitis net buvo nurodęs: „atsitikus nelaimei nukristi ant pat rubežiaus“, jis suteiksiąs nuolaidą pirkusiam ir šiek tiek kompensuos patirtus nuostolius⁶.

Dauguma tuo ankstyvuojau laikotarpiu (~1884–1893) Angrabaičio išleistų paveikslėlių nėra išaiškinti, o ir aptariamas katalogas dabar jau raritetas⁷. Kad būtų galima lengviau identifikuoti ir datuoti *Suraše abrozdelių* išvardytus paveikslėlius su šventųjų atvaizdais, o jie sudaro maždaug trečdalį kataloge minimų, ir norint pristatyti bei aptarti Angrabaičio siūlytą įsigyti šventųjų asmenų galeriją, parengtas šio straipsnio priedas-lentelė.

⁶ *Ibid.*, p. 4.

⁷ Straipsnio autorė naudojosi vieninteliu jai žinomu egzemplioriumi, saugomu Vilniaus universiteto bibliotekoje (Lr 6493).

Paaiškėjo, kad kataloge išskirtose VII mažųjų paveikslėlių serijose minimi 142 šventi asmenys, dominuoja vyrai, yra 50-ies moterų atvaizdai. Skaičiai apytiksliai, nes yra daug (53) pozicijų apibendrintai pavadintų „patronai“ ar „patronkos“ – taip nusakomas paveikslėlių pluoštelis, o jame esančių šventųjų vardai liko nežinomi, tad šventųjų galėjo būti daugiau. Yra atvejų, kai šventasis vaizduojamas kitų siužetų (pavyzdžiui, šv. evangelistas Jonas su Jėzumi paskutinės vakarienos ar Bernadeta su Lurdo Švč. Mergele Marija apreikimo metu) kompozicijose arba jose yra numanomas (pavyzdžiui, šv. Juozapas – šv. Šeimos ar šv. Simonas Stokas – škaplieriaus įteikimo scenoje). Tokie paveikslėliai taip pat įtraukti į lentelę. Nedaug paveikslėlių vaizduoja po du šventuosius (vienas – tris kankinius šv. Kilijoną, Kolonata ir Totnata), siejamus bendrystės. Antai viename paveikslėlyje iškyla su tuoktiniai šv. Kunigunda ir šv. Henrikas II, kitame – stačiatikių šventieji broliai Metodijus ir Kirilas, o dar kitame, kaip numanu dėl jungtuko „ir“ katalogo apraše, – jėzuitų šventieji Karolis Boromiejus ir Aloyzas, net tikėtina, vaizduojama kaip pirmasis teikia Komuniją antrajam. Tačiau jungtuku „ir“ aprašuose ne kartą jungti šventieji Juozapas ir Ona vargu ar atspindėti kompozicine pora viename paveikslėlyje, greičiausiai katalogo sudarytojas turėjo omenyje analogiškus puošnius jų paveikslėlių pavidalus (visgi sekant Angrabaičiu, tas šventųjų duetiškumas priede-lentelėje paveikslėlių pavadinimuose perteiktas).

Pažvelgus į šventųjų vardyną matyti, kad platokai atstovautos vienuolijos: buvo galima gauti klarisių, uršuliečių, pranciškonų, kapucinų, cisterių, kartūzų, jėzuitų, dominikonų, augustinų, misionierių ar redemptorių šventųjų atvaizdų, skaitlingiau siūlyti benediktinų(-ių) šventieji. Į katalogo „galeriją“ pateko palaimintųjų ir asmenų tik artėjančių šventųjų luomo link: Agnietė iš Prahos, Margarita Marija Alakok, Pranciška iš Ambuazo, Verneiris iš Obervezelio, etc. Prekiauta ir tuomet dar gana naujų šventųjų – 1881 m. Leono XIII kanonizuotų – Šv. Jono Krikštytojo de Rossi, Benedikto Labro, šv. Klaros iš Montefalco (šv. Klaros nuo kryžiaus), šv. Lauryno Brindiziečio paveikslėliais, bet neturėta naujausių – 1888 m. kanonizuotų šventųjų, tarime, sparčiai Europoje populiarėjusio jaunimo globėjo Jono Berchmanso.

Daugiausia siūlyta įsigyti šv. Juozapo atvaizdų – Angrabaitis išvardijo 29, tačiau būta dar nemažai jų variantų – skirtingo apipavidalinimo ir dydžių, be to, Juozapas vaizduotas ir šv. Šeimos kompozicijose. Šv. Juozapo paveikslėlių skaičius gerokai didesnis nei kitų populiarių šventųjų. Antrasis pagal atvaizdų gausą – šv. Aloyzas (17), po to sekė šv. Antanas (13), šv. Ona (12), šv. Stanislovas Kostka (8), šv. Pranciškus (7), Kotryna Sienietė (6),

šv. Jonas evangelistas (6). Šventųjų Agnietės, Barbaros, Karolio Boromiejaus, Margaritos Marijos Alakok pateikta po keturis paveikslėlius, kitiems skirta dar mažiau. Dauguma išvardintųjų priklausė populiariausių XIX a. pabaigos šventųjų „panteonui“ Lietuvoje, tačiau dažnumo rodikliai ne visai tokie kaip liaudies skulptūros siužetų⁸. Plastikos kūriniais tarp dangišku globėjų kaimo žmonių labiausiai buvo pagerbtas šv. Jonas Nepomukas⁹, o jam kataloge teskirti 2 paveikslėliai. Kitokia yra ir gausiai drožtų šv. Roko, Jurgio, Izidoriaus, Jono Krikštytojo ar Florijono skulptūrų statistikos proporcija. Žinoma, paveikslėlių gausa pažymėti šv. Antanas, Pranciškus, Barbora, Kotryna, Ona ir, aišku, Juozapas – liaudies skulptūrų užsakovų mėgti siužetai.

Didelę šv. Juozapo paveikslėlių pasiūlą nulėmė daug veiksmų, susijusių su šventojo misijomis: juk jis Šv. Šeimos narys – artimiausias Išganytojui ir Švč. Mergelei asmuo, gero sutuoktinio ir tėvo pavyzdys, šeimos tvirtumo saugotojas, augančio XIX a. pabaigos proletariato – darbininkų ir amatininkų globėjas, nuo 1870 m. – net visos Bažnyčios patronas, kovos su komunizmu simbolis, taip pat ir skaistybės sergėtojas, laimingos mirties globėjas. Šv. Juozapo globai buvo pavesta nemažai šalių ir regionų, tarp jų – Bavarija, kurioje pagaminta nemažai Angrabaičio platintų paveikslėlių. Viena lyderystės tarp šventųjų paveikslėlių priežasčių galėjo būti ir asmeninė: šv. Juozapas – Juozapo Angrabaičio patronas, tad puoselėdamas savo prierašumą šventajam, jis galėjo užsakyti ir daugiau šio šventojo paveikslėlių. Šv. Aloyzo populiarumas sietinas su jo dorybėmis, maldingumu, jaunimo globėjo funkcija, tad paveikslėliai su šventojo atvaizdu buvo skirti įamžinti Pirmosios komunijos atminimą. Tai pasakytina ir apie kitą jaunąjį jėzuitą, pavyzdį jaunimui – Stanislovą Kostką, kuriam dar priskiriama globėjo nuo sunkių ligų patronatystė. Šv. Jono evangelisto kompozicijos kartu su Jėzumi taip pat buvo skirtos Pirmosios komunijos ar primicijų sakramentams atminti. Šv. Pranciškaus vaizdiniai su Nukryžiuotoju imti naudoti kaip pranciškonų tretininkų narystės liudijimai. Aišku, visi paminėtieji veikė ir kaip asmeniniai – šventojo vardu pakrikštytųjų – patronai. Nežinia, ar kai kuriuose šv. Onos paveikslėliuose Angrabaitis jau rašė meilią invokaciją: „Šventa Ona, Bobuti Jėzaus, melskis už mus!“, esančią jo vėlesniuose, po 1897 m. Krokuvoje išleistuose paveikslėliuose.

⁸ Skaidrė Urbonienė, *Religinė liaudies skulptūra Lietuvoje XIX a. – XX a. I pusėje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 128–211, 332–333.

⁹ *Ibid.*, p. 128.

Patronystė – akivaizdžiai *Suraše abrozdėlių* pabrėžiamas kriterijus, itin svarbus potencialiems paveikslėlių pirkėjams. Liaudies pamaldume patronų – asmeninių globėjų ir saugotojų nuo įvairių nelaimių, ligų – aktualumas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje buvo didžiulis. Juozas Tumas-Vaižgantas kiek dėl to besipiktindamas 1903 m. konstatavo: Žematijoje vyrauja ne kryžiai, o koplytstulpiai ir ypač koplytėlės, nes „žemaičiai juoba godoja stovyklėjus, ne patį kryžių. [...] Kartais stato ilgą stiebą, bet ne dėl to, kad munkelę prikalti, bet kad būtų kur daugiau „deivalių“ prilipdyti! [...] kokį sieksni nuo žemės dirba koplytėlę, t. y. tokią iš visų keturių kryžiaus šonų skryninkę su stiklo durelėmis ir jau ten stato „deivalių“, kiek išgali, tankiausiai, kiek jo šeimynoje ypatų yra, tiek jų vardams atsakančių „petronų““¹⁰. Kartais skulptūrėles liaudies architektūros paminkluose pakeisdavo paveikslėliai. Kita vertus, būtent religiniai paveikslėliai dažniausiai naudoti kaip pirma-vaizdžiai liaudiškoms skulptūroms – nuo jų nusižiūrėta ikonografija, kompozicija. Be to, savą patroną paveikslėlio pavidalu norėta turėti kuo arčiau savęs – maldaknygėje ar pagarbiam eksponuojamą namų interjere. Savo vardo dangiškojo globėjo paveikslėlius išigydavo patys tikintieji arba gaudavo kaip dovaną varduvių proga.

Tad nenuostabu, kad kataloge daug šventųjų paveikslėlių turi prieskyrą „patronai“ ir/arba „patronkos“, dėl dažno kartojimosi net įvesta santrumpa „P+P.“, o jos eksplikacija „P+P = Patronų ir Patronkų paveikslai“ tapo pirmuoju sakiniu leidinyje. Įprastai Angrabaitis prekiaavo paketais – paveikslėliai po 10–100 vienetų rišti į *ryszelius* dar nurodant, kiek skirtingų paveikslėlių yra viename pakete. Vienur patronai išvardyti, bet būta ir urminės prekybos pavyzdžių: jau minėta, kad 53 paketai turėjo apibendrintą *patronų/patronkų* žymą.

Kodėl tas pats šventasis ar šventoji vienu atveju kataloge gavo dangiško globėjo titulą, o kitu – ne (žr. lentelės 4 grafą), kol kas galima tik numanyti. Greičiausiai prieskyra nurodo, kad paveikslėlio reverse atspausdinta *Malda prie savo patronkos/patrono* ar kitas tekstas apie šventųjų globą. Tekstai įvairavo net vienos serijos tuo pačiu numeriu paženklinuose paveikslėliuose. Antai II serijos šv. Margaritos ar šv. Agnietės paveikslėlių¹¹, pažymėtų Nr. 7077a, reversai yra identiški, juose publikuojama „Koks gyvenims, toks ir smertis“ iš Petro Skargos *Gyvenimų šventųjų* ir „Malda prie savo patron-

¹⁰ [Juozas Tumas], „Daugiau aistetikos nuo „dievdirbių“!“, in: *Dirva-Žinyčia*, Shenandoah, PA, 1903, nr. 1, p. 78–81.

¹¹ Abu paveikslėliai saugomi LNMMB RKRS, f. 25 (Vytauto Steponaičio fondas).

Koks gyvenims, toks ir smertis.

Niekas isz žmonių gyvenanczių ant tos žemės nebus, idant neturėtu sau ypatingo siekio (mierio), prie kurio jei ne visiszkai, tai nors abelnai skubinasi da-eiti. O tūmi dėl krikščezionio-kataliko, kokioje nebuk lūmoje jis gyventu, ne tiktai abejutiszku bet vienutiniu ir ypatingiausiu siekiu turėtu buti, idant neatbutinai palikti szventu. Dėlto tad kiekvienas tame dalyke apsirokūk gerai su savo sauzine, nes pabaigoje gyvenimo — tikt ant to užsiveria vienutinė laimė amžino gyvenimo.

(Knygoje »Gyv. S—tuju« kun. Skargos.)
VYTAUTO ŠTEPONAČIO
BIBLIOTEKA savo patronkos.

O didi szventoji N.*), kurio nesziouj vardą, užtaryk už mane, melskis už mane, idant galėcziau czionai ant žemės tarnauti Dievui, kaijo Tu ir garbinti paskui amžinai su tavimi danguje. Amen.

*) Cze reikia isztarti savo patronkos varda.
 Nr. 7077 a. (Kasztu Pr. Paznokaiczio.)

Koks gyvenims, toks ir smertis.

Niekas isz žmonių gyvenanczių ant tos žemės nebus, idant neturėtu sau ypatingo siekio (mierio), prie kurio jei ne visiszkai, tai nors abelnai skubinasi da-eiti. O tūmi dėl krikščezionio-kataliko, kokioje nebuk lūmoje jis gyventu, ne tiktai abejutiszku bet vienutiniu ir ypatingiausiu siekiu turėtu buti, idant neatbutinai palikti szventu. Dėlto tad kiekvienas tame dalyke apsirokūk gerai su savo sauzine, nes pabaigoje gyvenimo — tikt ant to užsiveria vienutinė laimė amžino gyvenimo.

(Knygoje »Gyv. S—tuju« kun. Skargos.)
VYTAUTO ŠTEPONAČIO
BIBLIOTEKA savo patronkos.

O didi szventoji N.*), kurio nesziouj vardą, užtaryk už mane, melskis už mane, idant galėcziau czionai ant žemės tarnauti Dievui, kaijo Tu ir garbinti paskui amžinai su tavimi danguje. Amen.

*) Cze reikia isztarti savo patronkos varda.
 Nr. 7077 a. (Kasztu Pr. Paznokaiczio.)

Paveikslėlio „Šv. Petronelė“ aversas ir reversas (LNMMB, S 1360176)

kos“. Tačiau to paties numerio šv. Petronelės paveikslėlis¹² – personalizuotas, reverse trumpai pristatyta globėjiška šventosios misija („yra patronka ligustiems dėl isztvėrimo kantrybėje iki galo“), nurodoma metinė jos šventė ir spausdinama šv. Petronėlei skirta bažnytinė malda *isz knygu „Gyvenimai Szentuju“*. Visi trys paveikslėliai turi nuorodą, kad išleisti „Kasztu Pr. Paznokaiczio“.

Nors šiuo metu pavyko identifikuoti nedaug paveikslėlių, tačiau aišku, kad ne visi, kaip minėti šventųjų moterų, yra numeruoti, o serijos sudarytos paties Angrabaičio. Regis, daugumą paveikslėlių Angrabaitis parsisiųsdindavo iš Paryžiaus ar Bavarijos. Kai kurių serijų paveikslėlius kataloge yra įvardijęs – *prancuziszki*, be to, prancūziškas *et* dažnai įterptas tarp IV ir V serijos numerių taip pat leidžia nuspėti jų kilmę. O kad paveikslėliai greičiausiai atspausdinti Paryžiaus leidėjų, pavyzdžiui, garsiujų *L. Turgis & Fils* ar *Bouasse-Lebel*, išduoda prie V serijos numerių esančios santrumpos, pavyzdžiui: p. 23 – „T. et F. 31“ (*Turgis et Fils*), p. 26 – „B. Leb.“ (*Bouasse-Lebel*).

¹² „Szventa Petronelė yra patronka ligustiems dėl isztvėrimo kantrybėje iki galo...“, in: LNMMB, Nacionalinis publikuotų dokumentų archyvinis fondas, S 1360176.

Tuszavoti bavariszki paveikslėliai išvardyti V serijos gale (p. 26). Tačiau Bavarijos leidykloms drįsčiau priskirti ir I serijos paveikslėlius, nes jos antraštės („I. Sierijos K. P. koloravi su maldelems“) santrumpą K. P., matyt, reikėtų dešifruoti kaip *Karol Poellath (Carl Poellath)*. Ši Bavarijoje Šrobenhauzene (Schrobenhausen) šalia tokiu pat vardu veikusios metalo apdirbimo įmonės 1880 m. įkurta religinių paveikslėlių leidykla sulaukė greitos sėkmės ir tarptautinio populiarumo¹³, nes naudojosi puikiai išvystyta prekių siuntinėjimo sistema ir kitų vokiečių leidėjų Bernhardo Kühleno iš Mionchenglabacho (Mönchengladbach) ar C. Bauerio iš Hiochsto (Höchst) paslaugomis. Ekspansiją į užsieninę rinką rodė ir paveikslėlių aversų signatūros *Carl Poellath, Schrobenhausen* vertiniai: *Karol / Karel / Károly Pöllath / Poellath, Szrobenhauzen* ir pan. Carlo Poellatho firma buvo išleidusi ne vieną plačią paveikslėlių-chromolitografijų su šventųjų atvaizdais seriją, hipotetiškai kai kuriuos jų galima nustatyti buvus ir Angrabaičio kataloge. Be to, Angrabaitis platino ir kitų Bavarijos leidėjų, tikriausiai – Franzo Schemmo iš Niurnbergo paveikslėlius. Šį leidėją leidžia identifikuoti katalogo p. 16 įrašyta santrumpa „Fr. Sch.“ Dar vienas argumentas: kataloge yra nemažai germaniškų kraštų šventųjų asmenų: šventieji Ulrichas, Afra Augsburgietė, Notburga, Rudolfas, Rupertas, Šturmijus, Volfsindis, Verneris iš Obervezelio ir kiti, kurie Lietuvoje nebuvo populiarūs.

Angrabaičio iki 1893 m. platinti paveikslėliai su šventųjų atvaizdais labiau atspindi ne tuometines maldingumo tendencijas Lietuvoje, o atskleidžia gamintojų – Paryžiaus, Vokietijos (gal ir šveicarų) litografijų ir spaustuvių repertuarą. O jis tik iš dalies tenkino liaudiškojo pamaldumo poreikius ir atitiko lietuviškųjų vyskupijų liturginiuose kalendoriuose minimas aukšto rango šventųjų šventes¹⁴. Lietuvos globėjus kataloge keliais paveikslėliais atstovavo šv. Jurgis. Savojo šventojo – šv. Kazimiero – paveikslėlių visai neturėta (tokį riktą Angrabaitis vėliau atitaisė Krokuvoje paskleisdamas gausius šventojo karalaičio atvaizdėlių tiražus).

Angrabaitis buvo didmenininkas: viena pagrindinių sąlygų įsigyti paveikslėlius buvo žema jų kaina. Šventojo atsiradimą Angrabaičio kataloge

¹³ Dieter Pack, *Die historische Entwicklung des Apollonia-Kults unter besonderer Berücksichtigung des sog. kleinen Andachtsbildes*, Würzburg: Bayerischen Julius-Maximilians-Universität zu Würzburg, 2003, p. 88.

¹⁴ Liudas Jovaiša, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės šventieji globėjai Lietuvos vyskupijų liturginių kalendorių duomenimis“, in: *Excellentia virtutum: Šventieji Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Asta Giniūnienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019, p. 11–35.

lėmė ir triviali priežastis – tam tikras šventųjų atvaizdų rinkinėlis buvo leidėjų ar ir jo paties supakuotas į *ryszelį*. Norintys gauti išrankiotus iš tų paketų atvaizdus, turėdavo primokėti. Vis dėlto jam svarbus kriterijus buvo estetinė paveikslėlių išvaizda. Katalogo V serijos paveikslėlių grupę *Prancuziszki tuszavoti mezginūtais kraszteleis I kliasos* (p. 21) skiausteliuose nusako taip: „Isz risavotu ant plieno abrozdeliu szita sierija (zortas) yra puikiausias ant viso svieto“. Vis dėlto šventųjų atvaizdų šioje grupėje maža, o tos pačios serijos *I kliasos*, taip pat su mezginiuotais krašteliais patronų portretai prabangumu ir kaina kiek nusileido Jėzaus, Marijos ar simbolinėms kompozicijoms. Tiesa, frazę apie puikiausius pasaulyje paveikslėlius Angrabaitis galėjo perimti ir iš pirminių gamintojų katalogų.

Suraszas abrozdelių – pirmas ir, atrodo, vienintelis atskiru leidiniu išleistas lietuviškas religinių paveikslėlių katalogas. Apibendrintai galima sakyti, kad ankstyvieji (iki 1893) Juozapo Angrabaičio skleisti paveikslėliai nors ir ne visi, bet buvo puošnūs. Sudarytojas daug dėmesio skyrė jų išvaizdai, apipavidalinimui nusakyti (žr. priedą). Kai kurie šventieji buvo padabinti šilko rūbais, o paveikslėliai – įmantraus pavidalo (pavyzdžiui, koplytėlės, atidaromi). Katalogo paveikslėlius palyginus su vėliau Krokuvoje Angrabaičio išleistaisiais, pirmieji lenkia meniškumu. *Tuszavotais* apibūdinti paveikslėliai atitiktų plieno raižinius, o kaip identifikuotina *mulevotų* kategorija, kol kas išsiaiškinti nepavyko, tačiau tai turėtų būti spalvoti paveikslėliai. Kai kurie V serijos patronų paveikslėliai buvo pardavinėjami kartu su vokais, pastarieji ir paveikslėliai dėl *pavinczevonių* atitiko atvirukų žanrą. Kataloge užfiksuota šventųjų atvaizdų galerija Angrabaičio vėliau buvo gerokai papildyta, praplėsta Krokuvoje išleistaisiais.

ON THE SAINTS IN THE RELIGIOUS PICTURES
DISTRIBUTED BY JUOZAPAS ANGRABAITIS IN 1893

Skirmantė Smilingytė-Žeimienė

Summary

Juozapas Angrabaitis (1859–1935) was a book smuggler and an autodidact editor who worked at the print shop of Otto von Mauderode in Tilžė. At the same time, he sold religious pictures and became their largest supplier to Lithuania. In 1893, he published a business catalogue of devotional items, *Suraszas abrozdelių arba katalogas visokių szventųjų paveikslėlių* (*A List of Pictures or a Catalogue of Pictures*

of *Various Saints*), which was the first Lithuanian bibliography of fine art and the only catalogue of religious pictures up until now. Importantly, the majority of the pictures he sold bore texts in Lithuanian: prayers, invocations, and the like. In von Mauderode's print shop, Angrabaitis would print texts in Lithuanian on the pictures he had ordered from the producers in Paris or Bavaria. The pictures featured in the catalogue would reach Lithuania as contraband; they were classified as small Lithuanian publications, the book-smuggling objects that had been forbidden by the tsarist authorities and incurred fines. During the early period (1884–1893), about one-third of the pictures produced by Angrabaitis consisted of the images of the saints (142 are mentioned); among them, there were at least 29 pictures of St Joseph, of different layout and various sizes. The numbers of the pictures of other saints were considerably smaller: 17 of St Aloysius, 13 of St Anthony, 12 of St Anne, eight of Stanislaus Kostka, seven of St Francis, six of St Catherine of Siena and St John the Apostle each, and so on. The numbers are approximate because there are 53 positions in the catalogue under the general name of 'patrons' or '*patronkos*': a batch of pictures of the saints whose names remain unknown. Patronship or an attribution to patrons was a criterion clearly emphasised in the catalogue and of central importance to the potential buyers of the pictures. In popular piety, the relevance of the patrons, who were personal guardians and protectors against all sorts of misfortunes and diseases, was immense at the end of the nineteenth century.

Most of the above-mentioned individuals belonged to the 'pantheon' of the saints most popular at the end of the nineteenth century, but the frequency indicators slightly differ from the plots of Lithuanian folk sculpture of the same period. On the other hand, it was religious pictures that were predominantly used as prototypes of folk sculpture in terms of iconography and composition. To a larger extent, the pictures of the saints that Angrabaitis distributed before 1893 reflected not so much the trends of piety in Lithuania as the repertoire and decorative fashions set by Parisian and German lithographers and print shops. For example, the catalogue lists quite a number of the saints of Germanic lands that were not popular in Lithuania (such as St Ulrich, St Afra of Augsburg, St Notburga, St Rudolf, St Rupert, St Sturm, St Wolfsindis, St Werner of Oberwesel), but St Casimir, the patron of Lithuania, is absent.

Priedas

ŠVENTIEJI ASMENYS JUOZAPO ANGRABAIČIO SURAŠE ABROZDĖLIŲ
ARBA KATALOGE VISOKIŲ ŠVENTŲJŲ PAVEIKSLĖLIŲ (1893)

Ėil. Nr.	Šventųjų, palaimintųjų paveikslėliai	Serija, numeris	Žyma patronai ir/ar patronkos, P+P.	Atvaizdo spalvinė raiška, atlikimo technika	Maldos tekstas	Leidėjai	Apytikris skaičius
1	šv. Adalbertas iš Prahos						
	<i>S. Adelberto</i>	I ser., Nr. N4a	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
2	šv. Adelė (benediktinė?)						
	<i>S. Adelijos</i>	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
3	šv. Afra Augsburgietė						
	<i>S. Afros</i>	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
4	šv. Agnietė						
	<i>S. Agnieszkos</i>	I ser., Nr. B1 (d. f.), B2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?	2
	<i>S. Agnieszkos</i>	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	<i>S-tos Agnieszkos</i>	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1
	<i>S. Agnieszkos</i>	IV ser., Nr. 312 (szilkúse), 313 (tas pats, tikt mezměleci paauksinít)	+	spalvota?			2
5	šv. Agnietė iš Prahos						
	<i>S. Agnieszkos Zokaminkės</i>	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1
6	šv. Agota						
	<i>S. Agotos</i>	I ser., Nr. B1 (d. f.), B2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?	2
	<i>S. Agotos</i>	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1

	S. Aloyso (kopytytėlėje pastatomas, szilkų rubūse)	IV ser., Nr. 10[53]79		spalvota?			1
	S. Aloyso (mažesnėse kopl. past., szilkų rubūse)	IV ser., Nr. 1075		spalvota?			1
	S. Aloyso (ant meginėlių)	V ser., Nr. 10196, 10197 (ant paauksintų meginėlių)		mulevoti		Prancūzijos	4 (?)
	S. Aloyso	V ser., Nr. 10807 (visafigūris atvaizdas), 10808 (tas pats, tik paauksinti karbuczi)		mulevoti		Prancūzijos	8 (?)
	S. Aloyso (ant baltos-klitjų popieros)	V ser., Nr. 10917		tuszavotas		Prancūzijos	1
	S. Aloyso (simbuliszkūse paveikslėse)	V ser., Nr. 1009 (meginėliūse kiaurai iszmuszi)		tuszavoti		Prancūzijos	keletas (?)
10	šv. Ambraziejus						
	S. Ambraziejaus	I ser., Nr. N4a	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
11	šv. Andriejus, apaštalas						
	S. Endriejaus	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Endriejaus	II ser., 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1
12	šv. Angelė Meriči						
	S. Ursulės ir drauge s-fos Angelės	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1*
13	šv. Antanas Paduvietis						
	S. Antano P.	I ser., Nr. A1 (d. f.), A2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?	2
	S. Antano Padvo.	I ser., Nr. ABm.	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Antano Pad.	I ser., Nr. 18. VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Antano	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Antano Padvo.	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1

S. Antano Pado.	I ser., Nr. ABm.		+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
S. Antano Pado.	I ser., Nr. 18.VII		+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
S. Antano	I ser., Nr. S. 2+3a(2)		+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
S. Antano Pado.	I ser., Nr. 1+6a(2)		+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
Szv. Antano Pado.	II ser., Nr. 7077a			spalvota	yra ir nėra		1
S. Antano Pado.	III ser., Nr. 10583 (ant storos-slidžios popieros (karton)), 10584 (tas pats, tik fotografiskai išdroszt[as] ir paauksinti krasztai)			spalvota	yra	Prancūzijos	2
S. Antano (pastatomas fotografiskioje „sistemoje“, paauksyti krasztai)	III ser., Nr. 10741		+	spalvota	yra	Prancūzijos?	1
S. Antano	IV ser., Nr. 312 (szilkūse), 313 (tas pats, tikt meginėlei paauksinti)			spalvota?			2
S. Antano Pado. (szilkų rūbūse)	IV ser., Nr. 10592, 10593 (tas pats szilkūse, tikt paauksinti meginėlei)			spalvota?			2
S. Antano (pastatomas, szilkūse)	IV ser., Nr. 10903, 10904 (tas pats paauksintiūse meginėliūse)			spalvota?			2
S. Antano (mezgintiūti krasztėli)	V ser., Nr. 10585, 10586 (mezginiūti krasztėli paauksinti), 10589 (ant meginėliū užkliūt), 10590 (ant meginėliū tikt paauksinti)			mulevoti		Prancūzijos	12 (?)
S. Antano (simbuliskūse paveikslūse)	V ser., Nr. 1009 (mezinėliūse kiaurai iszmuszt)			tuszavoti		Prancūzijos	keletas (?)
14	šv. Antanas, abatas (?)						
	S. Antano Eveniskio		+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
15	šv. Apolinaras						
	S. Apolinaro		+	spalvota	yra	Bavarijos?	1

16	šv. Apolonija	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
17	šv. Augustinas	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	<i>Szv. Augustino</i>	IV ser., Nr. 312 (szilkiuse), 313 (tas pats, tikt mezgimelei paauksinti)	+	spalvota?			2
	šv. Baltramiejus	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?	1
19	šv. Barbora	I ser., Nr. A1 (d. f.), A2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?	2
	<i>S. Barbaros</i>	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	<i>S. Barbaros</i>	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	<i>S. Barbaros</i>	IV ser., Nr. 312 (szilkiuse), 313 (tas pats, tikt mezgimelei paauksinti)	+	spalvota?			2
	šv. Benediktas	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
21	šv. Benediktas Juozapas Labre	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	<i>S. Benedikto J. Labro</i>	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
22	šv. Benonas	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
23	šv. Bernardas	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
24	<i>Panelės ss. Lordo su Bernardeta (ant aliejaus ir paauksinti)</i>	II ser., Nr. 1205CP		oleografija?	lenkų k.		1

25	šv. Berta	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
26	šv. Blažiejus	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
27	šv. Bonifacas	I ser., Nr. B1 (d. f.), B2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?	2
28	šv. Brunas (Brunonas)	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
29	šv. Cecilija	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Cecilijos	IV ser., Nr. 312 (szilkūse), 313 (tas pats, tik <i>mezgimelei paauksintas</i>)	+	spalvota?			2
30	šv. Dominykas	IV ser., Nr. 19893, 19894 (tas pats paauksintas)					2
	S. Domininko (ant mezinėlių)	V ser., Nr. 10206, 10207 (tas pats paauksintas)		<i>mulevoti</i>		Prancūzijos	2
31	šv. Donatas	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
32	šv. Elena	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
33	šv. Elzbieta Vengrė	I ser., Nr. A1 (d. f.), A2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?	2
	S. Elzbietos	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
34	šv. Elzbieta	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1

35	šv. Feliksas iš Kantaličės								
	<i>S. Felikso Kant.</i>	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
36	šv. Ferdinandas								
	<i>S. Ferdinando</i>	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
37	šv. Fidelijus								
	<i>S. Fidelo</i>	I ser., Nr. B1 (d. f.), B2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?			2
38	šv. Florijonas								
	<i>S. Florijono</i>	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
39	šv. Frydrikas								
	<i>S. Frideriko</i>	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
40	šv. Genovaitė								
	<i>S. Genevaitės</i>	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
41	šv. Gertrūda								
	<i>S. Gertrudos</i>	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
42	šv. Henrikas II								
	<i>S. Kunigundos ir drauge s-to Enriko</i>	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?			1*
43	šv. Hildegarda / šv. Liutgarda								
	<i>S. Ildegardos arba Ludgardos</i>	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?			1*
44	šv. Hubertas (?)								
	<i>S. Ulberto</i>	I ser., Nr. 18. VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
45	šv. Ignacas Lojola								
	<i>S. Ignaco B.</i>	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
46	šv. Ignacas (Ignotas) Antiochietis								
	<i>S. Ignaco Vysk.</i>	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?			1

47	šv. Izidorius	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
48	<i>Szv. Izidoriaus</i>						
	šv. Jadvyga	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	<i>S. Jadvygos</i>						
49	šv. Joana	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	<i>S. Joanos V.</i>						
50	šv. Jokūbas vyresnysis, apaštalas	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?	1
	<i>S. Jokūbo Did.</i>						
51	šv. Jokūbas jaunesnysis, apaštalas	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?	1
	<i>S. Jokūbo Maž.</i>						
52	šv. Jonas evangelistas	I ser., Nr. B1 (d. f.), B2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?	2
	<i>S. Jono Evang.</i>						
	<i>S. Jono Evang.</i>	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?	1
	<i>V. Jezus ir s. Jonas Evangelistas ant paskutinės vakarienės</i>	III ser., Nr. 1556		spalvota	yra	Prancūzijos	1
	<i>V. Jezus ir S. Jonas Apaštalas ant paskutinės vakarienės</i>	III ser., Nr. 10583 (ant storos-slidžios popieros (karton)), 10584 (tas pats, tik fotografiskai išdroszt[as] ir paauksinti krasztai)		spalvota	yra	Prancūzijos	2
	<i>S. Jonas Apaštalas ant paskutinės vakarienės prisiglaudęs prie V. Jezaus (szilkų rūbuse)</i>	IV ser., Nr. 10592, 10593 (tas pats szilkūse, tikt paauksinti mezginelei)		spalvota?			2
	<i>V. Jezaus ant paskutinės vakarienės su s. Jonu Apaštalu (mezginiūti krasztelei)</i>	V ser., Nr. 10585, 10586 (mezginiūti krasztelei paauksinti), 10589 (ant mezginiūti užkljūt), 10590 (ant mezginiūti tikt paauksinti)		mulevoti		Prancūzijos	4 ir daugiau (?)

53	šv. Jonas Krikštytojas						
	Viespaties J. Krikštas upeje Jordano, ant aliejaus ir paauksėti	II ser., Nr. 1393		oleografija?	yra ir nėra		1
	Krikštas V. Jėzaus Jordano up.	IV ser., Nr. 825 (szilkluose), 826 (tas pats, fikt mezginei paauksinti)		spalvota?			2
54	šv. Jonas Krikštytojas de Rossi						
	S. Jono Ros.	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
55	šv. Jonas Nepomukas						
	S. Jono Nepom.	I ser., Nr. N4a	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Jono Nepom.	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1
56	šv. Juozapas						
	Szv. Jūzapo	I ser., Nr. A1 (d. f.), A2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?	2
	S. Jūzapo	I ser., Nr. ABm.		spalvota	yra	Bavarijos?	1
	Szv. Jūzapo	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	Szencziausia familia	I ser., Nr. 340		spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S-tas Jūzapas su Suneliu, Sargas Viespaties Bažnyczios	I ser., Nr. 405		spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Jūzapo	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra		1
	S. Jūzapo rožių ir lelijų vamikūse	II ser., Nr. 1277 (d. f.), 1278 (m. f.)		spalvota	yra ir nėra	Bavarijos?	2
	S. Jūzapo (ir s. Onos ant aliejaus ir paauksėti)	II ser., Nr. 1277a, 1278a (m. f.)		oleografijos?	yra ir nėra		2
	S. Jūzapo (ir s. Onos ant aliejaus paauksėti)	II ser., Nr. 1390 (m. f.)		oleografija?	yra ir nėra		1

S. Jūzapo	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1
S. Jūzapo	III ser., Nr. 42		spalvota	yra	Prancūzijos	1
S. Jūzapo 8-se simbolizavimė išreikškim.	III ser., Nr. 58		spalvota	yra	Prancūzijos	8
Szencziusia familia Betlejos staitnelė	III ser., Nr. 1561, 1563 (m. f.)		spalvota	yra	Prancūzijos	2
Szencziusia familia	III ser., Nr. 3767		spalvota	yra	Prancūzijos	1
S. Jūzapo (pastatomas fotografiskoje „sistemoje“, paauksyti krasztai)	III ser., Nr. 10741		spalvota	yra	Prancūzijos?	1
S. Jūzapo (ir S. Onos, atidaromi, su kvietimais, fotografiskai išdroszti, krasztai paauksyti)	III ser., Nr. 10912		spalvota	yra	Prancūzijos?	1
S. Jūzapo (pastatomas kaip koplytėlėse)	III ser., Nr. 10757		spalvota	yra	Prancūzijos?	1
Szv. Jūzapo (pastatomas koplytėlėse)	III ser., Nr. 10758		spalvota	yra	Prancūzijos?	1
S. Jūzapo	IV ser., Nr. 467 (szilkiuse), 468 (tas pats, tikt mezgimelei auksinti)		spalvota?			2
S. Jūzapo su lelija rankoje (be Sunelio) (szilkų rūbuse)	IV ser., Nr. 10198, 10199 (tas pats paauksintuse mezgintuse)					2
S. Jūzapo (ir s. Onos czitelose stovinciose figurose)	IV ser., Nr. 10877, 10878 (tas pats paauksintuse mezgintuse)					2
S. Jūzapo su Suneliu (koplytėleje pastatomas), szilkų rūbuse)	IV ser., Nr. 10259		spalvota?			1
Szv. Jūzapo (mažesnie kopl. past., szilkų rūbuse)	IV ser., Nr. 10759		spalvota?			1
S. Jūzapo (su ismusztiais krasztalais)	V ser., M. 40		mulevotas		Prancūzijos	1

56	Trijų Karalių ir šv. familija Betlėjos stainelėje	V ser., M. 76		<i>mulevoti</i>		Prancūzijos	3
	S. Jūzapo (su papūšzimu rožių vainiko gotisz[kos] sist[emos] mezg[imėliuose])	V ser., Nr. 457, 465 (d. f.), 466 (tas pats ant paauks. mez.)		<i>mulevoti</i>		Prancūzijos	3
	S. Jūzapo (ir s. Onos ant mez.)	V ser., Nr. 753		<i>mulevoti</i>		Prancūzijos	4 (?)
	Šv. Jūzapo (ant mezgimėliu)	V ser., Nr. 10196, 10197 (ant paauks. mez.)		<i>mulevoti</i>		Prancūzijos	2 (?)
	S. Jūzapo (labai skylėtūse mezgimėliuose)	V ser., Nr. 10875	+	<i>mulevotas</i>		Prancūzijos	1
	S. Jūzapas prie paslėptinių ss. Sakramento yra patronu (mezgimūtais kraszteleis, vidutinio dydžio)	V ser., Nr. 572		<i>tuszavotas</i>		Prancūzijos	1 (?)
	V. Jezus padeda šventam S. Jūzapai prie darbo (mezgimūtais kraszteleis)	V ser., Nr. 668		<i>tuszavotas</i>		Prancūzijos	1 (?)
	Švencziausia familija Betlėjos stainelėj (mezgimūtais kraszteleis)	V ser., Nr. 673		<i>tuszavotas</i>		Prancūzijos	1
	Sss. familija Betl. (mezgimūtais kraszteleis)	V ser., Nr. 2120		<i>tuszavotas</i>		Prancūzijos	1
	Sss. familija Betl. Stainelėje (mezgimūtais kraszteleis)	V ser., Nr. 1877		<i>tuszavotas</i>		Prancūzijos	1
	S. Jūzapo dėvėjoci su Suneliu (mezgimūtais kraszteleis)	V ser., Nr. 1877		<i>tuszavoti</i>	lenkų k.	Prancūzijos	2 (?)
	S. Jūzapo (simbuliszūtūse pavoetkslūse)	V ser., Nr. 1009 (mezgimėliuose kiauurai iszmuszti)		<i>tuszavoti</i>	lenkų k.	Prancūzijos	keletas (?)
57	šv. Jurgis						
	S. Jurgio	I ser., Nr. N4a	+	<i>spalvota</i>	yra	Bavarijos?	1
	S. Jurgio	II ser., Nr. 7077a	+	<i>spalvota</i>	yra ir nėra	Bavarijos?	1

58	šv. Karolis Boromejus							2*
	S. Karolaus B. ir Szv. Alojso Gonz. (vaizduojami kartu?)	I ser., Nr. A1 (d. f.), A2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?		
	S. Karolaus Bar.	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1	
	S. Karoliaus Barom.	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1	
	S. Karoliaus Bar.	IV ser., Nr. 312 (szilkūse), 313 (tas pats, tikt <i>mezginei paauksinti</i>)	+	spalvota?			2	
59	šv. Kasijonas							
	S. Kassijono	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1	
60–62	šv. Kilijonas, Kolonatas ir Totnatas							
	S. Kiliono, Kolonato ir Totnato <i>dukte</i>	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1*	
63	šv. Klara							
	S. Klaros	I ser., Nr. A1 (d. f.), A2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?	2	
	S. Klaros	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1	
64	šv. Klara iš Montefalco							
	Szv. Klaros <i>nū kryžiaus</i>	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1	
65	šv. Klemensas							
	S. Klemenso Popiež.	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1	
66	šv. Kornelijus							
	S. Kornelijaus	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1	
	Szv. Kornelijaus	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1	
67	šv. Kotryna Sienietė							
	S. Kotrynos	I ser., Nr. B1 (d. f.), B2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?	2	
	S-tos Kotrynos Sen.	I ser., Nr. N4a	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1	

	S. Kotrynos Zokaninkės	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1
	S. Kotrynos	IV ser., Nr. 312 (szilkiuse), 313 (tas pats, fikt. mezigmelei paauksinti)	+	spalvota?			2
	S. Kotrynos Sien. (ant mezginių)	V ser., Nr. 10206, 10207 (tas pats paauksintas)	+	mulevoti		Prancūzijos	2
	S. Kotryna Senenska (mezginiųtais kraszteleis)	V ser., Nr. 675		tuszavotas		Prancūzijos	1
68	šv. Kotryna Aleksandrietė						
	S. Kotrynos Mucz.	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Kotrynos Muczelninkės	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1
69	šv. Krescencija						
	S. Krescencijos	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
70	šv. Kristina						
	S. Kristinos	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
71	šv. Kristoforas						
	S. Kristoporo	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
72	šv. Kunigunda ir šv. Henrikas II						
	S. Kunigundos ir drauge s-to Enriko	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1*
73	šv. Kvirinas						
	S. Koirino	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
74	šv. Laurynas						
	S. Laurencijaus Mucz[elninko]	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
75	šv. Laurynas Brindizietis						
	S. Laurencijaus Brind.	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1

76	šv. Leonardas											
	<i>Szv. Leonardo</i>	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?				1		
77	šv. Leopoldas											
	<i>S. Leopoldo</i>	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?				1		
78	šv. Lioba , benediktinė (?)											
	<i>S. Libos</i>	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?				1		
79	šv. Liudvikas											
	<i>S. Ludviko</i>	I ser., Nr. A1 (d. f.), A2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?				2		
80	šv. Liutgarda											
	<i>S. Ildegardos arba Ludgardos</i>	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?				1*		
81	šv. Lukas , evangelistas											
	<i>S. Lukosiaus Ev.</i>	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?				1		
82	šv. Marija Magdaliė											
	<i>Magdelanos</i>	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?				1		
	<i>Nukryžėvotas ir S. Magdelana po Kryžiumi</i>	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?				1		
83	šv. Margarita											
	<i>S. Magrietos Muczelinkės</i>	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?				1		
	<i>S. Magrietos</i>	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra					1		
84	šv. Margarita Marija Alakok											
	<i>V. Jezus apšireiškęs S-tai Magrietai Alek.</i>	I ser., Nr. C-F		spalvota	yra	Bavarijos?				1		
	<i>Apsireiškęs V. Jezus S-tai Magrietai Alek.</i>	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?				1		
	<i>Palaimintos Magrietos Alek.</i>	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?				1		

	Apsireiškęs V. Jėzus s. Magrietai Alek. (mezgintais kraszteleis)	V ser., Nr. 2792		tuszavotas	lenkų k.	Prancūzijos	1
	Apsireiškęs V. Jėzus s. Magrietai Alek. (mezgintais kraszteleis)	V ser., Nr. 2793 (isz tų paczių kaip Nr. 2792)		tuszavoti, pajarbūti	maisyti tekstai	Prancūzijos	daugiau nei 1
85	šv. Matas , evangelistas						
	S. Mateusz Ew.	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Mateusz	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1
86	šv. Matilda						
	S. Matildos	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
87–88	šv. Metodijus ir Kirilas						
	S. s. Metodijaus ir Ciryļaus	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1*
89	šv. Mikalojus						
	S. Mikalojaus	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
90	šv. Mykolas						
	S. Mikolo Ark.	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	Szv. Mikolo Arkan.	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1
91	šv. Monika						
	S. Monikos	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
92	šv. Morkus , evangelistas						
	S. Morkaus Ew.	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?	1
93	šv. Motiejus , apaštalas						
	S. Motiejaus	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Motiejaus	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1

šv. Notburga						
94	Szv. Notburgos	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos? 1
šv. Odilija						
95	S. Odilijos	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos? 1
Šv. Onos						
96	Szv. Onos	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos? 1
	S. Onos rožių ir lelijų vainikėse	II ser., Nr. 1277 (d. f.), 1278 (m. f.)		spalvota	yra ir nėra	2
	S. Jūzapo (ir s. Onos ant altiejaus ir paauksūti)	II ser., Nr. 1277a, 1278a (m. f.)		oleografijos?	yra ir nėra	2
	S. Jūzapo (ir s. Onos ant altiejaus paauksūti)	II ser., Nr. 1390 (m. f.)		oleografija?	yra ir nėra	1
	S. Onos	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra	1
	S. Jūzapo (ir S. Onos, atidaromi, su kvietkomis, fotografiskai išdroszti, krasztai paauksyti)	III ser., Nr. 10912		spalvota	yra	Prancūzijos? 1
	S. Onos	IV ser., Nr. 467 (szilkūse), 468 (tas pats, tik mezginei auksinti)		spalvota?		2
	S. Jūzapo (ir s. Onos czietose stovincziose figurese)	IV ser., Nr. 10877, 10878 (tas pats paauksintise mezginiūse)		mulevoti		Prancūzijos 2
	S. Onos (su papūszimu rožių vainiko gotisz[kos] sist[emos] mezginiūse)	V ser., Nr. 457, 465 (d. f.), 466 (ant paauks. mezginiū)		mulevoti		Prancūzijos daugiau nei 3
	S. Jūzapo (ir s. Onos ant mez.)	V ser., Nr. 753		mulevoti		Prancūzijos 4(?)
	S. Onos (labai skylėtūse mezginiūse)	V ser., Nr. 10875		mulevotas		Prancūzijos 1
	S. Ona atadūda Panelę ss. Bažnyčioje Jeruzolimo ant tarnavimo Dievui (mezginiūtais kraszteleis)	V ser., Nr. 668		tuszavotas		Prancūzijos 1(?)

97	šv. Pankratijus (Pankratas)	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
98	šv. Paulinas Nolietis						
99	S. Paulino	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	šv. Paulius, apaštalas						
	S. Povilo	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?	1
100	šv. Petras, apaštalas						
	Szv. Petro	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Petro ir kitų Patronų atdaromi (su žibuciais?)	VII ser., Nr. 1516, 1525 (tas pats mažesniame žibėjime)	+				2 (?)
101	šv. Petras Kanizijus						
	S. Petro Kaniso	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
102	šv. Petronėlė						
	S. Petronelės	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1
103	šv. Pilypas, apaštalas						
	S. Pilypo	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?	1
104	šv. Pranciškus Asyžietis						
	S. Pranciszkaus Sarla[imiskojo?]	I ser., Nr. A1 (d. f.), A2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?	2
	S. Pranciszkaus Ass.	I ser., Nr. ABm.		spalvota	yra	Bavarijos?	1
	Vieszp. Jezus apstireiskęs šventam Pranciszkui mūsų Kryžiaus apkabina	I ser., Nr. C-F.		spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Pranciszkaus	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Pranciszkaus. s. Sarap[imiskojo?]	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota	yra ir nėra		1
	S. Pranciszkaus Asiž.	IV ser., Nr. 312 (szilkuse), 313 (tas pats, tikt mezigmelei paauksimt)	+	spalvota?			2

	V ser., Nr. T. et F. 31	tuszavotas	Prancūzijos, L. Turgis et Fils	1
105	V. Jezus nu Kryziaus nuleidęs rankas apkabina s. Pranciszky (mezgintūtais kraszteleis)			
	šv. Pranciskus Ksaveras			
	S. Pranciszkaus Ksav.	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota yra
	S. Pranciszkaus Ksavero (ant mezinėlių)	V ser., Nr. 10206, 10207 (tas pats paauksintas)		Prancūzijos
106	šv. Pranciskus Salezas			
	S. Pranciszkaus Sal.	I ser., Nr. A1 (d. f.), A2 (m. f.)	+	spalvota ir lenkų k. Bavarijos?
	S. Pranciszkaus Sal.	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota yra Bavarijos?
	S. Pranciszkaus Sal.	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota yra ir nėra
107	pal. Pranciška iš Ambuazo (?)			
	S. Pranciszkęs Zokaninkės Karm.	II ser., Nr. 7077a	+	spalvota yra ir nėra
108	šv. Pranciška Romietė			
	S. Pranciszkos Rym.	I ser., Nr. N4a	+	spalvota yra Bavarijos?
109	šv. Remigijus			
	S. Remigijaus	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota yra Bavarijos?
110	šv. Rokas			
	S. Rokaus	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota yra Bavarijos?
111	šv. Rožė Limietė			
	S. Rožės Lim.	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota yra Bavarijos?
	S. Rožės Lim.	IV ser., Nr. 312 (szilkūse), 313 (tas pats, fikt mezgimelei paauksinti)	+	spalvota? 2
112	šv. Rudolfas			
	S. Rudolfjo	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota yra Bavarijos?

113	šv. Rupertas						
	S. Ruperto	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Ruperto	I ser., Nr. N4a	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
114	šv. Sebastijonas						
	S. Sebastijono	I ser., Nr. 1+6a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
115	šv. Simonas, apaštalas						
	S. Simono	I ser., Nr. N4		spalvota	yra	Bavarijos?	1
116	šv. Simonas Stokas						
	S. Simono Stoko	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	Suteikimas Karmelitonų szkapl. (mezginiūtais kraszteleis)	V ser., Nr. 2792		tuszavotas	lenkų k.	Prancūzijos	1
	Suteikimas Karmelitonų szkapl. (mezginiūtais kraszteleis)	V ser., Nr. 2793 (isz tų paczių kaip Nr. 2792)		tuszavoti, pafarbūti	maisyti tekstai	Prancūzijos	1 (?)
117	šv. Skolastika						
	S. Skolastikos	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
118	šv. Stanislovas Kostka						
	S. Stanislovo Kost.	I ser., Nr. A1 (d. f.), A2 (m. f.)	+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?	2
	S. Stanislovo Kost.	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
	S. Stanislovo Kostkos	III ser., Nr. 10583 (ant storos-slidžios popieros (karton)), 10584 (tas pats, tik fotografiskai iszdroszt[as] ir paauksinti krasztai)		spalvota	yra	Prancūzijos	2
	S. Stanislovo Kostkos (pastatomas-attaroms, su lelijja akmeninėmis žvynomis isszod.)	III ser., Nr. 10596		spalvota	yra	Prancūzijos?	1
	S. Stanislovo Kost.	IV ser., Nr. 10592, 10593 (tas pats szilktise, tikt paauksinti mezgmelet)		spalvota?			2
S. Stanislovo Kostko (pastatomas, szilktise)	IV ser., Nr. 10903, 10904 (tas pats paauksinitise mezgmeletise)		spalvota?			2	

	S. Stanislovo Kostko (mezginiūti krasztelei)	V ser., Nr. 10585, 10586 (mezginiūti krasztelei paauksinti), 10589 (ant mezginiūtių užkljūt), 10590 (ant mezginiūtių tikt paauksinti)						12 (?)
	S. Stanislovo Kostko su cimbo- riszkomis dūrėlėmis pridengti su mezginiūtais pakraszteleis (dėl patinczevonių)	V ser., Nr. 10594, 10595 (tik su paauks.)					Prancūzijos	2
119	šv. Stanislovas , vyskupas							
	S. Stanislovo (pastatomas fotografiszkoje „sistemoje“, paauksyti krasztai)	III ser., Nr. 10741				yra	Prancūzijos?	1
120	šv. Steponas (Vengras?)							
	S. Stepono	I ser., Nr. A1 (d. f.), A2 (m. f.)	+			ir lenkų k.	Bavarijos?	2
121	šv. Steponas							
	S. Stepono p. M. [pirmo mučėninko?]	I ser., Nr. N4a	+			yra	Bavarijos?	1
122	šv. Šturmijus							
	S. Sturno	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+			yra	Bavarijos?	1
123	šv. Tadas , apaštalas							
	S. Tadeuszo	I ser., Nr. N4				yra	Bavarijos?	1
124	šv. Teodoras							
	S. Teodoro	I ser., Nr. 18.VII	+			yra	Bavarijos?	1
125	šv. Teresė							
	S. Teresos	I ser., Nr. 1+6(2)	+			yra	Bavarijos?	1
	S. Teresos	II ser., Nr. 7077a	+			yra ir nėra		1
	S. Teresos	IV ser., Nr. 312 (szilkise), 313 (tas pats, tikt mezgimelei paauksinti)	+			spalvota?		2

126	šv. Tomas , apaštalias									
	<i>S. Tamoszius</i>	I ser., Nr. N4			spalvota	yra	Bavarijos?			1
127	šv. Tomas Kempietis									
	<i>S. Tamoszius Kempiszkie (a Kempio)</i>	I ser., Nr. S. 2+3a(2)		+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
128	šv. Ulrichas									
	<i>S. Ulricho</i>	I ser., Nr. S. 2+3a(2)		+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
129	šv. Ursulė									
	<i>S. Ursulės</i>	I ser., Nr. B1 (d. f.), B2 (m. f.)		+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?			2
	<i>S. Ursulės ir drauge s-tos Angelės</i>	I ser., Nr. S. 2+3(2)		+	spalvota	yra	Bavarijos?			1*
130	šv. Vaclovas									
	<i>S. Venceslovo</i>	I ser., Nr. 1+6a(2)		+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
131	šv. Valburga									
	<i>S. Valburgos</i>	I ser., Nr. S. 2+3(2)		+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
132	Verneris iš Obervėzeliu , kankinys									
	<i>S. Vernerio vaikelio</i>	I ser., Nr. N4a		+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
133	šv. Veronika									
	<i>S. Veronikos (ant mezginių)</i>	V ser., Nr. 10206, 10207 (tas pats paauksintas)			<i>mulevoti</i>		Prancūzijos			2
134	šv. Vilhelmas									
	<i>S. Vilgelmo</i>	I ser., Nr. N4a		+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
135	šv. Vilibaldas									
	<i>S. Vilbaldo</i>	I ser., Nr. S. 2+3a(2)		+	spalvota	yra	Bavarijos?			1
136	šv. Vincentas Paulietis									
	<i>S. Vincento Paul.</i>	I ser., Nr. B1 (d. f.), B2 (m. f.)		+	spalvota	ir lenkų k.	Bavarijos?			2

137	šv. Vitas	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
138	šv. Volfgangas						
	<i>S. Volfgango</i>	I ser., Nr. S. 2+3a(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
139	šv. Volfšindija						
	<i>S-tos Valfšindijos</i>	I ser., Nr. N4a	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
140	šv. Zita						
	<i>S. Žitos</i>	I ser., Nr. S. 2+3(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
141	šv. Zofija						
	<i>S. Zopijos</i>	I ser., Nr. 18.VII	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
142	šv. Zuzana						
	<i>Szv. Zuzanos Rym.</i>	I ser., Nr. 1+6(2)	+	spalvota	yra	Bavarijos?	1
Neišaiškintų šventųjų patronų paveikslėliai (ryszelyje)							
	<i>Patronų ir Patronų tikrai su lenkiszkomis maldžiukėmis</i>	I ser., Nr. S.M.	+	spalvota	lenkų k.	Bavarijos?	34
	<i>Patronų, V. Jėzaus ir Panelės szv. (ant aliejaus)</i>	I ser., Nr. 7000	+	oleografijos?	yra	Bavarijos?	15 (su Jėzaus ir Marijos pav.)
	<i>Maisyti: Patronai, simboliszki, V. Jėzaus ir Panelės ss. (ant aliejaus)</i>	I ser., Nr. 22C.M.	+	oleografijos?	yra	Bavarijos?	15 (su kitų siužetų pav.)
	<i>P+P. Ant aliejaus paauksėti be maldžiukų</i>	II ser., Nr. 1146	+	oleografijos?	nėra		8
	<i>P+P. Su išpūszimu rožių ir kitų žiedų atiszkiuse farbuse</i>	II ser., Nr. 7045	+	spalvota	yra		10

P+P. Panelės ss. m. f. be maldžiukčių	II ser., Nr. 7061 (m. f.?)	+	spalvota	nėra		14 su Marijos pav.
Patronų ir Patronkų	II ser., Nr. 7070	+	spalvota	yra ir nėra		8
Patronų ir Patronkų	II ser., Nr. 7077	+	spalvota	yra ir nėra		14
Patronai ir Patronkos (atidaromi)	III ser., Nr. 10913	+	spalvota	yra	Prancūzijos?	24
P+P.	IV ser., Nr. 312 (szilkūse), 313 (tie patys, fikt meziginelei paauksinti)	+	spalvota?			10 (kiti šventieji įvardyti)
P+P. (szilkūse)	IV ser., Nr. 450 (m. f.)	+	spalvota?			16
P+P. (gotiszkoje formoje ismusziti mezglinėliai)	IV ser., Nr. 456	+				8
P+P. (szilkūse ant fotogr. sistemos)	IV ser., Nr. 720	+	spalvota?			20
Patronai	IV ser., Nr. 10209, 10210 (tie patys paauksintiuse meziginėliuse)	+				8
P+P. (ant meziginėliu)	V ser., Nr. 445, 446 (tie patys paauks. meziginėlis), 447 (tie patys d. f.), 448 (tie patys paauksintais mez., d. f.(?))	+	mulevoti		Prancūzijos	64
P+P. (meziginėlei gotiszkoje sistemoje)	V ser., Nr. 451	+	mulevoti		Prancūzijos	8
P+P. (ant stiklinės popieros konvertiuse)	V ser., Nr. 1543	+	mulevoti		Prancūzijos	8
P+P. (ant stiklinės popieros ir paauksinti konvertiaf)	V ser., Nr. 1552	+	raudoname, žaľame ir mėľname barve, mulevoti		Prancūzijos	16

	<i>P+P. (ir kitokie ant szilkų-karton-popteros dėl pavinczeonių)</i>	V ser., Nr. 10910	+	<i>mulevoti</i>		Prancūzijos	mažiau nei 24
	<i>P+P. (ant mezginių su skaisčių žiedų kvietha pridengiami dėl pac[incezeonių])</i>	V ser., Nr. 10918, Nr. 10819 (tik paauks. mezg.)	+	<i>mulevoti</i>		Prancūzijos	48
	<i>Patronų su simbolizkais prilyginimais (mezginiūtais kraszteleis)</i>	V ser., Nr. 603	+	<i>tuszavoti (?)</i>		Prancūzijos	8
	<i>Patronų su simbolizkais prilyginimais (mezginiūtais kraszteleis)</i>	V ser., Nr. 604	+	<i>tuszavoti (?)</i>		Prancūzijos	8
	<i>P+P. su simbolizkais prilyginimais (mezginiūtais kraszteleis)</i>	V ser., Nr. 604a	+	<i>tuszavoti (?), pafarb[uoti]</i>		Prancūzijos	13
	<i>Patronų ir Patronų (mezginė- liūse kiaurai ismuszti)</i>	V ser., Nr. 2003	+	<i>tuszavoti</i>		Prancūzijos	12
	<i>P+P. Szventieji ir kitoki (mezginiūtais kraszteleis)</i>	V ser., Nr. 2004b	+	<i>tuszavoti</i>	<i>su lietu- viszkomis maldė- mis ir be</i>	Bavarijos	mažiau nei 20
	<i>P+P. Jėzaus ir Panelės ss. (be krasztelių ir su karbuoziais)</i>	VI ser., Nr. 1504b, 1505b (bezeik tokjiau, tik su gelsvais apraodais papūszt)	+	<i>tuszavoti</i>	<i>yra ir ne</i>		154 su Marijos ir Jėzaus pav.
	<i>Viespaties Jėzaus ir Panelės SS. jaunų metų ir suaugusių, ir keletas patr[onų] (be krasztelių ir su karbuoziais)</i>	VI ser., Nr. 1508b	+	<i>tuszavoti</i>	<i>yra ir ne</i>		keletas
	<i>P+P. Vieszp. Jėzaus ir Panelės SS.</i>	VI ser., 1510b (su gelsvais apraodais papūszt)	+	<i>tuszavoti</i>	<i>yra ir ne</i>		24 su Ma- rijos ir Jėzaus pav.

	P+P. (visokių farbų apavadais papūszti)	VI ser., Nr. 2011b	+	tuszavoiti	<i>yra ir ne</i>	42
	P+P. Stovinciozose figurose (su farb[uoitais] apavadais papūszti)	VI ser., Nr. 2012b	+	tuszavoiti	<i>yra ir ne</i>	40
	P+P. Su farbų apavadais	VI ser., Nr. 2015b	+	tuszavoiti	<i>yra ir ne</i>	34
	Patronų, Vaikelio J. ir Panelės SS.	VI ser., Nr. 1504c (su karbučiais), 1505c (tas pats su apvadais)	+	tuszavoiti	<i>yra ir ne</i>	154 su Marijos ir Jėzaus pav.
	P+P. Vieszpaties Jėzaus ir Panelės SS. su gelsvais apvadais	VI ser., Nr. 1510c	+	tuszavoiti	<i>yra ir ne</i>	24 su Marijos ir Jėzaus pav.
	Patronų ir Patronkų su farb[uoitais] apvadais	VI ser., Nr. 2012c	+	tuszavoiti	<i>yra ir ne</i>	40
	Vaikelio J., Panelės SS. ir nekurių patronų su farbų apvadais	VI ser., Nr. 2013c	+	tuszavoiti	<i>yra ir ne</i>	38 su Marijos ir Jėzaus pav.
	P+P. Panelės SS. ir kitoki (su žibuciais?)	VII ser., Nr. Fr. Sm. 787, 788 (tie pats, tik pridengti su rožėmis ir kvietkomis)	+		Fr. Sm. ?	16 su kitokiais pav.
	Panelės SS., Vieszpaties J. ir Patronų su mezginiūtais kraszteis ir szirdžių pridengimais (dubelti), (su žibuciais?)	VII ser., Nr. 972	+			8 su Marijos ir Jėzaus pav.
	Patronai ir Patronkos atadaromi doi pusi (geltonu pažibu)	VII ser., Nr. 1172, 1183 (tas pats, tikt su sidabro pažibais)	+			20
	Patronai ir Patronkos (su žibuciais?)	VII ser., Nr. 1185	+	<i>pažibai dar žalei raudonai pafarbūiti</i>		8

	Simbuliszki ir Patronų su szirdžių V. Jeaus ir Marijos pridengimais (su žibucziiais?)	VII ser., Nr. 1246	+					12
	Patronų ir simbuliszki V. Jeaus iszreiskimai (paillgoje formoje), (su žibucziiais?)	VII ser., Nr. 1316	+					8
	Visokių patronų (su žibucziiais?)	VII ser., Nr. 1467	+					16
	Patronai ir Panelės SS. su rožių vainikais papūszi	VII ser., Nr. 1469, 1470 (tie patys ir kitokie kiaurai iszmuozti)	+					16
	Patronų ir Patronų su balandeleis ir rožėmis papūszi (su žibucziiais?)	VII ser., Nr. 1491	+					8
	P+P ir kitoki ant balto dugno atidaromi] (su žibucziiais?)	VII ser., Nr. 1504	+					8
	S. Petro ir kitų Patronų atidaromi (su žibucziiais?)	VII ser., Nr. 1516, 1525 (tas pats mažesniame žibėjime)	+					12
	P+P. ir Vaikelio Jeaus atidaromi (su žibucziiais?)	VII ser., Nr. 1554	+					8
	P+P. ir simbuliszki labai žyba (su žibucziiais?)	VII ser., Nr. 1566	+					8
	Patronų ir Patronų	VII ser., Nr. 1567	+					6
	Patronai, patronkos ir t.t.	VII ser., Nr. 1575	+					6
	P+P. ir kitoki paauksintais mezingineis	VII ser., Nr. 1576	+					6
	P+P. Panelės SS. V. Jeaus ir nukųževotas	VII ser., Nr. 1583a	+					8
	P+P. Panelės SS. ir Aniolų Sargų	VII ser., Nr. 1581	+					6

Paaiškinimai

Juozapo Angrabaičio *Surašo abrozdelių* citatos lentelėje pateikiamos kursyvu, trumpintas žodis pratęsiamas laužtiniuose skliaustuose. Grafoje „Serija, numeris“ nurodomas numeris, kurį Angrabaitis išskyrė pirmojoje savo katalogo grafoje. Kartais III–V serijų aprašuose tas numeris yra sąlygiškas (galbūt ir netikslus). Taip yra dėl to, kad kai kur tose serijose (grafoje „Iszsireiszkimai“) išvardijama ir daugiau numerių, tačiau juos tapatinti su konkrečiu paveikslėliu kol kas per maža duomenų. Santrumpos „d. f.“ (didesnis formatas) ar „m. f.“ (mažesnis formatas) reiškia to paties atvaizdo dydį. Grafoje „Maldos tekstas“ prie kai kurių I serijos paveikslėlių rašoma „ir lenkų k.“, nes Angrabaitis nurodė taip: „tie gaunami ir su lenkiszkomis maldelėmis“, o prie III serijos paveikslėlių sąlygiškai rašoma „yra“, mat sudarytojo apibūdinta: „gaunami su liet. maldelėmis, be maldelių ir su prancuziszkais skaitimais“. Prie paveikslėlio skaičiaus esanti * reiškia, kad vaizduojami du šventieji ir paveikslėlis pakartotas prie abiejų vardų.

AUKUSTIS ROBERTAS NIEMIS IR LIETUVIŲ FOLKLORISTIKA: INDĖLIO Į DISCIPLINOS FORMAVIMĄSI RECEPCIJA

VILMA DAUGIRDAITĖ

Prisimenant, nuo ko buvo pradėta tiesti kelią vienai ar kitai mokslo disciplinai, kaip buvo juo eita, paprastai žvilgsnis krypta į asmenybes, pirmiausia jų mokslinę kūrybą ir su disciplinos istorijos pasakojimu susiliečiančius gyvenimo bei mokslinės veiklos faktus, kurie tampa gairėmis, leidžiančiomis į besiformuojančią mokslo tradiciją pažvelgti ne iš vienos perspektyvos. Lietuvių folkloristikos kelio pradžioje tarp ryškiausių veikėjų minimas suomių folkloristas profesorius Aukustis Robertas Niemis (1869–1931). Esama jau pakankamai apžvalginio pobūdžio tekstų, pristatančių Niemio atliktus lietuvių folkloro tyrimus ir nuopelnus Lietuvai, nušviečiančių selektyviai pasirinktus spausdintų ir rankraštinų jo tautosakos rinkinių istorijos momentus¹. Neabejotinai išsiskiria Stasio Skrodenio darbai, pirmiausia, jo parengtas ir paskelbtas Niemio lituanistinių – tik tautosakinių – raštų tomas², skirtas lietuvių folkloristikai reikšmingiems tekstams,

¹ Stasys Skrodenis, *Baltai ir jų šiaurės kaimynai: lietuvių–estų–suomių senieji kultūriniai-folkloriniai ryšiai*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 145–161; Stasys Skrodenis, *Augustas Robertas Niemis: Medžiaga bibliografijai*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis institutas, 1992; Stasys Skrodenis, „Aukusti Robertas Niemi ir Lietuva“, in: Aukusti Robert Niemi, *Lituanistiniai raštai: Lyginamieji dainų tyrinėjimai*, sudarė ir iš suomių kalbos vertė Stasys Skrodenis, Vilnius: Džiugas, 1996, p. 13–25; Stasys Skrodenis, *Profesorius Aukusti Robert Niemi ir Lietuva = Professori Aukusti Robert Niemi ja Liettua*, Vilnius: Margi raštai, 2018; Jurgita Ūsaiytė, „Aukusti Roberto Niemio dzūkų tautosakos rinkinys: pretekstas, kontekstas, tekstas“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2009, t. 37, p. 31–50; Leonardas Sauka, „Aukusti Robertas Niemis“, in: Leonardas Sauka, *Lietuvių tautosakos mokslas XX amžiuje: tyrėjai ir jų darbai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 75–91; Vilma Daugirdaitė, „Tautosakinės Augusto Roberto Niemio veiklos apmatai“, in: A. R. Niemio lietuvių tautosakos rinkinių paveldas: Elektroninė publikacija, parengė Vilma Daugirdaitė ir Jurgita Ūsaiytė, 2017, [interaktyvus], in: <http://archyvas.ilti.lt/niemi-dainos/>; Vilma Daugirdaitė, „Dar kartą apie Aukustį Robertą Niemį ir jo dzūkų tautosakos rinkinį: Tekstologinis žvilgsnis“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2018, t. 55, p. 82–106.

² Aukusti Robert Niemi, *Lituanistiniai raštai*, 1996.

taip pat Helsinkio archyvuose rastiems su lituanistine veikla susijusiems dokumentams. Antras didelis darbas – 150-ųjų gimimo metinių proga išėjusi monografija *Profesorius Aukusti Robert Niemi ir Lietuva = Professori Aukusti Robert Niemi ja Liettua* (2018), kurioje, susisteminius ankstesnius raštus, apžvelgta mokslinė, kultūrinė ir politinė suomių mokslininko veikla. Taigi visuminį jo lituanistinių darbų vaizdą tariamės jau kaip ir turį. Paskata dar vienu straipsniu sugrįžti prie šio svetimšalio buvo skaitant biografine faktografija grįstus tekstus liekantis įspūdis, kad kaip aksioma šiandien kartojamas dar ankstyvuju sovietmečiu suformuluotas teiginys, jog Niemis padėjo formuotis lietuvių folkloristikai kaip savarankiškai mokslo disciplinai³, plačiau taip ir likęs neišskleistas. Ideologizuoti sovietmečio tekstai, kaip žinoma, dažnų stengėsi apeiti prieškarinio folkloristikos istoriją ir istoriografiją, kaip ir pavienius jos atstovus, ypač pasirinkusius emigranto lemtį. Tačiau ir XX a. paskutiniame dešimtmetyje bei vėliau pasirodžiusiose publikacijose minėtas teiginys nebuvo papildytas, išplėstas, permąstytas. Straipsnyje ir siekiama žvelgiant iš istorinės perspektyvos išryškinti suomių mokslininko vietą ir reikšmę disciplinos istorijoje, primenant pagrindinius jo lietuviškosios veiklos faktus ir įsiejant juos į anuomet dar tik vykusį lietuvių folkloristikos formavimosi procesą⁴.

Vertinant Niemi kaip vieną lietuvių folkloristikos atsparų, yra svarbi aplinkybė, kad jam buvo lemta susisieti ir su lietuvių liaudies dainų skelbimo, ir su jų tyrinėjimo istorija; ir kiekvienos iš šių folklorinės veiklos kryptių darbai paliko savo žymę lietuvių folkloristikoje. Tyrime, siekiant patikslinti istoriografines nuostatas, jų recepcija XX a. pirmoje pusėje nagrinėjama skyrium.

Kelios įžanginės pastabos: iš lietuvių dainų rinkimo istorijos. XX a. pradžioje, kai poetinė lietuvių liaudies kūryba patraukė suomių folkloristo dėmesį, „lietuvių liaudies daina jau buvo sulaukusi išskirtinio filologų

³ *Lietuvių tautosakos apybraiža*, redakcinė kolegija Kazys Grigas, Ambraziejus Jonynas, Kostas Korsakas (vyr. redaktorius), Leonardas Sauka, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 82.

⁴ Permąstyti suomių folkloristo palikimą paakino pernai minėtos 150-osios jo gimimo metinės. Ta proga suomių folkloro žurnalui *Elore* parengta publikacija, iš platesnės kultūrinės ir istorinės perspektyvos pristatanti lietuviškoje istoriografijoje įsitvirtinusią jo mokslinės veiklos vertinimo tradiciją (žr. Vilma Daugirdaitė, „Aukusti Robert Niemi's contribution to Lithuanian folklore studies“, in: *Elore*, Helsinki, 2019, t. 26 (2), p. 68–82, [interaktyvus], in: <http://www.journals4free.com/link.jsp?l=24957177>). Šiame straipsnyje, į Niemi darbus žvelgiant pro lietuvių folkloristikos formavimosi prizmę, neišvengta kai kurių pasikartojančių pastebėjimų.

dėmesio tarptautinėje erdvėje, jas skelbė, apie jas rašė nemažai užsieniečių humanitarų⁵. Tačiau Aukustis Robertas Niemis buvo bene pirmasis, lietuvių dainomis domėjęsis kaip folkloristas, prieš akis turėjęs jų kaip atskiro tyrimo objekto vaizdą. Čia galima būtų priminti, kad XX a. pradžioje istoriškai kitokias sąlygas nei Lietuva turėjusioje prie Rusijos taip pat prijungtoje Suomijoje folkloristika jau buvo išsikovojusį pasaulinį pripažinimą. Suomų išėjimui į europinę folkloristiką vartus atkėlė *Kalevalos* runų kilmės paieškų inspiruotas vadinamasis istorinis-geografinis metodas, arba suomių mokykla, iškilęs XIX a. pabaigoje istorijos, lingvistikos, literatūros sritis apjungiančią filologiją pritaikius folkloro tyrimams⁶. Su tautinių tapatybių konstravimu susietas metodas skatino gilintis į suomių sakininės kultūros genezės klausimus, kartu ir į jos santykius su kitų Europos tautų kultūromis. Pasak Skrodenio, vienas iš istorinio-geografinio metodo kūrėjų Kaarle Krohnas anuomet dar jauną filologą, studijavusį suomių kalbą, filosofiją, istoriją, ir patraukė į lyginamosios folkloristikos sritį. O akstino imtis būtent baltų ir Baltijos finų lyginamųjų dainų tyrimų tikriausiai būta ne vieno. XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje *Kalevalos* ištakas tyręs Niemis neabejotinai buvo susipažinęs su istorinio-geografinio metodo pradininko Juliaus Khrono darbais ir drąsiomis jo hipotezėmis apie runų sąlyčius su lietuvių ir latvių tautosaka. Įtakos tokiam pasirinkimui, kaip pastebėjo suomių folkloristai, turėjo ir kalbos mokslo aplinka, t. y. XIX a. pabaigoje intensyviai plėtoti baltų ir finų kalbų santykių tyrimai, kurie davė pagrindą manyti, kad ir folklore būta tokių pat sąveikų⁷.

Pažintis su lietuvių dainomis prasidėjo nuo Antano ir Jono Juškų parengto dainyno *Lietuviškos dainos*, kurio pagrindu Niemis, atrodo, ir planavo savo mokslinius tyrimus⁸. Tačiau, kai 1909 m. trejiems metams gauta Helsinkio universiteto Hermano Rosenbergo fondo stipendija leido atsidėti rimtoms studijoms, prasidėjusioms susipažinimu su Tilžėje ir Vilniuje sutelktais dainų šaltiniais, ėmė aiškėti, kad brolių Juškų dainynai repre-

⁵ Bronė Stundžienė, „Liaudies dainos recepcija pagal Balį Sruogą“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2016, t. 52, p. 248.

⁶ Frog, „Revisiting the Historical-Geographic Method(s)“, in: *Limited Sources, Boundless Possibilities: Textual Scholarship and the Challenges of Oral and Written Texts. A special issue of RMN Newsletter*, edited by Karina Lukin, Frog and Sakari Katajamaiki, Helsinki, 2013, nr. 7, p. 19–20, [interaktyvus], in: https://www.researchgate.net/publication/297404549_Revisiting_the_Historical-Geographic_Methods.

⁷ Stasys Skrodenis, *Profesorius Aukusti Robert Niemi ir Lietuva*, p. 23–29.

⁸ Aukusti Robert Niemi, *op. cit.*, p. 683.

zentavo, kaip vėliau jis pats teigė, tik „geriausio ir labiausiai išsivysčiusio dainų krašto“ medžiaga⁹. O lyginamųjų tyrimų perspektyvą galėję atverti spausdinti ar Lietuvių mokslo draugijos tautosakos fondo rankraštiniai dainų rinkiniai dar buvo negausūs¹⁰; be to, istorinėje Lietuvoje (savo raštuose mokslininkas ją vadino Rusijos Lietuva) buvo beveik „nerinktų sričių, kadangi 1863–1904 m. užgulusi pikta priespauda darė neįmanomą bet kokį rinkimą“¹¹. Todėl tvirtesnę pagrindą lyginamiesiems tyrimams teko klotis pačiam, surengiant dvi individualias tautosakos rinkimo išvykas: 1910 m. į šiaur rytinį Lietuvos pakraštį, po metų – į Dzūkiją. Į lankytas vietas sugrįžęs po metų folkloristas sudarė ir vieną seniausių lietuvių liaudies dainų garso įrašų kolekcijų, nes kaip tik amžių sandūroje akademinis pasaulis tradicinės kultūros lauko tyrimuose buvo pradėjęs naudoti garso ir vaizdo fiksavimo techniką (fonografa, kinematografa, fotografija). Anuomet Suomų literatūros draugijai, kurios archyve šie garso dokumentai ir saugomi, jis įrašė, kaip pats teigia, „73 fonografo volelius melodijų, iš viso 333 vienetus, iš pradžių 1911 m. rudenį [Nemunėlio] Radviliškyje, didesniąją dalį Valkininkuose ir Marcinkonyse 1912 m. pavasarį“¹².

Netenka abejoti, kad užsieniečio profesoriaus, kaip jį pristatė to meto spauda, susidomėjimas lietuvių tautosaka, sulaukęs daug dėmesio viešajame diskurse ir palankaus Lietuvių mokslo draugijos įvertinimo (už nuopelnus renkanti ir tirianti lietuvių folklorą jis buvo išrinktas draugijos nariu korespondentu¹³), turėjo tapti rimta paskata ir patiems lietuviams labiau susitelkti prie tautosakinės veiklos. Suintensyvėjęs domėjimosi poetine liaudies kūryba ženklais tikriausiai galima būtų laikyti ir viešojoje erdvėje nuskambėjusius raginimus rinkti tautosaką, ir folkloro dalykų rinkimo bei publikavimo suaktyvėjimą¹⁴. Tačiau vien faktas, kad Niemis rinko Lietuvoje

⁹ *Ibid.*, p. 168–169.

¹⁰ *Ibid.*, p. 177.

¹¹ *Ibid.*, p. 687.

¹² *Ibid.*, p. 176.

¹³ Žr. V visuotinio Lietuvių mokslo draugijos narių susirinkimo posėdžio protokolas, 1911-07-12 (25), in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas* (toliau – *LLTI BR*), f. 22, b. 2, l. 254–255.

¹⁴ Plačiau žr. Vilma Daugirdaitė, „Tautosakinės Augusto Roberto Niemio veiklos apmatai“, p. 4. Apskritai ekspedicinės Niemio veiklos matymo ir vertinimo perspektyva lietuviškoje istoriografijoje pakankamai visapusiškai pristatyta, todėl šiame straipsnyje apsiribojama tik nuorodomis (žr. Jurgita Ūsaitytė, „Aukusti Roberto Niemio dzūkų tautosakos rinkinys“, Stasys Skrodenis, *op. cit.*, p. 67–91).

dainas, taip ir nebūtų tapęs kuo nors svarbus ir ypatingas, jeigu ne publikuotą pirmosios ekspedicijos rinkinys. Parankiu argumentu tokiam teiginiui pagrįsti galėtų būti jo mokslinės dainų rinkimo išvykos į Dzūkiją istorija. Sunkiai skynęsis kelią į spausdintą pavidalą, bet taip ir likęs didesnio svorio kultūrinėje sąmonėje neįgijusiu rankraščiu¹⁵, dzūkiškas rinkinys neatsidūrė ir suomių folkloristo lituanistinių darbų recepcijos akiratyje. Spausdoje šmėstelėdavusi informacija, kad profesorius užrašinėjo dainas ir Dzūkijoje, vis primindavo apie šį rinkinį¹⁶, bet nepadėjo jam ilgiau išlikti visuomenės atmintyje ar įgyti bent kiek reikšmingesnio lietuvių folkloristikos raidai vardo. Po Niemio mirties patekęs į Lietuvių tautosakos archyvą, vėliau paveldėtą Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto, kuriame iki šiol saugomas kaip du atskiri archyviniai rinkiniai – LTR 627 ir LTR 628, dzūkiškas rankraštis buvo beveik užmirštas¹⁷. Tuo tarpu kartu su Adolfo Sabaliausko surinktomis dainomis paskelbtam pirmosios ekspedicijos tautosakos rinkiniui istorinę užmarštį įveikti padėjo būtent spausdintas pavidalas. Knyga *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje*¹⁸ rėžte įsirėžė į mūsų kultūrinę sąmonę ir užtikrino Niemio įsitvirtinimą lietuvių folkloristikos lauke.

Vienalaikė dainų rinkinio *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje* recepcija: į ką krypo kultūros ir mokslo žmonių žvilgsnis. Impulsų skaitančiajai visuomenei pristatyti 1910 m. tautosakinės kelionės

¹⁵ Žr. Jurgita Ūsaitytė, „Aukusti Roberto Niemio dzūkų tautosakos rinkinys“, Vilma Daugirdaitė, „Tautosakinės Augusto Roberto Niemio veiklos apmatai“.

¹⁶ Antanas Smetona, *Raštai*, t. 3: *Atgimstant*, Kaunas: „Spindulio“ B-vės spaustuvė, [1930], p. 40–41; perspausdinta iš: [Antanas Smetona] V-is, „Mūsų kraštas ir jo pažintis“, in: *Vairas: Literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos laikraštis*, Vilnius, 1914, nr. 2, p. 2–7; Adolfas Sabaliauskas, „Prof. dr. A. R. Niemi (Jo 50 metų amžiaus ir 25 metų lituanologijos darbo paminėti)“, in: *Vairas: Visuomenės, politikos, literatūros, dailės ir mokslo laikraštis*, Kaunas, 1923, nr. 3, p. 18; Adolfas Sabaliauskas, „A. a. prof. A. R. Niemi“, in: *Mūsų tautosaka*, Kaunas, 1931, [kn.] 4, p. 5; Adolfas Sabaliauskas, „Prof. A. R. Niemi (Paminėti jo mirimo dienai)“, in: *Naujoji Romuva: Iliustruotas savaitinis kultūros gyvenimo žurnalas*, Kaunas, 1931, nr. 45, p. 1071.

¹⁷ Ši savita ir įdomi, bet problemiška medžiaga iki šiol neprikelta knygos gyvenimui (plačiau žr. Vilma Daugirdaitė, „Dar kartą apie Aukustį Robertą Niemį ir jo dzūkų tautosakos rinkinį“, p. 89–102). Pasirinktas kitas būdas priminti apie sunkaus likimo rankraštį ir integruoti jį į mokslo tiriamuosius bei taikomuosius darbus: parengta elektroninė publikacija: A. R. Niemi lietuvių tautosakos rinkinių pavidalas, parengė Vilma Daugirdaitė ir Jurgita Ūsaitytė, 2017, [interaktyvus], in: <http://archyvas.lli.lt/niemi-dainos>.

¹⁸ *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje*, Dr. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos, (ser. *Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia*, sarja B, VI), [Helsinkis (Ryga)], 1912.

medžiagą teikė Aukštaitijoje aptiktos unikalios giesmės – sutartinės ir lyginamiesiems tyrimams aktualių senojo klodo dainų gausa¹⁹. Tačiau lemtinga paskata ir prielaida išleisti dainų rinkinį tikriausiai galima laikyti pažintį su kunigu Adolfu Sabaliausku, sutiktu vienoje iš lankytų parapijų – Nemunėlio Radviliškyje²⁰. Dar XIX a. pabaigoje pradėjęs rinkti poetinę liaudies kūrybą, jis taip pat turėjo sukaupęs nemažą dainų ir sutartinių kolekciją. Tikėtina, kad Niemiui kaip folkloristui imponavo ne tik savamokslio tautosakos rinkėjo turimas nemažos apimties dainų rinkinys, bet ir dainuojamosios to krašto tradicijos, ypač sutartinėmis vadinamų savito stiliaus giesmių, išmanymas: Sabaliauskas ne tik užrašinėjo dainas, bet ir gilinosi į sutartinių (taip pat ir instrumentinių) atlikimo būdus, į dainų ir sutartinių esminius skirtumus; jis pirmasis mūsųose ir išskyrė sutartinę nuo dainos²¹. Iki šiol, atrodo, bus neatkreiptas dėmesys, kad būtent iš tęstiniame leidinyje *Lietuvių tauta* publikuoto Sabaliausko straipsnio daug kas ir buvo paimta rašant dainų rinkinio „Prakalbą“.

Jūdviejų kartu parengtas dainų rinkinys *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur rytinėje Lietuvoje* buvo išspausdintas 1912 m. Suomų mokslo akademijos lėšomis. Tačiau nepaisant palankių suomių folkloristo domėjimosi lietuvių tautosaka vertinimų ano meto spaudoje, akivaizdžiai stinga ryškesnių vienalaikių paliudijimų, kokias gi mintis kėlė publikuotas dainų rinkinys, pirmiausia – daugiau ar mažiau sąmoningai į tautos reikalus įsitraukusiai inteligentijai, kuri buvo folkloro rinkimo, tyrinėjimo, skelbimo iniciatorė. Skrodenis gana kategoriškai teigia, kad „[t]o meto Lietuvos kultūrininkai, lietuvių liaudies dainų vaizdą turėję iš brolių Juškų rinkinių bei Dzūkijos“²²,

¹⁹ Aukusti Robert Niemi, *op. cit.*, p. 692–693.

²⁰ Duomenų apie tai, kad leisdamasis į pirmąją tautosakinę kelionę Niemis jau turėjo žinių apie tame krašte kunigaujantį Sabaliauską, rasti nepavyko. Turint omenyje, kad į Kauno gubernijos šiaurę folkloristas išvyko 1910 m. birželio 23 d., dar prieš tais metais vykusį Draugijos suvažiavimą, netektų abejoti jo teiginiu, jog tik kelionėje išgirdęs apie dainas užrašinėjusį Nemunėlio Radviliškio kleboną (Aukusti Robert Niemi, *op. cit.*, p. 172).

²¹ Žr., 1910 m. liepos 12 d. Lietuvių mokslo draugijos suvažiavime skaitytą pranešimą „Žiemų-rytiečių lietuvių tautinė muzika“, išspausdintą tęstiniame leidinyje *Lietuvių tauta* (Vilnius, 1911, kn. II, d. I, p. 96–108).

²² Čia reikėtų pastebėti, kad XX a. pradžioje dzūkų dainuojamoji tradicija, kaip ir apskritai Dzūkijos etnokultūrinis paveldas, dar buvo mažai pažinta. Be periodikoje pasirodžiusių pavienių tekstų publikacijų, iš esmės anuomet ją reprezentavo vienintelis didesnės apimties Merkinės apylinkėse XIX a. pabaigoje užrašytų liaudies dainų tekstų rinkinys *Trakiečių dzūkų dainos* (1899). Ir tik XX a. pradžioje, kilus gyvam susidomėjimui folkloru, buvo atkreiptas dėmesys į mažai iširtą kraštą, kuriame gyvena dzūkai, turintys daugybę dainų, galinčių būti „brangių papuošalu net daug turtingesniųjų raštijų, negu mūsų“

tiesiog nesuprato tų dainų (omenyje turimos sutartinės), todėl plačiau jų ir nekomentavo²³. Netenka abejoti, kad spausdintų lietuvių dainuojamosios tradicijos šaltinių fone dainų rinkinys smarkiai išsiskyrė ne tik skelbiama medžiaga, bet ir parengimo principais, todėl tarsi ir reikalavo platesnio pakomentavimo. Vis dėlto reikia neišleisti iš akių, kad ano meto Lietuvos kultūrinė ir akademinė aplinka dar buvo nepalanki rasti tokio pobūdžio komentarams. XX a. pirmais dešimtmečiais, kai dar neturėta savų universitetų ir mokslo institutų, mokslas, tiksliau literatūros istoriko Vinco Maciūnu įvardijimu, buvo daugiau ar mažiau privatus pačių mokslo mėgėjų reikalas²⁴. Pamatus lietuvių folkloristikai pagal išgales taip pat dar tik klojo tie mokslo „mėgėjai“, neturėję jokio tautosakinio, o kartais ir apskritai humanitarinio išsilavinimo, ir tautosakinį darbą dirbę tik greta visų kitų savo darbų, greta aktyvios visuomeninės ir politinės veiklos. Nekoncentruojamas vienoje institucijoje šis darbas buvo atsitiktinis, o sporadiškos disciplinos užuomazgos mezgėsi įvairiuose spaudiniuose – laikraščiuose, žurnaluose, almanachuose, tęstiniuose leidiniuose ir pan. Tokia Lietuvos mokslo istorijos realybė padeda suprasti, kodėl dainų publikacija rado atgarsį palyginti taip pat dar labai jaunoje kultūrinėje spaudoje. Knygos pasirodymo metais katalikiškąją inteligentiją telkusiame kultūros žurnale *Draugija* jo redaktorius kunigas Adomas Jakštas (tikr. Aleksandras Dambrauskas) paskelbė atsiliepimą apie šį „dailų, sąžiningą ir Lietuvai dideliai naudingą darbą“. Priminęs keletą lietuvių dainų edicijos istorijai reikšmingų momentų ir padėkojęs lietuviams talkon šioje srityje atėjusiai Suomiių mokslo akademijai, jis, reikia pasakyti, ganėtinai tiksliai įvardijo esminius aspektus, prie kurių vėliau, jau folkloro baruose besidarbavusių mokslo ir kultūros atstovų, bus grįžta ne kartą: 1) pažymėjo, kad rinkinyje skelbiamas unikalumu išsiskiriantis iki tol mažai pažinto regiono dainuojamasis folkloras, 2) atkreipė dėmesį į parengimo privalumus (pirmiausia medžiagos susisteminimą), suteikiančius „būsiantiems mūsų dainų tyrinėtojams ne vieną palengvinimą“²⁵. Vis dėlto yra pagrindo manyti (nors tiesioginių

(([Vincas Krėvė-Mickevičius, Liudas Gira] V. Mickevičius, Girų Liudas, „Į tautos tardymo mlylėtojus“, in: *Vilniaus žinios*, Vilnius, 1907-07-27 (08-09), nr. 103 (712), p. 1).

²³ Stasys Skrodenis, *op. cit.*, p. 100.

²⁴ Vincas Maciūnas, „Mykolas Biržiška: 70 metų amžiaus sukakties proga“, [1952], in: Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, sudarytojas ir baigiamojo straipsnio autorius Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 802.

²⁵ Adomas Jakštas, „Lietuvių dainos ir giesmės šiaurietinėje Lietuvoje D-ro A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos. Annales Academiae Scientiarum Fennicae ser. B. T. VI

paliudijimų rasti nepavyko), kad lietuviškoje terpėje dainų rinkinio pasirodymas pirmiausia buvo reflektuotas kaip kultūros, o ne mokslo faktas, ypač žinant, kad XX a. pradžioje viena iš kultūrinio reiškimosi sričių vis dar laikytas meno mastu dažnai vertintos tautosakos skelbimas. Žvelgiant į poetinę liaudies kūrybą bendrame kultūros kontekste, svarbu priminti dar vieną momentą: dėl istorinių aplinkybių lietuvių kultūriniai reikalai buvo persipynę su tautiniais siekais. Todėl folkloro sklaida XX a. pradžioje, kaip ir ankstesniais šimtmečiais, greta kultūrinės turėjusi dar ir visuomeninę paskirtį: pasitelkus tautosaką siekta gilinti tautinį susipratimą, stiprinti tautinę savigarbą²⁶. Kaip išėjęs Sabaliausko parengtai knygai *Lietuvių dainų ir giesmių gaidos* (Helsinkis, 1916) rašė kultūrininko žvilgsniu ją vertinęs Juozas Tumas-Vaižgantas:

Mokslo knyga. Veltui tačiau manytume, jog ji tėra skiriama kokiems specialistams: tautinės muzikos tyrėjams, kalbininkams. Ak, ji miela maloni kiekvienam lietuviui audringais išklavimo laikais pasiskaityti ir savo kalbelę praturtinti, kaip mūsų brolių ramintasi ir kokia šakota dailė tvirta. Tautosakos rinkiniai turėtų gulėti ant kiekvieno mūsų šviesuolių stalo, idant juos kartkarčiais atsi-voždamas [...] gaivintų smulkėjančią ar benkartėjančią savo dvasią.²⁷

Tokios „mokslo knygos“, kurių adresatu Vaižganto temperamentingai įvardijami ne tik mokslo žmonės – kalbininkai ar muzikai (dar teks palaukti, kol Lietuvoje įsitvirtins folklorinė-etnologinė liaudies dainų traktuotė), bet ir šviesuomenė – tautiškai nusiteikusi, deja, neretu atveju nuo savo lietuviškų šaknų nutolusi inteligentija, nebuvo skirtos masiniam vartojimui. Liaudis ir nebuvo tokių knygų pareikalautoja ar vartotoja. Gal todėl 1912 m. pasirodęs dainų rinkinys ir nesulaukė gyvo atgarsio ar bent paminėjimo plačiajai visuomenei skirtoje periodikoje, nors katalikiškosios ir konservatyviosios pakraipos leidiniuose *Viltis*, *Vienybė*, *Šaltinis* visuomenė buvo informuojama apie suomių mokslininko susidomėjimą lietuvių tautosaka ir jo kelionę po šiaurės rytų Lietuvą renkant dainas. Plačiosiose masėse plito

Suomalaisen Tiedakatemia Toimituksia, XXIV+363 p. in 8-o“, in: *Draugija: Literatūros, mokslo ir politikos mėnesinis laikraštis*, Kaunas, 1912, nr. 71–72, p. 285–286.

²⁶ Plg. Balys Sruoga, „Mūsų tautosaka ir gyvenimas“, [1936], in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 9, kn. I: *Tautosakos studijos, 1921–1947*, parengė Algis Samulionis, Donata Linčiuviėnė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 429–430.

²⁷ Vaižgantas, „Lietuvių dainų ir giesmių gaidos. Lietuvos šiaurės rytuose surinko kun. A. Sabaliauskas, Nemunėlio Radviliškio klebonas. Helsinkai, 1916. [...]“, [1917], in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 20: *Kritika, 1915–1922*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 71.

nedidelės apimties dainų (dažnai harmonizuotų) rinkiniai. Tačiau ir šiuo atveju liaudies dainų sklaida, daina, dainavimas suvokti kaip lietuviškumo stiprinimo, apmirusios tautinės dvasios žadinimo priemonė²⁸, tautos ugdymo, integravimo į visuomenės gyvenimą būdas. Tais metais, kai išėjo ar dar tik turėjo pasirodyti *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje*, spaudoje taip svarstyta apie liaudies kultūrinius poreikius atitinkančią dainų rinktinę:

Dabar yra atėjęs metas leisti naujas dainų rinkinėlis. Mūsų kaimiečiai, ėmus sodžiams skirstytis vienasėdžiais, tiesa, vis mažiau ir mažiau bedainuoja. Bet daina pradeda kilti kitoje vietoje: prie bažnyčių darosi chorai, kurie mokosi ne tik giedoti, bet ir dainuoti, kurie pagieda bažnyčioje ir padainuoja lietuvių vakaruose. Atsiranda ir šiaip dainininkų mėgėjų, dainuojančių per įvairias kaimo pramonėles. Ir patys sodiečiai noriai griebiasi panaujintų dainelių su gaidomis, dainuojamų kitose Lietuvos apylinkėse. [...]

Daina, atgijant tokiai tautai, kaip mes, daug sveria. Ji vėl suartina nutulusias pakraštes ir sužadina apsnūdusių ir nutautusių sąmonę. Kur gyvasai žodis nepasiekia, ten gaida nueina ir ramiai kelia žmones iš miego. Dainai sunku priešintis: ji nejučiomis įveikia įkietėjusią žmonių širdį.²⁹

Grįžtant prie rinkinio *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje*, reikia pažymėti, kad Lietuvos kraštą pamilusio ir į jos istoriją įsigilinusio rinkinio sumanytojo turėta tik mokslinių intencijų, šalia nekeliant jokių tautinių siekimų, – „kad apreiškus jas visuomenei mokslieškams tirinėjimams“³⁰. Galima numanyti, kad visuomene, kuriai adresuojamas dainų rinkinys, jis matęs ne lokalią (suomių ar lietuvių), o daug platesnę, tarptautinę filologų bendruomenę. Dėl tos priežasties knygoje, be publikuojamą medžiagą pristatančios lietuviškos pratarmės, įdėtas ir jos vertimas į vokiečių kalbą. Be to, pats folkloristas ar Suomių mokslo akademija bus pasirūpinę, kad ji būtų prieinama platesniu, nei lietuviškoji terpė, mastu. Šiam atvejui iliustruoti parankus besidairant po Balio Sruogos tautosakinį palikimą aptiktas dėmesį patraukęs faktas, kad „Dainų poetikos etidų“ autorius naudojėsis tik tais lietuvių liaudies dainų leidiniais, „kurie užsieniuose gyvenant te-

²⁸ Liaudies dainų recepcija, atsispindėjusią XIX a. antros pusės – XX a. pradžios lietuviškoje spaudoje, plačiau yra aptarusi Jurgita Ūsaitytė („Dainų recepcija tautinio atgimimo laikotarpio lietuviškoje spaudoje“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2019, t. 58, p. 92–117).

²⁹ Antanas Smetona, *Raštai*, t. 2: *Šviesos takais*, Kaunas: „Spindulio“ B-vės spaustuvė, [1930], p. 263–264; perspausdinta iš: [Antanas Smetona] V-is, „Reikia dainų rinkinėlio“, in: *Viltis: Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis*, 1912-01-04 (17), nr. 2, p. 1.

³⁰ Aukusti Robert Niemi, Adolfas Sabaliauskas, „Prakalba“, in: *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje*, p. IX.

buvo prieinami“³¹. Tarp tokių, kaip matome iš cituojamų pavyzdžių, buvo ir Niemio bei Sabaliausko dainų rinkinys.

Mūsuose platesnio atgarsio kaip mokslo ir sakinės kultūros tyrimų šaltinis šis liaudies dainų tomas sulauks praėjus keliems dešimtmečiams po jo pasirodymo, įkūrus Lietuvos universitetą ir plečiantis folkloristikos horizontams. Tokia leidinio vertinimo linkmė anksčiau ar vėliau turėjo išryškėti, nes mokslinius ir kultūrinius visuomenės poreikius atitikusi knyga pristatė rašto kultūroje dar nepažinto krašto dainuojamąją tautosaką. Kreipdamasis į Suomijų mokslo akademiją dėl finansinės paramos knygos leidybai Niemis rašė: „[t]as regionas ligi šiol buvo visiškai netyrinėtas ir patiems lietuviams *terra incognita*“³². Šia publikacija į viešumą pirmą kartą išėjo ir polifoninės liaudies dainos – sutartinės (jų paskelbta arti 800), anksčiau nesulaukusios didesnio kultūros, meno, mokslo, visuomenės veikėjų dėmesio. Kaip minėta, skelbiamos medžiagos kultūrinis unikalumas buvo pastebėtas iškart po knygos pasirodymo. Pristatydamas dainų rinkinį *Draugijos* skaitytojams vienas atidžiausių jo vertintojų Jakštas taikliai pažymėjo: „Pirmučiausia jo svarba tame, kad jis paduoda dainas iš tų Lietuvos sričių, iš kurių ikšiol mes beveik nieko neturėjom. [...] Antra – čia randame netik dainų, bet ir giesmių dainuojamųjų dviese, triese ir net keturiese. Ežerėnų ap. tokias giesmes vadina sutartinėmis“³³. Su liaudies dainų leidiniais iš tyrinėtojo pozicijos susidūręs Sruoga *Lietuvių dainų ir giesmių šiaur-rytinėje Lietuvoje* reikšmę sakinės kultūros tyrimams pabrėžė prilygindamas jas, kaip ypatingą mūsų kultūros atvejį, pirmajam lietuvių liaudies dainynui, 1825 m. išleistam Martyno Liudviko Rėzos. „Kaip ilgus metus svarstymai apie dainas nebuvo galimi be Rėzos dainyno, taip dabar joks mokslinis darbas neįsivaizduojamas be Niemio rinkinio“, – rašė jis vokiečių kalba gintoje disertacijoje (1924)³⁴, tokį teiginį netiesiogiai argumentuodamas gausiomis citatomis iš rinkinio pačiame dainų poetikos tyrime. Ir vėliau šis menine visuma išsiskiriantis rinkinys³⁵, kultūros istorijoje įsitvirtinęs kaip vienas svarbiausių šiaurės rytų Aukštaitijos tautosakinės tapatybės dokumentų, jo

³¹ Balys Sruoga, „Dainų poetikos etiudai“, [1927], in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 9, kn. I, p. 27.

³² Stasys Skrodenis, *op. cit.*, p. 93.

³³ Adomas Jakštas, *op. cit.*, p. 285.

³⁴ Balys Sruoga, „Die Darstellung im litauischen Volksliede“, [mašinėraštis, s. a.], in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 9, kn. II: *Tautosakos studijos kitomis kalbomis, 1924–1932*, sudarė Donata Linčiuviene, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 20.

³⁵ *Ibid.*

minėtas greta kitų dainų šaltinių, parankių tiek įvairiems tradicinės kultūros aspektams tirti, tiek to krašto dainuojamajai tradicijai pažinti³⁶.

Iš tikrųjų suomių folkloristo ir lietuvių dvasininko sudarytas, „svetimo mokslo institucij[os]“³⁷ išleistas dainų rinkinys XX a. pirmoje pusėje daugiau matytas būtent sakinės kultūros tyrimų horizonte kaip iki tol tyrinėtojams nepažinto, su sutartinėmis tapatinamo kompaktiško Aukštaitijos arealo dainuojamąją tradiciją reprezentuojantis šaltinis. Tačiau europinę folkloro šaltinių rengimo praktiką pristačiusios knygos reikšmė lietuvių folkloristikai gerokai išplatėja žvelgiant į ją Lietuvoje anuomet dar tik beišibėgėjančios sakinės paveldo edicijos kontekste. Folkloro leidinių rengimą XX a. ketvirtame dešimtmetyje žymiai į priekį pastūmėjęs Jonas Balys *Lietuvių dainas ir giesmes šiaur-rytinėje Lietuvoje* vertino kaip vieną geriausiai sutvarkytų ir išleistų tautosakinės medžiagos rinkinių, kuris „buvo geras kelrodis mūsų jaunam mokslui, darančiam pirmus žingsnius“³⁸. Profesoriaus šaltinių rengimo patirtis ir mokslinės preferencijos lėmė, kad medžiaga buvo susisteminta ir pateikta tyrinėtojams patogiu pavidalu, pagal galimybes tarmiškai suredaguota (netgi, kaip rašė Jakštas, „[i]nteresingoj prakalboj [...] pabrėžta, kuomi šiaurietiečių lietuvių tarmės skiriasi nuo mūsų literatiškosios kalbos“³⁹), pridėti kiti moksliniam leidiniui priderantys priedai (pratarmė, rečiau vartojamų ir sunkiau suprantamų žodžių žodynelis, duomenys apie dainų pateikėjus, keletas būdingesnių melodijų geresniam dainų ir sutartinių „būdo pažinimui“).

Apibendrinant XX a. pirmoje pusėje kultūrinėje ir mokslinėje spaudoje nuskambėjusius vertinimus, nelieka abejonių, kad kaip vienas pagrindinių leidinio moksliskumo kriterijų minėta suomių folkloristo pateikta, kaip šiandien pasakytume, žanrinio liaudies dainų klasifikavimo sistema⁴⁰. Bet vėl gi – jo pasiūlytas dainos funkcija ir tematika paremtas dainų grupavimas, anuomet taip ir likęs giliau nereflektuotas, ženkliau dainų publikavimo tradicijos nepaveikė. Tiesa, kai kurie dainų rinkinių rengėjai (Mykolas Biržiška, Jurgis Dovydaitis), darydami tam tikrų išlygų, XX a. pirmoje pu-

³⁶ Balys Sruoga, „Dainavos krašto liaudies dainos“, [1925], in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 9, kn. I, p. 250.

³⁷ Adomas Jakštas, *op. cit.*, p. 285.

³⁸ Jonas Balys, „Prof. A. R. Niemi – lietuvių draugas“, in: *Margutis*, Chicago, 1955, nr. 2, p. 11.

³⁹ Adomas Jakštas, *op. cit.*, p. 285–286.

⁴⁰ Jonas Balys, *op. cit.*, p. 11; Mykolas Biržiška, „Prof. A. R. Niemi prisimenant“, in: *Lietuvių dienos*, Los Angeles, 1955, nr. 2 (51), p. 7.

sėje juo rėmėsi⁴¹. Kita vertus, žvelgiant į Niemio ir Sabaliausko dainų rinkinį iš XX a. pirmoje pusėje dar tik besiformavusios lietuvių folkloristikos perspektyvos, jo svarumas matuotinas ne vien tiesioginės įtakos matu. Ne mažiau reikšminga, kad šiai lietuvių liaudies dainų knygai ne vienu atveju buvo lemta tapti atspirties tašku svarstant mokslinės dainų edicijos klausimus. Į jį mokslo žmonių žvilgsnis krypo apmaštant folkloro šaltinių paskirtį, rengimo principus, vertinant išėjusius dainų leidinius. Būtent mokslinės lietuvių dainų edicijos etalonu laikyta knyga tapo pretekstu bene pirmą kartą dainų grupavimą, labiausiai ir išskyrusį jį iš kitų spausdintų dainynų, vienu ar kitu lygmeniu kelti kaip privalomą reikalavimą publikuotam šaltiniui. Žinoma, su folkloro sisteminimu susijusius klausimus kėlė dar tik pavieniai, folklorinio pasiruošimo ir mokslinio darbo praktikos nestokoję, siauruose folkloro populiarinimo rėmuose jau nebetilpę autoriai. Antai Sruoga studijiniame straipsnyje „Dainavos krašto liaudies dainos“ (1924), kritiškai atsiliepdamas apie Vinco Krėvės-Mickevičiaus dzūkų dainų rinkinio parengimą – padrikai, be jokio suskirstymo, įvado, paaiškinimų ir pan. išspausdintas dainas, – pabrėžė, kad nors sunku nustatyti mūsų dainų klasifikacijos pagrindą ir tą klasifikacijos sistemą išlaikyti, „vis geriau davus kad ir netobulą daiktą, negu nieko neduoti“⁴². Tuo tarpu į kultūros istoriją linkęs Mykolas Biržiška ir į spausdintus dainų šaltinius pirmiausia žvelgė iš platesnės istorinės, kultūrinės perspektyvos, nesureikšmindamas parengimo principų. Programiniame straipsnyje brėždamas lietuvių dainologijos kontūrus jis pripažino Niemio ir Sabaliausko pagal mokslo šaltinių rengimo tradiciją sudaryto dainų rinkinio išskirtinę vertę folkloriniu požiūriu, tačiau lygia greta akcentavo ir kultūrinę ar populiarizacinę paskirtį turėjusių publikacijų svarbą dainų mokslui:

[A]tskirų dainų rinkėjų ar atskirų vietovių, sričių, dainų rūšių ir kt. rinkiniai, dėl savo parengimo ir sudarymo ne kartą gal labiau ar mažiau atšokę nuo griežtų D[ainologijos] reikalavimų arba net visai jų nepaisę dažnai atlieka net didesnę visuomeninę (ne griežtai mokslinę) vaidmenį, negu D[ainologijos] mokslo atžvilgiu išlaikytieji. Kalbininkų Nesselmanno, Schleicherio, Fortunatovo ir Milerio, Leskieno, Brugmanno ir kt., literatų Rėzos, Stanevičios ir kt., šiaip patriotų

⁴¹ [Mykolas Biržiška], *M. Biržiškos iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, kn. 1, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1931, p. 29–30; Bronė Kazlauskienė, „Vestuvinių lietuvių liaudies dainų klasifikacija“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 11: *Lietuvių tautosakos stilius ir žanrai*, ats. redaktorius Ambraziejus Jonynas, Vilnius: Vaga, 1971, p. 322.

⁴² Balys Sruoga, „Dainavos krašto liaudies dainos“, p. 244.

ir dainų mėgėjų Daukanto, Ant. Juškos, Basanavičiaus, Kalvaičio ir kt. rinkiniai nėra nustelbti folklorininko Niemio, kad ir jo drauge su kun. Sabaliausku 1912 parūpintas rinkinys mūsų D[ainologij]ai metodologiniu atžvilgiu vaidina lemiamąjį vaidmenį; ateityje taip pat greta folkloristinių turėsimė ir kitokių, net palaidžių rinkinių, kurie D[ainologij]ai ir gali būti reikšmingi.⁴³

Apibendrintai tariant, XX a. pirmos pusės rašytiniuose tekstuose paliudyta dvejojama dainų rinkinio *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje* recepcijos linkmė: jis matytas ir kaip iki tol nepažinto, su sutartinėmis tapatinamo kompaktiško Aukštaitijos arealo dainuojamąją tradiciją, ir kaip mokslinę folkloro šaltinių rengimo praktiką pristatanti knyga. Tiesa, jo tiesioginė įtaka mėgėjiško paviršutiniškumo neišvengusioms kalbamo laikotarpio liaudies kūrybos publikacijoms buvo menka; tačiau praktinėje plotmėje realizuotas mokslinio lietuvių liaudies dainų publikavimo projektas buvo parankus telktis svarstant sakytinio paveldo mokslinės edicijos klausimus.

Niemio tiriamieji darbai XX a. pirmos pusės lietuvių folkloristikos požiūriu. Jau buvo užsiminta, kad Lietuvoje XX a. pradžioje mokslinė folkloristikos mintis dar tik mezgėsi – tautosakos rinkinių prakalbose, įvadiniuose straipsniuose, periodiniuose leidiniuose skelbtuose rašiniuose. Liaudies dainų tyrinėjimas, Niemio žodžiais tariant, taip pat priminė „žemą mišką, iš kurio aukščiau neiškyla nė viena viršūnė“⁴⁴. Todėl profesoriaus straipsniai, pranešimai, studijos, kuriuose siekta pateikti lietuvių liaudies dainų rinkimo ir tyrinėjimo istoriją, atskleisti lietuvių, latvių, suomių, estų dainų pirmines formas ir dainų formos plėtrą ar išryškinti tautosakos tekstų paraleles, smarkiai išsiskyrė to meto lietuviškos folkloro istoriografijos fone.

Šiandien neabejojama, kad „Niemis žengė reikšmingą žingsnį tirdamas lietuvių liaudies dainas“⁴⁵. Tačiau jo, kaip tyrėjo, lituanistinės publikacijos, į lietuvių folkloristikos lauką perkėlusios istorinio-geografinio tautosakos tyrimo metodo daigus, kartu atvėrusios naujas perspektyvas komparatyvistiniams tyrimams, netapo svarbia atspara dar tik besiformavusiai tautosakos mokslo tradicijai. Suomių kalba parašytų mokslo darbų recepcijos sudėtingumą lietuviškoje terpėje pirmiausia lėmė kalbos barjeras. Geriausiu atveju

⁴³ [Mykolas Biržiška] M. B-ka, „Dainologija“, in: *Lietuviškoji enciklopedija*, t. V, Kaunas: Spaudos fondas, 1938, p. 1347–1348.

⁴⁴ Aukusti Robert Niemi, *op. cit.*, p. 184.

⁴⁵ Leonardas Sauka, *op. cit.*, p. 90.

keletą dešimtmečių tik apie 1913 m. išėjusią studiją *Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai*⁴⁶ lietuvių istoriografijoje prasprūsdavo kokia miglota užuomina ar bibliografinė nuoroda. Antai istorinę dainų apžvalgą pristatęs literatūros istorikas Biržiška, neturėdamas galimybių pasiremti suomių folkloristo įdirbiu aptariant rašytinius šaltinius, jo studiją, tarsi paraštinį faktą, paminėjo tik literatūros sąrašė⁴⁷, nors gausi XVI–XX a. istoriografinė medžiaga joje buvo aptarta ar bent suminėta. Suomių kalba parašyto darbo neprieinamumas paaiškina, kodėl ir Sruoga, gerai orientuodamasis tautosakinuose raštuose, iki Biržiškos *Lietuvių dainų literatūros istorijos* (1919) pasirodžiusius istoriografinius tekstus vadino šiokiais tokiais bandymėliais, kurie „turėjo daugiau pripuolamos, *ad hoc*, reikšmės negu mokslinės vertės“⁴⁸. Kad kalbos barjeras atsiliepė mokslinės informacijos sklaidai, matyti ir iš Sruogos disertacijos teksto, kai pristatydamas suomių indėlį į lietuvių liaudies dainų tyrimus jis išskiria rinkinį *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje* apsiribodamas vieninteliu sakiniu, jog, be rinkinio įvado, Niemis suomių kalba yra parašęs ir knygą apie dainas *Tutkimuksia liettualaisten kansanlaulujen alalta*, o išnašoje nurodydamas su ja nesusipažinęs⁴⁹ (nekyla abejonių, dėl kokių priežasčių). Kita vertus, tikriausiai ne tik kalbos barjeras buvo kliūtis, kad suomių folkloristo darbai neatrado vietos besiformuojančioje lietuvių mokslo tradicijoje (bent jau iš pradžių). Nesant pagyvėjimo dėmės lietuvių folkloro istoriografija, Sruogos daktaro disertacijoje, kaip ir ano meto akademinėje aplinkoje, liko nepastebėtas dar 1920 m. Prūsijoje vokiečių kalba paskelbtas ankstesnius autoriaus baltų ir finų dainų ryšių tyrimus apibendrinantis ir plėtojantis straipsnis⁵⁰.

⁴⁶ Aukusti Robert Niemi, *Tutkimuksia liettualaisten kansanlaulujen alalta*, t. I, (ser. *Suomalaisen Tiedeakateman toimituksia*, sarja B, XII), Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapainon osakeyhtiö, 1913.

⁴⁷ Mykolas Biržiška, *Lietuvių dainų literatūros istorija*, [d.] 1, Vilnius: Lietuvių mokslo draugijos leidinys, 1919, p. 92.

⁴⁸ Balys Sruoga, „M. Biržiška ir mūsų dainos“, [1925], in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 9, kn. I, p. 230–231.

⁴⁹ Balys Sruoga, „Die Darstellung im litauischen Volksliede“, p. 20–21, 178.

⁵⁰ Tai buvo Tilžėje 1919 m. lapkričio 24 ir gruodžio 1 d. (tuo metu Niemis čia gyveno ir rengė Lietuvos mokyklos pertvarkymo projektą) skaitytas pranešimas apie lietuvių ir suomių liaudies dainų ryšius, kuris vėliau paskelbtas ne tik vokiečių, bet ir lietuvių kalba: Aukusti Robert Niemi, „Die Beziehungen zwischen der litauischen und finnischen Volks poesie“, in: *Litauische Warte*, Tilsit, 1920, nr. 1, p. 2–39; Aukusti Robert Niemi, „Santykiai tarp lietuvių ir suomių dainų“, in: *Prusu lietuvių balsas*, Tilžė, 1920-01-10–1920-01-15, 1920-01-18–1920-01-22, nr. 8–15, 18–22.

Suomių kalba parašyto teksto platesnės sklaidos problemą suprato ir autorius, todėl dar 1913 m. buvo kreipęsis į Lietuvių mokslo draugiją dėl finansinės paramos *Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimų* vertimui į labiau paplitusią mokslo aplinkoje vokiečių kalbą. Prašymas dėl finansinių aplinkybių nebuvo patenkintas; siūlyta darbą išversti į lietuvių kalbą ir paskelbti kad ir *Lietuvių tautoje*⁵¹. Bet tuomet studijos vertimas taip ir nepasirodė. Inicijatyva išsiversti ją atgims tik beveik po dvidešimties metų.

Poreikis atsigręžti į Niemio darbus iškilo tada, kai Lietuvos mokslo pasaulis, padalytas į daugiau ar mažiau aiškias disciplinas, XX a. ketvirtame dešimtmetyje papildė ir folkloristika. Prie šios naujos Lietuvoje mokslo disciplinos formavimosi svariai yra prisidėjęs Mykolas Biržiška, jau iki tol nemažai dirbęs lietuvių folkloristikos (pirmiausia dainų) istorijos srityje, ir čia, kaip ir literatūros moksle, literatūros istoriko Leono Gineičio teigimu, rinkęsis istoriografinį profilį⁵². Šios aplinkybės gerokai paaiškina, kodėl suomių kalba parašytą studiją, pateikiančią datomis, vardais, pavadinimais mirgančią dainų istoriografijai svarbių istorijos ir senosios raštijos šaltinių apžvalgą, jis žodyno ir suomių kalbos gramatikos pagalba buvo įveikęs savarankiškai⁵³. Kita vertus, gilinantis į lietuvių dainų skelbimo ir tyrinėjimų istoriją, jau nebuvo galima apeiti iš esmės vienų pirmųjų šios srities studijų – suomių folkloristo tiriamųjų darbų. Ypač 1913 m. išėjusių *Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimų* – pirmosios tokio pobūdžio ir apimties knygos. Būtent Biržiška, 1930 m. profesoriui lankantis Kaune, ir pasiūlė šį darbą išversti į lietuvių kalbą⁵⁴. Iki to laiko į sakytinę kultūrą daugiau žvelgta kaip į meninį, estetinį savaiminę vertę turintį reiškinių, todėl sąlygos ir galimybės visapusiškesnei veiklai ir visapusiškesniam požiūriui į patį folklorą nebuvo palankios.

Studijos vertimas paskelbtas 1932 m. prie Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto veikusios Tautosakos komisijos leidinyje *Mūsų tautosaka*⁵⁵. Tačiau platesnio atgarsio ir tuomet nesulaukta. Žinant, kad

⁵¹ Vertimo finansavimo klausimas buvo svarstytas Lietuvių mokslo draugijos komiteto 1913 m. gegužės 31 d. posėdyje (*LLTI BR*, f. 22, b. 3, l. 65–66) ir VII visuotinio Lietuvių mokslo draugijos narių susirinkimo, vykusio 1913 m. birželio 10–12 d., posėdyje (*LLTI BR*, f. 22, b. 3, l. 72–73).

⁵² Leonas Gineitis, *Lietuvių literatūros istoriografija ligi 1982*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 257.

⁵³ Mykolas Biržiška, „Prof. A. R. Niemi prisimenant“, p. 7, 15.

⁵⁴ Vilma Daugirdaitė, „Dar kartą apie Aukustį Robertą Niemį ir jo dzūkų tautosakos rinkinį“, p. 85–86.

⁵⁵ Aukusti Robert Niemi, „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai“, iš suomių kalbos vertė Adolfas Sabaliauskas, in: *Mūsų tautosaka*, Kaunas, 1932, [kn.] 6, p. 10–284. Čia šį tą reikėtų

folkloristikos židiniu tapusiame universitete tautosakos srityje dominavo literatai, tautosaką kaip estetinės prigimties faktų kompleksą laikę literatūros istorikų ir muzikų darbo objektu⁵⁶, sunkiai tikėtina, kad vadinamosios suomių mokyklos atstovo mokslinis tekstas būtų galėjęs inspiruoti platesnes diskusijas. Kitas dalykas, kad dažnųsyk tautosakinis darbas dirbtas be aiškesnių ir platesnių užmojų, koncentruojantis į liaudies kūrybos rinkimą bei skelbimą ir disciplinos refleksijai rodant mažai dėmesio⁵⁷. Tokia situacija lėmė, kad studijos vertimas į lietuvių kalbą buvo paminėtas tik išsamiau ir profesionaliau tuo metu Vakarų Europos universitetuose folkloristiką studijavusio Balio komentaru, išspausdintu, beje, ne universiteto leidinyje, o kultūrinėje spaudoje. Išsakes kritikos vertimui, pateikęs konspektingą turinio apžvalgą, pripažinęs tyrimo rezultatų ribotumą dėl turimos medžiagos apimties, jis pažymėjo, kad Niemio studija –

pirmas darbas, kur mūsų dainas nagrinėjant išeinama iš siaurų lokaliųjų ribų ir apsižvalgoma plačiau. Žinoma, tyrinėjimai, padaryti remiantis gausia naujai surinkta medžiaga, duos nemaža papildymų ar pataisų, tačiau šiuo metu, šalia M. Biržiškos ir B. Sruogos, tai svarbiausias teoretiškas mūsų dainų tyrinėjimo darbas.⁵⁸

Tačiau šis suomių autoriaus tyrimas (kiti, apimtimi mažesni darbai liko neišsiversti), kaip ir jo savaip diegtos istorinio-geografinio metodo idėjos, besiformuojančioje mūsų mokslo tradicijoje savo vietos taip ir neatrado. Be

patikslinti. *Mūsų tautosakos* šeštame tome be „Tyrinėjimų“ buvo publikuotas ir pranešimo „Lietuvių ir latvių aidai suomių liaudies poezijoje“, skaityto Suomii mokslų akademijos visuotiniame susirinkime 1911 m. sausio 21 d., vertimas (p. 285–310). Kiek klaidinančiai pastarasis tekstas (gal dėl vertėjo patirties stokos) pristatytas kaip 1913 m. išėjusios studijos skyrius. Beje, tautotyrininkas Antanas Mažiulis enciklopediniame straipsnyje apie Sabaliauską mini, kad jis buvo išvertęs ir kitus Niemio darbus, „liečiančius lietuvių tautosakos tyrinėjimus (vestuves, burtažodžius), bet jie liko rankraščiais“ ([Antanas Mažiulis] A. Mž., „Sabaliauskas 1. Adolfas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 26, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961, p. 242); kiek anksčiau rašytame Sabaliauskui skirtame nekrologe straipsnio autorius tokios informacijos nepateikia (Antanas Mažiulis, „Kan. A. Sabaliauskas – Žalia Rūta“, in: *Aidai*, München, 1951, nr. 7, p. 325–328).

⁵⁶ Balys Sruoga, „Mūsų tautosaka ir gyvenimas“, p. 424.

⁵⁷ Žr. Juozas Ambrazevičius, „Naujas žingsnis į pasakų mokslą“, in: *XX amžius*, 1937-03-25, nr. 68 (226), p. 9; taip pat plg. Petras Vaičiūnas, „Redakcijos žodis“, in: *Mūsų tautosaka*, Kaunas, 1930, [kn.] 1, p. 3–5; Vincas Krėvė Mickevičius, „Tautosakos rinkimo darbas ir jo sunkumas“, in: *Mūsų tautosaka*, Kaunas, 1930, [kn.] 1, p. 14–16; Balys Sruoga, „Mūsų tautosaka ir gyvenimas“, p. 429–430.

⁵⁸ Jonas Balys, „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai“, in: *Vairas: Mėnesinis kultūros žurnalas*, Kaunas, 1933, nr. 10, p. 221.

kelių paties Balio lyginamųjų studijų⁵⁹, kuriose remiamasi suomių mokyklos atstovų nuostatomis dėl tautosakos kūrinio variantų plitimo erdvėje ir laike, daugiau tokio pobūdžio tyrimų nepasirodė. Šiuo atveju ne mažiau svarbus ir vienalaikis Balio darbų (tiksliau, dainos apie nuo žirgo kritusį bernelį tyrimo) vertinimas. Jie laikyti per ankstyvais tuometinėmis Lietuvos sąlygomis. Biržiškos žodžiais tariant, suomių metodo pritaikymas,

ypačiai tebestingant mums dar savo krašto centralizuotos ir susistemintos dainienos, nepasiekia savo tikslo [...] ⁶⁰. Folkloristinis tyrinėjimo metodas ne tik dėl panašių į minėtąją priežasčių atsargiai apdairiai tegali būti taikomas, pats kelia įvairių jau abejonių ir rezervų, o ir dėl kitų mokslo disciplinų dainoms intereso dainotyroje gauna susitikti su tų disciplinų metodais.⁶¹

Žvelgiant plačiau, šio kritiško pasisakymo apie istorinį-geografinį metodą kontekstą praturtina XX a. ketvirtame dešimtmetyje Rusijos moksle vykę pokyčiai, kai ideologizuojamos rusų folkloristikos objektu tapo Vakarų šalių mokslo kritika, kurios strėlės nukrypo ir į vadinamąjį istorinį-geografinį metodą, arba suomių mokyklą⁶².

Kad ir kaip būtų, nors XX a. pirmoje pusėje vadinamosios suomių mokyklos metodologinių principų taikymas išliko tik užuomazgų pavidalu, Niemio darbai vienaip ar kitaip darė įtaką folkloristikos disciplinos sampratos Lietuvoje brandai. Iš esmės viename pirmųjų tekstų, kuriame lietuvių dainologija (nebūtų perdėta teigti, kad tam tikra prasme ir apskritai lietuvių folkloristika) buvo pristatoma kaip savarankiškas mokslas, savo laiku epochiniu vadintas veikalas *Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai* be jokio platesnio jo pakomentavimo buvo minimas kaip reikšmingas faktas, o istorinis-geografinis metodas – kaip vienas pagrindinių folkloro mokslinio pažinimo būdų, jam priešpastatant dainotyroje taikomus ir kitų mokslo disciplinų metodus⁶³. Taigi atspirties tašku renkantis ne Niemio mokslinės

⁵⁹ Jonas Balys, „Nuo žirgo kritęs bernelis: Vienos liaudies dainos nagrinėjimas“, in: *Tautosakos darbai*, Kaunas, 1935, t. 1, p. 142–178; Jonas Balys, „Griaustinis ir velnias Baltoskandijos kraštų tautosakoje: Lyginamoji pasakojamosios tautosakos studija“, in: *Tautosakos darbai*, Kaunas, 1939, t. 6, p. 3–235.

⁶⁰ Šiame kontekste verta priminti, kad tiek Niemis, tiek Balys jų taikyto metodo privatumus apibrėžė gana atsargiai, teigdami, jog išvadų dėl kūrinio kilmės ar dainos formos raidos tikslumas priklauso nuo turimos medžiagos.

⁶¹ [Mykolas Biržiška] M. B-ka, „Dainologija“, p. 1348.

⁶² Татьяна Иванова, *История русской фольклористики XX века: 1900 – первая половина 1941 г.*, Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2009, p. 523–526.

⁶³ [Mykolas Biržiška] M. B-ka, *op. cit.*, p. 1348; taip pat žr. Juozas Baldauskas, „Mokslas ar autoreklama“, in: *Mūsų tautosaka*, Kaunas, [1936], [kn.] 10, p. 191–197.

biografijos faktų apžvalgą, o jo lituanistinės veiklos recepciją XX a. pirmoje pusėje, galima formuluoti išvadą, kad suomių folkloristo tiriamieji darbai (pirmiausia, be abejo, *Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai*), nors ir nedarė didesnio ar mažesnio poveikio folkloro tyrimų turiniui, prisidėjo prie folkloristikai kaip disciplinai būtino platesnio požiūrio formavimosi, pripažįstant, kad poetinę liaudies kūrybą galima suvokti ir vertinti ne vien meno principų plotmėje.

Apibendrinant. Skaitant apžvalginius tekstus apie suomių folkloristą Aukustį Robertą Niemį ir jo lituanistinius darbus, lieka įspūdis, tarsi jis stūksotų kaip vienišas kalnas, taip ir neįsiliejęs į dar plyną ano meto lietuvių folkloristikos peizažą. Lygia greta neabejojama: jis padėjo susiformuoti lietuvių folkloristikai kaip mokslinei disciplinai. Straipsnyje, nepateikiant kokios nors naujos empirinės medžiagos ar naujų pirminių šaltinių, bet žvelgiant į Niemio lituanistinį palikimą iš lietuvių folkloristikos istorijos perspektyvos, koreguojamas dažnųsyk būtent taip matomas ano meto folkloristikos kraštovaizdis.

Dėl istorinių aplinkybių Lietuvoje gerokai susivėlino tautosakos rinkimas bei skelbimas, skurdo ir tyrimų sritis, o pavienės folklorinės tradicijos studijos nesusilydė į sistemingesnį tiriamąjį darbą. Todėl XX a. pradžioje Lietuvos visuomenę su moksline profesoriaus veikla daugiausia supažindindavo tik periodinėje, kultūrinėje spaudoje pasirodantys gilesnės refleksijos stokoje informacinio pobūdžio straipsniai. Į akademinį diskursą Niemis įsietas tik praėjus kelioms dešimtims metų po jo darbų pasirodymo. Sutapo, kad jo lituanistinės veiklos vertinimai kristalizavosi kartu su lietuvių folkloristikos kaip savarankiškos mokslo disciplinos formavimu si – XX a. trečiame ketvirtame dešimtmetyje. Vis dėlto tiesioginės tų darbų (ypač tiriamųjų) recepcijos nebūta ir tuomet, nes vis dar koncentruojantis į folkloro populiarizaciją folkloro tyrimų sritis buvo gerokai apleista. Kita vertus, savaip istorinio-geografinio metodo idėjas diegusius tautosakinius Niemio raštus, pirmiausia studiją *Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai* (nors ir paliktą savaiminio reikšmingumo lygmenyje), buvo paranku telktis kaip argumentą, kad folkloristika, kaip ir kiti mokslai, turi įvairių metodologinių priėgų savo objektui tirti ir pažinti. Tačiau tuo tiesioginiai studijos „komentari“, atrodo, ir bus išsisėmę.

Akademinio diskurso (folkloristikos) ir kultūros lauke Niemis plačiau matytas ir reflektuotas kaip tautosakos rinkėjas, kartu su Adolfu Sabaliausku parengęs ir išleidęs dainų rinkinį *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje*

Lietuvoje. Tai buvo pirmas atskiru leidiniu išleistas rašto kultūroje nepažinto krašto liaudies dainų rinkinys, pateikęs ir platų iki tol mažai dėmesio sulaukusių sutartinių vaizdą. XX a. trečiame ketvirtame dešimtmetyje jau pajavirėję folkloristikos tekstai leidžia teigti, kad rinkinys sudarė rimtas prielaidas poetinės liaudies kūrybos ir apskritai lietuvių kultūros tyrimams plėstis. Ši su folkloristo išmanymu parengta dainų knyga praturtino ir anuomet dar skurdžią į tyrėjų poreikius, o ne plačiąją visuomenę orientuotų šaltinių rengimo patirtį, neabejotinai prisidėdama (nors ir netiesiogiai) prie mokslinės dainų edicijos formavimosi.

AUKUSTI ROBERT NIEMI AND LITHUANIAN
FOLKLORE STUDIES: THE RECEPTION
OF HIS CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT
OF THE DISCIPLINE

Vilma Daugirdaitė

Summary

Formulated during the Soviet period but not further expanded, the claim that the Finnish folklorist Aukusti Robert Niemi (1869–1931) contributed to the formation of Lithuanian folklore studies as an independent academic discipline, has been reiterated like an axiom up until now. Focusing on this statement as the point of departure, the author discusses researcher's place and significance in the history of the discipline.

Due to historical circumstances, the collection and publication of folklore and the field of folklore research was in want. Therefore the Lithuanian studies conducted by the Finnish scholar, who introduced the historical-geographical method in his own way and opened new perspectives for comparative research, stood out against the background of Lithuanian folklore historiography. However, due to the language barrier the works written in Finnish did not become a weighty stepping stone for the tradition of folklore research that was still developing in Lithuania. They entered the academic discourse only a few decades after their publication. On the other hand, the reception of Niemi's work in Lithuanian studies crystallised together with the formation of Lithuanian folklore studies as an independent scientific discipline, that is, in the 1920s–1930s. Therefore, the Finnish scholar's research into songs influenced, in one way or another, the maturity of the concept of the discipline, contributed to the formation of a broader approach to folklore studies, although it did not have a greater impact on the content of the research itself.

In the field of academic discourse and culture, Niemi was wider seen and reflected as a collector of folklore, who, together with Adolfas Sabaliauskas, prepared and published the song collection *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje* (*Lithuanian Songs and Hymns in North-Eastern Lithuania*, 1912). As the first printed collection of folk songs from a country not yet known in the culture of writing, it created serious prerequisites for the expansion of research into poetic folk creation. In addition, this song collection matured the ideas of academic song editing. As folklore studies were gaining impetus and the need for sources for scientific purposes arose, the collection of folk songs prepared by the experienced folklorist was a guiding light for the editors of oral heritage sources.

PASLAPTINGA BERIBIO MATYMO GALIA IR ANYKŠČIŲ ŠILELIS

GINTARAS LAZDYNAS

Mokykline tiesa seniai jau virto teiginys, kad Antano Baranausko poema *Anykščių šilelis* yra pirmoji lietuvių romantinė poema. Niekas turbūt nesiginčys, kad šis teiginys nenukrito iš dangaus, bet yra ar turėtų būti logiškai pagrįsta teorinių svarstymų išvada: kūrinio priklausomybę tam tikrai rūšiai įrodo jam būdingi pagrindiniai tos rūšies požymiai. Romantizmui priskiriamas kūrinys privalo pasižymėti, kaip taikliai apibūdino aršus romantinio meno priešininkas Vilniaus universiteto profesorius Janas Śniadeckis, „paslaptina beribio matymo galia“, kurią romantikai pasitelkė siekdami prasibrauti už kantiškojo „daikto savaime“ paviršiaus į gelmę iki tikrosios objektyviojo pasaulio esmės.

Giluminis reiškinių matymas – vidujiškumas (*Innerlichkeit*) – yra skiriamasis romantinės pasaulėvokos bruožas. Romantikai atsiplėšia nuo išorės ir savojo tikslo link patraukia Immanuelio Kanto bei Johanno Gotliebo Fichte's nutiestu „keliu į save“ (*der Weg nach Innen*), kurį ir išgrindė ypatinga vokiškojo mąstymo ypatybe – vidujiškumu (*Innerlichkeit*). Thomasas Mannas teigė, kad iš jo išaugo vokiečių romantizmas, bet jo esmę labai sunku perteikti kita kalba¹. Dar gerokai iki Manno vokiečių filosofas Georgas Hegelis skelbė, kad „tikrasis romantiškumo turinys yra absoliutus vidujiškumas (*die absolute Innerlichkeit*), o atitinkama forma – dvasinis subjektyvumas, kaip jos savarankiškumo ir laisvės išraiška“². Tokiam menui XIX a. viduryje vokiečiai davė romantizmo vardą. Priešingame poliuje įsitvirtino Śniadeckio adoruotas menas, kuris rėmėsi „akių ir akinių“ principu, leidusiu pasaulį matyti tokį, koks jis yra iš tikrųjų.

¹ Thomas Mann, *Deutschland und die Deutschen*, Stockholm: Bermann-Fischer Verlag, 1947, p. 31.

² Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vorlesungen über die Aesthetik*, d. 3, hrsg. von H. G. Hotho, in: *Georg Wilhelm Friedrich Hegels Werke*, t. 10, Berlin: Duncker und Humblot, 1843, p. 122–123.

Visą XIX a. Vakarų Europoje vyko labai intensyvus romantizmo sampratos fermentavimosi procesas, kuris nuolat koregavo romantizmo suvokimą – rašytojai nuolat buvo kilnojami iš vienos lentynos į kitą. Savęs romantiku nelaikęs Georgas Gordonas Byronas amžiaus pabaigoje buvo paskelbtas žymiausiu anglų romantiku, Samuelis Tayloras Coleridge'as ir Williamas Wordsworthas tik po septyniasdešimties metų sužinojo, kad jų „naujasis menas“ yra anglų romantizmo pradžia, tačiau įsiutusių romantiku save vadinęs Stendhalis buvo išbrauktas iš romantikų sąrašų, lygiai kaip ir įdomūs teoriniai samprotavimai, įtvirtinantys romantiinį meną, Charlesui Baudelaire'ui nepadėjo išsaugoti romantiko titulo, kurio teisėtumu pats poetas nė kiek neabejojo. Kodėl Baranauskas pasirodė vertesnis už Stendhalį ar Baudelaire'ą tapti romantiku, nors ankstyvoji literatūrinė kritika jį buvo priskyrusi realistiniam – „akių ir akinių“ – menui. Kokie argumentai paskatino jį kardinaliai pakeisti nuomonę?

Anykščių šilelio teorinio įprasminimo istorija išryškina tiek diletantišką mūsų kritikos atramą į literatūros teoriją, tiek ir menką pažintį su svarbiausiais grožiniais romantizmo kūriniais. Iškalbingas yra Vinco Mykolaičio-Putino prisipažinimas, kad jam buvo per sunku suprasti teorinius ir filosofinius romantikos ir klasikos postulatus, kai 1922 m. Miuncheno universitete jis klausėsi garsaus profesoriaus Fritzo Stricho paskaitų³, nors nesąmoningai visa širdimi linko į romantiką. Profesorius kaip tik tais metais išspausdino vieną kertinių šios problematikos knygų *Vokiečių klasika ir romantika*, kuri tapo ir lietuviškos romantizmo sampratos atskaitos tašku – ją referuodamas 1927 m. *Židinyje* Vaižgantas pradėjo pirmą rimtą polemiką apie romantizmą.

Senieji ir naujieji. Šiuolaikiniam skaitytojui termino „postmodernizmas“ vartojimas jau nebesukelia asociacijų su 1687 m. užvirusia polemika dėl „senųjų ir naujųjų“ meno, kurią pradėjo būsimasis pasakų rašytojas Charles Perrault, drąsiai stojęs ginti naujojo Europos meno ir išpeikęs antikinio meno kopijuotojus. Garsioji polemika nulėmė binarinę meno dėsnių sampratą ne tik XVIII a., bet ir vėlesniais laikais iki šiuolaikinio postmodernizmo, kuris niekaip nenori skirtis su paveldėtu pavadinimu. Į binarinę schemą „senasis-naujasis menas“ pateko visos vėliau susiformavusios meno kryptys, kurios pagal gėtiškąją formulę ilgai skirstėsi į sveiką ir ligo-

³ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Autobiografijos vietoje“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 7, redaktorius Aleksandras Žirgulytis, Vilnius: Vaga, 1968, p. 268.

tą meną: „Klasika yra sveikata, o romantika – liga“⁴. Johannas Wolfgangas Goethe sveiku laikė objektyvumu besiremiantį meną, o Friedrichas Schilleris, priešingai, pasisakė už subjektyvumą mene ir sukūrė naują naiviojo (senojo) ir sentimentaliojo (naujojo) meno opoziciją, kurios nebesiejo vertybiniais saitais, nes tai buvo dvi skirtingos, bet lygiavertės kūrybinės prigimties – racionalios ir sentimentalios – raiškos galimybės. Į senojo meno paradigmą buvo įtraukta ne tik orientacija į antikinį meną, bet ir proto dimensija, o į naujojo meno – orientacija į savo tautos meną ir jausmo dominantę, kuri iš dalies buvo transformuota į vaizduotės dimensiją. Į polemiką 1796 m. įsiterpęs žymiausias romantizmo estetikos teoretikas Friedrichas Schlegelis pervadino šiuos menus į klasikinį ir romantinį.

Romantizmas iškilo kaip nauja pasaulėjauta, nauji pasaulio matymo ir mąstymo principai, todėl nieko nuostabaus, kad ir patys romantikai, puikiai jautę savo savimonės naujumą, dar negalėjo suprasti jos substancialaus išskirtinumo, kurį daugiau ar mažiau tinkamai suklasifikavo vėlesnių kartų mokslininkai. Ne viena bandymo suvokti romantizmą atšaka išsirutuliojo į savarankišką romantizmo sampratą. Išryškėjo dvi pagrindinės tendencijos – teorinė ir sisteminė interpretacijos, kurios savo ruožtu irgi nėra viena lytės. Pirmoji remiasi pasaulėvokos bruožu, kurį vaizdžiai nusakė Novalis: „Spinoza viską iškelia lauk, Fichte viską įkelia vidun“⁵. Antroji tendencija romantizmą skelbia „naujuoju menu“, kuris remiasi jausmingąja kūrybine prigimtimi, todėl romantizmo ribas išplečia iki begalybės laiko ir erdvės prasme. Net ir Schlegelis ryškiausia ir autentiškiausia romantinio meno figūra laikė Williamą Shakespeare'ą.

Kadangi tuo metu ne Vokietija diktavo meninio skonio madas, o Prancūzija ir Anglija, tai visi šie apibrėžimai būtų palikę užmarštyje, jei ne vienas atsitiktinumas. Iš Prancūzijos Napoleono ištremta autoritetinga rašytoja Anne Louise Germeine de Staël išvyko į Vokietiją, kur susipažino su tuo metu besiformuojančiomis naujomis vokiškomis meno tendencijomis ir jas prancūzų skaitytojui pristatė knygoje *Apie Vokietiją* (1813), kuri po metų jau buvo išversta į visas didžiąsias Europos kalbas. Taip Europoje pasklido per ponios de Staël subjektyvumą perkošta ir jos autoritetu sutvirtinta senojo ir naujojo meno klasifikacija. Po kelių dešimtmečių šios sąvokos iš epitetų *romantinis* ir *klasikinis* virto terminais ir įgavo šiuolaikinį skambesį – *roman-*

⁴ Johann Wolfgang von Goethe, *Sämtliche Werke in dreissig Bänden*, t. 3, Stuttgart: Cotta, 1857, p. 234.

⁵ Novalis, *Fragmente*, ausgewählt und geordnet von Felix Braun, Leipzig: Insel-Bücherei, [1919], p. 8.

tizmas ir klasicizmas, o dar vėliau ir šiuolaikinių turinį. Romantizmo ir klasicizmo samprata sinchroniškai ir diachroniškai smarkiai skyrėsi. Nereikia todėl stebėtis, kad XIX a. viduryje Baudelaire'as atitiko visus romantinio menininko požymius.

„Klasikos“ vardas ilgainiui prilipo Nicola Boileau estetikų principų išpažintojams, klasika tapo klasicizmu ir susitraukė iki XVII–XVIII a. meno ribų. O „romantika“ vis labiau siaurėjo iki „Romantinės mokyklos“ ribų, kaip šį reiškinių 1836 m. traktate *Romantinė mokykla* pavadino Heinrichas Heine. Bėgant metams ir gausėjant romantizmo kaip literatūrinio ir kultūrinio reiškinių tyrinėjimų, buvo pastebėta, kad ir „Romantinė mokykla“, kurią Heine suvokė kaip darnią estetinę vienovę, slepia ryškių vidinių tipologinių heterogeniškumą. Mokykla skilo į „ankstyvąjį romantizmą“ (Novalis, Wilhelmas Wackenroderis, broliai Augustas ir Friedrichas Schlegeliai, Friedrichas Schellingas ir keli kiti) ir „vėlyvąjį romantizmą“ (Ernstas Theodoras Amadeus Hoffmannas, Heinrichas von Kleistas, Achimas von Arnimas, Clemensas Brentano, Heinrichas Heine ir kt.).

Knygoje *Romantinė mokykla: Indėlis į vokiečių dvasios istoriją* (1870), kuri yra kertinis romantizmo problemos tyrinėjimas XIX a., Rudolfas Haymas „romantinei mokyklai“ bepriskyrė tik Jėnos ratelio literatūrinį sąjūdį – ankstyvuosius romantikus. XX a. pirmoje pusėje analogiškai elgėsi ir kito fundamentalaus tyrimo autorius Hermannas Augustas Korffas. Toks požiūris Vokietijoje išlieka iki šių dienų – grynuoju romantizmu pripažįstama tik „Romantinė mokykla“, arba Jėnos romantizmas. 1910 m. vokiečių kilmės Harvardo universiteto profesorius Robertas M. Wernaeris knygoje *Romantizmas ir romantinė mokykla Vokietijoje* amerikiečių skaitytojui paaiškino: „Reikia skirti ankstyvąjį romantizmą ir vėlyvąjį romantizmą, *Frühromantik* ir *Spätromantik*. Tik *Frühromantik* tinka pavadinimas „romantinė mokykla“. Ši mokykla yra visiškai atskira“⁶. Romantizmas siaurėja prasme apima abi kryptis, o romantizmui plačiąja prasme paliekami skiriamieji naujojo meno bruožai – vaizduotė ir jausmas kartu su „sentimentaliajai“ žmogaus prigimčiai artima stilistika, tematika, pasaulėjauta. Abi šios kryptys dažnai suplakamos į vieną.

Anykščių šilelį pavadinus romantine poema, iškart kyla klausimas, kokia reikšmė suteikiama šiai sąvokai: naujojo meno, romantikos, „romantinės mokyklos“, romantizmo, ankstyvojo, vėlyvojo?

⁶ Robert M. Wernaer, *Romanticism and the Romantic School in Germany*, New York, London: D. Appleton and Company, 1910, p. XII.

Ankstyvoji Anykščių šilelio recepcija. Baranausko santykį su literatūros teorija tiksliausiai nusakė Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, kuri neabejojo poetiniu Baranausko talentu, nors skeptiškai vertino antrąją poemos dalį. Rašytoja įtarė, kad poetas „vargiai ar pažino gaminimo įstatymus – kritikos reikalavimus“⁷, tačiau teorinių žinių stokos nesureikšmino. Ne žinios, o didelis talentas amžiams įtvirtino poeto vardą tautos atmintyje, nes ne „gaminimo įstatymai“ kuria poeta, o poetas kuria įstatymus, kuriuos paskui „ilgai ir darbščiai nagrinėja kritikai mokslininkai, ieškodami žmoniškai maisto, kitiems tvėrėjams įstatymų“⁸. Pirmąją pusę poemos gyvavimo šimtmečio kritika neieškojo teorinių poemos ištakų. Meniniai metodai tada skirstyti vertybiniu „sveiko ir ligoto“ meno principu, todėl svarbiausia užduotis buvo iškilų kūrinį susieti su teigiamu vertinimo poliumi.

Svarstyklės tada krypo realizmo pusėn, todėl *Anykščių šilelis* vienbalsiai buvo priskirtas *realizmui*. Jo bruožus poemoje išvėlgė net arši realizmo priešininkė Kymantaitė-Čiurlionienė, dėl ko kentėjo poemos vertė, nes pati rašytoja, knyga *Lietuvoje* (1910) sukėlusį diskusiją dėl lietuvių dvasiai artimiausios meno srovės, pasisakė *prieš* realizmą (tada dar sinonimiškai tapatintą su natūralizmu) ir *už* modernizmą. Tokio skirstymo nepriėmė rašytoja Gabrielė Petkevičaitė-Bitė⁹, kuri meną, priklausomai nuo kūrėjo pasaulėžiūros ir temperamento, skirstė į tris sroves – misticizmą, simbolizmą ir realizmą, – iš kurių artimiausias jai buvo realizmas ir net simbolizmas, o mažiausiai priimtinas – nuo tikrovės atitrūkusiais dėsniais besiremiantis misticizmas, kuris 1929 m. jau vadinamas romantizmu. Už realizmą pasisakė ir Petras Gerulis-Kragas, kuris griežtai atmetė lietuviams svetimą Juozapo Albino Herbačiausko modernizmą, bet didelių išlygų numatė simbolizmui, jei nebus per jėgą brukamas Charleso Baudelaire'o ir Maurice'o Maeterlincko simbolizmas¹⁰. Skeptišką Kymantaitės-Čiurlionienės nusiteikimą realistinės lietuvių poezijos atžvilgiu Gerulis-Kragas aiškino tuo, kad „ji jieškojo to, k o m u s p o e z i j o j n ė r “ – „neapsakomo ilgėjimos“, „visa apimančių simbolių“, „neaiškumo“, „keisto mystiškumo“¹¹, t. y. tų

⁷ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, „Anykščių šilelis“, in: Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *Raštai*, t. 4: *Straipsniai. Studijos. Esė*, parengė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Vaga, 1998, p. 264.

⁸ *Ibid.*

⁹ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Sofijos Čiurlionienės (Kymantaitės) *Lietuvoje* kritika“, in: *Lietuvos žinios*, Vilnius, 1911-02-02 (15), nr. 14, p. 3.

¹⁰ [Petras Gerulis-Kragas] P. Kr., „P. S. Čiurlionienė apie mūsų literatūrą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1910, t. 12, nr. 47, p. 248.

¹¹ *Ibid.*, p. 251.

poetinių bruožų, kurie buvo siejami su romantizmu, o vėliau ir su simbolizmu. Mūsų literatūroje realizmo kryptimi pirmasis, kritiko nuomone, žengė Kristijonas Donelaitis, paskui save patraukdamas visus žymiuosius lietuvių rašytojus, tarp jų ir Baranauską bei Maironį, kai dauguma Europos tautų „laikėsi pseudo-klasiškų teorijų“ ar sekė anglų sentimentalizmu¹².

XX a. pirmoje pusėje Lietuvoje formavosi savitas požiūris į menines kryptis, kurios tarpusavyje jungėsi binarinės opozicijos saitais poetinio žodžio *aiškumo* – *mišlotumo* principu. Viena polių sudarė realizmas-natūralizmas, o antrajam priklausė simbolizmas ir misticizmas (romantizmas), kurių požymiai dažnai susiliedavo į viena. Kymantaitės-Čiurlionienės sukelta diskusija parodė, kad meno srovės tebeskirstomos vertybiniu principu, o didžioji dauguma kritikų pasisako už sveikąjį – realistinį-mimetinį – meną. Šios polemikos metu lietuvių kritikoje pradėjo ryškėti bruožas, kuris metams bėgant tik stiprėjo ir net XXI a. pradžioje situacija lieka nepasikeitusi: „Lietuvos humanitariniame diskurse įsitvirtinusi kultūros epochų reputacija“¹³. Nereikia stebėtis, kad Baranausko poemos, kaip vieno iškiliausių lietuvių literatūros veikalų, nei Petkevičaitė-Bitė, nei Gerulis-Kragas, nei Adomas Jakštas, ypač nemėgęs Maeterlincko, nė už ką nebūtų atidavę misticizmui-romantizmui, lygiai kaip ir Kymantaitė-Čiurlionienė nenorėjo tokio perdėm realistinio kūrinio įsileisti į tikrojo meno valdas. Lietuviai išpažino klasikinį *aiškumą*.

Nuo Stanislovo Dagilio laikų literatūros kritikai sutarė, kad už Baranausko poemos vaizdų glūdi gili meninė prasmė, tačiau jos ieškodami retai teperžengė realistinio-mimetinio gamtos kopijavimo ribas, kurias „Trumpoje lietuvių rašliavos apžvalgoje“ (1906) apibrėžė Maironis: „„Anykščių šilelio“ turinys nekažkoks: yra tai poetiškas aprašymas, kaip išrodė šilelis kitados su savo įvairiausiais grybais, medžiais, žvėrimis, paukščiais, kuo buvo miškai lietuviams senovėje, ypač šventieji miškai dar pagonijos laikuose“, skaitydamas poemą „užsimiršti nesąs miške: rodos, savo akimis matai tai jo pušis žalias, lieknas, grynas, girdi, kaip giria šlama, ūžia, siaudžia, klausais paukščių ir žvėrių kalbą, net jauti girios kvapą“ ir t. t.¹⁴ Poetas mato „akimis ir akiniais“ – poetinis miško aprašymas sukelia realistinį tikro miško pojūtį.

¹² *Ibid.*, p. 246.

¹³ Paulius Subačius, *Antanas Baranauskas: Gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimai*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 77.

¹⁴ Maironis, „Paskaita apie vysk. Ant. Baranauską“, [1923], in: Maironis, *Raštai*, t. 3, kn. 2: *Lietuvos praeitis. Trumpa visuotinės literatūros istorija. Apsakymai apie Lietuvos praeigą. Straipsniai apie visuomenę ir literatūrą*, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1992, p. 754.

Tarpukariu prioritetai keitėsi romantizmo naudai, tačiau poemos romantizavimas vyko įprastu būdu – paskiras teorines nuogirdas kritikai jungė su „savo požiūriu“, nesistengdami bent minimaliai susipažinti su pirminiais romantizmo grožiniais ar filosofiniais šaltiniais, nekalbant jau apie rimtus teorinius romantizmo tyrinėjimus¹⁵. Buvo puikiai išsiversta be ankstyvosios romantinės savimonės formuotojų – Novalio, Friedricho Schlegelio, Wilhelmo Wackenroderio, Friedricho Schellingo, Friedricho Schleiermacherio – pamatinių idėjų, be Johanno Gottliebo Fichte's ir Arthuro Schopenhauerio filosofijos postulatų, nesiaiškinta, kaip savitą romantinio meno koncepciją Vakarų Europoje paskleidė ponia de Staël ir kodėl ilgus metus dėl to rusų ir lenkų kultūros areale ginčijosi Piotras Viazemskis, Orestas Somovas, Janas Śniadeckis, Kazimierz Brodziński, Adomas Mickevičius¹⁶. Immanuelio Kanto filosofija – vienas svarbiausių intelektualinių postūmių gimi romantinei pasaulėvokai – irgi liko už aktualumo ribų.

Lietuvių kritikai nebandė bent kiek aiškiau apsirbrėžti romantizmo sampratos iki 1927 m. Vaižganto ir Mykolaičio-Putino polemikos *Židinio* puslapiuose, tačiau ir be apčiuopiamo teorinio pagrindo poema pamažu perduota romantizmui. Vaižgantas kone visus XIX a. lietuvių autorius, dar nesuskirstytus kryptimis, paskelbė romantikais, tačiau Mykolaitis-Putinas nesutiko romantizmui priskirti netgi Baranausko, kuris esąs per menkai dinamiškas, o jo veiklumas nukreiptas į religinę, o ne tautinę plotmę¹⁷. Po kelerių metų Mykolaičio-Putino nusistatymas staiga pasikeitė. 1936 m. Baranauską jis jau vadina romantiku. Metodų vertės skalėje romantizmas išsiveržė į priekį ir iki šiol, anot Pauliaus Subačiaus, „romantizmas vertinamas kur kas palankiau nei Apšvieta“?¹⁸ Toks apriorinis nusistatymas atitinkamai kreipia ir kūrinio interpretaciją.

Poemą paskelbus romantine, giluminės prasmės dėmuo turėjo tapti dar aktualesnis, kadangi romantikas gamtą renkasi ne dėl savitikslio aprašymo ir kūriniumi suvokti nebeužtenka realistinių-mimetinių interpretacijos priemonių. Tačiau Maironio sukurto interpretacinio modelio neatsisakė ir vėlesnės tyrinėtojų kartos, tarytum poema iš tikrųjų nepalikę platesnės erdvės ne tik romantikų giluminės esmės paieškoms, bet ir labiau paviršinei imanentinei analizei. Poema pripažįstama romantine, tačiau patvirtinti,

¹⁵ Rudolfo Haymo „Romantinė mokykla“ į rusų kalbą išversta dar 1891 m.

¹⁶ Plačiau apie polemiką žr. Gintaras Lazdynas, „Early Conceptions of Romanticism in Lithuania and the Poem *Anykščių Šilelis*“, in: *Lituanus*, Chicago, 2013, t. 59 (2), p. 5–29.

¹⁷ Putinas, „Idealizmas ir romantizmas“, in: *Židinys*, Kaunas, 1927, nr. 11, p. 310.

¹⁸ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 77.

kad poetas sąmoningai siekė ne mimetinio gamtos atspindžio, o už poemos vaizdų, kaip derėtų romantiniam kūriniui, paslėpė kažkokią prasnę, gilesnę nei ta, kurią perteikia vaizdo empirika, sunkiai pavyksta. Mimetinis gražios gamtos adoravimas labiau kreipia į XVIII a. sentimentalizmą ir savaime teisės *Anykščių šilelį* priskirti romantizmui nesuteikia. Poemos gamtovaizdyje atsisakoma ieškoti alegorinių prasmų ar į girią ir medį žvelgti kaip į klasicistinę emblema¹⁹, arba, priešingai, pareiškiama, kad girios ir medžio įvaizdžiai simbolizuoja romantinį laisvą gyvenimą ir priklauso romantizmo pamėgtų maištingųjų stichijų – audros ir jūros – įvaizdžių kategorijai²⁰, nors tokių teiginių įrodymui nepateikiama įtikinamų argumentų. Net ir profesionalūs literatūros mokslininkai tokį interpretacinį nepajėgumą bando maironiškai užglaistyti nuosava miško žadinamų emocijų patirtimi, kurios pirminis šaltinis yra kritiko asmeniniai potyriai, o ne poemos tekstas. Pernellyg kietas poemos vaizdų paviršius net ir Vytautą Kubilių privertė suabejoti romantiniais poeto tikslais: Baranauskas greičiausiai siekęs vien aprašyti šilelį, kaip kadaise aprašė Vainuto gaisrą ar Rumšiškių potvynį²¹.

Pralaužti mimetinių-fotografinių *Anykščių šilelio* prasmės paviršių sunkiai sekėsi. Meninį skonį pamažu ėmė keisti jaunoji karta, kuriai atsivėrė galimybė studijuoti Vakarų Europos universitetuose ir kuri tapo atviresnė Vakarų kultūros reiškiniams. Lietuvių literatūros mokslas tuo metu nedaug dar težinojo apie romantizmą, bet daugelis lietuvių poetų jau buvo persirgę ar tebesirgo simbolizmo liga. Įvesdamas simbolizmo dėmenį Motiejus Miškinis 1933 m. pabandė radikaliai keisti imančią nusistovėti mimetinė poemos interpretaciją. Už gamtos vaizdų paviršiaus jis išžvelgė šopenhaueriškos-bodleriškos transcendencijos požymius: „miškas su visa jo nuostabia vaizdų ir garsų harmonija tėra aiškiai matomas vaizdavimo objektas, o anapus jo yra kitas – nematomas, bet pajuntamas – Lietuva. Vien kaip į gamtos aprašymą į „Anykščių šilelį“ žiūrėti negalima [...]. Miškas, toji Lietuvos stichija, čia išauga iki simbolio“²². Miškinis *Anykščių šilelyje* simbolio poetikos kontūrus apčiuopė nepakenkdamas geram poemos vardui, nors Baranauską jis apibūdino ne kaip simbolistą ir jau nebe kaip realistą, o kaip

¹⁹ Jonas Riškus, *Lietuvių literatūra: XIX a. I pusė*, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 221.

²⁰ Regina Mikšytė, *Antanas Baranauskas*, Vilnius: Vaga, 1993, p. 5.

²¹ Vytautas Kubilius, „Antanas Baranauskas ir lietuvių poezija“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 19: *Antanas Baranauskas*, parengė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1986, p. 14.

²² Motiejus Miškinis, „Iš literatūros teorijos ir istorijos. VII: Apie lietuvišką romantizmą“, in: *Šviesos keliai*, Kaunas, 1933, nr. 9, p. 516.

romantiką, kuris kartu su Antanu Vienažindžiu priklauso mūsų primityviam, natūraliam, „kaimiškam romantizmui“, stipriausiai išreiškiančiam meilės Lietuvai jausmą. „Kaimiškasis romantizmas“ yra įgimtas lietuviams ir todėl jis nepatyrė beveik jokios europietiškojo romantizmo įtakos²³, tad jam nereikėjo daryti literatūrinio skonio revoliucijos. Taip Miškinis įteisino Kymantaitės-Čiurlionienės lūkesčius: lietuvių tautinė poezija tiesiog buvo „savaimė liaudiškai romantinė, be jokių ypatingų pastangų, be kovos su „srovėmis“, jau anksčiau buvusiomis“²⁴. Išsakęs savo požiūrį kaip aksiomą, svaresnių argumentų, pagrindžiančių poemos priskyrimą romantizmui, lygiai kaip ir „liaudiško romantizmo“ požymių, Miškinis nepateikė.

Miškinio interpretacija atvėrė galimybę poemai suteikti tauresnę prasmę nei vien graži miško nuotrauka. Daugelio poetų, tarp jų ir Mykolaičio-Putino ar Balio Sruogos, sukaupia „simbolistinė“ patirtis galėjo paskatinti poemą analizuoti iš gerokai modernesnės simbolistinės estetikos pozicijų, tačiau šia patirtimi nebuvo pasinaudota.

„Kas pasako romantizmas, pasako naujasis menas.“ Pavadinti kūrinį romantiniu, reiškia užsikrauti prievolę į jį žvelgti iš platesnio europietiškosios estetinės pasaulėvokos taško ir suvokti jį platesniame meninių reiškinių kontekste, nebent romantizmą laikytume biologiškai įgimtos žmogaus savybės (Miškinis, Vaižgantas) ar tam tikros stiliškos (Mykolaitis-Putinas) išraiška.

Poemos rašymo metu Vakarų Europos kultūroje vyko arši kova tarp realistinio (pozityvistinio) ir metafizinio, mimetinio ir romantinio meno koncepcijų. Metai iki *Anykščių šilelio* gimimo su mimetiniu vaizdavimu būdu atkakliai kovojęs Baudelaire'as sonetu „Atitikmenys“ (*Correspondences*, 1857) pasėjo grūdą, iš kurio vėliau išaugo prancūzų simbolizmas, daugelio genetiškai siejamas su vokiškuoju romantizmu. Baudelaire'o estetinės pažiūros *Anykščių šileliui* aktualios ne tik savo bendralaikiškumu,

²³ 1927 m. *Židinyje* pristatydamas romantizmą Vaižgantas jį suvokė kaip genetiškai imanentišką lietuvių tautos dvasios savybę, kurią lietuviai yra geriau išsaugoję nei Vakarų Europa: „Šiuo vienu atveju mes, visokeriopi šiaip jau atsilikėliai, atsiradome priešakyje Europos literatūrų. Tegul tik jos mus pažįsta ir įsidėmi. Mes turime kuo pasirodyti. Romantiškai melancholingai, svajingai, kaž ko pasiilgusiai ir mistiškai lietuvių prigimčiai romantiškasis idealizmas tiek yra savas gaivalas, savoji sfera, kad iš jos išimti, nujau, bene regresuotų, jei ne visiškai užtrokštų“ (Juozas Tumas, „Romantiškasis idealizmas grįžta“, in: *Židiny*s, Kaunas, 1927, nr. 10, p. 229).

²⁴ Motiejus Miškinis, *op. cit.*, p. 515.

bet ir vaizdavimo priemonių ar vaizdavimo objekto – Gamtos – apmąstymais. Be didesnių išlygų jas būtų galima tiesiogiai pritaikyti *Anykščių šilėlio* interpretacijai.

Romantizmą Baudelaire'as suvokė kaip sau tapačią meno kryptį, visiškai neprieštaraudamas XIX a. pirmoje pusėje gyvavusiai teorinei romantizmo sampratai, prie kurios klostymosi ir pats svariai prisidėjo: *qui dit romantisme, dit art moderne*²⁵ – „kas pasako romantizmas, pasako naujasis menas“. Taip teigdamas poetas mintyje turi anaip tol ne modernizmą, kurio jis dar negalėjo žinoti²⁶, o naująjį savo epochos meną, kuris reiškesi ne tema ar tam tikrų tiesų formulavimu, o ypatingu jausenos būdu (*la manière de sentir*)²⁷. Tik gerokai vėlesni laikai iš Baudelaire'o atėmė teisę į romantiko titulą. Nuo to jo poezija nė kiek nenukentėjo, priešingai, įgijo tipologinį aiškumą. Vadinasi, žvelgiant iš dabartinių laikų taško, Baudelaire'as sąmoningai buvo romantikas, bet nesąmoningai jis atstovavo gimstančiam simbolizmui. Baranauskas sąmoningai nesitapatino su jokia meno srove, o nesąmoningai, kaip teigė Miškinis, tapo romantiku.

Skirtingai nuo Maeterlincko, atsidavusio Novalio ir ankstyvųjų romantikų sekėjo-simbolisto, pats Baranauskas neturėjo jokių galimybių susipažinti su romantizmo estetika ir pagrindiniais grožiniais kūriniais, tačiau jeigu tartume, kad 23–24 metų raštininkų mokyklos ir kunigų seminarijos auklėtinis Baranauskas būtų galėjęs tiek išprusti, jog sąmoningai tapatinęsi su literatūriniu romantizmo sąjūdžiu, jo žinios galėjo atitikti ne vėlesnį kaip 1855–1860 m. teorinį romantinio meno refleksijos būvį – Heine's ar Baudelaire'o romantizmo sampratą, kuriai atstovavo ir Mickevičius su Brodzińskiū. Tad laikydami Baranauską romantiku, neišvengiamai privalėtume pripažinti ir jo dvasinę – daugiau nesąmoningą, nei sąmoningą – giminystę su Baudelaire'o estetika, kuri išsikristalizavo XIX a. ypač aktualios romantinio-klasikinio meno tarpusavio kovos lauke, kaip nuosekli šios bi-

²⁵ Charles Baudelaire, *Curiosités esthétiques: Salon 1845–1859*, Paris: M. Lévy Frères, 1868, p. 86.

²⁶ Vytautas Kubilius, naudodamasis anglišku šaltiniu, *art moderne* susieja su XX a. modernizmu ir atitinkamai išverčia Baudelaire'o žodžius: „kas pasako – romantizmas, tas pasako modernizmas“, dėl ko pagrindinės romantizmo tezės „pasidarė išeities taškais visoms modernizmo srovėms. [...] Romantikais buvo vadinami prancūzų simbolistai“ (Vytautas Kubilius, *Romantizmo problema lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vaga, 1993, p. 13). Tokią pat reikšmę sąvokai *art moderne* per lenkišką vertimą suteikia ir Brigita Speičytė: „kalbėdami apie romantizmą, kalbame ir apie modernizmą“ (Brigita Speičytė, „Senobinė grožė: romantizmo estetika *Anykščių šilėlyje*“, in: *Metai*, Vilnius, 2004, nr. 3, p. 91).

²⁷ Charles Baudelaire, *op. cit.*, p. 85.

narinės opozicijos vystymosi pakopa prancūziškoje meno erdvėje. Naujojo meno dėsnius Baudelaire'as formulavo per atvirą priešiškomą klasikiniam mimetiniam menui.

Į simbolizmo, kaip naujojo meno, estetinę sistemą *Anykščių šilėlį* nesunkiai leistų įterpti ir lietuvių literatūros moksle įsitvirtinusi ideja, jog „iš tikrųjų pakanka medžiagos, liudijančios, kad kultūrinės epochos Lietuvoje apytikriai sutampa su analogiškais etapais Vakarų Europoje“²⁸ – užteko gyventi Europoje ir truputį palūkėti, kol reiškinys migruos į Lietuvą, todėl nebuvo būtinybės laukti, kol susiformuos atitinkamos psichologinės lietuvių kūrėjų struktūros ar dvasinis turinys. Tai ne estetinis kriterijus. Noras žengti koją kojon su Vakarų Europa vertė kūrinio analizę tempti prie kultūrinio konteksto ir į jį jausti kūrinius. Vis dėlto XX a. ketvirtame dešimtmetyje *Anykščių šilėlis* tapo tik romantiniu kūriniu, nors pagal laiką jis praktiškai sutapo su simbolizmo estetikos pradžia.

Ne visi kritikai akiai pasidavė tradicijos inercijai, kuri formavo išankstines nuostatas ir trukdė „nagrinėti poemos santykį su klasicizmo bei sentimentalizmo poetika ar Baranausko tekstų visumos ryšį su Apšvieta“²⁹. Vakarų Europos kritinės minties subrandintam Rimvydai Šilbajoriui buvo lengviau priešintis lietuvių kritikos „prietarams“ ir laikytis nuomonės, kad Baranauskas rėmėsi sentimentalistinės literatūros reikalavimais: „mene jausmų gelmė ir grožis, jų taurumas reikalauja prisirišimo prie to, ko jau nebėra ir nebebus“³⁰. Įprastinė lietuviškoji romantizmo samprata teigė priešingai: „romantinė nuostata: visa, kas didinga ir gražu, turi būti prarasta“, o „romantizmo konvencija būtinai reikalavo pasakyti, kad nebėra tikrovėje to, apie ką autorius pasakoja“³¹. Šilbajoris pabrėžia „poeto sentimentalistinę prielaidą“, kad „dabartis („Kalnai [...] nuplikę“) yra iš esmės tuštuma; šilėlis egzistuoja tik praeities matmenyje“³². Ne visi Lietuvos kritikai *Anykščių šilėlį* romantizmui atidavė be išlygų. Antai Leonas Gineitis poemos poetinių elementų samplaikoje išvydo persipynusius įvairių praeities epochų – baroko, klasicizmo, estetinio racionalizmo, romantizmo – poetikos elemen-

²⁸ Vanda Zaborskaitė, „Polemiška knyga“, in: Algimantas Radzevičius, *Literatūros kryptis*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 4.

²⁹ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 77.

³⁰ Rimvydas Šilbajoris, „Teorijų ir teksto sąveikos laukuose: skaitymo poetika“, [1996], in: *XX amžiaus literatūros teorijos: Konceptualioji kritika*, parengė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 98.

³¹ Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 74.

³² Rimvydas Šilbajoris, *op. cit.*, p. 98.

tus, apie estetinio racionalizmo struktūrą byloja tai, kad „šilelio dabartis, po atitinkamos ekspozicijos piešiama nuosekliai pagal ją suvokiančio lyrinio herojaus jutimus“³³. Mykolaičiui-Putinui tas pats griežtas išplanavimas išryškino realistinius poemos pamatus: „Realistinis „Anykščių šilelio“ pobūdis matyti nuosekliame kūrinio plane, kurį poetas apmetė, baigdamas rašyti įžangą ir kurio paskui griežtai laikosi“³⁴. Kubilius tą patį planavimą laikė klasicistiniu, o Algimantas Radzevičius abi poemos dalis laikė skirtingos prigimties – pirmąją sentimentalistinės, antrąją – preromantinės³⁵. Subačius taip pat įsitikinęs, kad „klasicistinė ne tik „Anykščių šilelio“ poetinių vaizdų plėtotė bei rikiuotė, bet ir sintaksinė organizacija“³⁶.

Anapustinės tikrovės paieškos. Tuo metu, kai Baranauskas rašė *Anykščių šilėlį*, Vakarų Europos kultūros lauke buvo tęsiamos dar XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje prancūzų racionalistų ir anglų sensualistų pradėtos, o vėliau klasicinės vokiečių idealistinės filosofijos išvystytos prasmės glūdėjimo vietos paieškos, kurios smarkiai keitė pasaulio ir žmogaus sampratą. Vakarų Europos intelektualai judėjo dviem priešingomis kryptimis: Auguste'o Comte'o (*Pozityviosios filosofijos kursas*, 1830–1842) ir Hipolyte'o Taine'o (*Meno filosofija*, 1865–1869) pozityvizmas griežtai apsiribojo tik empiriniu, pojūčiams prieinamo kantiškojo „daikto savaime“ paviršiumi ir nesileido į jokias gelmes, paviršių laikydamas gelme ir „daikto savaime“ esme. Amžiaus viduryje išpopuliarėjęs Arthuro Schopenhauerio transcendentalizmas svarbiausiu pažinimo tikslu iškelė metafizinę „valią“, kuri kaip „daikto savaime“ esmė reiškiasi objektyviuoju (pozityviuoju) pavidalu, „vaizdiniu“, bet nėra jam tapati. Meno srityje pirmoji tendencija įtvirtino klasicistų pramintą mimetinio vaizdavimo būdą ir reiškėsi realizmo, o ne-trukus ir natūralizmo pavidalu, o antroji tęsė romantikų pradėtas vidujškumo paieškas, į kurias įsijungė ir simbolistai.

Romantizmas, originaliu Jacqueso Barzuno požiūriu, apie 1850 m. išbaigė savo raidos galimybes, pasiekė vystymosi pilnatvę ir kaip išbaigta visuma ėmė hermeneutiškai skaidytis į dalinius metodus, tokius kaip rea-

³³ Leonas Gineitis, *Klasicizmo problema lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1972, p. 281.

³⁴ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Antanas Baranauskas“, [1954], in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 8: *Literatūros istorija, kritika, publicistika*, redaktorius Aleksandras Žirgulytis, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 268.

³⁵ Algimantas Radzevičius, *op. cit.*, p. 160.

³⁶ Paulius Subačius, *op. cit.* p. 80.

lizmas ir simbolizmas, o šalia jų ir estetizmas bei impresionizmas, skirtus specializuotai tirti tą pasaulio ir būties turinį, kurį romantizmas jau buvo ištyręs tebeglūdinį neskaidomoje visumoje³⁷. Tokią išvadą paskatina aki-vaizdi vokiškojo romantizmo ir prancūziškojo simbolizmo, ypač Maeterlincko, giminystė.

Ar galėjo lietuvių rašytojai kaip lygiateisiai partneriai dalyvauti šiame kultūrų pokalbyje? Mykolaitis-Putinas *Židinyje* 1927 m. labai tiksliai pastebėjo, kad „tikrojo, grynojo romantizmo lietuvių literatūroj niekad nėra buvę. Tikrąjį romantizmą [...] veikė visa eilė istorijos eigoj susidėjusių aplinkybių ir veiksnių, kurių mūsų kultūros gyvenime nebuvo, arba jų bent neįjutė mūsų literatūros kūrėjai“³⁸. Nebūtų teisinga iš Baranausko reikalauti lygiaverčio dalyvavimo Europoje vykusiame kultūriniame diskurse, nors šio proceso atgarsiai galėjo jį pasiekti bent jau polemikos tarp klasiškojo ir romantiškojo meno lenkiškuoju pavidalu. Tačiau kokie ryšiai – išorinio panašumo ar vidinės giminystės *Anykščių šilelį* sieja su romantizmu? Ar tikrai poeto dvasia juda šopenhaueriškos valios, giluminės daikto esmės paieškų keliu, esmės netapatindama su išorinėmis apraiškomis ir nepalikdama jos išorinėje plotmėje? Kad ir kaip būtų, Baranauskas privalėjo mobilizuoti „paslaptingas beribio matymo galias“ ir po empiriniu miško paviršiumi įžvelgti giluminius atitikmenis, jeigu jau kritikai jį pripažįsta romantiku.

Tikroviškumą adoruojančioje racionalizmo ir klasicizmo epochoje buvo pernelyg sunku nukrypti nuo paraidinės žodžio reikšmės. Senojo meno atstovai ir jų gynėjai aršiai puolė romantikus dėl to, kad šie pažeidė tikroviškumo principą ir paraidinę reikšmę paslėpė po pernelyg sudėtingu meniniu vaizdu. Įsijungęs į polemiką, Vilniaus universiteto profesorius Janas Śniadeckis 1819 m. peikė romantikus už tai, kad jie pasitelkia pagalbon „paslaptingas beribio matymo galias“³⁹, užuot bandę į pasaulį žvelgti patikimomis „akių ir akinių“, t. y. empirinių pojūčių, priemonėmis. Tačiau tiek Adomas Mickevičius (baladėje „Romantika“ sukritikavęs „akių ir akinių“ principą), tiek ir pirmojo rusų romantizmo manifesto autorius Piotras Viazemskis, 1822 m. ironiškai pasišaipęs iš klasikų nesugebėjimo prasibrauti

³⁷ Jacques Barzun, *Classic, Romantic, and Modern*, Chicago: The University of Chicago Press, 1975, p. 96.

³⁸ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Idealizmas ir romantizmas“, p. 309.

³⁹ Janas Śniadeckis, „Apie klasiškus ir romantiškus raštus“, in: Janas Śniadeckis, *Raštai: Filosofijos darbai*, iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Romanas Plečkaitis, (ser. Iš Lietuvos filosofijos palikimo), Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 114.

pro perkeltinio vaizdavimo prasmines užtvarys⁴⁰, giluminį regėjimą laikė svarbiausia romantiškojo meno ypatybe.

Giliau už vaizdo paviršių. Vienas esminių skiriamųjų klasicizmo ir romantizmo pasaulėvokos bruožų yra skirtis tarp pozityvistinės ir transcendentinės pasaulio sampratos. Daugiau kaip pusanthro šimto metų ši skirtis išreiškė pačią meno prigimtį. Romantinio ir klasicistinio mąstymo skirtumą bandė suvokti ne vienas rašytojas ir literatūros tyrinėtojas. Amerikiečių kultūros ir idėjų istorikas Barzunas, remdamasis psichologinėmis prielaidomis, 1943 m. teigė, kad skirtumas tarp klasicizmo ir romantizmo yra toks pat kaip skirtumas tarp fizikos ir biologijos. Po dešimtmečio amerikiečių neokritikas Meyeris Howardas Abramsas pasiūlė veidrodžio ir lempos metaforą: klasikiniam autoriui meno kūrinys yra nelyginant veidrodis, kuriame pasyviai atsispindi esama tikrovė, o romantikui – lempa, skleidžianti šviesą, kurios šaltinis yra ne išorinis pasaulis, bet poeto jausmai ir mintys, todėl literatūros kūrinys yra ne paprastas gamtos vaizdavimas, o rašytojo vidinio pasaulio, minčių ar širdies vaizdas⁴¹.

Ilgą laiką romantizmas ir klasicizmas buvo jungiami pagal XVII a. pabaigoje įsitvirtinusią tikroviškumo ir netikroviškumo analogiją, romantiškumą priskiriant netikroviškumo poliui. Pozityvizmo epochoje XIX a. viduryje išgalėjo požiūris į romantizmą kaip į bėgimą nuo tikrovės, nepaisant to, kad patys romantikai atvirai deklaravo siekį brautis į pasaulio ir būties paslapčių epicentrą, pažinimui pasirenkant patikimesnes priemones nei pojūčiai ir protas, kurie Kantą ir visą Apšvietos epochą atvedė į objektyviojo pasaulio pažinimo akligatvį. Barzunas vienas pirmųjų argumentuotai pasipriešino tokiam šališkam vertinimui: tai, ko „romantikai ieškojo ir rado, buvo ne svajonių pasaulis, į kurį pabėgama, o realus pasaulis, kuriame gyvenama. Tikrovės tyrimas buvo pamatinis romantinio meno tikslas“⁴². Epistemologine paskirtimi romantizmas yra tapatus realizmui, kadangi pagrindinis jo, kaip ir viso meno, tikslas – pažinti ir tirti tikrovę. Skirtumą tarp klasikinio ir romantinio meninio metodo išreiškia ir skirtingas santykis su tikrove. Klasicistinė estetika reikalavo, kad protas iš tikrovės išgautų tikrovėje veikiančius dėsningumus. Romantikai rinkosi sudėtingesnę kelią, kad

⁴⁰ Петр Вяземский, *Эстетика и литературная критика*, Москва: Искусство, 1984, p. 53.

⁴¹ Meyer Howard Abrams, *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition*, Oxford University Press, 1953, p. 21–22.

⁴² Jacques Barzun, *op. cit.*, p. 58.

galėtų iš dėsningumo išauginti naują tikrovę, paremtą objektyviais būties dėsniais, bet turinčią nuosavą išorinį apvalkalą, kuris klasicizmo išaugintiems protams atrodė kaip pavojingas bėgimas nuo tikrovės.

Ankstyvųjų, arba Jenos, romantikų idėjų fermentavimąsi skatino Kanto agnosticizmui mestas iššūkis, Johannes Herderio istoriosofinių pažiūrų puoselėjimas, Fichte's subjektyvusis idealizmas, reikalavęs pralaužti empirinį pasaulio paviršinį kevalą ir įsibrauti į „daikto savaime“ giluminę esmę. Fichte's inspiruotu įsivaizdavimu, pasaulis yra absoliučiai subjektyvaus pobūdžio, todėl pasaulio mįslės įminimas siejamas tik su dvasios visatos pažinimu⁴³, kuriame svarbus vaidmuo tenka vaizduotei. Klasikos požiūriu, pasaulį pažįsta protas, o vaizduotė jį iškreipia. Švietėjų puoselėtos proto ir pojūčių priemonės romantiniam tyrimui nebetiko.

Prie pasaulio paslapties romantikai skverbėsi neįprastu keliu – ne per pasaulio empirikos tyrimą, o per individualybės vidinį pasaulį, kuris yra visiškai tapatus išoriniam empiriniam pasauliui⁴⁴. Pasaulio paslaptis nebesiejama su empiriniu daiktų ar reiškinių paviršiumi ir perkeliama į transcendentines gelmes, todėl jos tyrimas reikalavo ir atitinkamų poetinių priemonių: prancūziškąjį-klasikinį aiškumą keitė vokiškasis-romantiškasis miglotumas, kuris senojo meninio stiliaus sekėjams buvo nepriimtinas ne tik stiliaus, bet ir pasaulėvokos prasme. Reikalauti akimis pamatyti tai, kas neprieinama empiriniams pojūčiams – prieštaravimas, kurį išspręsti buvo galima tik atsisakius idealistinės pasaulėvokos, vadinasi, pačios romantizmo esmės. Svarbiausių pažinimo priemonių arsenale protą ir pojūčius pakeitus sapnu, vaizduote, haliucinacija, muzika, poezija, vidiniu stebėjimu, estetinė kontempliacija nesunkiai galėjo susidaryti įspūdis, kad romantikai neurotiškai vengia susidūrimo su tikrove. Romantikai nuo tikrovės nebėgo. Visa romantikų meninė kūryba ir filosofija persunkta idėjos giliau prasiskverbti į pasaulio ir būties paslaptis, kad galima būtų tęsti darbą, kuriam romantikai jautėsi esą pašaukti – kurti žemę⁴⁵. Menininkas pažįsta gamtą ir pasaulį daug geriau nei mokslininkas⁴⁶.

⁴³ Hermann August Korff, *Geist der Goethezeit: Versuch einer ideellen Entwicklung der klassisch-romantischen Literaturgeschichte*, III Teil: Frühromantik, Leipzig: Koehler & Amelang, 1966, p. 248–249.

⁴⁴ Novalis, *Fragmente*, p. 8.

⁴⁵ Novalis, „Blüthenstaub“, in: *Athenäum*, t. 1, kn. 1, Berlin: Friedrich Vieweg, 1798, p. 80.

⁴⁶ Novalis: „Poezija yra absoliuti tikrovė. Tai yra kertinis mano filosofijos akmuo. Kuo poetiškiau, tuo tikriau“ (Novalis, *Fragmente*, p. 18).

XVIII a. pabaigoje vaizduotė⁴⁷ buvo reabilituota ir jai suteikta pasaulio pažinimo kompetencija. Susipriešinimas tarp klasicizmo pasaulėvokai įgimto tikroviškumo principo, grįsto blaivaus proto veikimu, ir vaizduotės kompetencijai priskirto netikroviškumo principo įgijo conceptualios opozicinės priešpriešos statusą. Išsiskyrė du priešingi pažinimo keliai: matyti protu ir pojūčiais bei matyti jausmais ir vaizduote⁴⁸. Ši priešara tapo struktūrine priešaros tarp senojo ir naujojo meno šerdimi. Vėliau ją paveldėjo klasicizmo ir romantizmo priešara. Tad XIX a. viduryje europietiškoji estetinė mintis turėjo tik dvi strategines judėjimo galimybes: tikroviškumo keliu į mimetinių tapatumą gamtai ir netikroviškumo keliu į transcendentinės giluminės esmės paieškas. Pirmuoju keliu XIX a. viduryje nukeliavo pozityvizmas, realizmas, iš dalies natūralizmas, o antruoju keliu – romantizmas ir simbolizmas. Abi šios tendencijos ir kovėsi XIX a. estetikos erdvėje, o į jų kautynių lauką neišvengiamai turėjo patekti ir Baranausko *Anykščių šilelis*.

Šilelis ir idealas-ieškiny. 1886 m. *Aušroje* išspausdintas poeto Stanislovo Dagilio straipsnis „Keli žodžiai apie poeziją...“ yra pirmoji išsami *Anykščių šilelio* interpretacija⁴⁹, kuri pasirodė keletą mėnesių anksčiau nei Jeano Moréaso manifestas „Simbolizmas“. Šis sugretinimas svarbus tuo, kad poemos aiškinimui Dagilis taikė Baudelaire'o „atitikmenų teorijai“ labai artimus kriterijus, o pagrindinę idėją grindė Baudelaire'o kultivuota priešprieša tarp tikslaus ir perkurto objektyvaus pasaulio vaizdo. Poeto galvoje, teigė Dagilis, gimsta idealaus miško vaizdinio kontūrai, tada poetas ne tik iš visų įmanomų miškų ir girių surankioja idealų turinį ir sukrauna jį į vieną kūrinį, bet ir savo smalesniu žvilgsniu bei aštresniais jausmais paryškina ir viršun iškelia paprastam žmogui sunkiai regimus dalykus. Poezijos tikslas nėra aklas gamtos kopijavimas, poezija kuria idealą-ieškinį, kuris tarnau-

⁴⁷ Plačiau žr. Gintaras Lazdynas, „Vaizduotės dimensija *Anykščių šilelyje*“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 2012, p. 84–98.

⁴⁸ Sentimentalų šilelio prisiminimą Dalia Čiočytė kaip tik ir priskiria romantinei vaizduotei: „Į retorinį įžangos leitmotyvo klausimą („Kur toj puikybė jūsų pasidėjo?“) vidinė poemos struktūra pasiūlo atsakymą, nurodantį atminties ir vaizduotės plotmę“ (Dalia Čiočytė, „Romantizmas ir krikščioniškoji Vakarų kultūros tradicija“, in: *Literatūra*, Vilnius, 2005, t. 47 (1), p. 10). Tačiau tokia struktūra būdinga sentimentalizmo estetikai, ja ištiesai paremtas vienas žymiausių sentimentalizmo kūrinių Williama Goldsmitho poema *Apleistas kaimas* (1770).

⁴⁹ Plačiau žr. Gintaras Lazdynas, „„Anykščių šilelis“ Stanislovo Dagilio akimis“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, Šiauliai, 2011, t. 12, p. 141–151.

damas kūrėjo minties raiškai pakyla aukštai virš žemės ir nutraukia ryšius su tuo, kas žemiška: „tada poetiškas paveikslas stojasi tikru vaisiumi tvertuvės (pantazijos), paveikslu ideališku, vartojamu dėl išreiškimo šiokios ar tokios mislies poeto arba šiaip išmonės ir tikėjimo žmogaus“⁵⁰. Skaitytojas neturėtų poetinės minties raiškos formos tapatinti su tikrove, kadangi idealus paveikslas išoriškai tėra „žievė, kevalas riešučio, kurio viduje tinkąs valgymui brenduolys, t. e. įtūra, idėja ir pamokslas“⁵¹. Vos ne paraidžiui šią bodlerišką mintį simbolistų manifeste išsakė ir Moréasas.

Straipsnio pirmoje dalyje dominuoja teoriniai postulatai, o antroje dalyje Dagilis tikriausiai ketino detaliau analizuoti pačią poemą, tačiau galbūt nesugebėjo teorinių teiginių pagrįsti teksto analize ir straipsnio nebaigė, nors redakcija žadėjo tęsinį. Straipsnio idėjas po dviejų dešimtmečių pasiskolino Maironis, Dagilio koncepciją paradoksaliai apvalęs kaip tik nuo romantiškojo „idealo-ieškinio“ dėmens. Pasitenkindamas tuo, kad meninis vaizdas patvirtina skaitytojo empirinę patirtį, Maironis eliminavo gilesnę *Anykščių šilelio* prasmę ir apribojo ją vos ne savitiksliu „gamtos grožio aprašymu“, besiremiančiu klasicistiniu mimezio – tikslaus gamtos kopijavimo – principu: „Stebėk, pažink, imituok gamtą“ (*Observez, connoissez, imitez la nature*)⁵², kaip jį apibrėžė vienos garsiausių klasicistinės aprašomosios poemos *Sodai* (1782) autorius Jacques'as Delille'is. Kaip rodo vėlesnės poemos analizės, Maironio interpretacinis modelis ne tiek atrakino duris į poemos prasmų požemius, kiek grąžino į klasicistinės estetikos lygmenį ir pasmerkė vėlesnius poemos interpretatorius slydinėti poetinių vaizdinių paviršiumi. Ilgus dešimtmečius jis liko bene vienintele galimybe poemai suteikti apčiuopiamą prasmę. Net ir po aštuonių dešimtmečių maironiški atbalsai aiškiai tebebuvo girdėti Jono Riškaus⁵³ ar Reginos Mikšytės⁵⁴ interpretacijoje, kuriose apie giluminę poemos vaizdinių prasmę nebeužsiminta.

⁵⁰ Stanislovas Dagilis, „Keli žodžiai apie poeziją abelnai, o ipaczei apie sudėjimą eiliu“, in: *Aušra*, Tilžė, 1886, nr. 1, p. 9.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Jacques Delille, *Ceuvres de J. Delille*, Paris: L. G. Michaud, Libraire-éditeur, 1824, p. 214.

⁵³ „Anykščių šilelio grožis vaizduojamas labai pastabiai. Atskleidžiama miško gyvenimo įvairovė: augmenija, gyvūnija, spalvos, kvapai, garsai. Čia matome gūdžias tankmes ir saulės nužertas palaukes, mišką įvairiu metų ir paros laiku“ (Jonas Riškus, *op. cit.*, p. 214).

⁵⁴ „Poetas skaitytoją vedžioja po Anykščių šilelį, sustodamas prie samanų, uogų, krūmų ir medžių, leidžia įsiklausyti į žvėrelių, paukščių balsus. Lyriniuose poemos vaizduose atgyja šilelio spalvos, kvapai, garsai, netgi tylą“ (Regina Mikšytė, *op. cit.*, p. 74).

Atitikmenų teorija. Simbolistų judėjimui pradžia davė 1886 m. laikraščio *Le Figaro* literatūriniame priede pasirodęs Moréaso straipsnis „Simbolizmas“ (*Le Symbolisme*). Moréasas neformulavo naujų poetinio mąstymo principų, bet išryškino modernios prancūzų poetinės savimonės dėsninumus, kurie reiškėsi jau nuo aštunto dešimtmečio tokių poetų kaip Paulio Verlaine'o, Stéfane'o Mallarmé, Arthuro Rimbaud, o dar anksčiau ir Charleso Baudelaire'o kūryboje. Simbolistų vardu Moréasas paskelbė mirties nuosprendį realistiniam mimetiniam menui: „Kaip pamokymų, deklamacijos, netikro jausmingumo ir objektyvaus aprašinėjimo priešas simbolistinė poezija siekia: įvilkti idėją į apčiuopiamą formą, kuri tačiau yra ne savaiminis tikslas, bet tarnaudama idėjos raiškiai, išlieka jai pavaldi. Idėja savo ruožtu neturi nusiplėšti prašmatnaus išorinių analogijų apdaro, nes esminis simbolistinio meno bruožas reikalauja niekada nesistengti išreikšti idėją pačia savaiame. Todėl šiame mene gamtos vaizdai, žmonių poelgiai, visi konkretūs fenomenai negali pasireikšti patys: visa tai yra apčiuopiamas pavida-las, turintis tikslą nustatyti ezoterinę giminystę su pirminėmis idėjomis“⁵⁵.

Ankstyvieji vokiečių romantikai ėmė tiesti „kelią į save“, siekdami išvysti už išorinio paviršiaus pasislėpusią „daikto savaiame“ esmę, kurią Schopenhaueris vėliau pavadino „valia“. Vokiečių romantikų pramintais takais Baudelaire'as ir jo sekėjai patraukė ieškoti transcendentinės Schopenhauerio „valios“. 1857 m. birželį Baudelaire'as išspausdino garsiąsias *Blogio gėles* (*Les Fleurs du mal*). Programiniame sonete „Atitikmenys“ poetas išdėstė „pasaulio kaip valios ir vaizdinio“ filosofinės koncepcijos įkvėptas „atitikmenų teorijos“ nuostatas, kurios paskatino būsimuosius simbolistus objektyviojo pasaulio prasmės ieškoti giluminiuose būties kloduose – tikroji daiktų esmė slypi metafizinėje plotmėje už regimojo daiktų paviršiaus.

Klasikai įprastas gamtos kopijavimas Baudelaire'ui buvo svetimas ir nesuprantamas. Jam atrodė beprasmiška kopijuoti objektyviąją tikrovę, kai niekas iš to, kas egzistuoja, jo netenkino. Netgi ne gamta, kuri pati savaiame yra bjauri (*la nature est laide*), o jo vaizduotės baidyklės (*monstres*) jam buvo artimesnės⁵⁶. Grožis yra kažkas kita nei išorinė gamta, todėl tikrieji menininkai gamtą ima kaip žaliavą ir apdoroja ją vaizduotės pagalba, kad prasi-skverbtų iki tikrosios daikto esmės. Gamta yra žodynas, tam tikrų elementų sandauga, iš kurių menininkas kuria meno kūrinį. Jeigu menininkas neturi

⁵⁵ Jean Moréas, „Le Symbolisme“, in: *Le Figaro. Supplément Littéraire*, Paris, 1886-09-18, nr. 38, p. 150.

⁵⁶ Charles Baudelaire, *op. cit.*, p. 263.

vaizduotės, jambelieka tik akilai kopijuoti gamtą⁵⁷ ir šliaužioti paviršiumi. Įsikibus į paraidinę žodžio reikšmę giliai nepanersi, į gelmę prasibrauti leidžia nauja meninė pasaulėvoka, metaforinis, simbolinis, perkeltinis poetinis kalbėjimas, giluminio metafizinio matymo įspūdis. Už meninio vaizdo ar žodžio leksinės reikšmės vaizduotė išpaudžia gilesnį ir prasmingesnį vaizdą, sudėtingesnę žodžio reikšmę, nes graži yra ne gamta, o mintis ir jausmas, susiję su gamta.

Grožio instinktas verčia mus žemę suvokti kaip dangaus atspindį (atitikmenį), „visas regimasis pasaulis yra vaizdinių ir ženklų saugykla, kuriems vaizduotė nustato santykinę jų vietą ir vertę: tai yra maistas, kurį vaizduotė turi suvirškinti ir perkurti. Visos žmogaus sielos galios turi būti pavaldžios vaizduotei, kuri visas jas pasitelkia vienu metu“⁵⁸. Vaizduotė – visai baranauskiškai skelbė Baudelaire’as – suteikė žmogui galią suvokti spalvų, kvapų, garsų ir linijų dvasinę reikšmę⁵⁹, vaizduotei paklūstantis menininkas į vieną visumą sulieja regimąjį pasaulį ir idealų transcendentinį pasaulį, subjektą ir objektą, išorinį pasaulį ir vidinį menininko pasaulį. Vaizduotė yra konstruktyvus įrankis tikrojo menininko rankose tęsti Dievo-kūrėjo pradėtą pasaulio kūrimo darbą⁶⁰.

Simbolis, „daiktas savaime“ ar tik paprastas miškas? Polemizuodamas su Vaižgantu, kuris romantizmo ištakomis laikė idealistinę pasaulėvoką, Mykolaitis-Putinas svarbiausiu meninio metodo požymiu paskelbė stilių. Poetas rėmėsi Heinricho Wölfflino knygos *Pagrindiniai meno istorijos apibrėžimai* (1915) idėjomis, kurios susiveda į įprastas binarines opozicijas (tiesumas – tapybiškumas, plokštuma – gelmė, uždaroji forma – atviroji forma, daugis – vienis, aiškumas – neaiškumas) ir kurias Fritzas Strichas pritaikė klasikai ir romantikai: „Šiais dviem stiliais reiškiasi pagrindinė amžinybės ir viso meno idėja: klasikoj – tobulas išbaigtumas (*Vollendung*), o romantikoj – bekraštybė (*Unendlichkeit*)“⁶¹. *Anykščių šilelis* beveik visais bruožais atitinka tas klasikinio meno taisykles, kurias vienodai apibrėžė tiek Mykolaitis-Putinas, tiek ir Brodziński⁶², ir kuriomis remdamiesi lie-

⁵⁷ *Ibid.*, p. 271.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 274.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 265.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 270.

⁶¹ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Autobiografijos vietoje“, p. 268.

⁶² „Klasiškumas apriboja vaizduotę, nuveddamas prie vieno daikto; romantiškumas nuo daiktų pakelia į begalybę; ten yra vaizduotė, išorinė, juslinė, čia vidinė, begalinė.

tuvių literatūros kritikai analizuoja poemą, nepaisant to, kad ją vadina romantine.

Miškas Baranausko poemoje nėra paprastas, bet jis nėra ir nepaprastas miškas. Pirmoje ir antroje dalyje vaizduojamas *ne tas pats* miškas, todėl kalbant apie miško prasmę reikėtų neužmiršti, kad pirmoje dalyje lipdomas idealaus miško ir idealus miško vaizdinys, o antroje dalyje piešiama istorinė lietuviškojo miško apžvalga. Iškeldami poemos meninį grožį kritikai paprastai pasiremia pirma poemos dalimi ir paprastai tik ją apsiriboja, tačiau bandydami išlukštinti gilesnes kūrinio prasmes pereina prie interpretacijai labiau pasiduodančios antros dalies. Vis dėlto tiek pirmos dalies miško grožio vaizdavimas, tiek antros dalies istorinė miško nykimo apžvalga suteikia ne tiek jau daug galimybių atsirasti perkeltinei ar simbolinei vaizdo reikšmei. Net ir tokios eilutės kaip „Visos buvę viršūnės vienybėn suspynę, / Kaip lietuvių širdys int vieną tėvynę“⁶³ tėra elementarus gamtinis palyginimas, tik išoriškai turintis simbolio atspalvį.

Net jeigu šilelis, kaip teigė Dagilis, yra tendencingai atrinkta miško dalis, vis dėlto tai yra tik miškas, kuris atsispindi empiriniuose pojūčiuose be vaizduotės pagalbos ir jokioje situacijoje nepraskleidžia savo transcendentinės gelmės: kazlėkas čia yra kazlėkas, žvėrių olos yra žvėrių olos, o ne labirintas, vedantis prie gelminių pasaulio ir gamtos paslapčių. Antros dalies miškas geriausiai atveju yra lietuvių tautos moralinio išsigimimo liudininikas, auka ir pasekmė. Be to, miškas ir lietuviai poemoje supriešinti (lietuviai patys kerta ir niokoja mišką), tad čia sunku būtų pritaikyti ir alegorinę interpretaciją. Miško likimas greičiau rodytų lietuvių tautos likimą, tačiau ne alegorine, o moralinio priežastingumo prasme – smunkanti lietuvių moralė retina gyvybinę lietuvių erdvę – mišką: „Ė, tai vis dėl arielkos daugiausia išleidę: / Visi buvę kaip žydu šeimyna pasleidę“⁶⁴.

Neaktualizuodamas už empirinio miško paviršiaus slypinčios transcendentinės miško esmės poetas tiesiog kuria idealizuotą miško vaizdinį, tiksliai ir racionaliai parinkdamas jutiminius objektus, kuriuos patikrinimui pateikia poemos pradžioje išrikiuotiems pojūčiams: „Kur tik žiūri, vis gra-

Homerui viskas buvo kūnas, mūsų romantikams viskas yra dvasia. Pirmasis yra šviesi diena, kurioje ši begalybė mums atrodo apribota, antrasis yra naktis, kuri atveria tą pačią begalybę ir pateikia ne akiai pastebimus daiktus, bet visą jų patyriminį turinį“ (*Dziela Kazimierza Brodzińskiego*, Wilno: T. Glücksberg, 1842, t. 5, p. 51).

⁶³ Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, parengė Regina Mikšytė, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 36.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 38.

žu: žalia, liekna, gryna! / Kur tik *uostai*, vis miela: giria nosį trina! / Kur tik *klausai*, vis linksma: šlama, ūžia, siaudžia! / Ką tik *jauti*, vis ramu: širdį glos-to, griaudžia!“⁶⁵; kursyvas mano, – G. L.). „Paslaptینگoms beribio matymo galioms“ tokiam miške nebelieka kas veikti, jos neturi kur brautis. Poetui nerūpi tai, kas slypi už šių pojūčių, bet tik patys pojūčiai, pats jutiminis turinys: „Čia paliepių torielkos po mišką išklotos, / Čia kiauliabudės pūpso lyg pievos kimsotos, / Čia po eglėm šeimynom sudygę ruduokės, / Čia pušyne iš gruodo išauga žaliuokės“⁶⁶ ir t. t. Šilelio praeityje vaizdas taip pat tėra rekonstruota istorinė praeitis, kuri nesisieja asociacijų gijomis su vidine „kalnų kelmuočių“ esme. Skirtingai nuo romantinio modelio, šios dvi vaizdo plotmės – kelmai dabartyje ir šilas praeityje – yra toje pačioje horizontalioje plokštumoje gyvuojančios savarankiškos realybės, ir nė viena jų neatveria galimybės prasibrauti į gelmės plotmę. Tai empirinių ir fizinių reiškinių sugretinimas, o ne asociacija tarp fizinio (vaizdinio) ir metafizinio (valios) reiškinių. Tad apie simbolizmo, kartu ir romantizmo poetiką negalėtume kalbėti: kalnai kelmuoti nėra nei šilelio, nei Lietuvos simbolis.

Pagal bodlerišką skirstymą, Baranauskui tektų poeto be vaizduotės, fotografuojančio gamtą, bijančio ją perkurti, tačiau tikslingai pasirenkančio medžiagos atrankos principą, vaidmuo. Gamta jam nėra bjauri, gamta jam, anot Julijono Lindės-Dobilo, gražiausias Dievo kūrinys. Jis apdainuoja gamtą. Net jeigu tartume, kad miško idealą-ieskinį jis kuria lyg patyręs sodininkas-klasicistas natūralų mišką apvalydamas nuo bjaurumo, kurio taip nemėgo Šniadeckis, jis nepažeidžia klasicistinio mimetinio vaizdavimo reikalavimų – tiesiog iš visuminio miško vaizdo pašalina tamsiąją, nemaloniają pusę. Jeigu *Anykščių šilelio* miškas ar paskiri medžiai ir turi simbolinę ar kitokią perkeltinę reikšmę, tai arba ji, kalbant ironiškai, glūdi pasislėpusi nuo suvokimo pernelyg giliai, arba ji glūdi paties suvokėjo sąmonėje. Už šilelio įžvelgti Lietuvą gali ne mokslo įrankiais apsiginklavęs tyrinėtojas, o patriotinio jausmo nuginkluotas kritikas, koks buvo Motiejus Miškinis.

Pabaigai. Literatūros kritika paliko ganėtinai skaitlingas *Anykščių šilelio* interpretacijas, kurios nepasižymi didele įvairove ir dažnai kartoja viena kitą. Visi kritikai sutaria, kad poemoje vaizduojamas gražus miškas, tačiau ką šis miškas ir jo paskiri vaizdai galėtų reikšti, išskyrus miško daiktiskumą, vis dar lieka paslaptis, užtat ir „sunku ką nors nauja šiuo aspektu bepa-

⁶⁵ *Ibid.*, p. 28.

⁶⁶ *Ibid.*

sakyti apie *Anykščių šilelį*⁶⁷. Tarp poemos interpretacijų, ko gero, nerasime nė vienos, išskyrus Stanislovo Dagilio, kuriai būtų galima pritaikyti bodleriškos ar romantinės giluminės analizės principus. Net ir Janas Śniadeckis nerastų pagrindo priekaištauti poetui pamiršus, „kad visi mūsų pažinimai prasideda pojūčiais“, ir „įsikalė sau į galvą, kad sielai būdinga kažkokia paslaptina beribio matymo galia“⁶⁸. Priešingai, savo poetiniame tyrime Antanas Baranauskas remiasi išimtinai pojūčiais ir mato „akimis ir akiniais“, t. y. empirinio tyrimo priemonėmis, kurias kultivavo XVIII a. klasicistai ir sentimentalistai. Apie romantines „beribio matymo galias“ jis, ko gero, nieko net nenutuokė, maišto prieš tikroviškumo principą nekėlė ir nesistengė išlaisvinti vaizduotės, kad prasiskverbtų už „daikto savaimę“ paviršiaus. Nei prie romantikų, nei prie simbolizmo pagal estetinio mentaliteto savybes jo negalima priskirti. Jano Śniadeckio ir Adomo Mickevičiaus bei Kazimierzo Brodzińskiego ginče Baranausko poema nedviprasmiškai įtvirtina romantinio meno priešininko Śniadeckio koncepciją: *Anykščių šilelis* atstovauja „senajam“ menui. Šiek tiek pavėluotas bendras gyvavimo laikas su romantizmo epocha *Anykščių šileliui* neperduoda esminių romantinės pasaulėvokos savybių. Geresniam teoriniam poemos atpažinimui ją tiesiog reikėtų perkelti iš naujojo romantinio meno lentynos į senojo klasikinio ir analizuojant naudoti instrumentus, kurie taikomi realistiniams kūriniais ar aprašomosioms XVIII a. poemoms analizuoti, nesibaiminant, kaip dažnai nutinka, kad dėl to nukentės poemos meninė vertė.

POWERS OF LIMITLESS SIGHT IN ANTANAS BARANAUSKAS'S POEM ANYKŠČIŲ ŠILELIS

Gintaras Lazdynas

Summary

The article deals with Antanas Baranauskas's poem *Anykščių šilelis* (*The Forest of Anykščiai*) from the point of view of its likely affinity to Charles Baudelaire's system of aesthetical philosophy. Developed in his sonnet 'Correspondences' (1857) and giving birth to the aesthetic system of symbolism, Baudelaire's 'correspondences' theory is a contemporary of *Anykščių šilelis* (1858–1859). The poem by Baranauskas approaches the system and the aesthetics of symbolism by

⁶⁷ Viktorija Daujotytė, *Tautos žodžio lemtys*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 79.

⁶⁸ Janas Śniadeckis, *op. cit.*, p. 114.

both chosen poetic means and the object of depiction (nature) as well as genetic links with Romanticism. *Anykščių šilelis* is considered to be the first Lithuanian romantic poem. Despite that, there were almost no attempts made in Lithuanian literary research to treat Baranauskas's poem from the point of view of symbolic aesthetics, i.e., attempts to discern some deep essence under the empirical surface of natural images. The exception could be seen only in Motiejus Mikinis's idea expressed in 1933, which suggests that Lithuania should be envisaged behind the images of the Anykščiai forest. However, analysis of the artistic mentality of the poem shows that *Anykščių šilelis* does not provide any assumptions to talk about either symbolic or romantic perception of the world. When exploring nature, the poet does not reject empirical sensations and makes no attempts to reveal the plane of transcendental existence or, according to Jan Śniadecki, a categorical opponent of romantic art, to employ 'mysterious powers of limitless sight'. Paradoxically, literary scholars treating *Anykščių šilelis* as a romantic poem analyse it from the classicist mimesis standpoint and are not aware of any methodological contradictions.

BALIO SRUOGOS LAIŠKAI ĮVAIRIEMS ASMENIMS: „SURSUM CORDA!“

NERINGA MARKEVIČIENĖ

Įvadas. Straipsnio¹ tikslas – pristatyti Balio Sruogos laiškų įvairiems asmenims rinkinį (1911–1947), kuris rekonstruotas ištyrus Lietuvos (Vilniaus, Kauno, Šiaulių) ir pasaulio (JAV, Rusijos) atminties institucijose saugomus rašytojo egodokumentus². Siekiant šio tikslo, naudojantis analitiniu aprašomuoju metodu, svarbu: 1) aptarti šio Sruogos laiškų rinkinio korpusą, 2) aprašyti laiškų tematiką³, 3) pabrėžti Sruogos laiškų ir atsiminimų apie jį sąsajas, nurodant naujai išryškėjančias detales ir iki šiol nežinotus ar mažai aktualintus faktus apie rašytojo asmenybę, jo veiklą ir gyvenimą, 4) akcentuoti laiškuose atsispindinčius Sruogos grožinės kūrybos fragmentus, svarbius genezės, recepcijos aspektais, 5) įvardyti tekstologines problemas. Sruogos laiškai įvairiems asmenims iki šiol nebuvo surinkti, chronologiškai susieti, todėl jų visuma dar nėra tapusi analizės objektu, nepublikuota.

Nedaug Sruogos laiškų įvairiems asmenims tirta lingvistiniu, kreipimosi formų aspektu⁴. Sruogos laiškų medžiaga daugiausia rėmėsi Algis Samulionis⁵. Jis ir pradėjo registruoti Lietuvoje saugomus Sruogos laiškus paties kruopščiai suplanuotiems Sruogos raštams, rengė laiškų rankraščių nuorašus – darė autografų kopijas perrašinėdamas ranka ir spausdinimo mašinė-

¹ Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Balio Sruogos elektroninis laiškų (1911–1947) archyvas“ (sut. Nr. LIP-017/2016).

² Dabar užregistruotas 401 Sruogos laiškas įvairiems asmenims ir institucijoms (išsamus registras – straipsnio autorės archyve). Tai didžiausias rašytojo laiškų rinkinys (kituose rinkiniuose užregistruoti 205 laiškai Valerijai Čiurlionytei, 299 laiškai – Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 110 laiškų – Juozapui Sruogai ir Bronei Sruogienei).

³ Sruogos laiškų įvairiems asmenims raiškos tipų, stilistikos ir struktūros analizė – atskiro straipsnio objektas.

⁴ Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, Sandra Šiaučiulytė, Ilona Mickienė, „Balio Sruogos asmeninių laiškų kreipinių raiška“, in: *Respectus philologicus*, Vilnius, 2008, nr. 13 (18), p. 79–91.

⁵ Algis Samulionis, *Balys Sruoga: Monografija*, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1986.

le⁶, rinko epistoliarinės medžiagos publikacijas⁷. Tirta ankstyvųjų Sruogos laiškų kalba⁸. Teminiu, ezopinės kalbos aspektais analizuoti Štuthofa laiškai, jų rašymo, cenzūravimo ypatumai⁹. Pokariniais Sruogos laiškais, dokumentine, kontekstine medžiaga remtasi aprašant *Dievų miško* rašymo ir redagavimo istoriją¹⁰.

Laiškų įvairiems asmenims korpuso ertmės. Išliko ne visi Sruogos laiškai įvairiems asmenims, o tik jų dalis: „Be to, rankraštynuose tėra gausaus B. Sruogos susirašinėjimo dalis: iš viso dingę arba nepasiekę archyvų rašytojo laiškai F. Kiršai, J. Herbačiauskui, V. Krėvei, S. Šilingui, S. Šimkui, K. Puidai, A. Olekai-Žilinskui, J. Baltrušaičiui, A. Daugėlaitei ir kt. įvairių metų pažįstamiems“¹¹. Nors praėjo daug laiko po to, kai Samulionis užrašė šį teiginį, Sruogos laiškų korpusas naujais autografais pasipildė mažai.

Dalia Sruogaitė per ilgametę Sruogos *Raštų* redaktorę Donatą Linčiuvienę 2013 m. pabaigoje perdavė Kosto Ostrausko anksčiau saugotus tris Štuthofa rašytus tėvo laiškus filosofui Vladimirui Šilkarskiui¹². 2016 m. Vacys Reimeris perdavė vieną Sruogos laišką žmonai¹³. 2016 m. tiriant Sruogienės archyvus JAV, rasta keletas Sruogos laiškų redaktoriui, diplomatui Jurgiui Šauliui¹⁴,

⁶ Balio Sruogos 1911–1913, 1915–1916, 1918 m. laiškai, [nuorašai], in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas* (toliau – LLTI BR), f. 53, b. 1288; Balio Sruogos 1921–1924 m. laiškai, [nuorašai], in: LLTI BR, f. 53, b. 1290; Balio Sruogos 1924–1940 m. laiškai, [nuorašai], in: LLTI BR, f. 53, b. 1292; Balio Sruogos 1945–1947 m. laiškai, [nuorašai], in: LLTI BR, f. 53, b. 1299.

⁷ Algis Samulionis, *Balio Sruogos raštų bibliografija*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1970, p. 164–165.

⁸ Aurimas Markevičius, Neringa Markevičienė, „Balio Sruogos laiškų kalba“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 16: *Laiškai Valerijai Čiurlionytei (1915–1918)*, sudarė Algis Samulionis, Neringa Markevičienė, parengė Neringa Markevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 499–529.

⁹ Neringa Markevičienė, „Aš esu vėl, nepaisant visų vėjų, pilnas tikėjimo“: Balio Sruogos laiškai iš Štuthofa“, in: *Metai*, Vilnius, 2014, nr. 1, p. 121–126.

¹⁰ Neringa Markevičienė, *Balio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ rašymo ir redagavimo istorija*: Monografija, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, III), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 69–78.

¹¹ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, p. 12.

¹² Balio Sruogos laiškai Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-08-13, 1944-09-17, 1944-10-15, in: LLTI BR, f. 53, b. 1614, l. 1r; l. 1r; l. 1r.

¹³ Balio Sruogos laiškas Vandai Sruogienei, Štuthofas, 1943-11-07, in: LLTI BR, f. 53, b. 1617, l. 1r.

¹⁴ Balio Sruogos atvirlaiškis *Lietuvos žinių* redakcijai, [Petrogradas], [1915-07-30], žr. „Jurgis Šaulys papers, 1896–1950“, in: *Kislak Center for Special Collections, Rare Books and*

Šilkarskiui¹⁵, muzikologui Juozui Žilevičiui¹⁶. 2019 m. bendraujant su Valsybinio Rusijos muziejaus Sankt Peterburge Rankraščių skyriaus darbuotojais, rastas Sruogos laiško rusų poetui simbolistui Fiodorui Sologubui autografas¹⁷. 2019 m. istorikai, tirdami ekonomisto Vlodo Jurgučio bylą, atrado Sruogos laiško-pareiškimo Antanui Sniečkui autografa¹⁸.

Atsiminimuose taip pat pateikta žinių apie pasimetusius Sruogos rašytus laiškus – kaip jie atrodė, koks buvo jų turinys, kontekstas, perdavimo būdas (paštu, per rankas).

Žurnalo *Naujoji Romuva* redaktorius Juozo Keliuočio teigimu, „V. Krėvė ir B. Sruoga, o ne kas kitas, pasikvietė J. A. Herbačiauską iš Krokuvos į Lietuvą. Aš pats skaičiau ir turėjau savo archyve jų laiškus J. A. Herbačiauskui, kuriuose juodu karštai kvietė būtinai atvykti į Lietuvą [...]. Deja, šie laišškai karo metu žuvo“¹⁹.

Sruogos jaunystės laikų bičiulė Unė Babickaitė-Graičiūnienė rašė, kad Petrograde, po pasivaikščiojimų miške kartu su Igno Šeiniumi ir Sruoga, „[g]rįžęs namo, B.S. gražiai perrašydavo sukurtą eilėraštį, parašydavo dar ilgą ilgiausią laišką ir vidurnaktį nunešdavo į paštą. Rytą su pirmuoju paštu pro mano kambario durų apačią įčiuoždavo storai pūpsantys du vokai nuo B.S. ir nuo P.G. (Pauliaus Galaunės)“²⁰. Babickaitė-Graičiūnienė toliau rašė apie

Manuscripts, University of Pennsylvania (toliau – *KC PENN*), Ms. Coll. 1243, b. [box] 2, f. [folder]. 2, l. 1r–v; Balio Sruogos atvirlaiškis J. Bekampiui [Jurgui Šauliui], [Petrogradas], [1915-05-10], in: *Ibid.*, l. 1r–v; Balio Sruogos laiškas Jurgui Šauliui, Kaunas, 1918-08, in: *Ibid.*, b. 6, f. 7, l. 1r–v; Balio Sruogos laiškas Jurgui Šauliui, Kaunas, 1924-09-22, in: *Ibid.*, b. 4, f. 1, l. 1r–v; Balio Sruogos laiškas Jurgui Šauliui, Kaunas, 1924-05-19, in: *Ibid.*, b. 7, f. 2, l. 1r–v.

¹⁵ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-09-03, in: Pasaulio lietuvių archyvas, in: *Lituanistikos studijų ir tyrimų centras* (toliau – *LSTC*), [be f. ir b. pažymų], [skaitmeninė autografo kopija straipsnio autorės archyve], l. 1r–v.

¹⁶ Balio Sruogos laiškas Juozui Žilevičiui, Kaunas, [iki 1924-12], in: Žilevičiaus-Krevėno muzikologijos archyvas, in: *LSTC*, [be f. ir b. pažymų], [skaitmeninė autografo kopija straipsnio autorės archyve], l. 1r–v.

¹⁷ Balio Sruogos laiškas Fiodorui Sologubui, [Petrogradas], [1915], in: *Государственный Русский музей*, f. 97, b. 396, l. 1r, 2r.

¹⁸ Balio Sruogos laiškas-pareiškimas Antanui Sniečkui, Vilnius, 1945-05-26, [pasirašytas mašiniu raštu], in: *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. K-30, ap. 1, b. 60, l. 37 [<http://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/albumai/balio-sruogos-laiskas-antanui-snieckui/172>]. Istorikai laišką datuoja netiksliai, nurodydami, kad jis rašytas 1945-05-16. Tačiau laiško pabaigoje esantis Sruogos įrašas ranka parkeriu (mėlynu rašalu) rodo, kad laiškas rašytas 1945-05-26.

¹⁹ [Juozo Keliuočio prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *Balys Didysis*, sudarė ir redagavo Reda Pabarčienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 253; toliau cituojant vartojama santrumpa *BD*.

²⁰ [Unės Babickaitės-Graičiūnienės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 75.

neiškikusius laiškus: „Pirmasis B.S. meilės laiškas man padarė neapsakomai didelį įspūdį. Jame buvo tokie žodžiai: „Karalaitė, baltaveidė, auksaplaukė. Tavo plaukuos saulė ilsis. Tavo akys – dangaus žibintai. Tu – gulbė...“²¹; „Kai jau visai nebelaukiau žinios, staiga gaunu laišką nuo jo iš Maskvos: „Sesiula brangi! Gelbėk mane dar kartą. Mane vėl nori apženyt. Baisiai, baisiai spiria. Suėmė iš visų šonų. Ji pati [Valerija Čiurlionytė] ir jos plati gausi giminė. Atvažiuok vaduoti“²². Babickaitė-Graičiūnienė Paryžiuje rašytame dienoraštyje 1931-01-17 paliudijo, kad sudegino Peterburge rašytus ir jai adresuotus Sruogos laiškus: „Sudeginau juos, nes nenoriu, kad, man mirus, jie patektų į žmonių rankas. Juose per daug buvo širdies. Geros, skaisčios, karštos širdies“²³.

Sruogą slaugiusi medicinos studentė Aldona Daugėlaitė, gyvenusi Kaune, liudijo, kad „[l]aiškus ir jo pavedimus iš Vilniaus tada ir vėliau (po 1946 m. kovo) man atveždavo Bakšys. Labai sunkiai juos išskaitydavau. Laiškai buvo dideli, stori, ilgi“²⁴. Toliau šią mintį Daugėlaitė dar tikslino atkreipdama dėmesį, kad Sruogos laišakai buvo panašūs į literatūros kūrinus, taip pirmą kartą kalbėta ir apie blukti imančią atskirų žanrų ribą: „Kai pakliuvau į lagerį, B. Sruoga rašė man nepaprastai puikius po penkiolikos-dvidešimties puslapių laiškus. Net sunku juos šiandien apibūdinti. Tai buvo kažkokie literatūriniai apmąstymai su gilia filosofine potekste, su didelio žmogaus išmintimi, gyvenimo patirtimi. Visus juos atidaviau mamai. Kai grįžau 1949 metais, mama jau buvo mirusi. Kur tie laišakai yra dabar? B. Sruogos biografijai tai būtų įdomus, vertingas ir labai reikšmingas faktas“²⁵.

Jadvyga Peseckienė, šeimininkavusi Sruogos bute Vilniuje, teigė, kad jis „[s]u daktaru [Juozu] Markuliu rašinėdavosi humoristinius laiškelius. Pripils mašinėle, aš nunešu. Tas paskaitys, juokiasi, pats prirašys visokių nesąmonių iš analizių. Nori pasirodyt, kuris už kurį mandresnis“²⁶.

Petrograde studijavusi Janina Narutavičienė prisiminė, kad Sruoga, susipažinęs su jam patikusia Marija Grikinyte, vėliau su ja susirašinėjo: „Bet į Kauną sugrįžęs, Balys dar retkarčiais susirašinėjo su Maniuka“²⁷.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*, p. 81.

²³ Romana Brogienė, „Balys Sruoga ir Unė Babickaitė-Graičiūnienė“, in: *Metai*, Vilnius, 1996, nr. 1, p. 109.

²⁴ [Aldonos Daugėlaitės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 359.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ [Jadvygos Peseckienės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 368.

²⁷ Janina Narūnė-Narutavičienė, „Panevėžyje ir Petrapilyje“, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, sudarė Vanda Sruogienė, Vilnius: Regnum fondas, 1996, p. 47; toliau cituojant vartojama santrumpa *BSMA*.

Maskvoje mokėsis Juozas Liūdžius teigė: „[n]egaliu prisiminti, kokių reikalu ir kurio turinio užsimezgė tarp mūsų, dar nepažįstamų, korespondencija. Tai buvo 1915 m., kai Balys studijavo Petrapily. Trumpu laiku pasikeitėme keliais laiškais. Ir kada Balys atvyko į Maskvą, susitikdavome dažnai kaip geri pažįstami“²⁸.

Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laišakai Valerijai Čiurlionytei rodo, kad ji, gyvendama Voroneže, susirašinėjo su Sruoga. Čiurlionienė prašė Čiurlionytės perduoti, „kad Sruogutis parašytų man ilgą laišką“²⁹, pati jam žadėjo parašyti atskirai³⁰, rengėsi padėkoti už kūrinio *Jūra* vertimą į rusų kalbą³¹. Čiurlionienė sulaukdavo ir Sruogos laiškų: „Rašė užtai Sruoga – gerą – širdingą laiškėlį – prašydamas ko nors „Saulėtekiui““³². Išliko Čiurlionienės eilėmis rašytas laiškelis Sruogai³³, atsakas į Čiurlionytės ir Sruogos jai siųstą bendrą laišką³⁴.

Sruoga savo laiškuose taip pat paliko žinių, kad susirašinėjo su asmenimis, kuriems siųsti laišakai neišliko arba išliko ne visi. Pavyzdžiui, laiške vienam žymiausių rusų simbolistų Sologubui teigė, kad anksčiau, norėdamas susipažinti, jau buvo išsiuntęs atviruką³⁵. Laiške Čiurlionytei džiaugėsi: „Gavau laišką nuo Liūdžiaus, apie mūsų jaunuomenę (vidurinių mokyklų), apie ugnį ir jaunumą“³⁶. Kituose laiškuose Čiurlionytei Sruoga užsiminė, kad susirašinėjo su studijų Panevėžyje bendramoksliu Jonu Navaku: „Gavau nuo Navako laiškutį“³⁷; „Pusantros savaitės ar dvi atgal nuo Navako

²⁸ Juozas Liūdžius, „B. Sruoga santarietis“, in: *BSMA*, p. 55.

²⁹ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, Voronežas, 1916-02-08, in: Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *Raštai*, t. 5: *Laiškai 1906–1944*, sudarė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia Palukaitienė, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 93.

³⁰ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, Voronežas, 1916-03-11, in: *Ibid.*, p. 101.

³¹ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, Voronežas, 1916-04-24, in: *Ibid.*, p. 105.

³² Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, Voronežas, 1916-10-02, in: *Ibid.*, p. 109.

³³ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Baliui Sruogai, Voronežas, 1916-02-28, in: *Ibid.*, p. 95–97.

³⁴ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei ir Baliui Sruogai, [Voronežas], [1916-03-01], in: *Ibid.*, p. 97–98.

³⁵ Balio Sruogos laiškas Fiodorui Sologubui, l. 1r.

³⁶ Balio Sruogos laiškas Valerijai Čiurlionytei, [Petrogradas], [iki 1916-07-25], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 68, l. 1r.

³⁷ Balio Sruogos laiškas Valerijai Čiurlionytei, [Petrogradas], [po 1916-06-07], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 69, l. II 2v.

gaunu atvirutę [...]“³⁸. Dar kitame laiške Čiurlionytei rašė apie palaikytą ryšį su Grikinyte: „Gavau porą atviručių nuo Marikės – vieną iš Maskvos, kita invažiuojant in Krymą rašyta“³⁹; „Ir rytą gavau nuo... Maniuko laiškeli. Ir tokį gerą!“⁴⁰ Jurgiui Savickiui tapus Valstybės teatro direktoriumi, Sruoga rašė: „tarp Tamistos ir manęs prasidėjo ilgas susirašinėjimas [...]“⁴¹. Tarpininkaudamas dėl Juozapo Albino Herbačiausko atvykimo į Lietuvą, Sruoga bičiuliui Vincui Krėvei-Mickevičiui užsiminė: „[m]at velnias pagundė mane įsileisti su juo į susirašinėjimą – nežinau, kas daryti“⁴².

Kad Sruogos laiškų buvo daugiau, liudija adresantų laišakai: rašytojų (Šeiniaus, Savickio, Kazio Binkio, Juozo Paukštelio, Petro Vaičiūno, Juozo Tumo-Vaižganto, Antano Žukausko-Vienolio, Vydūno, Fausto Kiršos, Vinco Mykolaičio-Putino, Krėvės-Mickevičiaus, Petro Juodelio, Juozo Petrenė (Petro Tarulio), Alpo Liepsnonio, Halinos Korsakienės, Jurgio Baltrušaičio, Konstantino Balmonto, Ericho Müllerio, Susanos Mar), menininkų (Babickaitės-Graičiūnienės, Antano Sutkaus, Romualdo Juknevičiaus, Algirdo Jakševičiaus, Andriaus Oleko-Žilinsko, Juozapo Levinsono-Benari, Reginos Januškevičienės, Stasio Šimkaus, Antano Žmuidzinavičiaus, Vytauto Kairiūkščio, Elenos Žalinkevičaitės), spaudos darbuotojų, žurnalistų (Petro Babicko, Juozo Baldausko, Juozo Pajaujo-Javio, Klemenso Prielgausko, Juozo Pronskaus, Šaulio, Mykolo Jasėno, Valentino Gustainio, Domo Cesevičiaus), kalbininkų (Jono Jablonskio, Jurgio Gerulio, Antano Vireliūno), mokytojų (Mato Grigonio, Domo Pinigio, Antano Valaičio, Jurgio Talmanto, Rapolo Šaltenio, Antano Juškos, Ievos Andrulytės-Aleksienės), gydytojų (Markulio, Benjaminio Zacharino, Antano Gylio), valstybininkų (Miko Lipčiaus, Vlado Tiškaus, Rapolo Skipičio, Petro Klimo), visuomenininkų (Mykolo Sleževičiaus, Stasio Šilingo, Šilkarskio, Mykolo Römerio, Juozo Ereto, Michalinos Meškauskienės), bičiulių (Albino Rimkos, Vaclovo Biržiškos), artimųjų (tėvų, žmonos, dukters, brolių Kazimiero Sruogos,

³⁸ Balio Sruogos laiškas Valerijai Čiurlionytei, [Petrogradas], [po 1916-05-18], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 2v.

³⁹ Balio Sruogos atvirlaiškis Valerijai Čiurlionytei, [Petrogradas], [1916-06-18], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

⁴⁰ Balio Sruogos laiškas Valerijai Čiurlionytei, [Sočis], 1917-06-09, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 169, l. 1r.

⁴¹ Balio Sruogos laiškas Jurgiui Savickiui, Kaunas, 1929-12-24, [nepasirašytas mašinarštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 696, l. 2r.

⁴² Balio Sruogos laiškas Vincui Krėvei-Mickevičiui, [Miunchenas], [iki 1923-08-23], in: *LLTI BR*, f. 51, b. 176, l. 1r.

Adolfo Sruogos, uošvio Kazimiero Daugirdo, jo pusbrolio Tado Petkevičiaus, Daugirdo antrosios žmonos Klementinos Daugirdienės, Sruogienės sesers Anelės Paulavičiūtės-Venordin), buvusių Panevėžio realinės mokyklos bendramokslų (Juozo Urbšio, Navako, Vinco Jonuškos), studentų, rašiusių ekskursijų, paskaitų, teatro seminaro, knygų skolinimosi, tyrimų, mokslo darbų, vertimų, rekomendacijų klausimais, dėkojusių už paramą, rūpestį jų studijomis, gyvenimiškais reikalais (Vytauto Maknio, Antano Vengrio, Antano Gustaičio, Henriko Radausko, Juozo Rausčio, Jono Rudzevičiaus, Kosto Snarskio, Juozo Tarvydo, Izidoriaus Stankaičio, Prano Morikūno), skaitytojų (Povilo Naktinio, Jasiuliškių kaimyno Jono Klingos), kitų asmenų (tremtinės Birutės Vileišytės-Tursienės, agronomo Vladimiro Zubovo, literatūros kritiko Petro Juodelio, užsienio mokslininko Ericho Bernekerio, pažįstamos Marijos Urbšienės)⁴³.

Iš išlikusių adresatų laiškų matyti, kad Sruogos susirašinėjimo būta kur kas gausnesnio, nei užregistruota, todėl dabartinis laiškų registras atspindi tik sąlygišką epistoliumo visumą.

Ankstyvieji laiškai (1911–1918). Ankstyvųjų Sruogos laiškų, rašytų prieškariu (1911–1913) ir Pirmojo pasaulinio karo metu (1914–1918), išliko mažiausiai (28 vienetai). Šiuose laiškuose daugiausia kalbėta apie siekį debiutuoti – per spaudą iš individualios kūrėjo aplinkos patekti į viešą kultūros erdvę, publikuoti parašytus autorinius ir išverstus kūrinius. Laiškai svarbūs ir todėl, kad juose išryškėja Sruogos autoritetai (Juozas Tumas-Vaižgantas, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis), kurie nepakito per visą gyvenimą.

Pirmasis išlikęs Sruogos, penkiolikmečio jaunuolio, Panevėžio realinės mokyklos mokinio, laiškas, rašytas kartu su kitais bendraminčiais, adresuotas kunigui Juozui Tumui, norint jį palaikyti, kilus ginčui tarp jo ir kito dvasininko:

Gerbiamas veikėjau kun. Juozai Tumai!

Mes, apačioje pasirašiusieji, šiuo išreiškiame Tamstai užuojautą prieš begėdiškus užgauliojimus kun. Černiausio ir linkime Tamstai tolesniam laikui pasisekimo ir energijos. Tais sunkiais laikais mūsų tėvynei Lietuvai Tamsta buvai mūsų globėju ir apgynėju; todėl tebūna garbė tau, veikėjau! „Šalin apuokai ir šeškai!“⁴⁴

⁴³ Sruogos adresatų laiškus žr. *LLTI BR*, f. 53, b. 622–789; *LLTI BR*, f. 53, b. 790–922.

⁴⁴ Balio Sruogos [ir kitų asmenų] laiškas-užuojauta Juozui Tumui, in: *Viltis*, Vilnius, 1911-01-19, nr. 7, p. 2. Cituojami autografai minimaliai pakoreguoti pagal dabartinės kalbos nuostatas.

Vaižgantas buvo ne tik Sruogos, bet ir lietuvių tautos, išgyvenusios daug istorinių pasikeitimų ir sukretimų, autoritetas, todėl Sruoga „Vaižgantą labai gerbė, stačiai mylėjo“⁴⁵. Jo paguodžiančias mintis nebijoti tremties vėliau ranka įrašė *Dievų miško* mašinraštyje⁴⁶. Sruoga Vaižganto žodžiais norėjo įkvėpti vilties visiems kovotojams už Lietuvos laisvę.

Sruoga laiškus rašyti pradėjo 1911 m. kartu su publicistiniais, grožiniais, vertimų tekstais. Jis, Panevėžio realinės mokyklos mokinys, Ilguno pseudonimu siuntė *Lietuvos ūkininko* redakcijai savo „korespondencijėles ir eiliukes“, prašydamas išspausdinti, domėjosi bendradarbiavimo galimybe ateityje⁴⁷. Toliau sekė aktualija – eilėraščio „Prie karsto M. K. Čiurlionio“ ankstyvas variantas „M. K. Čiurlioniui“, parašytas tuoj po Čiurlionio mirties (1911-04-10). Sruogai, pradedančiam kūrėjui, šis įvykis svarbus – Lietuva neteko talentingo menininko. Sruogos laiškuose studijų Rusijoje bičiulei Čiurlionio seseriai Valerijai ryškiausiai atsiskleidžia Čiurlionio ir apskritai kūrybos intuityvi refleksija, gamtiškieji motyvai (jūra, kalnai, saulė), tampantys egzistenciniais simboliais, mistiniai regėjimai, jų sinestetinė visuma. Poetinę Čiurlionio mirties žinią pratęsė kontrastingas pranešimas apie tai, kas vyko Vabalninko parapijoje, – pateikti atskiri, savarankiški, lakoniški, ironiški buitiniai vaizdėliai apie paskirto naujo klebono savanaudiškus darbus, autokratinę valdžią, girtaujančius gydytojus (ankstyvieji laiškuose pasirodė ironiški ir komiški buitiniai vaizdėliai publikuoti ne kartu su laišku, o atskirai, subuitinant meninę stilistiką⁴⁸). Sruogos ankstyvuosiuose laiškuose pasirodo temų disonansas, poetinės ir prozinės kalbos sampyna. Žanrų ir stilių maišymas, kaleidoskopinė struktūra išliks būdinga daugeliui Sruogos laišku, kuriais siekta ne tik informuoti (pranešti bendruomenei aktualią žinią), bet galvota, kaip paveikiau perteikti turinį – žinute, eilėraščiu, vaizdeliu ar jų mozaika.

Iš tėviškės rašytuose laiškuose matyti, kaip Sruoga, dar nežinomas autorius, atkakliai ieškojo kelio į spaudą. Pavyzdžiui, 1912 m. *Lietuvos žinių* redakcijai siūlytas rusų poeto Apolono Maikovo dramos *Trys mirtys* ankstyvas

⁴⁵ Vandos Sruogienės laiškas Algiiui Samulioniui, Čikaga, 1978-08-29, [pasirašytas mašinraštis], in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyrius* (toliau – LITI TS), l. 3r.

⁴⁶ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, [mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 8, p. 10.

⁴⁷ Balio Sruogos laiškas *Lietuvos ūkininko* redakcijai, [Panevėžys], [1911-04-18], in: *LLTI BR*, f. 96, b. 134, l. 1r-v, 2r-v.

⁴⁸ [Balys Sruoga] Ilgunas, „Parapijų reikalai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, Vilnius, 1911-04-28, nr. 17, p. 158.

„LŪ“ - 134

IV-18

Serben. Redakcija. laikraštis
 Maloneičian patalpinat i tamstų Sia
 mano korespondenciję ir eilinius.
 Mano adresas: Поневою, ~~Площадь~~, Т. Спов.
 Pseudonimas: „Uguras“
 Su pagarba V.B. Spruoga
 P.S. Maloneičian pasaiūt, vosino būda suist paverstai
 M. M. Ciurlianini. 13.5.

Saulute malonei i ženae žinoro.
 skaitamo pripilta gamta
 Visa ši pasaulis pilnai usiavejo
 Kaip rojus ji buvo miela.
 Lirksmučiai lakunas po laukus čiulkejo
 Dainingi svečiai dietavoj
 Ir skardios daineles pradengėj skambėj
 Apdairnavs graisybis gamtos.
 Tik dietava verxia, nes nelaiminga
 Nes ji jau heteko sineus
 Nes jos jau pailso sunus maloningas

vertimas⁴⁹. Kartu pabrėžta, kad, nesvarbu, kur būtų nuspręsta vertimą priimti, kokį galutinį pavidalą jis įgautų, bet reikšmingas priėmimo publikuoti faktas, tolygus pripažinimui⁵⁰. Spaudai siūlytas Sruogos vertimas, o ir pats laiškas redakcijai nebuvo išspausdinti. 1913 m. nepasirodė ir žurnalo *Aušrinė* redakcijai siūsti kiti autoriniai tekstai – poetinis kūrinys „Gyvenimo verpetuos“ ir poemėlės-improvizacijos „Auštantis himnas“ ankstyvas variantas⁵¹.

Sruogos laiškuose atsispindi ir asmeniniai protestai, vieši nepritarimai pažeidus jauno kūrėjo autorines teises. Keturiolikmetis Sruoga, liberalių pažiūrų „aušrininkas“, piktinosi, kad keli jo eilėraščiai („Sonetas“ ir valsas „Vilnyse“), neatsiklausus leidimo, B. Kaunio slapyvardžiu savavališkai publikuoti priešingos, krikščioniškos, pakraipos leidinyje *Ateitis*, kurį redagavo kunigas Aleksandras Dambrauskas (Adomas Jakštas). Ižėistas, o dar ir prieš draugus „aušrininkus“ pažemintas Sruoga laikraštyje *Lietuvos žinios* ir žurnale *Aušrinė* prašė paskelbti, kad jis savo eilių žurnalui *Ateitis* nesiuontė, protestavo prieš tai padariusį asmenį⁵².

Septyniolikmečiai Panevėžio realinės mokyklos moksleiviai priešpaskutinėje klasėje buvo sumanę suvaidinti Kazio Puidos dramą *Undinė*. Sruoga, norėdamas gauti leidimą vaidinimui ir išvengti mokesčių, kreipėsi pagalbos ir patarimų į Mėgėjų teatro Vilniuje režisierių ir artistą Liudą Girą⁵³. Sruogos atvirlaiškis Girai yra paskutinis ne tik mokyklos metais, bet ir Lietuvoje rašytas tekstas. Kiti laišškai įvairiems asmenims adresuoti jau studijuojant Rusijoje.

Dar vienas Sruogos autoritetas – Panevėžyje dirbęs mokytojas Matas Grigonis⁵⁴. Su juo Sruoga pirmiausia suartino teatras. Sruoga aktyviai dalyvavo ne tik Panevėžio realinės mokyklos teatriniame gyvenime. Jis taip pat bendradarbiavo dramos ir muzikos mėgėjų draugijoje „Aidas“, kur spektak-

⁴⁹ Balio Sruogos laiškas *Lietuvos žinių* redakcijai, Baibokai, 1912-07-15, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAVB RS), f. 54, b. 1266, l. 1v.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Balio Sruogos laiškas *Aušrinės* redakcijai, [Panevėžys], [1913-01-01], in: *LLTI BR*, f. 21, b. 1058, l. 1r.

⁵² [Balys Sruoga] Barytas Kaunis, „Laiškas į redakciją“, in: *Lietuvos žinios*, Vilnius, 1913-06-29, nr. 76, p. 4; [Balys Sruoga] Barytas Kaunis, „Laiškas į redakciją“, in: *Aušrinė*, Vilnius, 1913-09-26, nr. 26, p. 160.

⁵³ Balio Sruogos atvirlaiškis Liudui Girai, [Panevėžys], [1913-11-25], in: *LLTI BR*, f. 13, b. 1630, l. 1v.

⁵⁴ Balio Sruogos laiškas Matui Grigoniui, [Kaunas], [1926-01-26], in: *VUB RS*, f. 1, b. 593, l. 1r.

lius ruošdavo Grigonis. Sruoga prisidėdavo prie „Aido“ veiklos, siūlydamas idėjas, patardamas kaip statyti istorinius veikalus, kurti dekoracijas⁵⁵. Vėliau jie ėmė bendrauti ir kaip pradedantys rašytojai, kuriems svarbu vienas kitą paskatinti, kartu svarstyti bendrus kūrybos klausimus⁵⁶.

Sruoga, studijuodamas Petrograde, ieškojo ir pasaulinio garso kūrėjų, iš kurių galėtų mokytis. Išliko vienas Sruogos laiškas rusų poetui Fiodorui Sologubui. Atsiminimuose Sruogos ir Sologubo ryšys visai neminėtas, nekalbėta ir apie Sruogos iniciatyvą jau Petrograde sąmoningai savarankiškai pradėti ieškoti galimybių susipažinti su žymiais rusų simbolistais. Impulsyviai parašytame laiške Sologubui Sruoga, siekdamas užmegzti su juo artimesnę pažintį ir atvirai išsipasakoti, prisistatė kaip pradedantis poetas, kilęs iš Lietuvos, kur ypatinga gamta jį paskatino kurti: „Išaugau aš toli, toli, gilioje lietuviškų miškų tankmėje. Vaikystėje pripratau giedoti maldas pušiai, klausyti verkiančių beržų rudeninių pasakų, įsijausti į liūdnas, graudžias, pratisas pušų šakų dainas, melstis degančiam saulėlydžiui...“⁵⁷ Sruoga aprašė, kaip atrado Sologubo poeziją ir kokį jos poveikį patyrė. Sruoga su eilėraščių knygomis išsisas dienas leisdavo tėviškės pievose, klajodavo miškuose: „Ir štai čia, pievoje, lydėdamas gėstančius vakaro saulėlydžius, aš pirmąkart pažinau begalinę Jūsų poezijos galią...“⁵⁸ Sruoga žavėjosi Sologubo eilėmis, o jų autorių pamilo kaip seniai pažįstamą, artimą žmogų, kurį, dar negavęs atsakymo, jau vadino mokytoju. Nuo to laiko ėmė svajoti apie konkretų susitikimą. Savaitgaliais vaikščiodavo apie Sologubo namus Petrograde, kur veikė ir literatūros salonas, vykdavo literatūros vakarai, burdavosi talentingi rusų poetai – Aleksandras Blokas, Viačeslavas Ivanovas, Andrejus Belas, Dmitrijus Merežkovskis. Sruoga, norėdamas susitikti Sologubą, matyt, kartu svajoto ir apie realią galimybę patekti į jo literatūros saloną. Sologubas Lietuvoje lankėsi 1913 m., skaitė paskaitas apie simbolizmą, galbūt todėl Sruoga tikėjosi sulaukti poeto dėmesio. Tačiau jauno lietuvių poeto svajonė tapti tokio asmens mokiniu neišsipildė (daugiau laiškų, adresuotų Sologubui, neišliko, Lietuvos archyvuose nėra ir iš Sologubo gautų atsakymų, todėl neišskios priežastys, kodėl pažintis neužsimezgė). Sruoga, negavęs atsako į anksčiau siųstą atviruką, apgailestavo,

⁵⁵ [Jono Baruolio prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 62.

⁵⁶ Balio Sruogos laiškas Matui Grigoniui, [Petrogradas], [1915], in: *VLIB RS*, f. 1, b. 593, l. 1r.

⁵⁷ Balio Sruogos laiškas Fiodorui Sologubui, l. 1r; iš rusų kalbos vertė straipsnio autorė.

⁵⁸ *Ibid.*, l. 1v.

92-121 1.

Влюблённй Скелад!

Надпись, что вы пишете моему отрывочку "думая
 что вы скорбите моей дерзостью... Да, виноват я,
 что осмелился вас беспокоить и что еще раз беспокою...
 Виноват, что сразу, некогда не видел вас, много ли знаю
 о вас, вздумал оторвать свои догломатизации... Виноват,
 что я маленький, маломощный, малый и любящий выр-
 ываться из воздуха, просясь, гроб позволим с вами поэти-
 комировать... Покинул, что это только мой дружеский по-
 мет, что это с моей стороны шуток, маломощность...

Но в эту ночь, когда я вам писал было у меня какое
 то странное вдохновение, что сам не сознавал своих
 поступков... А теперь, когда уже не ро помню, как
 холодно, гробы вы охладите вспомните ледяно...

Видно я далеко, далеко, в клубках туманов миров-
 ских мест. Сосредоточившись привах уже иже мочи-
 тва саен, смущаясь осенних слезки плачущих берез,
 вникаю в грустность, заунывность, прозябший и тем
 вьюх саен, мочимы горячим Закатам...

А муча у нас так безразлична, необязательна, а
 травя до груди, а и тем как из светы, мочимы...

kad „pati geriausia mano gyvenimo svajonė taip greitai pralėkė...“⁵⁹ Norėdamas atskleisti sielos būseną, Sruoga Sologubui priminė simbolinį Čiurlionio paveikslų ciklą „Audra“. Viename iš šio ciklo paveikslų pavaizduotas į bedugnę krentantis audros nulaužtas kryžius (ši Čiurlionio motyvą Sruoga ypač mėgo, siųsdamas atvirlaiškius įvairiems adresatams stengėsi rasti Čiurlionio vaizdų, kurie atspindėtų to momento būseną, išsamiau aprašytą turinyje). Ši vaizdą įtaigiai iliustravo Baltrušaičio eilėraščio „Mirksnių tėkmė“ citata: „Lyg būties bangų gilūtos / Saulėn siausto čiurkšnio putos / Dings ir mano dienos būtos!“⁶⁰ Tolesnis laiškas išmargintas Belo, Bloko, paties Sologubo poezijos intarpais, kuriuos Sruoga, kaip jam būdinga, citavo improvizuodamas, todėl nepasitikrinęs šaltiniuose, be autorystės pažymų, nes laikė savaime atpažįstama. Sruoga, atsiprašęs už tai, kad išdrįso sutrukdyti Sologubą, meldė patikėti jo nuoširdumu.

Į Sruogą, studijavusį Petrograde, 1915 m. kreipėsi dienraščio *Lietuvos žinios* redakcija, su kuria Sruoga bendradarbiavo ir kuri viena iš pirmųjų įvertino jo, literatūros kritiko, talentą. Redaktorius Jurgis Šaulys prašė Sruogos padėti visuomenei originaliai pristatyti Žemaitę – taip Lietuvos spaudoje siekta paminėti rašytojos septyniasdešimties metų gimimo sukaktį. Sruoga, propagavęs simbolizmą ir „menas menui“ kryptį, būdamas „per daug mistiškos dvasios“, abejojo, ar Žemaitę galėtų teisingai įvertinti, vis dėlto sutiko „nupiešti jos literatūrinį veidą-vaizdą“⁶¹. Sruoga Žemaitės kūrybą vertino savitai – ne realizmo, o „grynojo meno“ požiūriu⁶².

Sruoga pritarė tarp Maskvos lietuvių studentų kilusiai iniciatyvai leisti mėnesinį lietuvišką laikraštį *Saulėtekis*. Tarp savo pažįstamų jis ieškojo korespondentų – kvietė Eduardą Volterį⁶³, Albiną Rimką⁶⁴. Sruoga Rimkos, tuo metu gyvenusio Bostone, prašė šiam darbui telkti ir Amerikos lietuvių bendruomenę. Negavus Maskvos valdžios leidimo, lietuvių inicijuotas laikraštis nebuvo išleistas.

⁵⁹ *Ibid.*, l. 2r.

⁶⁰ *Ibid.*; žr. Jurgis Baltrušaitis, *Žemės laiptai. Kalnų takas*, iš rusų kalbos vertė Linas Broga, Vilnius: Vaga, 1973, p. 194; laiške rusų kalba: „Как среди зыби бытия – / К солнцу взрывающая струя – / Распадется жизнь моя!“

⁶¹ Balio Sruogos atvirlaiškis J. Bekampiui [Jurgiui Šauliui], [1915-05-10], l. 1v.

⁶² Balys Sruoga, „Sūkuriuose“, in: *Lietuvos žinios*, Vilnius, 1915-05-31, nr. 61, p. 2–3.

⁶³ Balio Sruogos laiškas Eduardui Volteriui, [Maskva], 1916-09-01, in: *LMAVB RS*, f. 154, b. 125, l. 1r.

⁶⁴ Balio Sruogos laiškas Albinui Rimkai, [Maskva], [iki 1916-11-04], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1119, l. 1, 1r.

1918 m. gegužės mėnesį Sruoga kartu su draugais iš Rusijos traukiniu grįžo į nepriklausomą Lietuvą. Šios kelionės akimirkas keleivių vardu atvirlaiškyje, siųstame Julijai Jablonskytei, užfiksavo seserys Valerija ir Jadvyga Čiurlionytės. Šį atvirlaiškį kartu su Čiurlionytėmis, Juliumi Abraičiu, Juozu Nemeikša pasirašė ir Sruoga, pridėdamas vieną kelionės nuotaiką ir vidinę būseną atspindėjusį sakinį: „Pasikėliau ir plaukiu, kur obelės žydi. Būk kartu – B.“⁶⁵

Keli kiti dalykiniai Sruogos laišakai rašyti jau Vilniuje, 1918 m. rudenį dirbant lietuvių literatūros mokytoju Onos Mašiotienės vadovautoje mergaičių gimnazijoje⁶⁶, rengiantis sudaryti lietuvių rašytojų draugiją⁶⁷.

Apibendrinimas. Sruogos ankstyvuosiuose laiškuose įvairiems asmenims ryškiausiai fiksuoti šie įvykiai: bandymai patekti į lietuvišką spaudą, bendradarbiavimas spaudoje, Lietuvos menininkų-autoritetų (Vaižganto, Čiurlionio) teigimas, užsienio kūrėjo-mokytojo (Sologubo) paieška, palankios kūrybinės terpės (Sologubo literatūros salono Petrograde) poreikis, mokyklos (rusų simbolizmo) atramos. Vis dėlto iš laiškų nesužinome Sruogos išpūdžių ar patirčių iš artimos namų aplinkos, Panevėžio realinės mokyklos, Rusijos, Lietuvos. Daugiau informacijos apie Sruogos gyvenimą Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo, apie studijas karo metu Rusijoje galima rasti jo asmeniniuose laiškuose Čiurlionytei, broliui Juozapui Sruogai. Ankstyvuosiuose laiškuose atsiradusias konteksto spragas užpildo ir Sruogos draugų atsiminimai.

Tarpukariu rašyti laišakai (1919–1938). Tokių laiškų rinkinyje yra daugiausia (278 vienetai), jie tematiškai įvairesni. Išsiskiria kelios ryškesnių temų grupės: Sruogos santykis su lietuviais Vokietijoje, literatūriniai interesai ir sumanymai, iniciatyvos ir projektai, tarpininkavimas dėl Juozapo Albino Herbačiausko grįžimo iš Lenkijos į Lietuvą, istoriniai įvykiai Vokietijoje ir Lietuvoje Sruogos studijų Miunchene metu, redaktoriaus darbas Klaipėdoje, dėstymas Lietuvos universitete Kaune.

⁶⁵ Balio Sruogos [ir kitų asmenų] atvirlaiškis Julijai Jablonskytei, [pakeliui iš Maskvos – į Vilnių], [1918-05], in: *Gyvenimo juostos: Julija Jablonskytė-Petkevičienė*, sudarė Eglė Lukėnaitė-Griciuvienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013, p. 188.

⁶⁶ Balio Sruogos laišakai-pranešimai Onai Mašiotienei, Vilnius, 1918, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 223, l. 1r, 2r.

⁶⁷ Balio Sruogos laiškas-kvietimas Jonui Vilkaičiui, Vilnius, 1918-12-16, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1236, l. 1r.

Santykiai su lietuviais Vokietijoje. Sruogos, Miuncheno universiteto studento, laiškuose labiausiai atsispindi santykis su draugais, su kuriais jis nuolat bendravo, – Albinu Rimka, Vanda Daugirdaite, Juozu Urbšiu. Todėl dažnai Sruogos laišakai – ne naujos informacijos, kurios tradiciškai tikimasi, šaltinis, bet išgyvenimų, būsenų veidrodis, parodantis iki šiol mažiau išryškėjusias situacijas ir jose atsiskleidžiančius Sruogos ir jo draugų asmenybių bruožus.

Sruoga iš Miuncheno dažniausiai rašė Rimkai, studijavusiam Frankfurto prie Maino visuomenės ir prekybos mokslų akademijoje. Sruoga Daugirdaitei apgailėstavo, kad draugai, su kuriais jis išvyko iš Lietuvos, jį pamiršo, pabrėžė, kad dažnai susirašinėjo tik su Rimka: „Rimka – geras, kas antrą dieną gaunu iš jo laišką. Jis irgi vienas – esam lygiomis“⁶⁸.

Sruoga, 1921-11-01 išvykęs iš Lietuvos į Vokietiją, praėjus savaitei, parašė pirmąją atvirlaiškį Rimkai – kvietė pasisvečiuoti Miunchene, žadėjo pavaišinti alumi, kartu nukeliauti į kalnus. Sruoga jautėsi vienišas („aš vienas kaip agurkas“⁶⁹), guodėsi, kompleksavo, save ironizavo, kad, priimtas į Miuncheno universiteto „kokį 5 ar 7 semestrą“⁷⁰, lankydamas vokiečių impresionizmo ir ekspresionizmo literatūros paskaitas, negalėjo susikalbėti vokiškai („Kur čia velnią bumeliosi, kad nemoku vokiškai, net su mergaitėms negalėčiau susišnekėt“⁷¹), prašė patarimo, kaip rasti kambarį, kad nereiktų per daug išsileisti, gyvenant pensione. Norą draugiškai išsikalbėti, kartu pabūti Sruoga pridengdavo juoku, bravūrišku pokštu. Jis viliojo Rimką ne tik Miuncheno alumi, pypke, lietuviškais lašiniiais, kalnų maišu, bet ir gražiomis merginomis – kvietė kartu paužti, siūlėsi supažindinti su savo nužiūrėtomis bavarietėmis, jam ypač patikusiomis bulgarėmis⁷².

Ypač išsiskyrė pirmosios studentiškos Kalėdos Vokietijoje, jas Miunchene sutiko Sruoga, Daugirdaitė, Rimka. Jie lankė teatrus, muziejus, aludes. Rimka, kaip ir Sruoga, mėgo juokauti, pasielgti netikėtai, krėsti pokštus. Po Kalėdų jis bičiulius nustebino: anksčiau neperspėjęs, paliko juos kie-

⁶⁸ Balio Sruogos atvirlaiškis Vandai Daugirdaitei, Miunchenas, 1921-11-16, in: *Maironio lietuvių literatūros muziejus* (toliau – MLLM), GEK 3961/19, MLLM ER₁ 1793, l. 1v.

⁶⁹ Balio Sruogos atvirlaiškis Albinui Rimkai, [Miunchenas], [1921-11-08], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1120, l. 3, 1v.

⁷⁰ Balio Sruogos atvirlaiškis Albinui Rimkai, [Miunchenas], [1921-11-16], in: *Ibid.*, l. 5, 1v.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² Balio Sruogos atvirlaiškis Albinui Rimkai, [Miunchenas], [1921-11-30], in: *Ibid.*, l. 6, 1v.

tai įmigusius ir išvyko į Leipcigą pas Jadvygą Čiurlionytę. Jam atrodė, kad bus juokinga, kai bičiuliai, atsikėlę ir jo neradę, sunerims, ims visur ieškoti. Svarbūs įvykiai, atsitikę Rimkai išvykus, toliau aprašyti Sruogos laiškuose Daugirdaitei, vėliau papildyti jos pastabomis (Naujųjų metų išvakarėse Sruoga su Daugirdaite leidosi į kalnus, susižadėjo Oberaudorfo slėnyje: „Tai buvo mūsų slaptos vedybos“⁷³).

Sruogos laišakai Rimkai lakoniški, jais pranešama aktualija (žinutė iš tos vietos, kur Sruoga buvo nukeliavęs), vizualiai, žaismingai fiksuota akimirkos būseną, nuotaika: „Kloniojuos iš kalnų žemiau, negu reikia. Ranžaus visai vienas – gerai po debesis, po uolas!“⁷⁴ Sruogienė Rimkos ir Sruogos bičiulystę ne veltui apibūdino taikliu posakiu: „Mažai žodžių – daug minčių“⁷⁵.

Sruoga šiltai susirašinėjo ir su Urbšiu, su kuriuo kartu mokėsi Panevėžio realinėje mokykloje ir kuris dirbo Lietuvos pasiuntinybės Berlyne Konsulinio skyriaus vedėju. Sruoga jį kvietė prisijungti ir kartu keliauti į Oberammergau Bavarijoje, į Tirolių Austrijoje, į Ski Welt slidinėjimo regioną Austrijos Alpėse. Jei išvykdavo į kalnus vienas, prisiminęs bičiulį, jam parašydavo: išliko Sruogos pasveikinimų iš aukščiausių Vokietijos kalnų, pavyzdžiui, Zugspitze'o viršūnės⁷⁶. Urbšys Sruogai padėdavo išspręsti pinigines problemas, kai laiku neateidavo honoraras, o santaupos išsekdavo, taip pat tarpininkavo persiunčiant į Lietuvą laiškus su čekiais. Jam Sruoga daugiausia rašė ruošdamasis baigiamiesiems egzaminams. Nuoširdų, artimą santykį, dėkojant už pagalbą ir supratimą, liudija atvirlaiškių kreipiniai: „Juozai“, „Urbšiau“, „Urbšeli“⁷⁷.

Literatūriniai interesai ir sumanymai. Laiškuose nemažai rašyta apie Sruogos literatūrinius interesus ir sumanymus, kuriuos jis bandė realizuoti, įsipareigodamas Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijai. Sruoga su Knygų leidimo komisija buvo sudaręs keletą sutarčių dėl literatūros veikalų parengimo ir leidybos. Ne visi planai-projektai buvo sėkmingai realizuoti.

⁷³ Vandos Sruogienės pastaba, in: Balio Sruogos atvirlaiškis Vandai Daugirdaitei, [Miunchenas], [1921-11-25], [Vandos Sruogienės mašinraštis-nuorašas], in: *KC PENN*, l. 39, autografa žr. *MLLM GEK 3961/20*, *MLLM ER*₁ 1794, l. 1v.

⁷⁴ Balio Sruogos atvirlaiškis Albinui Rimkai, [Bavarija], [1922-05-28], in: *Ibid.*, l. 8, 1v.

⁷⁵ Vanda Sruogienė, „Draugystė su Albinu Rimka“, in: *BSMA*, p. 127.

⁷⁶ Balio Sruogos atvirlaiškis Juozui Urbšiu, [Bavarija], [1923-08-06], in: *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius* (toliau – *LNMMB RKRS*), f. 15, b. 330, l. 1, 1v.

⁷⁷ Balio Sruogos atvirlaiškiai Juozui Urbšiu, [Miunchenas], [1923-12-24], [po 1923-10-27], [1923 m. vasara], in: *Ibid.*, l. 2, 1v; l. 7, 1v; l. 9, 1v.

1921 m. spalio mėnesį Sruoga Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijai apsiėmė savo vardu iš prancūzų kalbos išversti 1901 m. brolių heleinistų Alfredo ir Maurice'o Croiset parengtą didelės apimties (58 autorinių lankų) dviejų tomų *Graikų literatūros istorijos* vadovėlį. Jis turėjo būti išverstas iki 1924 m. pradžios. Vadovėlį dalimis vertė Daugirdaitė, Sruoga vertimą redagavo kalbos ir stiliaus aspektais. Sruoga išsipareigojo per mėnesį išversti ne mažiau dviejų spaudos lankų teksto, už atliktą darbą gaudavo 600 auksinų⁷⁸.

Sruoga Krėvei, Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos sekretoriui, ne viename laiške rašė apie knygos vertimą, dažniausiai atsiprašinėjo dėl vėlavimo. Jis stengėsi paaiškinti, kodėl nespėta dirbti, laikantis terminų. Iš pradžių darbas nebuvo koncentruotas, nes po kelionės iš Lietuvos į Vokietiją nesisekė ištraukti, tiksliai planuoti bendrą veiklą. Daugirdaitė tekstą vertė Berlyne, paskui jį išsiųsdavo į Miuncheną Sruogai, kuris tris kartus vertimą peržiūrėdavo redakciniu aspektu, gražindavo Daugirdaitei, kad ji atsižvelgtų į pastabas. Tada pataisytas vertimas siųstas Krėvei.

Daugirdaitė tuomet dar nebuvo įgudusi vertėja, prancūzų kalbą mokėjo pusėtinai, apie graikų literatūrą gilesnių žinių taip pat neturėjo, išskyrus gautas gimnazijoje, todėl ir ji pagrįstai išgyveno, kad vertimas nėra toks geras, kokio reikalauta. Daugirdaitė vadovėlio vertimo ėmėsi todėl, kad norėjo studijuoti Berlyno universitete. Ji negaudavo stipendijos, kurią atstodavo mokamas atlyginimas už vertimą. Pinigus už pristatytus vertimo lankus Sruoga prašė iškart siųsti Daugirdaitei į Berlyną⁷⁹. Jis stengėsi, kad Daugirdaitė galėtų studijuoti ir išgyventi Berlyne.

Vadovėlio vertimas, nepaisant jo rengėjų pastangų, buvo atmestas – jį leisti atsisakyta. Sruoga turėjo sugrąžinti jam išmokėtas lėšas⁸⁰. Lemiamą neigiamą recenziją parašė Jonas Jablonskis. Jis nurodė 25 klaidingus pasakymus, toliau veikalo neberedagavo⁸¹. Sruoga, remdamasis sutartimi, nesu-

⁷⁸ Balio Sruogos pareiškimas Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijai, Kaunas, 1921-10-08, rankraštis, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 391, ap. 4, b. 1276, l. 98, 1r.

⁷⁹ Balio Sruogos laiškas [Vincui Krėvei-Mickevičiui], Miunchenas, [1921-11-19 ar 20], in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1276, l. 25, 1r–v.

⁸⁰ Švietimo ministerijos Knygų leidybos komisijos raštas [Nr. 8349] Baliui Sruogai, Kaunas, 1925-08-14, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 985.

⁸¹ Balio Sruogos laiškas Vincui Krėvei-Mickevičiui, Miunchenas, 1921-10-21, in: *Literatūra ir kalba*, t. XVII: *Vincas Krėvė-Mickevičius*, vyr. redaktorius Kostas Korsakas, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1981, p. 154.

tiko atiduoti pinigų. Sutartyje buvo nurodyta, kad jam honoraras mokėtas už visus pristatytus vertimo lankus. Juos Knygų leidimo komisija buvo priėmusi, jų kokybė patvirtinta Kazimiero Būgos atsiliepimu. Sruoga pagrįstai reikalavo gražinti jam likusią neišmokėto honoraro dalį⁸². Švietimo ministerija vertimo atžvilgiu nuomonės nepakeitė. Sruoga, kreipdamasis į kitus knygų leidėjus, teigė, kad ankstesnė sutartis įvykdyta, tačiau juntamas ir nusivylimas dėl darbo įvertinimo: „su Švietimo ministerijos „piemenų, atsiprašau, Knygų leidimo komisija, baigiau visus inter[esu]s [...]“⁸³.

Daugiau įdomių detalių apie vadovėlio vertimą galima rasti Sruogos laiškuose Daugirdaitei, kur rašyta ir apie kitą tuo pačiu metu Sruogos su įkvėpimu, o ne iš reikalo vykdytą projektą – Aleksandro Puškino eiliuoto romano *Eugenijus Oneginas* vertimą iš rusų kalbos. Kūriny, planuotas išversti 1923 m. pabaigoje ir išleisti 3–5 000 egzempliorių tiražu, neišverstas – sutartis, 1922-04-29 sudaryta su Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, nerealiizuota. Sruoga vėliau, baigęs studijas Miunchene, prie šio darbo negrįžo.

Patirtų nesėkmių dėl neįgyvendintų projektų Sruoga nesureikšmino, neišgyveno – drąsiai, pasitikėdamas savimi imdavosi kitų naujų darbų ir sumanymų. Pavyzdžiui, knygų leidimo akcinei bendrovei *Švyturys* Sruoga siūlė leisti prancūzų rašytojo Romaino Rollando raštus, vokiečių rašytojo Voldemaro Bonselso kūrinius, kaip vertėją iš prancūzų kalbos reklamavo Daugirdaitę. Sruoga, patyręs nesėkmę Švietimo ministerijoje, ieškojo naujų sandėrių ir finansavimo šaltinių (lėšos buvo ypač reikalingos tolesniems Daugirdaitės mokslams Berlyne): „Manau, ir „Švyturiui“ būt neblogai, ir duotumėt žmonėms baigt mokslus“⁸⁴.

Sruogos laiškuose Ignui Šeiniui yra užuominų ir apie kitas jam svarbias, kultūrinį gyvenimą aktualiomis iniciatyvomis modernizavusias, daug populiarumo ir diskusijų sulaukusias sritis – Lietuvių meno kūrėjų draugiją ir „Vilkolakio“ teatrą:

Mūsų gyvenime yra du faktoriai.

Vienas – Lietuvių men. kūr. draugija. Darome rimtus dalykus. Surengėme milžinišką dailės parodą (daugiau 600 paveikslų, iš viso eksponatų – apie 2000). Surengėm milžinišką Meno dieną 1 gegužės. Dabar steigiam visokias studijas, dirbyklas, konkursus ir t. t.

⁸² Balio Sruogos laiškas [Vincui Krėvei-Mickevičiui], Kaunas, 1925-11-04, [pasirašytas mašinarštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 4011, l. 1r.

⁸³ Balio Sruogos laiškas Jonui Rinkevičiui, [Miunchenas], [1923 m. antra pusė], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 695, l. 1r.

⁸⁴ *Ibid.*, l. 1v.

O antras faktoris – Vilkolakis. Žinai, tu būdamas Kaune nusistatymu delei Vilkolakio žiauriai klydai. Tuomet aš nemokėjau apginti jo, bet jaučiau, kad tu neteisingai manai. Sulaužėm visuomenės nusistatymą, savo darbais privertėm nusilenkti ir bijoti.

Vilkolaky dabar žmonės nebegeria, nebešoka, o eina vien tik programos žiūrėti. Ir eina tiek, kiek nėra jokių kitų lietuvių teatrą neina. Mūsų salėj susikimšti daugiau trijų šimtų žmonių – dalykas neprastas. Prisikemša kiekiau negu silkės bosc. Keikias žmonės, stovi ilgiausioj eilėj, kol bilietų gauna, lipa ant sienų ir jaučiasi laimingi visi tie, kurie gauna nors girdėti, nors ir nieko nemato. Jeigu abelnai Lietuvoj kalbama apie teatrą – tai tik apie Vilkolakį. Susirenka ir labai aukštos publikos, ir mes drožiam stačiai visa į akis – ir nieko nėra mums negalima.⁸⁵

Kituose Sruogos laiškuose šios mintys nebeplėtojamos.

Laiškuose Unei Babickaitei Sruoga matomas ir kaip Teatro muziejaus Humanitarinių mokslų fakultete kūrėjas. Jis rūpinosi, kad muziejaus fondai turėtų autentiškų eksponatų – ir rašytinių dokumentų (aktorės atsiųsta medžiaga apie save), ir materialių daiktų (afišų, programų, vaidmenų nuotraukų). Sruoga teigė, kad Babickaite, pasisiūliusi megzti ryšius su Vakarų Europos menininkais, pažintimis ir siuntiniais (iš rusų baleto artistų Anos Pavlovos, Tamaros Karsavinos asmeninio garderobo) paremia ne tik Teatro muziejų, bet ir pasitarnauja būsimesiems teatro istorikams⁸⁶.

Kūrybos atspindžiai. Sruogos laiškuose įvairiems asmenims yra plačiau užsiminta apie dramos *Milžino paunksmė* rengimo publikuoti aplinkybes:

Šiuo tarpu skubiai spausdinu naują veikalą „Milžino paunksmė“, trilogišką istorijos kroniką, kurią Vytauto Didžiojo Komiteto Literatūros konkurso Jury komisija (p. p. pulk. Braziulevičius ir F. Kirša) pripažino nespausdintinu šlamštu. Nors ir šlamštas, bet aš vis tik baigiu spausdinti. Todėl tat mane tųdviejų ponų agentai ir dergia, kam demonstratyviškai spausdinu. Vadinas, einu į dar didesnį skandalą.⁸⁷

Sruoga dramą *Milžino paunksmė* parašė geriausio literatūros kūrinio (prozos, poemos, dramos) konkursui, paskelbtam 1930 m. lapkričio mėnesį ir skirtam Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto 500-osioms mirties metinėms. Sruogos kūrinys konkurso nelaimėjo, o autorius negavo 10 000 litų

⁸⁵ Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, Kaunas, [iki 1921-05-02], in: *LCVA*, f. 675, ap. 1, b. 58, l. 10, 2r, l. 11, 3r.

⁸⁶ Balio Sruogos laiškas Unei Babickaitei, [Kaunas], 1930-04-03, in: *LNMMB RKRS*, f. 12, b. 542, l. 2, 1r.

⁸⁷ Balio Sruogos laiškas Unei Babickaitei, [Kaunas], [1932]-04-24, in: *Ibid.*, l. 5, 1r.

premijos, kurios tikėjosi. Iš konkursui pateiktų dramos kūrinii tik vienas žiuri narys režisierius Andrius Oleka-Žilinskas įvertino Sruogos dramos meninius privalumus ir novatoriškumą (dramoje Vytautas nebuvo tiesiogiai matomas kaip didingas herojus, jo paveikslas formavosi netiesiogiai, tik klausant kitų dramos veikėjų kalbų, stebint jų reakcijas, poelgius). Kiti Sruogos paminėti vertinimo komisijos nariai prioritetą teikė Vytauto Bičiūno pjesei *Žalgiris*, kurią dėl įprastos konstrukcijos ir tradicinio personažų vaizdavimo būdo ir nuspręsta išleisti. Toks neadekvatus komisijos sprendimas Sruogą suerzino, o dramą, padedamas brolio Adolfo Sruogos, demonstratyviai išspausdino savilaidos būdu. Sruogienė šį faktą paliudijo, pakomentavo ir šio įvykio pasekmes, nepalankias Sruogai dėl per mažo visuomenės išprusimo literatūrinio raštingumo klausimais:

Adolfas Sruoga tikrai kurį laiką turėjo knygų leidyklą „Tulpė“. Ji ir išleido 1932 m. „Milžino paunksmę“. Kai premijų komisija taip neigiamai šį veikalą įvertino, Sruoga labai karščiausiai ir pagal savo studijų metu patirtus Vokietijos spaudoje protestus jais pasekė: prie knygos viršelio buvo pridėta popieriaus juostelė su parašu: „Ši drama literatūros komisijos pripažinta netinkama“ (ne šiais žodžiais, bet ta prasme). Jis tikėjosi sukelti susidomėjimą, paraginti knygą paskaityti ir visuomenei įvertinti komisijos sprendimą. Daug kas iš artimųjų atkalbinėjo griebtis to Lietuvoje neįprasto žygio, bet mano vyras buvo taip tikras, kad jo darbas vertingas, vertingesnis už jo konkurentų pateiktus rašinius, taip įsižeidęs neteisingumu, kad nesidavė atkalbinėjamas. Tas priedas turėjo tik neigiamų rezultatų. Mūsų visuomenėje buvo nedaug rimtų skaitytojų, dažniausiai turėjo primityvų priėjimą prie literatūros...⁸⁸

Sovietmečiu Sruoga Lietuvių meno dekadai Maskvoje sutiko parašyti istorinę dramą *Apyaušrio dalia*. Sruoga su švietimo liaudies komisaru Antanu Venclova tarėsi dėl dramos siužeto (Sruoga pasirinko 1769 m. Šiaulių srities valstiečių sukilimo temą), teigiamų ir neigiamų personažų vaizdavimo būdo (griežtų kategorijų „geri – blogi“ atmetimo, atsisakymo idealizuoti), kovojančio herojinio charakterio sukūrimo (stiprus herojus – stipresnis priešas), kūrybos metodo (ne socrealizmo, o romantiško heroizmo). Sruoga rinko kūrinii medžiagą, komponavo charakterius, galvojo apie kompoziciją: „Šiaip medžiaga mane žavi, – dirbsiu su entuziazmu“⁸⁹. Sruoga tikėjo, kad su valdžia pavyks susitarti dėl užsakyto veikalo, kad įmanomas politinis

⁸⁸ Vandos Sruogienės laiškas Vladui Žukui, Čikaga, 1980-08-08, [pasirašytas mašinarš-tis], in: *VUB RS*, f. 141, b. 319, l. 1r.

⁸⁹ Balio Sruogos laiškas Antanui Venclovai, Vilnius, 1940-12-13, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5132, l. 3r.

ir poetinis kompromisas: „Atrodo, pagaliau susiprasime. Visas skirtumas: Tamsta žiūri politiko akimis, aš – poeto. Ilgainiui man teks atsižiūrėti politinės esmės, o Tamstai – poetinės. Šiaip ar taip, – mūsų tikslai neprasilenkia“⁹⁰. Knygų leidėjui Antanui Kniūkštai Sruoga siūlė išleisti jau parašytą veikalą⁹¹.

Sruoga Valstybinei grožinės literatūros leidyklai siūlė ir kitą baigtą rašyti eiliuotą pjesę *Kazimieras Sapiega*. Kniūkštai jis trumpai pristatė veikalo temą, idėją, personažus. Jis teigė, kad šiai istorinei kronikai „medžiaga semta iš XVII–XVIII amžių sanvartos, paties bajorijos pasiutimo meto. Motyvas „Bajorų mirė Lietuva, ne mūsų!“ – tai yra pagrindinė veikalo idėja; „Mūsų Lietuva“ – „širdis po stora miline“⁹². Kniūkštą abu Sruogos kūriniai sudomino, jis prašė atsiųsti jų rankraščius, tačiau dėl prasidėjusios nacių okupacijos jie tuo metu nebuvo išspausdinti.

Laiškuose palikta užuominų apie Štuthofio koncentracijos stovykloje rašytus kūrinius, gelbėjusius nuo absurdo, išryškėja kūrybos aplinka, impulsai, rašymo būdas:

Mano poetinis darbas einasi ne taip, kaip turėtų. Neturiu jokio ramaus užkampio, kur galėčiau visas susitelkti kūrybai, – aplink tiek daug žmonių, tiek daug kvailių kalbų... Šiuo metu dirbu prie savo lyrinės tragedijos (3 scenos, 6 veikėjai). Deja, ir ši tragedija (kaip ir mano jau parašyta puiki komedija) nebus Krėvės skonio, – ir šįkart liksiu jo nepripažintas. Tačiau kitaip rašyti aš nenoriu. Tragedija irgi bus puiki: apie jaunystę, meilę, – velnias žino, ko dar ten bus! Aš visas paniręs į šią poemą, – tai man vienintelis išsigelbėjimas nuo beprotiško tėvynės ilgesio.⁹³

Ši vasara darbui buvo ypač palanki. Mano lyrinė tragedija „Pavasario giesmė“ jau baigta (žinoma, dar tik pirmoji redakcija, – pabaigsiu – tik po ketvirtos redakcijos, – tad kiek vėliau). Pradėjau naują trijų veiksmų komediją „Dobilėlis penkialapis“, – apie penkių keturiasdešimtmečių provincijos viengungių išgyvenimus, – vėl bus puikus dalykas. Po ilgos pertraukos mane ištiko nepaprasta rašymo karštinė. Pasaulis man tapo toks atgrasus, kad aš nuolat išgalvoju naujus personažus, bendrauju su jais, sapnuoju juos, – o daugiau nieko nenoriu žinoti. Išmokau minioje būti visiškai vienišas, – visai pagal Stanislavskio sistemą.⁹⁴

⁹⁰ *Ibid.*, l. 1r.

⁹¹ Balio Sruogos laiškas Antanui Kniūkštai, Vilnius, [1941]-09-10, in: *MLLM GEK 10909, MLLM ER₁ 1656*, l. 1r. Knygą *Apyaušrio dalia* išleido Valstybinė grožinės literatūros leidykla 1945 m.

⁹² *Ibid.*

⁹³ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-09-17, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r.

⁹⁴ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-10-15, in: *Ibid.*, l. 1r.

Sruoga laišką, adresuotą Petruui Cvirikai po jo apsilankymo Birštone 1946-07-28, pabaigė pasidžiaugdama, kad jau turi pirmąjį istorinės dramos *Barbora Radvilaitė* veiksmą⁹⁵. Marijai Nemeikšaitei kūrybos procesą, vykusį nejaukioje Birštono sanatorijos aplinkoje (šaltis, lietus, girtuoklių muštynės, siautėję kurorto banditai, grasinę ligoniams), apibūdino plačiau:

O antra, pradėjau šioki tokį darbėlį, šiaip taip eina. Pradžioje buvo labai sunku, bet dabar jau įsitraukiau. Vyksta labai skaudus „gimdymo procesas“, – bet ką gi – kam tai įdomu?! Man tai – bent šioks toks ryšys su gyvenimu, susidariau savo fiktyvią kompaniją (ji jau gyva!), paverkiu su ja, pasikalbu, pastaugiu – žiūrėk – ir apgauta dienele – ir praslinko.⁹⁶

Sruoga Birštone tikėjosi pabaigti dramos juodraščių.

Sruogos okupacijų metais rašytuose laiškuose nėra užuominų, refleksijų apie kai kurių kūrinių, pavyzdžiui, Vilniaus valstybinio dramos teatro atidarymui 1940-10-06 skirtos kantatos „Lietuvos keliu“, rašymo ypatumus. Visai nėra žinių apie aštrią satyrą „Našlaitėlis“, parašytą pogrindžio sąlygomis, užgriuvus bolševikams, ėjusią per rankas, – jos autografas iki šiol nerastas.

Vis dėlto, nepaisant plačiau aprašytų atskirų kūrinių tekstų istorijos fragmentų, skirtingai nei laiškuose Čiurlionytei, plačiau kūrybinės dirbtuvės durys nebuvo atvertos, o kūrybinio darbo refleksijos, asmeninis santykis su rašomų ar verčiamų kūrinių tekstais labiau atsispindi laiškuose Daugirdaitei.

Rūpestis dėl Herbačiausko, lietuvių kalbos dėstytojo Jogailos universitete Lenkijoje, aprašytas daugelyje 1921–1923 m. Sruogos laiškų. Iš čia likusių užuominų matyti, kad jis su Herbačiausku nuolat susirašinėjo⁹⁷. Herbačiauskas, vargiai gyvenęs Lenkijoje, Sruogai išsakė mintį, kad grįžtu į Lietuvą, todėl ieškojo pagalbos – norėjo pasiskolinti kelionei trūkstamų pinigų (60 dolerių). Sruoga tikėjosi tą sumą surinkti, todėl rašė laiškus Lietuvoje aukštas pareigas užėmusiems, švietimo, leidybos, valdžios srityse dirbusiems kolegoms – Vytautui Steponaičiui, Antanui Vireliūnui, Vincui Krėvei, Kaziuui Puidai, Liudui Girai, Stasiui Šilingui. Sruoga, studijuodamas

⁹⁵ Balio Sruogos laiškas Petruui Cvirikai, Birštonas, [po 1946-07-28], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5781, l. 8v.

⁹⁶ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitai, Birštonas, 1946-08-08, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 233, l. 1v.

⁹⁷ Išliko penki Juozapo Albino Herbačiausko laišškai, rašyti 1923–1933 m. ir adresuoti Baliui Sruogai, o pastarojo persiųsti Vytautui Steponaičiui, kuris juos ir išsaugojo savo archyve; žr. *LNMMB RKRS*, f. 25, b. 364.

Miunchene, pats bandė Herbačiauskui padėti. Kad jis jaustųsi reikalingas, gautų papildomo uždarbio, kvietė parašyti lenkų, vokiečių istorinių žurnalų apžvalgų, už eilutę mokant po dešimt lietuviškų centų. Sruoga suprato, kad dėl konfliktiško Herbačiausko būdo, skandalingo temperamento ir Kaune kilus problemų, nepaisant to, bičiulius stengėsi įtikinti, kad „vis tik žmogų gelbėti reikia“⁹⁸. Sruoga jautė, kad į šį reikalą jam geriau nesikišti, tačiau negalėjo nereaguoti į Herbačiausko bėdas, likti nuošalėje. Į Sruogos laiškus prašant pagalbos, kolegos Lietuvoje neatsakė (jautriai reagavo tik keli Sruogos draugai – Steponaitis, Berlyne Herbačiauską priėmęs Urbšys⁹⁹). Todėl Sruoga kreipėsi į autoritetingiausią asmenį – Lietuvos universiteto rektorių, profesorių Joną Šimkų, kurį ragino greičiau kviešti į Kauną skurstantį, badaujantį ir lenkų persekiojamą Herbačiauską, surasti jam darbo universitete¹⁰⁰. Sruoga teigė, kad Herbačiauskui būtinas oficialus Humanitarinio fakulteto pakvietimas ir lėšos kelionei¹⁰¹. Jis abejojo Herbačiausko nauda mokslui, bet buvo įsitikinęs, kad jis reikalingas Lietuvai originaliomis meno, literatūros idėjomis ir „kaipo sąmonės kristalizatorius“¹⁰². Sruoga manė, kad „jisai savo pašėlusiu temperamentu, savo apsvaigimu išjudins iš smagenų sukempėjimo Lietuvos visuomenę“¹⁰³. Pavykus išrūpinti Herbačiausko kelionei į Lietuvą reikalingus pinigus, Sruoga inicijavo tolesnę pagalbą – gyvenimo vietą Kaune, papildomą darbą (iš lektoriaus darbo universitete pragyventi nebuvo galima)¹⁰⁴.

Sruogos nuomonė apie Herbačiauską vėliau pasikeitė. Jis fakulteto dekanui Krėvei skundėsi, kad Herbačiauskas jo atžvilgiu elgėsi neetiškai ir netaktiškai – „bjauriai mane šmeižia ir diskredituodamas mano vardą kenkia mano darbą Universitete [...]“¹⁰⁵. Sruoga taip reagavo po to, kai Her-

⁹⁸ Balio Sruogos laiškas Vytautui Steponaičiui, [Miunchenas], [po 1921-01-21], in: *LNMMB RKRS*, f. 25, b. 135, l. 6, 1r.

⁹⁹ Balio Sruogos laiškas Juozui Urbšiui, [Miunchenas], [iki 1923-08-22], in: *LNMMB RKRS*, f. 15, b. 330, l. 6, 1. 1r–v.

¹⁰⁰ Balio Sruogos laiškas [Jonui Šimkui], Miunchenas, [apie 1923-02-17], in: *Vilniaus universiteto archyvas* (toliau – *VUA*), R 856, b. K-1399, l. 29, 1r.

¹⁰¹ Balio Sruogos laiškas Jonui Šimkui, Miunchenas, 1923-02-17, in: *Ibid.*, l. 28, 1r–v.

¹⁰² Balio Sruogos laiškas Juozui Urbšiui, [Miunchenas], [iki 1923-08-22], l. 1v.

¹⁰³ Balio Sruogos laiškas Vincui Krėvei-Mickevičiui, [Miunchenas], [iki 1923-08-23], in: *LLTI BR*, f. 51, b. 176, l. 1v.

¹⁰⁴ Balio Sruogos laiškas Vytautui Steponaičiui, [Miunchenas], [iki 1924], in: *LNMMB RKRS*, f. 25, b. 135, l. 7, 1r.

¹⁰⁵ Balio Sruogos laiškas Vincui Krėvei-Mickevičiui, Kaunas, 1932-04-19, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5787, l. 1r.

Gerbiamas Tautotas, 28

Sveiki Tautotai man patsys
7. Herbaceoskro levišas.

Gal Tautota nastum kovis
formis, kaip ji leviš galvina
lechiuvis misdomenis lejišis
intelpti. oras is net lechiuvis
pergalenti.

Man bunant Kaune, U. Kreivi
buvo munejisi, kad L. Kreivici-
tis rengiasi ji kvesti s Kaune.
str tai lieta? Jis rengiasi
kvesti, tai leviš gniai, kad
tai padarytis netu uvis,
nes jis kvesti matyti, kargia
visai sausti. O gal pam-
nastis kovis o koto darbo kur
su levišis gniai a ita kur?

Augstyskegi

Balio Sruoga

München,
Mühlbauerstr. 10

bačiauskas paskelbė straipsnį apie to meto teatro situaciją. Įvardydamas teatro problemas Herbačiauskas straipsnyje pavartojo ir terminą „sruogizmas“, kurį paaiškino kaip „maniją *anonimiškai* „apsidirbti“ su priešu, pirmiau gerokai jį apšmeižus!“¹⁰⁶ Sruoga per Krėvę reikalavo, kad Herbačiauskas atsiprašytų – „kad mano garbės įžeidimas būtų atitaisytas ir kad tokie nesuderinami su Universiteto personalo nario vardu reiškiniai ateity nebeprisikartotų“¹⁰⁷. Kad Sruoga buvo įskaudintas ir užgautas, rodo ir po kelių dienų parašytas laiškas Babickaitei, kuriai jis guodėsi dėl to, kad „[d]abar man čia žmonės daro šunybes po šunybės, spjaudo ir dergia, ir šiuo metu – „старый друг“ etc.“¹⁰⁸ Herbačiauskas, ignoravęs fakulteto tarybos įspėjimą elgtis tinkamai, pasitraukė iš universiteto ir iš Lietuvos – sugrįžo atgal į Lenkiją; Sruoga, brangindamas vietą universitete, priešingai, įspėjimą priėmė ramiai – sutiko su jam pareikštais kaltinimais dėl profesoriui nederamo elgesio – polemizavimo spaudoje slapyvardžiais¹⁰⁹, o ne tikru asmenvardžiu.

Istoriniai įvykiai Miunchene ir Lietuvoje. Sruogos studijų metu Rusijoje įvyko Vasario revoliucija (1917-02-23), kurios metu buvo nuversta caro valdžia ir paskelbta respublika. Sruoga laiškuose Čiurlionytei apie Rusijos revoliuciją nerašė, bet matydavo, kaip jo draugai išeina kariauti, pats nuolat gaudavo šaukimų į kariuomenę, buvo emociškai prislėgtas, psichologiškai palaužtas, sirgo neurastenija. Miunchene jis studijavo taip pat istoriškai reikšmingu laiku – buvo bandymo pakeisti politinę santvarką liudininkas. Miunchene Sruoga sąmoningai užfiksavo to laiko detalių, vizualiai parodžiusių, kaip dėl istorinės sumaišties (Adolfo Hitlerio „revoliucijos“) pasikeitė iki tol ramus studentiškas gyvenimas (tarp studentų vyko audringos diskusijos politikos klausimais, riaušės, susirėmimai su kariuomene, buvo uždarytas universitetas):

Mat aš tą dieną baisiai draskiaus – reikėjo „revoliucija“ padėt kelt. O vakar universitete studentai posėdžiavo, – kur kas gražiau ir smarkiau negu Maskvoj per revoliuciją, išeidami susimušė, įsimaišė karuomenė, ir rezultate geriausiam Vokietijos chirurgui prof. Sauerbruchui tapo šautuvo buože žandas nubalnotas.

¹⁰⁶ Juozapas Albinas Herbačiauskas, „Mūsų Teatro opiausiu klausimu“, in: *Naujoji Romuva*, Kaunas, 1932-04-17, nr. 16, p. 361.

¹⁰⁷ Balio Sruogos laiškas Vincui Krėvei-Mickevičiui, Kaunas, 1932-04-19.

¹⁰⁸ Balio Sruogos laiškas Unei Babickaitei, [Kaunas], [1932-04-24].

¹⁰⁹ [Juozo Keliuočio prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 254–255, 257.

Ir, be to, universitetas uždaryta neaprėžtam laikui. O mes lakstom po miestą – studiozai – ir pletkuojam – vis apie politiką. Paškudnios dienos. O oras toks gražus vis, taip šilta, ir taip daug saulės – kad ūpas dar labiau kaista – visai kaip Heidelbergo romantikos metu.

Ir iš viso košė išeina.¹¹⁰

Sruoga Urbšiui į Berlyną rašė apie perversmo situaciją Miunchene (1923-11-08–09), kai nacionalsocialistinės darbininkų partijos atstovas Hitleris su savo bendrininkais Miuncheno aludėje bandė nuversti esamą valdžią. Perversmas nepavyko. Bavarijos vyriausybė išvaikė pučistus, susirėmimų metu būta aukų. Sruoga nenukentėjo, bet žinojo, kokios represijos laukė priešingu atveju:

Aš esu gyvas ir sveikas – visa „revoliucija“ padarė tik tai, kad porį dienų sugaišau bežiopsodamas ir po minių minias beslankiodamas. Žinoma, jeigu ji būtų nusisekusi, būt buvęs visai durnas daiktas. Būtų kilęs didžiausias karas tarp Berlyno ir Miuncheno, ir paties Miuncheno gatvėse tiek pat. Tuomet būtų tekę rūpintis ne apie universitetą, bet tik kaip laimingam pabėgt. Hitlerininkai buvo pradėję kartu su žydais ir socialistais ir auslenderius areštuoti – ir žadėjo karti. Bet dabar ta visa istorija galutinai baigta. Hitleris, sužeistas į ranką, pabėgo. Jo partija („fašistai“) ir kitos jo karinės organizacijos – nuginkluotos, išardytos, uždraustos. Dabar Miunchenas nusiramino, bent iki pavasario jokia revoliucija čionai nebegresia.¹¹¹

Kolegai Viktorui Jocaičiui Sruoga teigė, kad *Lietuvos* redakcijai buvo parašęs laišką apie įvykius Miunchene, tačiau jis dėl saugumo nepublikuotas¹¹². Sruoga Jocaičio prašė jo siunčiamą medžiagą perduoti Juozui Pronsui, kad jis išspausdintų dienraštyje *Lietuvos žinios*¹¹³. Straipsnyje Sruoga rašė apie Bavarijos politinę krizę, tautinių socialistų vado Hitlerio galią ir gatvės terorą, chuliganiškus išpuolius (hitlerininkai, ginkluoti guminėmis nagaikomis ir šaunamaisiais ginklais, užpuolė posėdžiaujančius socialdemokratams), Hitlerio ir jo kompanijos nebaudžiamumą, palaikymą tarp valdžios atstovų. Sruoga rašė, kad, sprendžiant iš pateiktų faktų, formuojasi judėjimas, vėliau pavadintas fašizmu.

¹¹⁰ Balio Sruogos laiškas Juozui Urbšiui, [Miunchenas], [po 1923-10-27], in: *LNMMB RKRS*, f. 15, b. 330, l. 7, 1r–v.

¹¹¹ Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei, [Miunchenas], 1923-11-11, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 491, l. 1r.

¹¹² Balio Sruogos laiškas Viktorui Jocaičiui, [Miunchenas], 1922-12-14, in: *MLLM GEK* 16305, *MLLM ER*₁ 1661, l. 1v.

¹¹³ [Balys Sruoga] Padegėlis Kasmatė, „Laiškas iš Miuncheno“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1922-12-17, nr. 237, p. 2–3.

1923-01-15 Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos, Vokietijos valdžia, kuri anksčiau valdė šią teritoriją, dėl tikslios informacijos stokos iš Vokietijos universitetų pradėjo šalinti kitataučius – prancūzus, belgus ir lietuvius, kurie buvo baigę mažiau nei keturis semestrus (iš Berlyno universiteto, išklaušę po tris semestrus, turėjo pasitraukti Daugirdaitė ir Sruogos brolis Kazimieras). Miuncheno lietuvių studentų draugijos atstovai, reaguodami į šiuos įvykius, nusprendė užsienyje skleisti nuo kitų šaltinių nepriklausomą, nešališką informaciją apie Lietuvą: leisti biuletenius, teikti juos redakcijoms, atsakingiems asmenims, Europos konsulatams. Išrinkta Informacijų biuro komisija, į kurią įėjo Vincas Mykolaitis-Putinas, Antanas Gylys. Jų tikslas – objektyviai informuojant, taikiai gyventi su vokiečių visuomene. Sruoga ir Mykolaitis-Putinas, siekdami gauti pritarimą dėl Lietuvos propagandos užsienyje, kreipėsi į užsienio reikalų ministrą Ernestą Galvanauską¹¹⁴. Vokiečių visuomenės reagavimas ir lietuvių studentų šalinimas iš Vokietijos universitetų atsispindi Sruogos straipsniuose, kuriuos jis siuntė Amerikos dienraščiui *Naujienos*.

Spaudos darbas Klaipėdoje. Išliko nedaug žinių apie tai, kaip Sruoga nuo 1924 m. pavasario iki rudens dirbo laikraščio *Klaipėdos žinios* redakcijoje. Kad jis buvo kviečiamas iškart po studijų Miunchene įsitraukti į redakcijos kolektyvą, liudija jo atvirlaiškis, rašytas prieš pat studijų pabaigą Miunchene ir adresuotas *Klaipėdos žinių* bendradarbiui Pronskaui. Laikraštis tuo metu buvo merdintis, jam trūko ne tik medžiagos, bet ir korespondentų, todėl sąmoningai ieškota pajėgų, galinčių jį atgaivinti. Sruoga ne iš karto, bet nuolat kalbinamas anksčiau Spaudos biure ir *Lietuvos* redakcijoje dirbusio Pronskaus, sutiko prisijungti prie *Klaipėdos žinių* redakcijos kolektyvo¹¹⁵. Išliko ir Sruogos laiškas Šauliui, oficialiajam *Klaipėdos žinių* redaktoriui, kad iš Miuncheno atvažiavo į Kauną ir kad vyksta į Klaipėdą¹¹⁶.

Pradėjęs dirbti dienraščio *Klaipėdos žinios* redakcijoje, Sruoga iškart ėmėsi iniciatyvos – įvedė naują skyrių „Dienos darbai“, kvietė kultūros, kritikos klausimais bendradarbiauti pažįstamus – Bičiūną, Girą, Urbšį, Vaižgantą, Dambrauską (Jakštą), Jablonskį, Peliką Bugailiškį. Bet pats, kviečiamas rašyti straipsnių kitiems žurnalams, pavyzdžiui, Bičiūno *Gairėms*, iškart atsakydavo dėl per didelio darbo krūvio redakcijoje.

¹¹⁴ Balio Sruogos laiškas užsienio reikalų ministrui, [Miunchenas], [apie 1923-12-03], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 3692, l. 1–6r.

¹¹⁵ Balio Sruogos atvirlaiškis Juozui Pronskaui, [Miunchenas], [iki 1924-02-08], in: *VUB RS*, f. 91, f. 281, l. 1v.

¹¹⁶ Balio Sruogos atvirlaiškis Jurgiui Šauliui, [Kaunas], [1924-05-19], l. 1v.

Sruoga žurnalistinio amato, gero laikraštinio tono mokė panašios patirties kaip jis turėjusius redaktorius – Bičiūną, Girą. Jis straipsnių autoriams, kritiškai atsiliepdavusiems apie valstybės valdžią, patardavo pirmiausia pagalvoti apie nuosaikesnį toną: „turime [...] atsižvelgti į tai, iš ko mes duoną valgom. Todėl už per smarkų „valstybinių“ įstaigų ar „vyrų“ barimą mes patys gausim gerokai barti. Galima visa pasakyti, tiktai tektų paieškoti atitinkamo tono“¹¹⁷. Kiti pabrėžti straipsnio privalumai – beasmeniškumas, lakoniškumas, vaizdingumas, bet kartu ir tikslumas – „trumpi, gyvi dienos reikalais straipsneliukai“¹¹⁸, kuriuos rašant reikia „[k]onstatuoti faktus ir jų ryškiausias savybes pabrėžti“¹¹⁹. Sruoga mokė „duoti iš karto bendr[ą] vaizd[ą], paskui pagrindinę mintį ir kai kurias charakteringas smulkmenas“¹²⁰. Ilgesnį tekstą reikalavo suskirstyti į trumpesnius skirsnelius, kad skaitytojo dėmesys nedingtų, o kas kartą būtų iš naujo sužadinas.

Asmeniniuose laiškuose Bičiūnui, Vaclovui Biržiškai, Vaižgantui jis ne kartą neigiamai apibūdino atmosferą *Klaipėdos žinių* redakcijoje, negatyviai charakterizavo ir oficialųjį dienraščio redaktorių Šaulį: „Su „dėde“ – mano šefu – sugyvenu ne kaip labai: yra žmonių, kurie sugeba būti ir didžiausi ponai, ir dar didesnės kiaulės. Norėčiau bėgti“¹²¹.

Įprasta manyti, kad Sruoga faktiškai ėjo *Klaipėdos žinių* redaktoriaus pareigas, Šauliui nesikišant į redakcinį darbą, tačiau jo laišakai liudija, kad Šaulio sprendimai buvo vienašališki ir neginčytini. Sruoga dėl straipsnių publikavimo negalėjo spręsti laisvai, savo nuožiūra, remdamasis vien straipsnio kokybės argumentu. Jis ne kartą pabrėžė, kad dėl straipsnių publikavimo nepriima jokių sprendimų: „Aš čia apskritai jokios valios neturiu [...]“¹²², „Jei tavo rašinėliai „užkliūva“ – ne iš mano priežasties“¹²³, „kai kurie dalykai man buvo pavesta parašyti iš aukščiau“¹²⁴. Sruoga laisviau medžia-

¹¹⁷ Balio Sruogos laiškas Vytautui Bičiūnui, Klaipėda, 1924-03-29, in: *VUB RS*, f. 1, b. 262, l. 1r.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ Balio Sruogos laiškas Liudui Girai, Klaipėda, 1924-03-29, in: *LNMMB RKRS*, f. 7, b. 794, l. 1, 1r.

¹²⁰ Balio Sruogos laiškas Vytautui Bičiūnui, Klaipėda, 1924-04-04, in: *VUB RS*, f. 1, b. 262, l. 1r.

¹²¹ Balio Sruogos laiškas Vaclovui Biržiškai, Klaipėda, [iki 1924-05-01], in: *LMAVB RS*, f. 163, b. 548, l. 1, 1r.

¹²² Balio Sruogos laiškas Vytautui Bičiūnui, Klaipėda, 1924-04-28, l. 1r.

¹²³ *Ibid.*

¹²⁴ Balio Sruogos laiškas Vytautui Bičiūnui, Klaipėda, 1924-04-04, l. 1r.

gą tvarkyti galėjo tik savo rengtame skyriuje „Dienos darbai“ – „Ten ir tonas galėtų būti smarkesnis“¹²⁵. Sruoga, kaip redaktorius, kitaip nei Šaulys, buvo tolerantiškas, diplomatiškas, linko tartis, ieškoti kompromisų: „Aš manau, kad mes vis tik rasim modus vivendi ir nesipešim“¹²⁶.

Sruogos įtempto žurnalistinio darbo Klaipėdoje rezultatas – sušlubavusi sveikata: dėl nuovargio buvo atsiradęs psichologinis išsekimas, todėl jis svajoto išstrūkti iš Klaipėdos.

Sruogos laišakai Bičiūnui, Girai atskleidžia ne Sruogos gyvenimo Klaipėdoje detales, o labiau darbinę aplinką (darbo krūvį, santykius redakcijoje), redagavimo mokyklos (straipsnių laikraščiams rengimo) pagrindus.

Lietuvos universitete. 1924-03-22 Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultete apsvarsčius Sruogos prašymą skaityti paskaitas aukštojoje mokykloje, nutarta leisti jam įgyti privatdocento teise¹²⁷. Kad galėtų pradėti dėstyti, Sruoga privalėjo parengti viešą paskaitą universiteto vadovybės nurodyta tema „Mokslo hipotezės apie rusų bylinių kilmę“. Sruoga prašė leisti jam skaityti paskaitą ir savo pasiūlyta tema „Literatūros mokslo uždaviniai ir metodai“¹²⁸. Šias temas jis rengė Klaipėdoje, kur trūko ne tik laiko dėl darbo *Klaipėdos žinių* redakcijoje, bet ir knygų. Dėl dalykinės literatūros oficialiai paskirtai temai Sruoga nuolat susirašinėjo su bibliografu Vaclovu Biržiška prašydamas ir ragindamas skubiau jam surasti ir atsiųsti reikalingų veikalų (Biržiška užsakymų vykdyti neskubėjo). Spėtina, kad pasirinktos paskaitos juodraščių Sruoga, norėdamas jį pataisyti ir perrašyti, buvo nusiuntęs Vaižgantui, kad gautų patarimų ir pastabų iš literatūros srities¹²⁹. Vaižgantui prisipažino, kad jam paskirtų darbų dėl anksčiau paminėtų priežasčių negalėjo tinkamai atlikti, bet prašė jį suprasti ir kolegiskai palaikyti akademinuose svarstymuose:

Nuo rudens gyvensiu Kaune. Norėčiau įsitaisyti prie Universiteto. Parašiau dvi įžengiamąji paskaiti, kurias turi priimti fakultetas. Rašiau baisiai skubėdamas, nes vienam dirbant prie laikraščio (kartais yra dar Pronskus), neturint reikalin-

¹²⁵ *Ibid.*, 1v.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto posėdžio Nr. 68 protokololas, 1924-03-21, in: *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 787, l. 49v.

¹²⁸ Balio Sruogos laiškas-pareiškimas Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetui, Klaipėda, 1924-03-09, in: *VU A*, R 856, b. K-1399, l. 1r.

¹²⁹ Balio Sruogos laiškas [Juozui Tumui], [Klaipėda], 1924-05-10, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1096, l. 1r.

gos literatūros (kur jos Klaipėdoj gausi!) paskaitos išėjo ne per daug mandrios. Jei turėsi progos – užtark už mane gerą žodelį.¹³⁰

Vaižgantas suprato Sruogą, jo rašymo būdą, todėl, vėliau recenzuodamas jo mokslo darbą apie Kiprą Petrauską, kolegą taikliai pavadino „mokslininku-poetu“¹³¹, kuris operuoja „ne tomis vienomis sausomis išvadomis, bet drauge ir savo invencijos vaizdais“¹³². Vaižgantas puikiai vertino Sruogos gebėjimą rašyti mokslinį darbą kaip „beletristinį veikalą, pilną netikėtų reveliacijų“¹³³.

Neišliko Sruogai paskirtų akademinų paskaitų svarstymų protokolų, tik priimtas sprendimas – apgintas habilitacijos darbas. Humanitarinių mokslų fakultetas, išklauses Sruogos paskaitos, po diskusijos pripažino ją patenkinamą, todėl suteikė jam privatdocento teises Slavų literatūros ir istorijos katedroje, pavedė skaityti senąją rusų literatūros istoriją¹³⁴. Sruogos laiškuose neatsispindi jo dėstymo praktika universitete, juo labiau paskaitoms taikyta metodika, tačiau matomas nuoseklus karjeros kelias: dėstytojas, laikinai einantis docento pareigas (1924-09-21), docentas (1926-04-01), ekstraordinarinis profesorius (1932-04-07).

Sruoga studentus universiteto auditorijoje mokė ne tik senosios rusų literatūros. Vienas iš paveikiausių jo mokymo metodų – euristika, sietina su ekskursijomis į užsienį, kuriomis universitete suteiktos žinios buvo gyvai sustiprinamos¹³⁵. Šių išvykų planai svarstyti Sruogos ir Šveicarijos diplomatų susirašinėjime¹³⁶, išsamiai aptarti ir laiškuose broliui Juozapui, kuris dirbo Lietuvos atstovybėje Berlyne ir tarpininkavo tarp Lietuvos ir Vokietijos diplomatų dėl studentams palankesnių kelionės sąlygų, o kelionių įspūdziai, nuotyčiai ir nesėkmės aprašyti laiškuose Daugirdaitei.

¹³⁰ Balio Sruogos laiškas Juozui Tumui, [Klaipėda], [po 1924-06-08], in: *VUB RS*, f. 1, b. 25, l. 2, 1v.

¹³¹ Juozas Tumas, „Balys Sruoga (Viktoras Žadeika). „Kipras Petrauskas““, in: *Vairas*, Kaunas, 1929, nr. 2, p. 185.

¹³² *Ibid.*

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto posėdžio protokolas Nr. 91, 1924-09-19, in: *LCVA*, f. 631, ap. 3, b. 673, l. 11, 3r.

¹³⁵ [Domas Pinigis], „Ką mes matėm Vokietijoj! Miestuose“, in: *Naujas žodis*, Kaunas, 1928-09, nr. 15, p. 7.

¹³⁶ „Susirašinėjimas Dr. Balio Sruogos ekskursijos reikalu, 1930“, in: *LCVA*, f. 650, ap. 1, b. 140, l. 2-37; „Lietuvos konsulas Šveicarijoje“, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 648, l. 1-4.

Apibendrinimas. Tarpukariu vykęs intensyviausias ir ekstensyviausias Sruogos susirašinėjimas atspindi jo ryšius su įvairaus statuso ir interesų asmenimis. Sruoga, po studijų Rusijoje grįžęs į Lietuvą, dirbdamas dienraščio *Lietuva* redakcijoje, dalykiniais reikalais susirašinėjo su valstybės pareigūnais – ministrais (Mykolu Sleževičiumi, Ernestu Galvanausku, Kaziu Griniumi, Juozu Purickiu, Kaziu Bizausku), dienraščio bendradarbiais (Jonu Jablonskiu, Augustinu Janulaičiu), užsienyje rezidavusiais kolegomis (Ignu Šeiniumi, Jurgiu Savickiu); studijuodamas Miuncheno universitete daugiausia susirašinėjo su tuo metu Vokietijoje gyvenusiais bičiuliais – Frankfurte prie Maino studijavusiu Albinu Rimka, Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne dirbusiu Juozu Urbšiu, Berlyne kartu su Vanda Daugirdaite studijavusiais jos pussesere Sofija Laucevičiūte ir Faustu Kirša, dalykinį ir asmeninį ryšį palaikė su kolegomis Lietuvoje (Lietuvos universiteto rektoriumi Jonu Šimkumi, bibliotekos direktoriumi Vaclovu Biržiška, Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos atstovu Vincu Krėve, žurnalistais, spaudos darbuotojais (Matu Šalčiumi, Viktoru Jocaičiu, Juozu Pronskumi, Vytautu Bičiūnu, Liudu Gira, Peliksu Bugailiškiu), bibliografu Vytautu Steponaičiu, aktore Ona Rymaite, teatralu Antanu Sutkumi, Daugirdaitės tėvu Kazimieru Daugirdu, laikraščių *Lietuvos žinios*, *Gairės*, žurnalo *Skaitymai* redakcijomis, su kuriomis bendradarbiavo. Korespondentai tarpusavyje daugiausia bendravo anksčiau aprašyta tematika. Vis dėlto įdomiausi Sruogos studijų ir gyvenimo epizodai (adaptacijos prie Miuncheno aplinkos, universiteto gyvenimo realijų, ypač studijų ir disertacijos rašymo, išvykų į kalnus) ryškiausiai ir atviriausiai atskleisti laiškuose Daugirdaitei.

Lieka ir plačiau neatvertų, išsamiau iki šiol nepaaiškintų, blankesnių Sruogos biografijos realijų (Sruogos, grįžusio iš Rusijos, darbo Vilniuje, Onos Mašiotienės mergaičių gimnazijoje, Švietimo komisariate, gyvenimo garsiojoje Vilniaus „komunoje“, pasitraukimo iš Vilniaus į Kauną prieš pat lenkams užėinant, pamokų Kauno meno mokykloje, darbo Spaudos biure, jo pertvarkymo į „Eltą“ reformos, žurnalisto ir redakcijos vedėjo pareigų oficioze *Lietuva*, reikalų karo aviacijos mokykloje, kur Sruoga buvo pradėjęs mokytis ir dėstyti lietuvių literatūrą, kandidatavimo į Lietuvos Steigiamąjį Seimą, ryšių su lietuvių liberalų politine partija „Santara“, svarstymų išvykti baigti studijų į Vokietiją, vedybų, šeimyninio gyvenimo niuansų, darbo Klaipėdoje (teatro draugijos valdyboje, teatro studijoje-mokykloje, įsikūrimo Kaune, dėstymo Lietuvos universitete, veiklos Lietuvių meno kūrėjų draugijoje, „Vilkolakio“ teatre). Apie šiuos Sruogos gyvenimo įvykius nemažai rašoma privačiuose Sruogienės laiškuose Algiiui Samulioniui

ir bibliografui Vladui Žukui, kurie XX a. septintame aštuntame dešimtme-tyje užduodami klausimus rašytojo žmonai bandė užpildyti minėtas Sruo-gos biografijos spragas.

Antrojo pasaulinio karo metu, Štuthofe (1939–1945), pokario Lietu-voje (1946–1947) rašyti laišškai. Išliko 95 katastrofų laikotarpiu, įsigalėjus fašizmo ir stalinizmo režimams, rašyti Sruogos laišškai. Juose, kitaip negu Vandos Sruogienės laiškuose įvairiems adresatams, o vėliau Vladui Žukui ir Algiiui Samulioniui, Dalios Sruogaitės atsiminimuose¹³⁷, išsamiai neapra-šyti 1939–1944 m. istorinių pasikeitimų įvykiai (Vilniaus krašto atgavimas, karo pradžia, sovietinė ir toliau sekusi vokiečių okupacija, sovietinė reoku-pacija, masiniai trėmimai, partizaninis pasipriešinimas), išryški tik tam tik-ros įvykių detalės ir karo pasekmės.

Okupacinių režimų pasekmės. Sruoga atvirlaiškyje Jurgiui Baltrušai-čiui, pasveikinęs jį išėjęs eilėraščių rinkiniui *Ašarų vainikas*, įvardijo, kas, įsitvirtinus okupacinei sovietų valdžiai, nutiko jo šeimai, kaimynams, bi-čiuliams ir bendriems pažįstamiems:

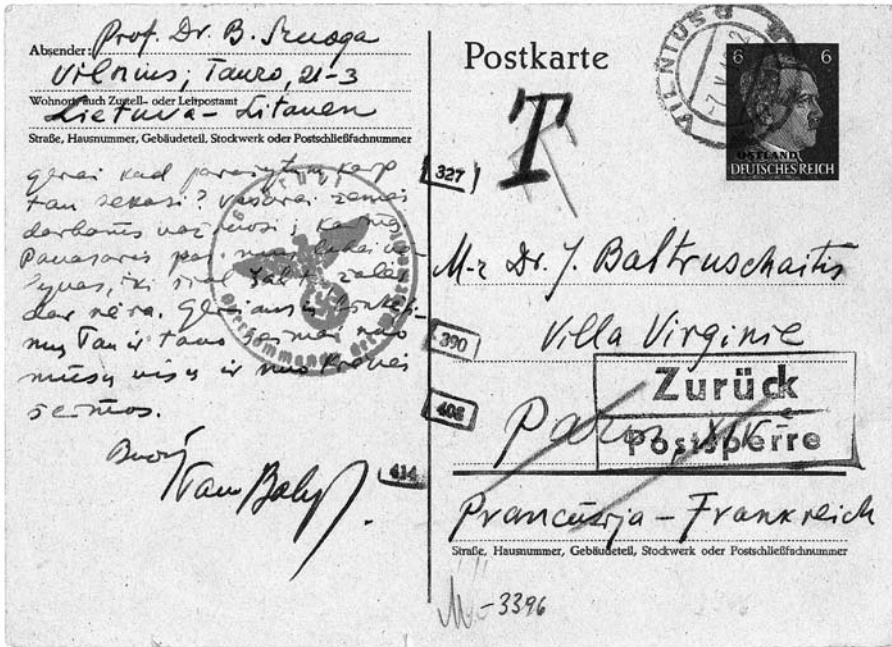
Mes per karą išlikome visi gyvi ir sveiki. Gyvename Vilniuje (universitetas dar veikia). Krėvė ir jo šeima – taip pat gyvi ir sveiki, gyvename tuose pačiuose na-muose [...]. Stasį Šilingą su žmona ir viena dukra išvežė rusai į Aziją – apie jį ži-nių neturime. Taip pat išvežė ir Stasį Putvinskį su šeima. Kun. Mironas – gyvas ir sveikas Kaune. Skipitis, Galvanauskas (Ern.), Vailokaičiai – Berlyne. Vacl. Si-dzikas gyvena taip pat kažkur Vokietijoje.

Literatūros laikraščio ar žurnalo jokio neleidžiame. Taip pat neturime Vil-niuje rašytojų organizacijos. Knygų leidimą tvarko Valstybinė leidykla Kaune monopolinėmis teisėmis, turinti vokiečių komisarą ir 3 direktorius (Kniūkš-ta, Pryšmantas ir koks ten Petreikis). Knygų kol kas mažai tepasirodo. [...] Iš mūsų artimesnių draugų, išskiriant minėtus du, karo metu mažai kas dar tenukentėjo. Taip pat ir Lietuva nuo karo veiksmų mažai tenukentėjo (žinoma, palyginti).¹³⁸

Nepasiekęs adresato, šis atvirlaiškis grįžo Sruogai. Iš jo matyti ne tik to-talitarinio sovietinio režimo padariniai (tremtys, emigracija), bet ir vokiečių okupacijos rezultatai (literatūrinio gyvenimo suvaržymai – spaudos, rašy-tojus vienijančios draugijos trūkumas, leidybos kontrolė).

¹³⁷ Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 21–114.

¹³⁸ Balio Sruogos atvirlaiškis Jurgiui Baltrušaičiui, Vilnius, 1942-05-06, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 693, l. 1v.

Vilnius, 1942. V. 6

Mielas Jurgi,
 Ar jau gaudai iš Kauno žinias, kad Paus knyga „Nuo Vilniaus“
 Kaune išėjo ir jau beveik išparduota? Gražus leidinys ir šaun-
 tojų prisiminimas - visuotinis. Tavo lytinis nes dar neturėjome
 mes per kora iš kome visi gyvi ir sveiki. Gyvename Vilniuje
 (Universitetas dar veikia). Kreivė ir jo šeima - taip pat gyvi ir
 sveiki, gyvename tuose patalpose namuose (10 adreks:
 Vilnius, Taurų 9, 21-1). Stasė Bilning, an Emone ir vėra
 dukra išvesi rusai ir kury - apie jį žinios neturime. Tappat
 išvesi ir stasė patalpas an. Šeima. Kun. Ilvonas - papas
 ir sveikas Kaune. Skypitis, Galuonaukas (Ema), Valčiukaitis -
 Baflyne. Vacl. Sidvitas gyvena taip pat coi kur voretų gje.
 literatūros laukėsiros ar žurnalų - jo vis nelytė.
 Tappat neturime Vilniuje pasyto organizacijos. Knygos
 leidimas, tuos vaizyūre la. dygla, Kaune, monopoline misio.
 Žinias, tuos voretų komisora ir 3 direktorius (Kruvė, K.
 Poyntmentas ir kora ten patvarkis). Knygos kalbos metai tapo
 rodo. Ai turin parasyt du naujo leidėlis, draugas, bet por
 kal por dar tuos paguleti. To mūsų at. mes mis draugis,
 iškyprant monetis du, kora meta metai. Kas dar tam-
 kerlejo. Tappat ir Lietuva nes kora vėlymis metai-
 kermentis (zinoma, palyg, vti.). Būties

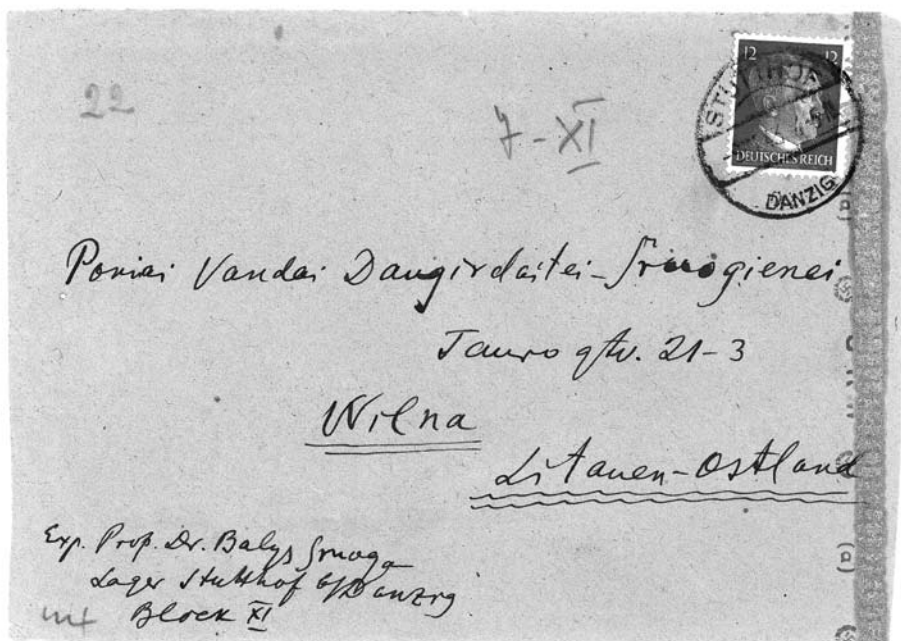
Balio Sruogos atvirlaiškis Jurgiui Baltrušaičiui, Vilnius, 1942-05-06, in: LLTI BR, f. 53, b. 693, l. 1r, 1v

Stutthof, den 7 November 1943

Adresė
 prof. Dr. Balys Sruoga
 dangis Stutthofe, 10000
 Block 4, 110, 110

B36

Vandau, miela, mylima! 3 Bales, Buch u.s.m. über Fran-
 zösisch habe ich bekommen - das war eine Freude
 für mich! Aber - mein Gott - Wandau, wie traurig sieht da aus! Heute
 kamen 2 Briefe von dir u. eins - von Bruder Josef. So lange, so gute Briefe!
 In voriger Woche kamen 2 Pakete von dir, 1 - von Maximilian und 1 von
 Vater! Vorige Woche war besonders glücklich! Ich weiß nicht, wie konnte
 ich meine Dankbarkeit Euch allen aussprechen! Pullower ist
 wunderbar! Ich wollte dir diese 2 Paar Handschuhe zurückschicken,
 aber könnte ich nicht das machen. Jetzt mit warmen Sachen bin
 ich vollständig besorgt, - mehr brauche ich nicht. Alle Sendun-
 gen kommen in voller Ordnung. Auch das Geld (Roubles) ist wieder
 gekommen. Mit Lebensmitteln bin ich auch reichlich versorgt.
 Diese Mittelern verbrauche ich gewöhnlich zum Frühstück, da ich mit
 dem Geschmack unseres Koches bin nicht einverstanden. Die
 offiziellen Dokumenten sind noch nicht zu mir gekommen, un-
 tersuche, was sie geklaut hat. In Zeitschrift "Kuryki" gebe keine
 Zeile aus meiner Dichtung: bis wann bin ich ein Häftling zu Stut-
 thof, kann ich nicht mitarbeiten, baldes Zeitschriften sein.
 Auch mein Werk "Apocrypho delis" wollte ich dem Verlag nur
 in dem Fall geben: wenn du kein Geld hättest und keinen
 anderen Ausweg findest... Als Häftling zu Stutthof kann ich
 nicht die Korrekturen lesen und verbessern: wenn ich
 kann nicht die Arbeit abfertigen, mein künstlerisches Gewissen
 gestattet mir nicht die Werke zu publizieren. Ich bin ein
 Dichter, will und werde Dichter bleiben bis letzten meinen
 Lebensstunden, über keine Politik will ich hören. Die ol. Tre-
 dnyanski gegen Erkältung kamen rechtzeitig: ich habe schon
 längere Zeit Bronchitis, - das half mir. In dieser Umstände
 die Erkältung wird mich oft besuchen - diese Wienerer Grüns
 ich. Danke alle Kollegen, besonders Kaszy, für den Tabak. Aufhellen
 Mischung. Ich lebe von deren Briefen und Sendungen wie
 in dem Traum. Ich bin hilflos meine Gefühle für Euch aus-
 zusprechen, meine guten, meine denkwürdigen geliebten Leute.
 Küsse Euch Beide. Euer Balys

Štuthofe rašyti laiškai. Sruoga, 1943-03-16 nacių ištremtas į Štuthofo koncentracijos stovyklą, be laiškų šeimai, keletą jų adresavo ir draugams – filosofui Vladimirui Šilkarskiui ir istorikei Marijai Krasauskaitei. Sruoga jiems rašė iš XI bloko, lietuvių kaliniams įgijus „garbės kalinių“ statusą. Jis pats tuo metu dirbo lagerio raštinėje.

Sruogos laiškų Šilkarskiui ir Krasauskaitei tematika panaši į plėtotą laiškuose šeimai¹³⁹. Sruoga dėkojo bičiuliams, kad parašydami jo nepamiršo. Svarbūs laiškų kreipiniai, išreiškiantys šiltą ir nuoširdų Sruogos santykį: „Mielas drauge!“, „Mano brangus drauge!“, „Mano mielas drauge!“, „Mano mielas, geras drauge!“, „Miela Marija!“, „Mano miela drauge!“ Sruoga brangino gautus laiškus, kurie, parašyti iš širdies, suteikdavo jam „nepaprastą džiaugsmą“, „paguodą beprasmėje kalinio egzistencijoje“¹⁴⁰, „buvo tarsi šiltas saulės spindulys“¹⁴¹.

Laiškuose pastebimi leitmotyvai – tremties nenusikaltus, įkalinimo be priežasties, tėvynės ilgesio, laisvos ir stiprios dvasios, drąsos ir išdidumo,

¹³⁹ Žr. 9 išnašą.

¹⁴⁰ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-09-17, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r; iš vokiečių kalbos vertė Kostas Ostrauskas.

¹⁴¹ Balio Sruogos laiškas Marijai Krasauskaitei, Štuthofas, 1944-09-10, in: *Ibid.*, l. 1r.

1. v. Balio Sruogų
laipsnis, 1944-09-17
Sruoga II (50)

Laipsnis, 1944-09-17

Man labai geras draugas! Du rašai mums ungas, man draugas mit
 Deponi gudu gaituvala. Draugas! Das it ungas mit a manon smulson das, ams kift
 lang! Ich habe alle eure Briefe, u. Zigaretten! (Kur. man soll nur zwei Zigaretten
zwei Briefe oder Änderungen schreiben - ich bin doch ein Kämpfer!) - danke, danke! In meine letzte
 Entlassung aus dem Lager glaube ich nicht mehr. Wahrscheinlich deswegen, weil in der Natur der
 Sache liegt: alle vernünftige Sache zu spät zu machen. Übrigens die Entlassungsfrage ist für mich
 nicht mehr aktuell. Wegen der Kriegssituation kann ich nicht jetzt nach Hause fahren, das
 haben aber Emigranten nicht mehr nicht mehr, - ich habe genug von Zigaretten, im Lager
 sind wir Wahrscheinlich nicht bombardiert. Das Leben jenseits der Eislinie ist dieser Art
 hat eigene gute Seite. Die Kriegssituation fühlen wir nicht viel, - was kann ein Kämpfer
 sich kümmern über die Ereignisse der lebendigen Welt?! Wir haben wir den Dach über den
 Kopf, haben wir tägliches Brot. Erwarte ich, was hat die Herzen in berückten Bunde
 "In anderen Leben" geschrieben? Fast verstehe ich eure elegische Lyrik u. Schätze
 noch höher sein wersthaft. Lieber Freund, du brauchst nicht über meine Schicksale
 zu kümmern, was hast du, behalte für dich - was der Kampf, was für ein
 Nihilist erweist dich selbst. Im Lager werde ich nicht mehr ungenutzt.
 Mit meiner dichterischen Arbeit geht es nicht, so wie gehen sollte. Ich habe keine
 ruhige Idee, wo konnte ich meine Kräfte für die Dichtung konzentrieren, überall
 gibt es so viel Leute, so viel dumme Gespräche. Jetzt arbeite ich über eine lyrische
 Tragödie (3 Akte, 6 Personen), darüber, u. über Tragödie (wie meine ich geschriebene tolle
 Komödien) wird nicht im Kreis Zigaretten, - und das wird er nicht nicht
 können. Doch anders schreiben habe ich keine Lust. Die Tragödie wird auch toll.
 über die Jugend, über die Liebe, - was der Teufel, was wird noch da gehen! Ich bin glücklich
 in dieser Dichtung eingetaucht, das ist nur die einzige Rettung von dem Leben -
 wann immer Klartexte. Ich weiß nicht, wie lange werde ich dir schreiben können.
 Vielleicht das Nihilist wird uns wieder trennen. Wenn hat man keine Nachrichten,
 man lebt mit Gerüchten, - das liegt doch in der Natur der Menschen. Aus unserem
 Vaterlande kommen nicht so schlechte Nachrichten, wie man erwarten konnte.
 Von Vanda die letzte Nachricht war u. 17-18. - da (u. 1. der Familie von Sofka),
 ist alles in Ordnung, - so sind alle da besten Leute. Wenn erst du noch können,
 wäre es gut noch ein bisschen Vitamin C von dir zu bekommen. Für den Krebs
 habe ich alles, - warme Kleider, u. s. w. Bisher habe ich noch guten Tee (Vanda u. andere
 gute Leute haben mich versorgt)! Der Nihilist, ich jede zweite Woche, - eine Woche leben
 bei ich anderen - ich habe schon eine Reihe Personen, wofür ich noch schreiben mag.
 Wann du werde ich nicht mehr schreiben können, dann werden in der Stadt kommen
 Kreie u. Vachovos. Oft bin ich sehr traurig, ich fühle, dass zu Hause man denkt
 an mich, man kümmert sich nicht. Das fühle ich immer, - ich habe, so zu sagen, ein
 nervöses Gefühl erworben. Man lebt in Lina ich u. s. w. der ewigen Waise
 um religiöse Sache kümmern ich nicht immer weniger, habe nur im Geiste und
 bin immer optimistisch gestimmt.

Usome ich dich, lieber Freund, u. bis 19. SEPT 1944
 dein Ball

Balio Sruogos laiško Vladimirui Šilkarskiui fragmentas, Štuthofas, 1944-09-17, in: LLTI BR, f. 53, b. 1614, l. 1r

filosofinės ramybės, kūrybos per audrą, teikiančios tvirtumo ir optimizmo:

Lig šiol nenučiuokiu, už kokius nusikaltimus esu pats įkalintas lageryje!¹⁴²
 Šiame nuožmiame rudenyje jaučiu jau amžiną pavasarį.¹⁴³
 Pasakykite visiems, kad privalo būti drąsūs. Apskritai: sursum corda!¹⁴⁴

Laiškuose slypi ironiškų situacijos vertinimų, kontrastingų sugretimų, simbolinių užuominų, potekscių, ezopinės kalbos detalių, frazių lotynų kalba.

Sruoga buvo įsitikinęs, kad kiekviename blogyje galima rasti ir bent kiek gėrio. Jis drąsos ir optimizmo įgavo per kalinio patirtį, kuri gyvenimą mylintį, veržlų ir nepriklausomą poetą išmokė į pasaulį žvelgti filosofiskai ramiai. Sruoga pasakojo, koku laiku (istorinių audrų) ir aplinkybėmis (dramatiškai gyvendamas) kūrė lageryje (filosofuoti nepakako, reikėjo konkrečiai veikti), kokių vertybių kalinio – įkaito už Lietuvos laisvę – patirtis suteikė (sutvirtino kovos ryžtą, tikėjimą kovos prasme ir jos rezultatais ateityje):

Geriausia kurti per audrą – dramatiškai gyvenant. Kūrybinis įkvėpimas man teikia tvirtybės, optimistiškiausią požiūrį. Daug ko išmokau. Jau niekas gyvenime nebegali išgąsdinti. Į pasaulį žvelgiu su filosofine ramybe kaip Leonardo da Vinči Florencijoje – Merežkovskio romane apie Leonardo...¹⁴⁵

Neatsitiktinai Sruoga Šilkarskiui paminėjo rusų rašytojo simbolisto Dmitrijaus Merežkovskio, bėglio iš bolševikinės Rusijos, kūrėjo-maištininko, figūrą, jo romaną *Prisikėlę dievai. Leonardo da Vinči* apie laisvą ir drąsų Renesanso genijų, kuris Florencijoje nutapė paveikslą „Mona Liza“, iš kurio žvelgia ramiai ir paslaptiškai besišypsanti moteris. Panašiai nusiteikęs, Sruoga intensyviai kūrė. Tačiau knygų skaityti daugiau nebegalėjo, tik kartojosi Baltrušaičio eilėraščius. Prašė nebesiūsti jam knygų, nes mokėsi ne iš jų („nepakenčiu bet kokios lektūros!“¹⁴⁶), o iš gyvenimo. Jis tikėjo, kad laisvas kūrybinis darbas gali atlyginti visas tėvynės kančias. Vylėsi, kad po karo „savo laisvoje tėvynėje kursime naują gyvenimą“¹⁴⁷. Ilgėjosi tėvynės, svajotojo apie ją, kankinosi prisimindamas, sapnuodamas: „Vėl kankinuosi iš bepro-

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-08-13, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁴⁴ Balio Sruogos laiškas Marijai Krasauskaitei, Štuthofas, 1944-08-07, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁴⁵ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-07-30.

¹⁴⁶ Balio Sruogos laiškas Marijai Krasauskaitei, Štuthofas, 1944-08-07.

¹⁴⁷ *Ibid.*

tiškos nostalgijos. Tėvynės ilgesio priepuoliai atima iš manęs daug jėgų¹⁴⁸. Kitų tėvynainių lageryje buvo laikomas fantazuotoju, Don Kichotu.

Laiškuose įrašytų frazių lotynų kalba negalėjo suprasti vokiečių cenzoriai, jomis reikštos ir bendros tiesos apie konkrečią lagerio situaciją (*silent enim leges inter arma* – karo laikais įstatymai tyli), liturginę išstartą atspindintys, padrašinantys refrenai (*sursum corda!* – aukštyn širdis!).

Gyvenimas lageryje laiškuose vaizduotas teigiamai – kurta uždaros, izoliuotos, nuo karo grėsmės (bombardavimo) apsaugotos erdvės, kurioje netrūko nei maisto, nei šiltų drabužių, nei vaistų, vizija. Jai ypač būdinga gyvojo ir negyvojo pasaulių priešprieša:

Lageryje mūsų bent jau nebombarduoja! Gyvenimas anoje įstatymo pusėje šiais laikais turi ir savo gerąją pusę. Karo įvykius jaučiame mažai, – kuriam kaliniui gali rūpėti gyvybingo pasaulio įvykiai?! Čia mes turime stogą virš galvos, duonos kasdieninės.¹⁴⁹

Ši teiginį, palankų Štuthofio valdžiai, paneigė ne tik vaizdo opozicija, bet ir toliau paminėtas rusų mąstytojas-maištininkas Aleksandras Gercenas, kovojęs su caro tironija, parašęs knygą *Nuo kito kranto*. Šioje knygoje Gercenas mąstė apie pasirengimą, bet negalėjimą pereiti į kitą krantą. Simboliais kalbėta apie nuo tėvynės atribotą, atskirtą pasaulį „anoje fronto pusėje“, „anapus įstatymų“, kur „būtis beprasmybė stovi kaip tvirtovė“¹⁵⁰ – apatišką pasaulį be tikslo, tvarkos ir laisvės.

Remdamasis paskutiniu Sruogienės laišku, rašytu iš Lietuvos dar prieš pasitraukiant (1944-10-02), Sruoga Šilkarskiui pasakojo apie beveik normalų gyvenimą Būgiuose, kur, be namiškių (žmonos, dukters, uošvio), viešėjo ir svečių (ištikimas Sruogos mokinys, jaunas režisierius Jurgis Blekaitis, grafas Vladimiras Zubovas su šeima, Sruogienės pusseserė Sofija Gedvilienė). Sruoga pabrėžė, kad, prie Būgių artinantis rusams, jis didžiuojasi žmonos drąsa ir sprendimu pasilikti Lietuvoje¹⁵¹. Kita vertus, reaguodamas į Šilkarskio suteiktas žinias apie kolegas (Mariją Krasauskaitę, Mykolą Biržišką, Juozą Liūdžių), kurie tapo emigrantais, teigė suprantantis jų situaciją ir žinantis, ką tai reiškia.

Sruoga tikėjosi, kad šeima Būgiuose liko saugi. Nerimavo dėl artimųjų ateities. Išgyveno dėl namų Kaune, Vilniuje. Manė, kad greit sugrįš ir vėl

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-09-17.

¹⁵⁰ Balio Sruogos laiškas Marijai Krasauskaitei, Štuthofas, 1944-08-07.

¹⁵¹ *Ibid.*

susitikti su brangiaisiais žmonėmis. Ištrūkęs iš lagerio, planavo Bonoje susisiekti su Šilkarskiu, apsisototi pas jį. Šilkarskis rašė: „savaiame suprantama, esu pasirengęs su Tavimi dalintis savo kambarėliu“¹⁵². Sruoga per Šilkarskį galvojo pasiekti Lietuvą. Jis nujautė, kad namie apie jį galvoja, rūpinasi: „Jaučiu tai nuolat. Užgyvenau šeštąjį jausmą [...]“¹⁵³.

Sruoga prašė parašyti, pasveikinti, pastiprinti kitus liūdinčius, nusi-vylusius, iš Lietuvos į kitas šalis dėl istorinių pasikeitimų pasitraukusius bičiulius – Krėvę, brolius Mykolą, Vaclovą ir Viktorą Biržiškas, Liūdžių ir kitus. Šilkarskis jam adresuotus Sruogos laiškus duodavo paskaityti ir į Vie-ną persikėlusiam Krėvei, taip jį pradžiugindamas.

Sruoga dėkojo Šilkarskiui už gautus siuntinius – paketėlius su 4, 7, 12 cigarečių, vitaminais, vaisiais, Reino vynu, popieriumi, pinigais (mėnesiui užteko 15–20 reichsmarkių). Ne visi Sruogai skirti siuntiniai ir laiškai jį pa-siekdavo, nes į lagerį kaliniams buvo uždrausta siųsti registruotus paketus. Pasitaikydavo išimčių, kai juos perduodavo geresni valdininkai. Dauge-lis siuntinių, ypač su maisto produktais, kuriuos Sruogai siuntė žmona, pradingdavo. Nepaisant Sruogos laiškuose parodyto pertekliaus lageryje, mintys apie prapuolusius siuntinius Šilkarskį neramino: jis klausinėjo, ar artimiausiu metu Sruogai neteks badauti. Prašė atvirai parašyti, žadėjo jam atsiųsti dalį savo atsargų.

Jautrūs ir laiškų atsisveikinimai, skatinantys neprarasti vilties: „Sakau tik: sursum corda! Dėkoju Tau, apkabinu Tave, mano gerasis drauge!“¹⁵⁴

Pokariu rašyti laiškai. Praėjus mėnesiui po Štuthofa lagerio evakuacijos (1945-03-11), Sruoga Lietuvoje likusiems draugams parašė laišką pranešda-mas, kad išliko gyvas. Jis ilgiau nei dvi savaites praleido Torūnės laikinojoje perfiltravimo stovykloje, kur kaliniai, prieš juos išleidžiant namo, privalė-jo praeiti patikrinimą (ar nėra nusikaltėliai, hitlerininkų sąjungininkai). Jis nerimavo, kad procedūra gali užtrukti, todėl klausė draugų, ar jie negalėtų jam padėti greičiau sugrįžti į Lietuvą. Sruoga rašė, kad jo sveikatos būklė sunki (širdies išsiplėtimas, kojų reumatizmas, dėl to sunkiai galėjo vaikš-čioti, reziūmavo, kad jis yra „visiškas ligonis“¹⁵⁵), apgailestavo, kad neturi

¹⁵² Vladimiro Šilkarskio laiškas Baliui Sruogai, Bona, 1944-09-07, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r.

¹⁵³ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-09-17.

¹⁵⁴ Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, Štuthofas, 1944-07-30.

¹⁵⁵ Balio Sruogos laiškas draugams, [Torūnė], 1945-04-10, [rankraščio fotokopija], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1469, l. 1r.

asmens dokumento ir pinigų. Sruoga teigė, kad pasigydęs galėtų būti nau- dingas Lietuvai – turėjo literatūrinių sumanymų, žadėjo parsivežti Štuthofe parašytų draminių veikalų. Tikėjosi, kad draugai praneš jam apie situaciją Lietuvoje, apie butą Tauro gatvėje. Sruoga prašė draugų informuoti apie jį Švietimo komisariata, universitetą, Rašytojų sąjungą. Jadvyga Čiurlionytė, gavusi šį laišką, jį perdavė vyrui Kaziui Borutai. Toks laiškas buvo atėjęs per rankas ir Juozui Bulavui. Sruogos laišakai Borutos ir Bulavo dėka pasiekė Liaudies komisarų tarybos pirmininką Mečislovą Gedvilą, kuris ir suorganizavo Sruogos sugrįžimą lėktuvu iš Torūnės į Lietuvą (1945-05-13). Kaip liudija Elena Rimkaitė, tokio turinio laiškų būta ir daugiau¹⁵⁶, tačiau išliko vienas.

Praėjus kelioms dienoms po sugrįžimo į Lietuvą, Sruoga pats kreipėsi į Gedvilą prašydamas surasti ir pargabenti į Lietuvą šeimą – žmoną ir dukrą, vokiečių prievarta išgabentas į Vokietiją:

Labai prašau padėti man surasti ir pargabenti į Lietuvą mano šeimą: žmoną Vandą Daugirdaitę-Sruogienę ir Dalią Sruogaitę (g. 1925 m.).

1944 m. rudenį jos abi buvo prievarta išgabentos iš Viekšnių v. Būgių km. pro Liepoją į Vokietiją. Paskutines žinias nuo jų turėjau 1945 m. sausio m. 5 d. Tuomet jos gyveno Greifswald'e (Vakarų Pomeranija) Weissgerberstr. 8 b/Spierring. Duktė dirbo R. Kryžiaus moterų klinikoje. Vėlesnių žinių iš jų neturėjau. Atrodo, jos turėtų būti Greifswalde arba kur netoliese „sborno peresylnyj punkt sovestskich graždan“ arba kur nors apylinkėje pasiūstos į darbus.¹⁵⁷

Šis raštas liudija Sruogos pastangas pradėti šeimos, pasitraukusios į Vakarų, paieškas. Kartu rodo ir Sruogos pasitikėjimą aukščiausiomis valdžios instancijomis – rašytojas dar gerai nesuprato, kad grįžo į tarybų Lietuvą ir kad šis prašymas niekada nebus patenkintas. Valdžia jį apgaudinėjo, suteikdama nepagrįstų vilčių: „Pažadėjo man padėti Vandą su Dalia surasti ir padėti jom sugrįžti į Lietuvą. Tikiuos, po 2–3 savaitių ir jas čia sulaukti“¹⁵⁸. Dėl šeimos susigrąžinimo Sruoga dar kreipėsi į valstybės saugumo liaudies komisarą Aleksandrą Gudaitį-Guzevičių – jis taip pat žadėjo pagelbėti¹⁵⁹. Rašytojų sąjungos pirmininkas Petras Cvirka, paklaustas dėl šeimos saugumo

¹⁵⁶ [Elenos Rimkaitės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 350.

¹⁵⁷ Balio Sruogos laiškas-prašymas LTSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkui Mečislovui Gedvilui, Vilnius, 1945-05-15, [pasirašytas mašinarštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 972, l. 1r.

¹⁵⁸ Balio Sruogos laiškas Juozapui Sruogai, Vilnius, 1945-05-18, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1300, l. 1r.

¹⁵⁹ Balio Sruogos laiškas Juozapui Sruogai, Vilnius, [1945-05-27], in: *Ibid.*, l. 1r.

Lietuvoje, negarantavo, kad Sruogos žmona ir dukra nebus išstremtos į Sibirą. „Po tokio atsakymo Sruoga nesiėmė jokių žygių šeimos gražinimui.“¹⁶⁰

Praėjus vienuolikai dienų, iš Štuthofa grįžęs Sruoga parašė pareiškimą ir LKP(b) Centro komiteto sekretoriui Antanui Sniečkui. Jam Sruoga pranešė, kad Torūnėje pasiliko „labai sunkios būklės“ profesorius Vladas Jurgutis, kuriam reikalinga skubi pagalba ir kuris nedelsiant turi būti gražintas į Lietuvą:

Torne, man tenai tebėsant, buvo apie 8 000–9 000 tremtinių (jų tarpe lietuvių apie 500–700), laukiančių eilės grįžti į tėvynę. Daugumoje tai buvo šeimos, turinčios įvairių maisto atsargų. Prof. Jurgutis, kaip buvęs koncentracijos lagerio kalnys, neturi jokių maisto atsargų, – oficialusiai maisto davinys jam yra visiškai nepakankamas. Jis neturi jokių patalynių ir beveik neturi skalbinių.

Jo sveikata yra sunykusi. Kažkaip fatališkai susidėjo, kad koncentracijos lageryje jis gavo ypatingai daug mušti: pav., nuo tų mušimų jis yra gerokai apkurtęs.

Dėl šių aplinkybių jis Torno persiuntimo punkte vargsta rūstų vargą.¹⁶¹

Toliau Sruoga argumentavo, kodėl svarbu Lietuvai jį susigrąžinti:

Prof. Jurgutis, grįžęs į tėviškę ir kiek pasigydęs, būtų labai naudingas mūsų kraštui ne tik kaip žymus finansų-bankų mokslininkas ir praktikas, puikus lektorius, bet ir kaip neišsemiamas medžiagos šaltinis vokiečių užmačiom ir veiklai demaskuoti, – užmačiom, liečiančiom ne tik mūsų kraštą.

[...] Dėl minėtųjų aplinkybių labai prašau padėti prof. Jurgučiai grįžti į tėvynę ir stoti į darbą mūsų krašto gerovei.¹⁶²

Šiame Sruogos laiške atsispindėjo Štuthofa realijos, gyvenimo Torūnėje detalės (bendras tremtinių ir lietuvių kalinių skaičius, vargana buitį, skurdas, badas), vokiečių okupacinio režimo sabotažo būdai (Jurgutis, be jo žinios, paskirtas ūkio tarėju, kenkė vokiečiams: gelbėjo lietuvius, įtartus antinacine veikla, trukdė vokiečiams plėšikauti – sandėliuose slėpė ekonomines vertybes, girtuokliaudamas ir kitus skatindamas taip elgtis, sąmoningai vengė normaliai dirbti).

Pokariniai Sruogos laišakai poetiškiausi: Sruoga, pasitelkęs savo ir mėgstamus rusų poetų eilėraščius, netiesiogiai rašė apie savijautą, būseną. Birštone, kur gydėsi Štuthofa sužalotą sveikatą, Sruoga jautėsi ypač vienišas, atskirtas nuo draugų, žinių. Laiškuose vaizduota nyki, niūri vieta, lietingas

¹⁶⁰ [Zigmo Toliušio prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 400.

¹⁶¹ Balio Sruogos laiškas-pareiškimas Antanui Sniečkui, Vilnius, 1945-05-26.

¹⁶² *Ibid.*

oras – Birštonas pavadintas „šalta skytle“ „su barškančiais klevų lapais“. Atsiminimuose paliudyta, kad „Birštone tuo metu buvo tuščia. Nedaug gyventojų ir ligonių. Ir laikas buvo sunkus. Miestelyje gulėdavo miškiniai“¹⁶³. Tokioje numirėliškoje aplinkoje Sruoga, prisiminęs dukters Dalios gimimo dieną (rugpjūčio 15 d. jai suėjo 20 metų), galvojo apie šeimos netektį:

Rugpjūčio 15 dieną – Daliuko gimimo diena. Kur ji? Kur aš? Et! Už kurio baslio užsikabinti tą vakarą? Birštone nė padorios virvės negalima gauti.

„Praslinks-praslinks gyvenimas
Paveikslu Čiurlionies...“¹⁶⁴

Stiprus vienatvės išgyvenimas („visiškai vienas kaip pirštas“¹⁶⁵), liūdesio priepuoliai („Aš neturiu žodžių pasakyti, kaip man liūdna pasaulyje...“¹⁶⁶), mintys apie savižudybę (virvės, kelionės pas Abraomą leitmotyvai: „Kad būtų galima ištvirti nepasikorus...“¹⁶⁷; „Būna taip, kad norisi kuo greičiausiai pas Abraomą“¹⁶⁸), slopinti darbu („Dirbu po 8–10–12 valandų“¹⁶⁹). Tokia savijauta ir būsena atsispindi ir kituose iš Birštono rašytuose laiškuose, kur Sruoga gydymasis praleido pirmąją pokario vasarą. Tuomet pradėtas ir baigtas rašyti visas kūrinių *Dievų miškas* rankraštis.

Sruogos nuotaika pragiedrėjo, kai jis susipažino su studente medike Aldona Daugėlaite, kuri, atlikusi Birštone praktiką, slaugė Sruogą. Jos vardą Sruoga žaismingai pirmą kartą paminėjo laiške Antanui Venclovai, kur rašė apie kurorto ir gydymo kurso naudą sveikatai ir kūrybai. Sruoga, linkėdamas geriausios sveikatos Cvirikai, kartu prašė perduoti jam žinią apie Kaune gyvenusią kaimynę: „Pasakykite jam, kad aš susiprieteliovau su ta Aldona, į kurios kojas jis nuolat per tvorą žiūri. Jei jis čia atvažiuotų, aš jį supažindinčiau“¹⁷⁰. Sruoga, dėkodamas už rūpestį jo sveikata, Venclovą, Cvirką ir Borutą kvietė į Birštoną išbandyti sveikatinančių vonių, pasimėgau-

¹⁶³ [Aldonos Daugėlaitės-Mikailienės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 357.

¹⁶⁴ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Birštonas, [iki 1945-08-25], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 226, l. 1r.

¹⁶⁵ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Birštonas, 1945-08-13, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 225, l. 1r.

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ *Ibid.*

¹⁶⁸ Balio Sruogos laiškas Vincui Mykolaičiui-Putinui, Emilijai Mykolaitienei, Birštonas, 1945-09-04, in: *LLTI BR*, f. 59, b. 484, l. 1r.

¹⁶⁹ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Birštonas, 1945-08-13.

¹⁷⁰ Balio Sruogos laiškas Antanui Venclovai, Birštonas, 1945-08-30, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5132, l. 1v.

ti gražiu oru ir puikiomis mėnesienomis. 1946 m. Žiemą jis, įkvėptas Daugėlaitės, sukūrė eilėraščių ciklą „Giesmės Viešnei Žydriajai“: „Pernai rudeniop ir žiemą buvau atgijęs. Buvo atsiradę kūrybinių jėgų, kokių seniai nebeturėjau, – pats gerai žinai dėl ko: atėjo žydrumas, atėjo Žydrioji į mano dvasią“¹⁷¹.

1946-03-16 Daugėlaitė buvo suimta, apkaltinta dėl vaistų ir medicininės pagalbos teikimo partizanams. Sruoga išgyveno dėl šio įvykio, todėl kreipėsi į įtakingus valdžios asmenis (Kazį Sideravičių, Cvirką, Paleckį) dėl galimybės užtarti Daugėlaitę, kad ji išvengtų tremties. Jis savo prašymą grindė tuo, kad Daugėlaitė jam įkvėpė viltį gyventi ir kurti¹⁷².

Sruogos laiškas Cvirkai, parašytas iškart po jo apsilankymo Birštone 1946-07-28, atspindi pagrindines rašytojų pokalbio temas – aktualius įvykius (neseniai išspausdintus Cvirkos ir Kazio Preikšo straipsnius¹⁷³ apie literatūros ideologizavimą ir propagandą). Cvirkos vizito tikslas – ideologiškai paorientuoti Sruogą dėl redaguojamo *Dievų miško*. Cvirkos ir Venclovos apsilankymas Sruogos „nuotaiką dar labiau prislėgė“¹⁷⁴.

Šio laiško paskutinėje dalyje (asmeninių klausimų grupėje) Sruoga Cvirkai rašė „visai intymiškai“ (laiškas adresuotas „Mielam Petru! – artimam draugui, su kuriuo galima atvirai kalbėtis ir tikėtis supratimo). Jis kalbėjo apie prieš ketverius metus prarastą šeimą, nežinią dėl jos ateities, vienintelio artimo draugo Borutos netektį, saugumiečiams jį suėmus: „Likau pasaulyje vieni vienas kaip pirštas, nuo rankos atpjautas“¹⁷⁵. Vienatvės pojūtį lydėjo ir kiti išgyvenimai – niekam nereikalingo, atsiskyrėlio jausmas, „juoda melancholija“, isterika, „pijokystės priepuoliai“. Sruoga dvasinį atgijimą patyrė 1945 m. rudeniop ir žiemą, kai į jo gyvenimą atėjo Daugėlaitė, suteikusi rašytojui „viduje šilumą“, „dvasios malonę“, kūrybinių jėgų: „Ji – mano dabar vienintelis saitas su gyvenimu. Jos – niekas kitas man neatstos!“¹⁷⁶ Sruoga toliau informavo apie jai iškeltą baudžiamąją bylą,

¹⁷¹ Balio Sruogos laiškas Petru! Cvirkai, Birštonas, [po 1946-07-28], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5781, l. 7v.

¹⁷² Balio Sruogos laiškas Kaziu! Sideravičiui, [Vilnius], [po 1946-03-16], in: *VUB RS*, f. 191, b. 303, l. 1v.

¹⁷³ Petras Cvirka, „Ilgiau tylėti negalime!“, in: *Literatūra ir menas*, Vilnius, 1946-07-21, nr. 1, p. 2; Kazys Preikšas, „Garbingi Lietuvos inteligentijos uždaviniai“, in: *Tiesa*, Vilnius, 1946-05-28, nr. 122, p. 4.

¹⁷⁴ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, Birštonas, 1946-08-05, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 233, l. 1r.

¹⁷⁵ Balio Sruogos laiškas Petru! Cvirkai, Birštonas, [po 1946-07-28], l. 7v.

¹⁷⁶ *Ibid.*, l. 8r.

kaltinimą „už sanitarinės medžiagos pasiuntimą į mišką“, teismą, kalėjimą. Sruoga Cvirkos klausė, gal jis per pažįstamus galėtų padėti Daugėlaitę išvaduoti¹⁷⁷. Cvirka tarėsi su vidaus reikalų liaudies komisaru Juozu Bartašiūnu, vaikščiojo į saugumą¹⁷⁸.

Sruogai tarpininkaujant, viena panaši byla pasibaigė teigiamai. Daugėlaitė prisiminė, kad kartą su Sruoga ėjo pas Paleckį dėl vieno jos pažįstamo studento mediko, teikusio pagalbą partizanams, ir jis Paleckio dėka išvengė teismo¹⁷⁹. Dabar Sruoga vėl ieškojo Paleckio pagalbos – prašė teigiamos Daugėlaitės charakteristikos (po teismo ji laikyta Pravieniškių pataisos namuose, vėliau perkelta į darbo koloniją „Žiemos uostas“ Kaune – „organizavo tenai ligoninę, ėjo sanitarijos skyriaus vedėjo pareigas, dabar eina gydytojo pareigas“¹⁸⁰).

Sruoga prašė Nemeikšaitės tarpininkauti Kaune, persiunčiant laiškus Daugėlaitei, kuriai rašė patarimų, kaip ji, atsidūrusi tokioje situacijoje, turėtų elgtis¹⁸¹. Nepaisant to, Daugėlaitė 1945-05-10 buvo pripažinta tėvynės išdavike ir aštuoneriems metams išvežta į Vorkutą (1955-09-07 pareiškime generaliniam prokurorui dėl bylos peržiūrėjimo Daugėlaitė rašė, kad anksčiau apkaltinta nepagrįstai, o kalta prisipažino ir reikiamus dokumentus pasirašė dėl patyčių ir prievartos¹⁸²). Nepaisant Sruogos pastangų, Daugėlaitės paduoto „malonės prašymo“ su teigiama lagerio viršininko charakteristika apie gerą elgesį lageryje¹⁸³, jos išlaisvinti nepavyko. Atlikus bausmę jai dar buvo keletą metų atimtos pilietinės teisės. Iš Vorkutos į Lietuvą ji grįžo tik 1957 m.¹⁸⁴

Atsiminimuose pateikta scenų, iš kurių matyti, kaip Sruoga, solidus universiteto dėstytojas, neadekvačiai elgdavosi: vaidindavo valkatą, pamišėlį (pasigėręs ir parkritęs Katedros aikštėje giedojo ubagų mėgtas giesmes,

¹⁷⁷ *Ibid.*, l. 8r–v.

¹⁷⁸ [Antano Venclovos prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 355.

¹⁷⁹ [Aldonos Daugėlaitės-Mikailienės prisiminimai apie Balį Sruogą], p. 361.

¹⁸⁰ Balio Sruogos laiškas-prašymas Justui Paleckiui, Vilnius, [po 1947-01-15], in: *LLTI BR*, f. 37, b. 152, l. 1r, 2r.

¹⁸¹ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, Vilnius, 1946-04-27, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 234, l. 1r.

¹⁸² Aldonos Daugėlaitės pareiškimas generaliniam SSRS prokurorui Romanui Rudenkai, Vorkuta, 1955-09-07, in: Aldonos Daugėlaitės baudžiamoji byla, in: *LYA*, K-1, Nr. 58, P-16537, l. 283.

¹⁸³ Balio Sruogos laiškas Justui Paleckiui, [Vilnius], [po 1946-11-22], in: *LLTI BR*, f. 37, b. 152, p. 3, 4.

¹⁸⁴ [Zigmo Toliušio prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 403–405.

kėlė triukšmą, kartą valgykloje į sriubą sumerkė visus turėtus pinigus). Nemeikšaitė taip pasiaiškino: „Noriu parodyti, kad esu durnas, kad jie nuo manęs atsikabintų ir nieko nereikalautų“¹⁸⁵. Sruogos laiškuose atsispindintys individualaus pasipriešinimo sovietiniam režimui būdai (alkoholizmas, ekscentriškas elgesys, skandalų provokacijos, pamišimo scenos) paaiškinami netiesiogiai: „aš esu suinteresuotas sąmoningai palaikyti savo „balamuto markę“, – tai yra daug rimtesnis reikalas, negu atrodo. Pabandyk balansuoti ant britvos ašmenų – žinosi, ką tai reiškia“¹⁸⁶. Sruoga norėjo, kad valdžia laikytų jį ne tik fiziškai, bet ir protiškai neįgaliu – nepagydomu ir nepakaltinamu ligoniu, iš kokio nieko nebegalima išreikalauti.

Grįžęs iš Štuthofio koncentracijos stovyklos, Sruoga labiausiai norėjo iš Vilniaus persikelti apsigyventi į Kauną. Tačiau turėjo grįžti į ankstesnį darbą: jis nuo 1945-09-01 iki 1946-09-28 ėjo Rusų literatūros katedros vedėjo pareigas Vilniaus universitete. Studentams lituanistams skaitė rusų literatūros kursą, rusų literatūros specialistams – senąją rusų literatūrą, rusų tautosaką, rusų eiliuotąjį epą¹⁸⁷.

1946-08-20 Sruoga, ką tik grįžęs po vasaros atostogų iš Birštono, universiteto Istorijos filologijos fakulteto dekanui Vladimirui Kostelnickiui pateikė oficialų prašymą atleisti jį iš Rusų literatūros katedros vedėjo pareigų dėl blogos sveikatos (lėtinio miokardito, hipertonijos, progresuojančios neurasitenijos, sunkių galvos skausmų), neleidusios dalyvauti ilgesniuose posėdžiuose, o ypač jiems vadovauti. Sruoga prašė paskirti jį Visuotinės (Vakarų Europos) literatūros katedros profesoriumi¹⁸⁸. Asmeniniame laiške, rašytame iškart kitą dieną, Nemeikšaitė jis paaiškino tikrąją priežastį (katedros vedėjo pareigų atsisakė priverstas):

Gerai, kad Vilniun važiavau nedelsdamas. Pasirodo, apie mano išvaymo kalbom buvo pagrindo. Prikibo prie mano seno „Rusų literatūros istorijos“ vadovėlio. Eina visa velniava. Turiu skelbti „Tiesoj“ atvirą laišką, tą vadovėlį iškeikdamas. Turiu atsakyti katedros vedėjo pareigų, turiu keltis visai į kitą katedrą. Šį kartą šitokiu būdu, atrodo, dar pavyks išvengti didesnės velniavos, likviduoti pavojų.

¹⁸⁵ *Ibid.*, p. 402.

¹⁸⁶ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, Vilnius, 1946-06-30, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 235, l. 2r.

¹⁸⁷ Balio Sruogos laiškas Alfonsui Gučui, Birštonas, 1946-08-05, in: *VUB RS*, f. 142, b. 848, l. 1r-v.

¹⁸⁸ Balio Sruogos laiškas-pareiškimas Vladimirui Kostelnickiui, Vilnius, 1946-08-20, in: *VU A*, R 856, b. K-1399, l. 1r.

Jaučiuosi kaip sunkvežimio pervaziuotas.
 O kas dedasi dūšioje – ir kalbėti neverta.
 Liūdna neišpasakytai.¹⁸⁹

Dėstytojas Julius Būtėnas liudijo, kad universitete buvo svarstyti du Sruogos parašyti *Rusų literatūros istorijos* tomai, kad svarstyme dalyvavo ir *Tiesos* redaktorius Genrikas Zimanas, ironizavęs: knygų vertė – tikslios datos¹⁹⁰. Sruoga iš Rusų literatūros katedros pareigų atsistatydino likus mėnesiui iki visuotinio tarybinių rašytojų susirinkimo 1946-10-01-02, kur Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto sekretorius Preikšas pasmerkė ne tik *Dievų mišką* kaip tarybinę tikrovę klaidinusi, nereikalingą kūrinį, bet ir pabrėžė faktą, kad Sruoga dėl *Rusų literatūros istorijos* vadovėlio per svarstymą universitete neatgailavo: „Žinoma, galima būtų apie šią „istoriją“ visai nekalbėti, jei pats Balys Sruoga būtų tą savo kūrinį kaip reikiant iškritikavęs. Bet jis nerado reikalo tai padaryti, o bevelijo išsisukinėti formaliais pareiškimais“¹⁹¹.

Sruoga pasakė atgailos kalbą dėl santvarkai netinkamų kūrinų antrąją susirinkimo dieną¹⁹². Iškart po visuotinio rašytojų susirinkimo reflektuodamas įvykį, jis išsiuntė keletą laiškų sovietinės valdžios atstovams (Cvirkai, Paleckiui) ir savo bičiuliams (Nemeikšaitei, Šeiniui). Sruogos laiškas Cvirkai rašytas nebe „Mielam Petruui“, o oficialiam aukštų pareigų asmeniui, valdžios žmogui – „Tarybinių Rašytojų Sąjungos pirmininkui“. Šiame laiške Sruoga kėlė klausimą, kaip jam per metus reikės ištesėti susirinkime duotą pasižadėjimą parašyti naują kūrinį, atitinkantį iškeltus reikalavimus – ideologiškumą ir tarnavimą tarybų Lietuvos liaudžiai. Jis prašė Cvirkos patarimo dėl naujos kūrybos formos ir darbo metodo. Aiškino, kad dėl patirties trūkumo negalėtų greitai parašyti apie „kaimo ar miesto tarybines statybas“: medžiagos rinkimas, stebėjimas, planavimas, išraiškos būdo ieškojimas užimtų daug laiko. Išsakė konkretų norą parašyti dramą iš lagerio gyvenimo, pagrįstą žinoma medžiaga ir asmenine patirtimi. Prašė Cvirkos nurodyti, ar galėtų imtis tokios temos, ar toks sumanymas būtų priimtinas.

¹⁸⁹ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1946-08-21, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 240, l. 1r.

¹⁹⁰ [Juliaus Būtėno atsiminimai apie Balį Sruogą], in: *BD*, p. 418–419.

¹⁹¹ Kazys Preikšas, „Tarybinės lietuvių literatūros uždaviniai“, in: *Rašytojas pokario metais*, sudarė Laima Arnatkevičiūtė, Jolanta Barkauskaitė, Rūta Brūzgienė, Rimantas Glinskis, Vytautas Kubilius, Algis Samulionis, Dalia Satkauskytė, Gytis Vaškelis, Vilnius: Vaga, 1991, p. 55.

¹⁹² [Balio Sruogos kalba], in: *Ibid.*, p. 72–75.

Pabrėžė, kad be Cvirkos pritarimo bijo pradėti kurti tokį kūrinį, kad darbas vėl nebūtų niekam nereikalingas. Jis rašė, kad jei ši mintis būtų nepriimtina, jis paklustų ir rašytų kūrinį iš „dar labiau gyvenimiškos medžiagos“. Bet abejojo tokio darbo rezultatais ir dėl turinio, ir dėl žanro. Todėl „labai praš[ė] patarti, ką daryti“, „koku būdu“ ištesėti pažadus. Informavo Cvirką apie savo darbo krūvį (universitete skaitytas paskaitas, naujus kursus, kuriems medžiagą turėjo pats parašyti; keturias valandas per savaitę lankytą Marksizmo-leninizmo universitetą, kur rašė seminaro darbus, kad gautų įskaitas; mokslinius ir administracinius įsipareigojimus universitetui) ir pasiūlydama fizinę ir psichinę sveikatą („fiziškai ir psichiškai visiškai palūžęs“, išgyveno tarybiniam piliečiui netinkamus „psichinio nuovargio“, „juodosios melancholijos“ laikotarpius)¹⁹³.

Sruogos laiškas Paleckiui, kitaip negu Cvirkai, į literatūrinį lauką dar neįtrauktas, bet ne mažiau svarbus dėl atviro ir tiesaus Sruogos požiūrio į literatūros ideologizavimą, oficialiai politiškai pasmerktos *Dievų miško* originalumą, unikalumą ir vertę. Į Paleckį, komunistą liberalą, Sruoga kreipėsi be tarpaiškai – „Gerasai Drauge“. Matyti, kad po visuotinio rašytojų susirinkimo jis buvo ideologiškai auklėtas – iš kokių sovietinės klasikos autoritetų veikalų konkrečiai siūlyta mokytis rašyti. Per Paleckį Sruogą pasiekdavo medžiaga, su kuria rašytojas privalėjo susipažinti – ją atidžiai perskaityti ir išstudijuoti. Paskui Paleckiui jis reiškė kritines pastabas apie jam atsiųstus veikalus (čekų publicisto Juliaus Fučiko dienoraštį *Reportažas su kilpa ant kaklo*, rusų rašytojo Aleksandro Fadejevo romaną *Jaunoji gvardija*, rusų rašytojo Iljos Erenbergo feljetonus karo tematika). Juos Sruoga vertino kaip literatūros kritikas, ieškojo kūrinijų stipriųjų ir silpnųjų pusių, lygino su savo patirtimi Štuthofe ir vėlesniais kūriniais, rašė apie veikalų stilių, mąstė apie jų recepciją.

Fučiko kūrinį Sruoga įvertino kaip rimčiausią iš jam pasiūlytos lektūros. Nepaisant to, čekų autorius, jo įsitikinimu, aprašinėdamas nacių kalėjimus juos blogai vaizdavo: neparodė skirtumo nuo vokiečių koncentracijos lagerių, kitų kalėjimų pasaulyje. Pamokslininko tonas ir tiesioginis vaizdavimo būdas nupigino rimtą ir svarbų turinį. Sruoga Paleckio klausė: „Ko gi iš jo galima būtų pasimokyti? Šablonų? Štampų? Kaip skaitytojo negerbti?“¹⁹⁴ Sruoga pastebėjo ir vieną teigiamą Fučiko kūrinio ypatybę, kuri būdinga ir *Dievų miškui*, tačiau kritikų ideologų neįvertinta:

¹⁹³ Balio Sruogos laiškas Petrui Cvirkai, Vilnius, 1946-10-03, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5781, l. 1–5r.

¹⁹⁴ Balio Sruogos laiškas Justui Paleckiui, [Vilnius], [po 1946-10-02], in: *MLLM GEK* 67098, *MLLM ER*₁ 23437, l. 2r.

Jūsų laiško fragmentas
 pasirodė visų medžiagų. Pasirodė iš jo, kad
 nelaukia. Esmečiai, ir mama, yra faktai. Gal jis
 yra tikrai reporteris ir uisčiau negu su manimi
 ju. Apovėja mačius kalėjimus. Kalėjimai, kadai kiti
 prieš konvencijas laisvi, yra trūkti. "Egmontas"
 elnes "normalus ir nagys" jo negai. Sura. edito, ir
 todėl manimi vienas netiki. Be to Fūrix ir ka-
 lėjimus klaga: Uai. edoija. Keo mačius kalėjimus
 knygas nuo kiti kalėjimus pasauli, jis nepa-
 -negi Uai. edoija: pr. tardymų kalėjimus
 auobė ir tures - kalėjimus. Čia dar nėra ka-
 draga keciau nėra. Fūrixas kano, kad jis
 esdaus s kraugų ryf. netiškei gimnastika.
 Pakandytis jis lagery pasigimnastuoti! Kori,
 cap auobė: jis ramus ar kojs ir valte!
 Joris lūdingų fajistikio kalėjimo brevis jis
 nepadaoda. Uai. edoija "i" tū. taikly pri. riagly
 kad "i" uisčiau nabematyt. Pary. edoija "i" kojs
 jisai: "vokopas - žmarus bagabato" ir tt. ki-
 tarp sarant. Bouca brugos b ke. num. edoija
 elope: Kai toxiu komentovis pary. edoija
 line beved sar. otramu sar. nype, mane
 ap. ma jaurinis, kad auto. nis lako mane
 uisčiau durninvi. At. mane, kartą paly. edoija
 re. l. rones prot. Jori. edoija, kaip l. rones. Kles. j. edoija
 dr. 7. Paly. edoija. Prot. sonis atrane: c. r. edoija.

Beje, pas Fučeką yra vienas geras daiktas: esesninkų tarpe (vokiečių ir čekų) pas juos buvę ir gerų žmonių, kurie kaliniam padėję. Pas mane irgi buvo vienas toksai lietuvis, kalvis nuo Virbaliaus. Jį karo metu SS pagavo, išvežė į Vokietiją, į darbus. Iš darbų jis pabėgo. Bet pakeliui jį sučiupo ir pasodino į kalėjimą. Ištūpėjo 6 mėnesius. O iš kalėjimo atvarė jį stačiai į SS kareivines, apvilko uniforma ir liepė eit į sargybą. Jis kaliniam labai daug gera padarė. Kai aš jį savo užrašuose aprašiau, toks mano darbas buvo palaikytas „smertelnu grieku“, o Fučekui tai – ne griekas!¹⁹⁵

Skaitydamas Fučiko kūrinį ir jį lygindamas su *Dievų mišku* Sruoga suprato ne tik sovietinės valdžios negebėjimą objektyviai vertinti, bet ir tai, koks jo parašytas kūrinys yra ypatingas pasauliniame kontekste. Viešai paniekintas kūrinio autorius nesusižlugė ir nenusižemino: toliau privačiai įrodinėjo savo tiesą pabrėždamas, ką valdžia iš jo atėmė ir ką pati prarado:

Pasiskaičius Fučeko iš viso man baisiai markatna pasidarė. Mano užrašai parašyti daug geriau negu jo, fašizmas atvaizduotas iš tos pusės, iš kurios jis nebuvo ir nebuvo, nes neliko nieko, kas būtų tai išgyvenęs ir mokėtų vaizduoti. Jei mano užrašai būtų buvę išleisti, jie jau seniai būtų buvę išversti į daugelį kalbų, – mano senatvė būtų buvusi aprūpinta, duonos būčiau turėjęs pakankamai, galėčiau nesirūpinti rytojumi. Bet aš ir šandie dar negaliu suprasti, kodėl jie buvo konfiskuoti, o aš pats ir fiziškai, ir morališkai likau sužalotas, likau ubagas! Juk bent 1/2 knygos buvo skaityta per radio Vilniuje, – ten gi žalingi dalykai neskaitomi! Dabar gi tiek sveikata suardyta, kad, matai, kokia mano rašysena keb[li] pasidarė, – kaip „mažaraščio“.¹⁹⁶

Sruoga Paleckiui aiškino, kodėl galėjo būti nesuprastas (tik dėl žmogiškų, o ne politinių motyvų). Užrašai apie Štuthofą negalėjo parodyti tokio gyvenimo, koks ten vyko: „normalus žmogus jo negali įsivaizduoti, ir todėl manim niekas netiki“¹⁹⁷.

Sruoga kritikavo Fadejevą dėl negebėjimo formuoti romano fabulos ir charakterių, skurdžių, trafaretišku, bespalviu, nelogišku aprašymu, didaktikos, kūrybinių idėjų, emocinio gyvenimo stokos. Fadejevo kūrinio ištęstumą ir paviršutiniškumą palygino su jam pačiam keltais reikalavimais: „Iš manęs gi reikalaujama, kad aš pjesėje, vadinas, nedideliame veikale (2 valandos matyti), duočiau ne tik charakterius, bet ir jų persilaužimą [...]“¹⁹⁸. Erenburgą jis kritikavo kaip paviršutinišką, nesąžiningą, lengvabūdį feljetonistą.

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ *Ibid.*, l. 2r, 3r.

¹⁹⁷ *Ibid.*, l. 1r.

¹⁹⁸ *Ibid.*, l. 3r.

Sovietinės valdžios pasiūlytus „kokybiško“ rašymo pavyzdžius ir rašytojus „autoritetus“ Sruoga, pateikęs argumentų (palyginęs su savo kūriniių rašymu), kategoriškai ir tiesmukai atmetė – nematė, ko iš tokių veikalų ir jų autorių būtų galima pasimokyti: „Ne, šitokio raševos negalima gerbti. O mokytiš iš jo! / Ne, atleisk!“¹⁹⁹

Po rašytojų susirinkimo Sruoga išpūdžiais dalijosi ir su artimais draugais. Nemeikšaitėi jis netiesiogiai, neįvardydamas nei įvykio, nei priežasties, aprašė, kaip jautėsi: „O aš čia pekloj braidau ir minu molį. [...] Iš kūno – pusė beliko, o iš dūšios – gal 1/10. Bet šiandie jau paaiškėjo, kad šį kartą audra jau praėjo ties mano galva, – bent pusę metų galėsiu atsikvėpti“²⁰⁰. Sruoga buvo ne tik sunerimęs, bet ir smarkiai sutrikęs, nes, be rašytojų susirinkimo rūpesčių, dar gavo pranešimą, kad į Mažeikių ligoninę paguldytas uošvis galavosi mirtimi. Sruoga patyrė moralinę kančią: norėjo paskutinį kartą aplankyti žmonos tėvą, tačiau negalėjo išvykti iš Vilniaus, atsiprašyti nuo paskaitų, nes galėjo iškart prarasti darbą universitete, o kartu – ir pragyvenimo šaltinį („šiuo metu toks išvykimas būtų tolygus mano pašalinimui iš Universiteto. O jei iš čia išvys – kurgi aš dingsiu? Ką gi darysiu?“²⁰¹).

Sruoga Šeiniui rašė, kad norėtų būti visų pamirštas, paliktas ramybėje: „[b]ent metams norėtusi išnykti iš horizonto. Fiziškai, deja, aš to padaryti negaliu. Bent morališkai norėčiau jaustis, tarytum manęs nebūtų“²⁰². Švedijoje gyvenęs Šeinius jam pasiūlė aprašyti su juo susijusius įvykius rašytojų susirinkime (*Dievų miško* ir jo autoriaus pasmerkimo kampaniją) ir publikuoti užsienyje. Šeinius buvo numatęs ir straipsnio korespondentą – Stepą Povilavičių-Vykintą, kuris Sruogą laikė savo mokytoju, lankė jo vestą teatro seminarą, o 1944 m. pasitraukęs iš Lietuvos Vokietijoje leido ir redagavo laikraštį *Laisvoji Lietuva*. Sruoga Šeinius pasiūlymą, kuris, matyt, ne kartą buvo minėtas, atmetė, metaforiškai argumentavo, nujautęs, kad rezultatas išeis priešingas, negu tikėtasi (kartojami vienišumo, liūdesio, atliekamo žmogaus motyvai, papildyti niekingumo, moralinės mirties simboliais):

Aš vis dėlto dar kartą labai labai prašyčiau, kad gerasai p. Vykintas nieko apie mane nerašytų!

¹⁹⁹ *Ibid.*, l. 5r.

²⁰⁰ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, Vilnius, 1946-10-02, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 247, l. 1r.

²⁰¹ *Ibid.*, l. 2r.

²⁰² Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, [Vilnius], [po 1946-10-02], in: *LCVA*, f. 675, ap. 1, b. 63, l. 162, l. 1r.

162

Klaudas Jagnus,
 Ar vis dėlto kas kanta laher laher prasyjiam,
 kad gyvate p. Vypratas meara agne mano vevovpts!
 Beut netams muretos: i nupit is horizonto. Fir is kor, delys,
 ir to gelydys nupit. Beut murelotei nore: i m paraste,
 taryptis, murei, nebute. Murean is murea blaga murean,
 gyvemes murean nuretoz, kadil bet netams nebute gti:
 ma plete murei ronyti?!"

Tria delys hiedrums delyroze p. s: rone, kad oi nek vevovte
 delys, kary ar vira poryptis. Vyprate ronyti is ronyte
 veplydys ant murei. Sans, ypac kalis ronyte, is ronyte lufime
 ataka ar nebeplydys. Si pats gryn' murean, kad ar murei
 laher nuregti delys ir nuregti pelydys, is ronyte
 vevovte, kad oi delys mure murei ronyte, p. s: rone
 lta murean nebeplydys.

Ja delys mure, murei delys mure poryptis mure murean
 p. s: rone triumfo mure, allenyte, tegu tix gina: sans
 poryptis murei pelyte murei delys: mano vevovte
 murei delys.

Tegu ar tix is delys delys murei delys murei
 kai murei, - tix murei murei murei murei murei murei
 poryptis, - is murei, kad murei murei murei murei
 delys murei murei murei murei murei murei.

Tegu gyvate p. Vypratas nebeplyte mano gelys!
 Murei! Ir poryptis sans!

Galy

[...]

Tiek daug liūdnumo dūšioje prisirinko, kad aš net neįsivaizduoju, kaip aš visa pergyvensiu. Vykinto rašinys iš naujo užpliudys ant manęs šunų, ypač kalių, rujų, ir naujo lojimo ataką aš nebepakelsiu. Aš pats gerai suprantu, kad aš nieko dabar negaliu daryti ir negaliu padaryti, ir nenoriu vaizduotis, kad aš būčiau kam nors reikalingas, jei faktinai esu niekam nereikalingas.

Su didžiausia, nuoširdžiausia pagarba nusilenksiu prieš triumfuojančią Menkystą, tegu tik Jinai savo pragariškoj kelionėj palieka neužkliudžiusi mano vienumos siaubą.

Tegu aš būsiu ir liksiu dabartinėj Lietuvoj morališkai miręs, – tokia mirtis man tiktai vienintelė išsigelbėjimo priemonė, – ir nenoriu, kad kas ties mano grabu duobkasio ar aukso ieškotojo lopeta stuksentų.

Tegu gerasai p. Vykintas neliečia mano grabo!

Nenoriu! Ir prašau Tavęs!²⁰³

Laiškuose nuo 1946 m. gruodžio mėnesio Sruoga vis dažniau reiškė norą keltis į Kauną, rašė, kad nutarė visai mesti universitetą, nebeskaityti paskaitų (profesoriumi nepasitikėta, jo paskaitos kontroliuotos, cenzūruotos, nors studentai gerai parengtas Sruogos paskaitas vertino ir gausiai lankė²⁰⁴). Jo padėtis buvo geresnė, nei rudenį, po rašytojų susirinkimo. Apie savo situaciją ir nesugebėjimą nusilenkti jis rašė metaforiškai:

Dabar vaikštau jau nebe ant peilio ašmenų, bet jau ant storoko kanato kaip cirke. Kiek kitokioje formoje, bet presija prieš mane tebeina. Žinoma, visa galėtų būti kitaip, jei aš galėčiau nusilenkti. Bet aš lūžtu, tik nelinkstu, – ir iš čia visos negerovės.²⁰⁵

Sruoga laiškuose minėjo, kad, nepaisant jo noro, grįžti į Kauną nepavyks: buvo „aukštoje apveizdoje“, apsuptas „angelų sargų“, todėl gyveno „labai susikūprinęs“²⁰⁶. Apie blogėjančią sveikatą kalbėjo ir rimtai, ir save ironizuodamas: „Dėl sveikatos: kraujo spaudimas 265–270, sklerozas, nervai, inkstai ir kt. velniava. Turiu ordiną „Invalidas II laipsnio“, bet su juo dar kvailiau, – su juo veja iš tarnybos, varo į pensiją, kurios aš nelabai pageidauju: geriau jau sėmėčkom gatvėj turgavosiu...“²⁰⁷ Pripažinusi rašytojo invalidumą valdžia sąmoningai nenorėjo jo išleisti į Kauną – galvojo išnaudoti parodomiesiems tikslams:

²⁰³ *Ibid.*

²⁰⁴ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1946-12-19, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 249, l. 1r.

²⁰⁵ Balio Sruogos laiškas Bronei Sruogienei, Vilnius, 1947-03-02, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 316, l. 1r.

²⁰⁶ *Ibid.*

²⁰⁷ *Ibid.*

Aš vis dar po truputį dirbinėju. Baigiu pirmą redakciją naujos dramos „Pajūrio kurortas“, – tai ir yra toji, viešai žadėtoji. Nežinau, kaip išeina ir išeis. Nors ji man jau dabar labai daug nervų suėda.

Šiaip mano paties „tarptautinė padėtis“ žymiai gerėja. Nežinau, kas, kur ir kaip už mano nugaros kažką suka ir mala, – buvo paduoti kažkokie pareiškimai su kažkokiais man tikrai nežinomais parašais, ir nuo manęs kol kas „опала“ nuimta. Net iki kurjozo. Yra iš Maskvos atvažiavę filmininkai – ruošia filmą „Tarybinę Lietuvą“ – pagal padėtį – aukšta kompanija. Pav. režisieriaus padėjėjas yra garsusai Šafonovas – „čeliuskinietis“ – ledynuose šiaurėje praleidęs metus ir visa ten filmavęs. Jie atsivežė iš Maskvos visą „bylą“ apie mane ir įsakymą nufilmuoti, kaip aš gyvenu ir dirbu. Tad mane ir filmavo. Žinoma, – tikslai aiškūs ir tušti. Ši kartą būdinga, kad iš visų rašytojų šitaip filmavo tik mane vieną kaip būdingą tarybinį rašytoją. (Net Venclovos – ne!).

Iš to seka: 1) Slėgimo laikotarpis mano atžvilgiu ši kartą jau praėjo; 2) Jei iki šiol nepalūžau, net į grabą varomas, toliau nebepalūšiu. Vis dėlto gerai, kad gyslos ir kaulai sukalkėjo – nebelinksta...²⁰⁸

Pasakojimas apie vykusį filmavimą patvirtintas ir žurnalisto Augustino Griciaus dienoraštyje:

Vakar Rašyt. S-goj filmavo mus dokumentiniam filmui „Tarybų Lietuva“²⁰⁹. Laukiant to filmavimo Sruoga pasakojo apie savo naują pjesę vokiečių koncstovykloje tema. Nepriimtina parašytas Sruogos reportažas iš koncstovyklos virsta teatro veikalu. Iš pasakojimo atrodo, kad pjesė bus įdomi ir, jei neklystu, tarybinėje šių dienų dramaturgijoje pirmiena. Taip norisi, kad Sruogai veikalas pavyktų, kad jis, vis dėlto garbėtroška, dėl sėkmės atgytų, nusikratytų to sustingimo, depresijos ir „juodosios melancholijos“, – ir šituo sergant jį kai kurie mato.²¹⁰

Vėliau Sruoga, nors pristatytas kaip „būdingas tarybinis rašytojas“, ir toliau buvo nuožmiai cenzūruotas – jo *Lietuvių liaudies dainų rinktinė*, pjesė *Pajūrio kurortas* subraukyti tais pačiais rašikliais, kokiais taisytas ir anksčiau pasmerktas *Dievų miškas*: „Dainų „Rinktinė“ su savo „įvadais“ kliūva ir užkliūva. O dėl pjesės – irgi bus velniava. Žinoma, aš ir čia ant kanato, teisingiau, ant vielos beždžionių cirke vaikštau [...]“²¹¹. Jis tikėjosi, kad jei iš

²⁰⁸ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1947-03-19, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 252, l. 1r.

²⁰⁹ Dokumentinis filmas (kino kronika) „Tarybų Lietuva“, Nr. 3, 1946, režisierius Ilja Kravčionovskis, Lietuvos kino studija, in: *LCVA*, 0005.

²¹⁰ [Augustinas Gricius], „Iš Augustino Griciaus dienoraščio“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 405 (1947-03-15).

²¹¹ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1947-03-30, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 229, l. 1r.

esmės perrašyta „netinkama“ pjesė bus priimtina, tai jis įgis teisę rašyti istorine tematika – užbaigs *Barborą Radvilaitę*²¹².

Apie grįžimą į universitetą Sruoga pradėjo kalbėti 1947 m. rudenį, kai iš universiteto valdžios buvo atleisti prieš jį nusiteikę ir anksčiau jam kenkę asmenys – „ėdikai-neprieteliai“²¹³, kai po Cvirkos mirties valdžia susirūpino, kad dėl blogėjančios sveikatos gali prarasti ir Sruogą²¹⁴.

Pokariniai Sruogos laišakai, kaip ir Štuthofe rašyti laišakai, nepaisant asmeninės kančios ir skaudžių išgyvenimų, sklidini vilties ir optimizmo (juos sieja bendras motyvas: skatinimas aukštyn pakelti širdis, sustiprinti dvasią – niekada neprarasti tikėjimo). Laiškuose simboliškai reikštas ir išsivadavimas iš priespaudos (Štuthofe laiškuose kalbėta kontrastingu sugretinimu: nuožmiame rudenyje juntamu amžinu pavasariu; pokariniuose laiškuose sąmoningai pasitelkta Maironio citata iš poemos *Jaunoji Lietuva* – „Pavasaris eina Karpatų kalnais“):

Eina pavasaris, po velnių! Ir dar koks pavasaris! Žinoma, žiema buvo ilga ir sunki. Prasidedas potvynis dar ne vieną tvorą išvers, lūšnelę nugriaus, dar bus neišbrendamo purvo ir velniavos, vienas kitas potvynio srovėj gal dar ir nuskęs, bet „Pavasaris eina Karpatų kalnais“!..²¹⁵

Apibendrinimas. Antrojo pasaulinio karo metu rašytuose laiškuose nefiksuotas 1939 m. įvykęs Kauno universiteto humanitarinių mokslų perkėlimo ir Sruogos su šeima persikėlimo į Vilnių etapas, neatsispindi 1941 m. birželio sukilimas, žydų gelbėjimas, nacių kaltinimas dėl 1940–1941 m. palankumo sovietinei valdžiai (Sruoga dėl to galėjo būti sušaudytas), su tuo susiję neramumai universitete, bandymas atleisti Sruogą iš dėstytojo pareigų, bendradarbiavimas pagrindinėje spaudoje, susitikimai su jaunimu (studentų ir vyresnių klasių gimnazistų sulaikymas nuo stojimo į vokiečių organizacijas, pasisakymai prieš paskelbtą mobilizaciją), Tilžės kalėjimas, Lemborko karo lauko ligoninė, kur buvo nugabentas po Štuthofe lagerio evakuacijos, Torūnės perfiltravimo lageris, sugrįžimas į universitetą pokariu, Teatro seminaro aplinka, dėstymas. Nepaisant šių neišryškėjusių ar labai blankių epizodų, laiškuose aprašytos Sruogos vidinės traumos (šėimos

²¹² Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1947-04-29, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 255, l. 1r.

²¹³ *Ibid.*, l. 1v.

²¹⁴ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1947-05-07, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 256, l. 1r.

²¹⁵ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, 1947-03-19, l. 1v.

praradimas, draugų netektys), psichinės būsenos (nerimas, baimė, stresas, depresija, empatija, užuojauta), išgyvenimai (vienatvė, liūdesys, meilė), priklausomybė (alkoholizmas), tvirta moralinė laikysena (lūžtančio, bet nelinkstančio). Štuthofo ir pokario laišakai išsiskiria ezopine, metaforine, simboline kalba, kurios apraiškų kitu metu rašytuose laišukuose nebuvo arba ji pasitelkta visai kitokiais tikslais (ne informacijos užslaptinimo, o jos žaidybiško perteikimo, intrigos, efekto).

Tekstologinės problemos. Daugelis Sruogos laiškų yra be datų, vietų, kartais ir be adresato. Šias nuorodas dažniausiai atkuria laiškų tyrėjas, remdamasis pašto spaudais, laiško turiniu, kitais, panašiu metu rašytais laiškais. Yra pažeistų, defektuotų laiškų. Juos skaitantis specialistas turi rekonstruoti nuplėštą, stipriai apgadintą, sulietą, išblukusią laiško dalį, kad išaiškėtų visas laiško turinys (laiškai Kazimierui Daugirdui²¹⁶, Liudui Girai²¹⁷, Onai Rymaitei²¹⁸, Matui Šalčiui²¹⁹).

Didžioji dalis Sruogos laiškų rašyta ranka, spausdinimo mašinėlė asmeniniams laiškam beveik nenaudota, ji dažniausiai pasitelkta oficialiems raštams. Žurnalistas Juozas Pronskus taikliai pastebėjo ir įvardijo rašymo, taip pat ir bendravimo būdo skirtį: ranka – nuoširdžiai, iš širdies, mašinėlė – dalykiškai, iš reikalo: „Kai pradeda „typewriteris“ brazdėti, visas įkvėpimas kažkur nulekia. Atsimenu, kaip tu pats nemėgdavai rašyti mašinėlė dalykų, kuriems reikia sielos“²²⁰. Autografus skaityti neretai būna sunku dėl specifinės Sruogos rašysenos (jis dažnai atsiprašinėjo dėl „kreivo“ rašto – „kaip mažaraščio“). Rašysenos subtilumai publikuojant laiškus lemia ir transkribavimo sunkumus – atsiranda netikėtų paradoksų.

Palyginus su autografais, paaiškėjo, kad netiksliai yra perrašyti Sruogos laišakai, adresuoti Marijai Nemeikšaitei ir Juozui Nemeikšai²²¹ (yra ne tik at-

²¹⁶ Balio Sruogos laiškas Kazimierui Daugirdui, Miunchenas, [1923]-02-03, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 702.

²¹⁷ Balio Sruogos atvirlaiškis Liudui Girai, [1913-11-25], l. 1r–v.

²¹⁸ Balio Sruogos laiškas Onai Rymaitei, [Miunchenas], [iki 1922-12-31], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 261, l. 1v.

²¹⁹ Balio Sruogos laiškas Matui Šalčiui, [Kaunas], [be datos], in: *LNMMB RKRS*, f. 189, b. 628, l. 1r–v, l. 2r–v.

²²⁰ Juozo Pronskaus laiškas Baliui Sruogai, Čikaga, 1930-08-28, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 781, l. 1, 1r.

²²¹ [Vanda Sruogienė], „Marijai ir Juozui Nemeikšams 1945–1947 m.“, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, parengė Vanda Sruogienė, Čikaga: Mykolo Morkūno spaustuvė, 1974, p. 508–518; *Idem.*, in: *BSMA*, 1996, p. 401–409.

sitiktinių korektūros klaidų, bet ir žodžių, frazių praleidimų, autorinės skyrybos pakeitimų, laiško struktūrinių dalių išdėstymo pažeidimų). Vanda Sruogienė vyro laiškų perrašų ėmėsi būdama 75-erių, sirgdama (skundėsi nusilpusiu regėjimu, progresuojančia katarakta). Ji dirbo su prastos kokybės autografų nuorašais, Sruogos giminaičių jai atsiųstais į Čikagą iš Kauno. Dėl šių aplinkybių didžiausias Sruogienės nuopelnas – laiškų nuorašų, kuriuos ji turėjo, chronologinis išdėstymas ir autorinės pastabos. Sruogienė, kiek leido galimybės, konsultavosi su Sruogos gyvenimo ir kūrybos tyrinėtoju Algiu Samulioniu²²².

Literatūrologė Sigutė Radzevičienė, dirbusi Igno Šeiniaus archyve Stokholme, nustatė, kad ten saugoma „vos vienuolika“²²³ Sruogos laiškų Šeiniui (jų metaduomenys nepateikti). Kai Šeiniaus archyvo epistoliumo dalis 2011 m. iš Švedijos buvo perkelta į Vilnių, Lietuvos centrinį valstybės archyvą, su Sruogos laiškais Šeiniui susipažino ir Sruogos egodokumentų tyrėjai. Nustačius Sruogos laiškų Šeiniui rašymo laiką (juos konkrečiai datavus), vieta, laiškų vienetų struktūrinės ribas, prieita prie išvados, kad Sruoga Šeiniui parašė iš viso 5 laiškus²²⁴. Radzevičienės darbuose riktas dėl Sruogos laiškų Šeiniui vienetų skaičiaus atsirado dėl to, kad Sruogos laišakai buvo rašyti be datų, vietų, arba data ir vieta nurodytos nepilnai – laiškų metaduomenis reikia rekonstruoti. Be to, Sruoga mėgo asmeninius laiškus pratęsti ar prie laiškų pridėti priedus – vertimų ar originaliosios literatūros tekstų. Pavyzdžiui, Šeiniui 1919 m. iš Kauno į Stokholmą rašytame laiške pridėta rusų poetų Fiodoro Sologubo („[Sūnūs džiaugsmo ir pavilgo]“) ir Konstantino Balmonto („[Ant love-lės, ant tašytos]“) poezijos vertimų²²⁵, Sruogos eilėraščių iš ciklo *Dievų takais*²²⁶. Poetiniai laiško priedai, spėtina, Radzevičienės ir palaikyti atskirais vienetais. Sruoga šiame laiške Šeiniui rašė, kad „[s]eniau – buvau Maskvoj, buvau Kaukaze, keturius mėnesius valkiojau po kalnus ir dūkau. / Dabar esu Kaune“²²⁷.

²²² Vandos Sruogienės laišakai Algiui Samulioniu, Čikaga, 1968–1994, [pasirašyti mašinraščiai], in: *LLTI TS*.

²²³ Sigutė Radzevičienė, *Neatrastasis Ignas Šeinius: gyvenimas ir kūryba Švedijoje*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2011, p. 42.

²²⁴ Balio Sruogos laišakai Ignui Šeiniui, 1921-06-09; [1921-04-26]; [1919-04]; [iki 1921-05-02], in: *LCVA*, f. 675, ap. 1, b. 58, l. 18; l. 8; l. 14–17; l. 9–13; Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, [po 1946-10-12], in: *LCVA*, f. 675, ap. 1, b. 63, l. 162.

²²⁵ Sologubo eilėraščių Sruoga vertė 1919 m., Balmonto eilėraščių – 1918–1919 m. Abiejų vertimų publikaciją žr. *Lietuva*, Kaunas, 1919-04-20, nr. 83, p. 5.

²²⁶ Eilėraščius iš ciklo *Dievų takais* Sruoga rašė 1917–1919 m., kartu publikuodamas spaudoje.

²²⁷ Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, [1919-04], l. 14, 1r.

Toliau sekė praėjusio laiko Kaukaze refleksija, kuri perteikta netiksliai (Sruogos minimas Kaukazas laiško rengėjos paverstas Kaunu):

Visų geriausias mano gyvenimo metas – kai buvau Kaune. Gyvenau aukštumoje, virš debesų, kur saulė ir vėjas ir neapčiuopiamos erdvės. Milžiniški ledynai, milžiniškos uolos, vidudieny juodas dangus ir žvaigždės matyti. Pamylėjau aukštybes ir laisvę ir dabar negaliu niekur nurimti. Noris lėkti, skristi, dangintis. Jei būtų galima insitaisyti pas Tave Švedijoje, tai pranešk ir aš su vėjais atidumsiu. Tuomet daug daug papasakosiu apie Lietuvą, apie Maskvą, apie Kauną, apie kalnus ir mares. Reikia man kur nors insisprausti, insikabinti, nes aš čia visai nuskursiu.

Tai matai. Būtų gerai, kad parašytum.²²⁸

Visų geriausias mano gyvenimo metas – kai buvau Kaukaze. Gyvenau aukštumoje, virš debesų, kur saulė ir vėjas, ir neapčiuopiamos erdvės. Milžiniški ledynai, milžiniškos uolos, vidudieny juodas dangus ir žvaigždės matyti. Pamylėjau aukštybes ir laisvę ir dabar negaliu niekur nurimti. Noris lėkti, skristi, danginties. Jei būtų galima insitaisyti pas Tave Švedijoje, tai pranešk ir aš su vėjais atidumsiu. Tuomet daug daug papasakosiu apie Lietuvą, apie Maskvą, apie Kaukazą, apie kalnus ir mares. Reikia man kur nors insisprausti, insikabinti, nes aš čia visai nuskursiu.

Tai matai. Būtų gerai, kad man parašytum ką.²²⁹

Kaukazo ir Kauno erdvės laiške yra kontrastingos, šifruojant rankraščio tekstą, jas suliejus į vieną, pažeista semantika (Kaukazas laiške sietas su erdve, laisve, gyvybe, savęs realizacija, Kaunas, priešingai, – su uždarumu, ribomis, negyvumu, negalėjimu savęs realizuoti – blaškymusi, pilkuma, nuoboduliu). Galima palyginti anksčiau pateiktą Kaukazo apibūdinimą su Kauno realijomis: „Baisiai blogas ūpas čionai [Kaune]. Mėtai, mėtais, ieškai ieškai ir jokio velnio žmogus negali rasti“²³⁰. Sruogienė patvirtino, kad Sruogai Kaukazo patirtis įsiminė visam laikui: „Vis minėdavo Kaukazą, matytą 1917 m., – tų kalnų didybė jam buvo nepamirštama“²³¹; „Jis pats labai ilgėjosi kalnų, jam didžiausio įspūdžio paliko Kaukazas, Alpės, kad ir gražios, bet ne tokios didingos ir jau per daug jose žmogaus ranka jaučiama, o Kaukazas žavėjo ir savo grožiu, ir laukine, nepaliesta gamta“²³².

Ne tik šiame, bet ir kituose publikacijos rengėjos pateiktuose Sruogos laišku perrašuose yra palikta klaidų (dėl netikslaus perskaitymo atsiradu-

²²⁸ Sigutė Radzevičienė, *op. cit.*, p. 43.

²²⁹ Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, [1919-04], l. 14 ap, 1v.

²³⁰ *Ibid.*, l. 14, 1r.

²³¹ Vandos Sruogienės laiškas Vladui Žukui, [Čikaga], 1980-08-08, [pasirašytas mašinarštis], in: *VUB RS*, f. 141, b. 319, l. 4r.

²³² Vandos Sruogienės laiškas Algiui Samulioniui, Čikaga, 1978-10-26, [pasirašytas mašinarštis], in: *LLTI TS*, l. 1r.

sių autorinės leksikos, morfologijos, sintaksės pakeitimų), kurios iškreipia ir autentiškai išdėstytą rašytojo mintį. Perrašo klaidos atsiranda tuomet, kai didžiausias dėmesys skiriamas ne laišku – dokumentų pristatymui, o jų naratyvo apžvalgai. Pateikiant netiksliai perrašytus Sruogos laiškus, konkrečiai nenurodant redaguotų vietų ir taisymo motyvų, parengiamas tam tikras palimpsestas²³³: turint kuo geriausių kultūrinio paveldo viešinimo intencijų, greitai publikuojami originalūs, bet kartu ir redakcinės veiklos šešėliu užtemdyti, pusiau apvalyto pavidalo laišakai.

Šio Sruogos laiško datavimas komplikuoatas (neužrašyta jo data). Pateikiamos dvi skirtingos versijos. Radzevičienė nurodė, kad laiškas rašytas „apie 1924“ metus (Sruoga laiške išsakė troškimą ištrūkti iš Lietuvos į Švediją, kur nuo 1924 m. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje dirbo Šeinius). Samulionis, anksčiau neturėjęs prieigos prie Šeinius laišku Stokholme, šio laiško datą siejo su ankstesniu laiku – buvo linkęs datuoti pagal pirmąsias laiške pridėtų eilėraščių iš ciklo *Dievų takais* publikacijas („spėjama – 1921 m.“)²³⁴. Reikėtų manyti, kad laiškas galėjo būti rašytas 1919 m. pavasarį, kai Sruoga buvo neseniai grįžęs iš Rusijos, o Šeinius tuo metu buvo paskirtas Lietuvos atstovybės Stokholme spaudos biuro vedėju. Ši teiginį paremtų laiško turinys: minimas faktas, kad Sruoga norėjo išvykti į Švediją, ir dėstomų įvykių chronologija (Kaune prisimenama tai, kas įvyko labai neseniai):

Taigi nūn aš esu Kaune. Savaitė. Pirma buvau Vilniuj, bėgau. Norėjo areštuoti mane.

Seniau – buvau Maskvoj, buvau Kaukaze, keturius mėnesius valkiojaus po kalnus ir dūkau.

Dabar esu Kaune.²³⁵

Laiške juntamas ir Sruogos ketinimas pasidalyti gyvenimo užsienyje, kelionių patirtimi: „Tuomet daug daug papasakosiu apie Lietuvą, apie Maskvą, apie Kaukazą, apie kalnus ir mares“²³⁶.

Į Kaukazą Sruoga pasitraukė sąmoningai (Maskvoje grėsė trečias nebeatidedamas šaukimas į armiją), Kaukazas tapo savotiška pabėgimo, psichote-

²³³ Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences“, in: *Auto/Biography*, 2004, nr. 12, p. 222, in: https://www.dhi.ac.uk/san/oslo_publications/Epistolariumpdf.pdf.

²³⁴ Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 746, 751.

²³⁵ Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, [1919-04], l. 14, 1r.

²³⁶ *Ibid.*, l. 1v.

rapijos erdve. Šiame laiške Šeiniui Sruoga vėl aiškiai užsiminė apie poreikį trauktis (dėl apatijos, dvasinio sąstingio), tik šįkart iš Kauno: „Baisiai aš noriu kaip nors pakliūti užrubežin. [...] / Nes matai – čia gyvenimas eina, bet kažkoks, perkūnas jį žino, negyvas. Jokios kūrybos. Jokio dvasios skridimo. Pilka ir palša. Nuobodu“²³⁷. Be to, kalbama apie dar nestabilią padėtį, kai tik ieškoma tinkamos vietos ir slėgusį, mažai įkvėpusį žurnalisto amatą: „Reikia man kur nors insisprausti, insikabinti, nes aš čia visai nuskursiu“²³⁸.

Laiškas negalėjo būti rašytas „apie 1924“ m., nes Sruoga, baigęs Miuncheno universitetą, grįžęs į Lietuvą, Kaune, sprendžiant iš laiškų Daugirdaitei, pabuvo tik keletą dienų, paskui išvyko į Būgius, kur vedė Daugirdaitę. Jau studijuodamas Miunchene Sruoga buvo susitaręs po mokslų vykti į Klaipėdą ir dirbti laikraščio *Klaipėdos žinios* redakcijoje. Būtent tuo metu jis, grįžęs iš Vokietijos ir jau sukūręs šeimą, nebeplanavo vėl išvykti į užsienį.

Sruogos svajonė emigruoti tarpukaryje – naujas ir vienintelis faktas jo biografijoje. Unikali ir laiške esanti užuomina, dėl ko jis 1919 m. balandžio mėnesį pasitraukė iš Vilniaus į Kauną. Prieš pat užeinant lenkams jis pabėgo vengdamas suėmimo: „Taigi nūn aš esu Kaune. Savaitė. Pirma buvau Vilniuj, bėgau. Norėjo areštuoti mane“²³⁹. Šis laiškas patvirtina ir laiko atžvilgiu patikslina šaltiniuose fiksuotą liudijimą, kad jis „[u]ž aštrius straipsnius prieš lenkus 1919 m. vasarą [laiškas rodo, kad pavasarį] patenka į POW [lenkų karinė organizacija, bandžiusi okupuoti Lietuvą] sąmokslininkų sudarytus lietuvių sąrašus – numatytas kartu su F. Kirša būti suimtas ir sušaudytas“²⁴⁰.

Tekstologiniu atžvilgiu geriausiai parengti anksčiau paminėti Samulionio publikuotų Sruogos laiškų fragmentai (laiškų kalba netaisyta, paliekami ir juose esantys kalbiniai nevienodumai), tačiau ir juos dabar jau reikia peržiūrėti, patikslinant šifruotes, o ypač anksčiau priimtus sprendimus. Pavyzdžiui, po Sruogos mirties praėjus daugiau nei 70 metų, svarbus jo laiškas Cvirakai, parašytas iškart po jų susitikimo 1946 m. liepos 28 d. Birštone, iki šiol tebėra kupiūruotas – be itin svarbios išpažintinio pobūdžio pabaigos, kurioje atsispindi rašytojo būsena pokaryje, asmeniškai ir intymus santykis su jį globojusia kauniete studente medike Aldona Daugėlaite²⁴¹. Anksčiau,

²³⁷ *Ibid.*, l. 1r.

²³⁸ *Ibid.*, l. 1v.

²³⁹ *Ibid.*, l. 1r.

²⁴⁰ „Iš įvairių šaltinių. Veikla Vilniuje ir Kaune 1919–1921 m.“, in: *BSMA*, p. 62.

²⁴¹ Nekiūruotą publikaciją žr. Balio Sruogos laiškas Petruči Cvirakai, [iš Birštono – į Vilnių], [po 1946-07-28], in: *BSA*, <http://www.sruoga.flf.vu.lt/laiskai/public/letter/5c657c8a0d61c>, (2020-07-25).

dar esant gyvai rašytojo žmonai, vengta viešai ir atvirai apie tai kalbėti. Nepaisant tabu tapusios neleistinos meilės temos, Sruogienė į šį Sruogos gyvenimo faktą reagavo diplomatiškai: „Žinau, kad prikurta legendų dėl tos viešnelės. Ten [eilėraščių cikle „Giesmės Viešnei Žydriajai“] yra ir abstrakcija, ir užuominos, iš kurių man aišku, kur kreiptasi į mane, į dukrą, į tą studentę Aldoną, kuri kiek praskaidrino jo klaidias dienas. Jokio šešėlio pavydo negaliu turėti, esu tik dėkinga tiems, kurie jo nedalioj galėjo jį suprasti ir kiek paguosti“²⁴². Samulionis, paprašytas rašytojo dukters²⁴³, minėtos laiško dalies nepublikavo, o Daugėlaitę apibūdino metafora – „pragiedru-liu Stutthofo nukamuotam, šeimos Lietuvoje neberadusiam poetui“²⁴⁴. Kitas Sruogos laiškas Cvirakai, rašytas iškart po 1946 m. spalio 1–2 d. Vilniuje įvykusio tarybinių rašytojų susirinkimo, paskelbtas taip pat nepilnas²⁴⁵ (be dalies, kur kalbama apie tarybiniam piliečiui netinkamą, nemotyvuojančią dirbti visiškai palūžusią fizinę ir psichinę sveikatą).

Dar ne visi Sruogos laiškų autografaifai patekę į atminties saugojimo institucijas – yra saugomų ir privačiose rankose. Tokiu atveju sudėtingiau patikrinti ir palyginti turimus laiškų nuorašus su jų pirminiais šaltiniais, gauti jų skenuotus atvaizdus. Pavyzdžiui, keli 1916 m. Petrograde rašyti Sruogos laišakai aktorei Onai Rymaitei saugomi jos sesers Veronikos Rymaitės-Juozapavičienės, tyrėjams dabar pasiekiami tik iš teatrologo Antano Vengrio nuorašų ir publikacijų spaudoje; Sruogos laiškas, 1918 m. gegužės mėn. rašytas Julijai Jablonskytei-Petkevičienei, dabar priklauso Petkevičių šeimos archyvu. Tokių atvejų yra kur kas daugiau.

Išliko Sruogos laiškų nuorašų, bet iki šiol dar aiškinamasi, kur ieškoti laiškų originalų. Pavyzdžiui, nerastas Sruogos laiško, 1941-09-04 adresuoto Danutei Čiurlionytei, rankraštis. Šiame laiške Sruoga kalbėjo apie jos pjesę *Čigoniukas*, svarstytą Sruogos teatro seminare (išliko tik Samulionio padarytas šio laiško nuorašas). Nerastas Sruogos laiško, 1945-04-10 siųsto iš To-

²⁴² Vandos Sruogienės laiškas Algiui Samulioniui, Čikaga, 1978-06-11, in: *LLTI TS*, I, 3r.

²⁴³ Sruogaitė Samulioniui apie medžiagą, susijusią su Daugėlaite, ir jos atsiminimų publikavimą rašė: „Buvau tikrai Tau dėkinga, kad ne viską įdėjai iš laiško Cvirakai. Tą dalį turiu, tik nežinau, kiek mama nujaučia. Jai nerodžiau, o atsivežiau iš Jūsų dar [19]67 metais. // Gal dar palikti archyve kokiai 20-čiai metų, kol visi priešai išmirs? Ypač šiais laikais visi nori sensacijų, smalsuoliai viską spausdina [...]“ (Dalius Sruogaitės laiškas Algiui Samulioniui, [Čikaga], 1991-10-23, in: *LLTI TS*, I, 3r).

²⁴⁴ Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, p. 809.

²⁴⁵ Nekupiūruotą publikaciją žr. Balio Sruogos laiškas Petru Cvirakai, [Vilnius], [po 1946-10-02], in: *BSA*, <http://www.sruoga.flf.vu.lt/laiskai/public/letter/5c657197e09a0>, (2020-07-25).

rūnės ir adresuoto draugams, autografas (Samulionio archyve saugoma jo fotokopija ir nuorašai). Ieškomi nuorašų pavidalu išlikusių Sruogos laiškų, rašytų žurnalistui Viktorui Jocaičiui, Vilniaus universiteto Istorijos ir filologijos fakulteto dekanui Eugenijui Meškauskui, jo žmonai, rankraščiai.

Išvados. Ištyrus Balio Sruogos laiškų įvairiems asmenims rinkinį (1911–1947), nustatyta, kad jis Sruogos epistoliume yra didžiausias (daugiau nei 400 išlikusių laiškų). Šis laiškų rinkinys temų spektru išsamiausias, problemiškausias dėl rinkinio visumos atkūrimo (pavienių laiškų yra įvairiose Lietuvos, Rusijos ir JAV atminties saugojimo institucijose), lyginant su kitais Sruogos laiškais.

Sruogos laiškai suteikia nemažai žinių apie įvairius rašytojo gyvenimo etapus: prieškarį (veiklą Panevėžio realinės mokyklos metais), Pirmąjį pasaulinį karą (sugrįžus į Lietuvą po studijų Rusijoje), tarpukarį (žurnalisto darbą Kaune, vėliau Klaipėdoje, studijas Miunchene, dėstymą Lietuvos universitete), Antrojo pasaulinio karo laikotarpį (okupacinius sovietų ir nacių režimus, tremtį į Štuthofio koncentracijos stovyklą, išsiskyrimą su šeima, Torūnės lagerį), pokarį (gyvenimą sovietų reokupuotame Vilniuje ir Kaune).

Iš laiškų sužinome keletą visai naujų Sruogos biografijos faktų (nelengvą jauno kūrėjo kelią į lietuvišką spaudą, siekį Petrograde tapti rusų poeto simbolisto Fiodoro Sologubo mokiniu, svajonę patekti į jo literatūrinį saloną, norą 1919 m. emigruoti iš Lietuvos – pasitraukti į Švediją, pokaryje – ryžtą susigrąžinti į Vakarus emigravusią šeimą, paradoksalų sovietinio ideologinio auklėjimo rezultata (priverstas Sruoga prisipažino suklydęs, kad parašė *Dievų mišką*, kuris neatitiko socrealizmo reikalavimų, tačiau ir toliau jį laikė pasaulinio masto šedevru), atmetą unikalią galimybę pranešti pasauliui apie politinio susidorojimo kampaniją 1946 m. visuotiniame rašytojų susirinkime, sovietinės valdžios pastangas parodyti Sruogą-opozicionierių kaip tipišką tarybinį rašytoją).

Laiškuose geriausiai atsispindi rašytojo santykis su įvairiais asmenimis: autoritetais (ypač Vaižgantu, Jurgiu Baltrušaičiu), bičiuliais (Ignu Šeiniumi, Jurgiu Savickiu, Juozu Urbšiu, Albinu Rimka, Vincu Krėve, Vladimiru Šilkarskiu, Juozu Nemeikša, Marija Nemeikšaitė), kolegomis (Juozapu Albinu Herbačiausku, Jurgiu Šauliu), sovietinės valdžios pareigūnais (Antanu Sniečkumi, Justu Paleckiu, Mečislavu Gedvilu, Antanu Venclova, Petru Cvirka), uošviu Kazimieru Daugirdu, pamilta medicinos studente Aldona Daugėlaite.

Laiškuose atsiskleidžia rašytojo vidinis pasaulis (kiekvienas istorinis laikotarpis atsiveria per individualius pojūčius, būsenas, išgyvenimus, refleksijas).

Laiškuose matyti Sruogos vertybinės nuostatos (rašytojo noras padėti žmonėms, gelbėti juos, patekusius į įvairių okupacinių režimų ideologinius spąstus, skatinimas oriai iškeisti visus sunkumus, turėti drąsos išlikti savi mi, nepalūžti, asmeniniu pavyzdžiu įkvėpti tikėjimo ir vilties, kad bet kokios negandos pasitrauks).

BALYS SRUOGA'S LETTERS TO VARIOUS INDIVIDUALS:
'*SURSUM CORDA!*'

Neringa Markevičienė

Summary

The article presents a corpus of classic formal letters written by the Lithuanian writer Balys Sruoga to various individuals between 1911 and 1947. In this article, (1) the corpus of the letters is discussed, (2) topics of the letters are described, (3) the links between Sruoga's letters and the addressees' recollections about him are highlighted providing newly-found details and yet unknown or insufficiently actualised facts about the writer's personality, his work, and his life, (4) the fragments of Sruoga's works of fiction that are relevant from the point of view of genesis and reception are accentuated, and (5) textological issues are pointed out. Up to now, Sruoga's letters to various people have not been collected and chronologically linked; as a result, their corpus has been neither subjected to analysis nor published yet.

Examining the corpus of Sruoga's letters to various individuals and institutions suggests that it is the largest epistolary collection (more than 400 extant letters). In terms of the range of subjects, the corpus of letters is the most comprehensive and at the same time the most problematic as regards the restoration of the whole corpus (single letters are stored at storage institutions in Lithuania, Russia, and the USA) if compared with other letters by Sruoga.

Sruoga's letters to various individuals provide valuable information on various periods of the writer's life: before the war (activities at the realgymnasium in Panevėžys), the First World War (after his studies in Russia), during the interwar period (journalistic work in Kaunas and later in Klaipėda, studies at the University of Munich, teaching at the University of Lithuania), during the Second World War (occupational Soviet and Nazi regimes, imprisonment in Stutthof concentration camp, separation from the family, the camp in Torun), and post-war years (life in Soviet-reoccupied Vilnius and Kaunas).

The letters reveal several completely new episodes of Sruoga's biography (the writer's difficult path to the Lithuanian press, his striving to become disciple of the Russian poet symbolist Fyodor Sologub, his dreams of gaining access to the poet's literary salon, his wish to leave Lithuania for Sweden in 1919; after the war, his determination to have his family, who had been migrated to the West, back; also, the paradoxical result of the Soviet ideological pressure (Sruoga was forced to admit that writing *Dievų miškas* (*Forest of the Gods*), which did not meet the requirements of socialist realism, was a mistake, although he still thought of it as a global masterpiece); the rejected unique opportunity to inform the world about political repression at general meeting of soviet lithuanian writers in 1946, the efforts of the Soviet authorities to show Sruoga, who opposed the system, as a typical Soviet writer).

These letters are the best reflection of Sruoga's relations with his correspondents: literary authorities (especially Juozas Tumas-Vaižgantas, Jurgis Baltrušaitis), friends (Ignas Šeinius, Juozas Urbšys, Albinas Rimka, Vincas Krėvė, Vladimiras Šilkarskis), Soviet Lithuanian officials (Antanas Sniečkus, Justas Paleckis, Mečislovas Gedvilas, Antanas Venclova, Petras Cvirka). The letters reveal his inner world (each historical period unfolds through his individual sensations, states, experiences, and reflections) and his values (Sruoga's implicit wish to help people, to save them when politically trapped by various occupation regimes, his invitation to endure all difficulties with dignity when confronted with occupation regimes, to have the courage to remain himself, not to break, and to be the example of faith and hope that all the hardships would retreat).

Recenzijos

Irena Wodzianowska,
ZMIERZCH UNII: STRUKTURY TERYTORIALNE
I PERSONALNE CERKWI GRECKOKATOLICKIEJ
W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII WIEKU NA
BRASŁAWSZCZYŹNIE,
Lublin–Tczew: Wydawnictwo „Bernardinum“, 2018, 503 p.,
ISBN 978-83-64256-11-0

Bažnytinės unijos idėja po kelių nesėkmingų bandymų XV a. Abiejų Tautų Respublikoje buvo realizuota XVI a. antroje pusėje. Lietuvos Brastose 1596 m. spalio 18 d. vykusiamе Ortodoksų Bažnyčios sinode dalis ortodoksų hierarchų su Kijevo metropolitu Mykolu Rahoza (Michał Rahoza) priešakyje paskelbė susijungiantys su Katalikų Bažnyčia. Tų pačių metų gruodžio 15 d. Zigmantas Vaza universalu patvirtino šią Ortodoksų ir Katalikų Bažnyčių sąjungą. Taip atsirado nauja konfesija – unitai (nuo XVIII a. vadinti graikų apeigų katalikais). Unitai išlaikė Ortodoksų Bažnyčios liturgiją, tačiau pripažino Apaštalų Sosto viršenybę ir katalikybės dogmas. Unitų Bažnyčia¹ perėmė Ortodoksų Bažnyčios organizaciją. Naujos konfesijos atsiradimas daugiau nei porai šimtmečių (Lietuvos Brastos unija buvo panaikinta XIX a. – buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse 1839 m., Lenkijos Karalystėje – 1875 m.)² iš esmės pakeitė valstybės religinį žemėlapi (iki XVII a. devinto dešimtmečio unija apėmė praktiškai visą LDK teritoriją) ir tapo religinių kovų priežastimi (dalis ortodoksų hierarchų nesutiko su Brastos unijos nutarimais. Rusijos imperija Lietuvos Brastos unijos priešinkus – dizunitus – naudojo kaip ingerencijos į ATR vidaus reikalus įrankį).

Mečislovas Jučas, aptardamas unitų ir graikų orientalistų kontroversijas XVIII a. pirmoje pusėje, yra taikliai pastebėjęs, kad unija į Lietuvą atėjo Vakarų civilizacijos tiesiogiai veikiama. Katalikiškoji Lietuva buvo tos civilizacijos skleidėja į rytus, į jai pavaldžias baltarusių žemes. Lenkijos uždavinys,

¹ Lietuvos istoriografijoje graikų apeigų katalikų (unitų) šventovei ar ši tikėjimą išpažįstančių institucinei struktūrai įvardyti vartojamas terminas „bažnyčia“. Lenkijos istoriografijoje vyrauja terminas „cerkvė“. Šiame tekste vartojamas Lietuvos istoriografijoje vyraujantis terminas (monografijos autorė sutinkamai su Lenkijos istoriografijoje susiklosčiusia tradicija vartoja terminą „cerkvė“).

² Unitų Bažnyčia atkurta buvo tik XX a.; žr. Egidijus Norvaišas, „Unitai“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 24, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013, p. 364–365.

pasak Jučo, graikų apeigų katalikų tikėjimo sklaidos procese yra kur kas didesnis – ji unijos idėją skleidė į Ukrainą³. Čia aptariama Irenos Wodzianowskos, Liublino Jono Pauliaus II katalikiškojo universiteto profesorės, monografija skirta ukrainietiškajai unitų tikėjimo sklaidos linijai. Autorės tyrimo objektas įvardytas pavadinimo paantraštėje – Braclavo regiono graikų apeigų katalikų administracinės struktūros ir dvasininkija.

Braclavo regionas įėjo į XVI a. paskutiniaisiais metais įsteigtos Kijevo graikų apeigų katalikų metropolinės vyskupijos sudėtį. Pastarosios vyskupijos hierarchinėms struktūroms buvo pavaldūs ir LDK unitai. Witoldo Kołbuko sudarytame ir publikuotame Graikų apeigų Katalikų Bažnyčios administracinių struktūrų sąrašė, atspindinčiame situaciją apie 1772 m., metropolinės Kijevo-Vilniaus vyskupijos parapijos suskirstytos į dvi dalis: lietuviškąją, t. y. LDK žemėse esančias, ir Karūnos, t. y. Lenkijos Karalystės parapijas⁴. Šios metropolinės vyskupijos pavadinimas istoriografijoje įvairuoja. Akademinėje Lietuvos istoriografijoje XVIII a. laikotarpiui įvardyti pastaraisiais metais įsitvirtina dvigubas – Kijevo-Vilniaus – pavadinimas⁵. Tyrėjai sutaria, kad dvigubas pavadinimas yra sąlygotas politinių pokyčių – Kijevas ATR nepriklausė faktiškai jau nuo XVII a. vidurio, Vilniuje buvo pagrindinė metropolijos katedra, o vadinamosios „pagalbinės“ katedros (*katedry „pomocnicze“*) taip pat buvo LDK žemėse – Gardine, Minske, Naugarduke⁶. Oficialusis metropolijos pavadinimas nesikeitė nuo metropolijos įsteigimo. Wodzianowska prioritetą teikia oficialiajam, t. y. „Kijevo unitų metropolijos“, pavadinimui. Konstatavusi, kad XVIII a. viduryje Šv. Sofijos šventovę perėmus ortodoksams (monografijos autorė ortodoksų tikėjimą išpažįstantiems įvardyti vartoja terminą „pravoslavai“), Kijevas neteko turėto graikų apeigų katalikų metropolijos sostinės statuso, nurodo, kad „katedras turėjo Kijevo-Vilniaus metropolinė vyskupija“ (p. 34). Toliau šios minties neplėtoja, tad redakcinis riktas tampa prielaida rasti klaidingai tezei apie dvi administracines struktūras: Kijevo metropoliją ir Kijevo-Vilniaus metropolinę vyskupiją. Wodzianowska Vilniui priskirti metropolijos sostinės vaidmens nuo XVII a. vidurio taip pat nelinkusi. Pasak tyrėjos,

³ Mečislovas Jučas, „Katalikų unitų ir graikų orientalistų kontroversijos XVIII a. pirmojoje pusėje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 1998, t. 12, p. 317–326.

⁴ Witold Kołbuk, *Kościóły Wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin: Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 1998, p. 81–151.

⁵ Zigmantas Kiaupa, *Lietuvos istorija*, t. 7, d. 1: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795)*, Vilnius: Baltos lankos, Lietuvos istorijos institutas, 2012, p. 347.

⁶ Pvz., Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 347; Witold Kołbuk, *op. cit.*, p. 30–31.

tai buvusi viena iš pagalbinių katedrų (p. 34). Tokia interpretacija anaipol nepaneigia fakto, kad tiek autorės analizei pasirinktojo Braclavo regiono Ukrainoje, tiek to meto LDK žemėse gyvenę graikų apeigų katalikų tikėjimo išpažinėjai priklausė to paties metropolito jurisdikcijai. Tad ši monografija galėtų būti pravarti ir besigilinantiesiems į unitų metropolinės vyskupijos „lietuviškosios“ (Kořbuko terminas) dalies raidos problemas⁷. Juo labiau kad 1617 m. Naugarduko sinode naują Šv. Bazilijaus regulą paskelbė ir centralizuotą Šv. Bazilijaus vienuolynų kongregaciją, kurios centro vaidmuo teko vienuolynui Vilniuje, sudarė Kijevo unitų metropolijos metropolitas Juozapas Benjaminas Rutskis (Józef Welamin Rutski)⁸. Tyrėjai linkę manyti, kad pastarasis faktas turėjo įtakos Graikų apeigų Katalikų Bažnyčios organizacinėms formoms ATR teritorijoje, nes būsimeji šios Bažnyčios hierarchai buvo iš bazilijonų vienuolių⁹.

Monografiją sudaro „Įvadas“ (p. 7–16), pagal analizuojamas temas į keturis skyrius suskaidyta dėstomoji dalis (p. 17–366), „Pabaiga“ (*Zakończenie*) įvardytos išvados (p. 367–375) ir 4 priedai (p. 405–462). Taip pat pateikti duomenys, įprasti kiekvienam mokslo veikalui, kaip antai geografinė (p. 467–489) ir asmenvardžių (p. 491–503) rodyklės, svarbesnių santrumpų sąrašas (p. 377–378), panaudotų šaltinių ir literatūros bibliografija (p. 379–404), monografijos tekste esančių lentelių ir diagramų bei žemėlapių sąrašas (p. 463–465). Mokslo monografijoms ir straipsniams tradiciškai jau įprasta tapusios (Lietuvoje leidžiamiems mokslo darbams tai būtinas elementas) santraukos anglų kalba nėra.

⁷ Kiaupos kone prieš dešimtmetį išsakyta mintis apie XVIII a. Graikų apeigų Katalikų Bažnyčios būklės LDK žemėse tyrinėjimų trūkumą (Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 347) tebėra aktuali. Kiek daugiau pastaraisiais metais tyrėjų dėmesio sulaukė Bazilijonų vienuolynų raidos peripetijos ir veikla; žr., pvz., *Kultūrų kryžkelė: Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*: Kolektyvinė monografija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017. Minėtini gausūs Aldonos Vasiliauskienės tekstai apie Bazilijonų ordiną ir jos inicijuota Padubysyje veikusio vienuolyno jubiliejinė konferencija (svarbesni tyrinėjimai nurodyti 2009 m. publikuotame straipsnyje: Aldona Vasiliauskienė, „Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas: istorinis kontekstas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštijos tradicijos*, sudarė Sergejus Temčinas, Galina Miškinienė, Marina Čistiakova, Nadiežda Morozova, (ser. *Bibliotheca Archivi Lituanici*, 7), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 45–58).

⁸ Remigijus Černius, „Bažnytinė unija“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 89.

⁹ Andrzej Gil, Igor Skoczylas, *Kościół wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia kijowska w latach 1458–1795*, Lublin–Lwów: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2014, p. 178.

„Ivade“ glaustai nusakyta tyrimo objektu pasirinkto regiono specifika politiniu ir konfesiniu aspektu, pristatyta temos istoriografija, šaltiniai, anonsuoti pagrindiniai tyrimo klausimai. Atkreipusi dėmesį į istoriografijoje funkcionuojančią tezę apie Graikų apeigų Katalikų Bažnyčios ATR atskirose žemėse politinės situacijos sąlygotus istorinės raidos ypatumus (p. 7–8), autorė užsibrėžia tikslą atskleisti pokyčius, vykusius šios Bažnyčios struktūrose Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo laikotarpiu Braclavo regione (p. 9–10). Tai Pietinio Bugo pakrantėje, dabartinės Ukrainos teritorijoje esančios žemės, iki Liublino unijos priklausiusios LDK, vėliau, iki antrojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1793 m. – Lenkijos Karalystei. Autorė tyrimui pasirinkto objekto teritorines ribas nusako pagal to meto laikotarpio pasaulietinį administracinį padalijimą ir apsiriboja Braclavo ir Kijevo vaivadijomis. Tačiau nagrinėdama konkrečius procesus pastarosios geografinės erdvės viduje prioritetą teikia bažnytinėms administracinėms struktūroms – dekanatams ir parapijoms (p. 9–10).

Imponuoja tyrimui pasitelktų archyvinų šaltinių geografija – panaudoti dokumentai iš penkiose valstybėse (Lenkijos, Lietuvos, Rusijos, Ukrainos, Vatikano) esančių 20 archyvų ir bibliotekų rankraščių skyrių (archyvinių duomenų sąrašas p. 379–382). Nurodomos taip pat tyrimui panaudotos dokumentų akademinės publikacijos, vienu ar kitu aspektu liečiančios pasirinkto regiono unitų istoriją (p. 15).

Pirmajame skyriuje („Sytuacija polityczna, społeczna i religijna w drugiej połowie XVIII wieku“, p. 17–88) remdamasi istoriografijoje funkcionuojančiais vertinimais ir šaltinių duomenimis autorė pateikia visuomeninės-politinės-konfesinės vadinamųjų rytinių ATR žemių situacijos pjūvį. Pramaišiu su iš pirmo žvilgsnio enciklopediniais duomenimis (pavyzdžiui, graikų apeigų katalikų vyskupijų ir parapijų statistika (p. 31–32 ir kt.), istorinių įvykių kontekste glaustai atskleista komplikuota Graikų apeigų Katalikų Bažnyčios Braclavo žemėse padėtis. Tai regionas, tradiciškai niokotas karų, alintas nuolatinių totorių įsiveržimų.

Vienas iš būdingesnių analizei pasirinkto regiono konfesinės kultūros ypatumų – tikinčiųjų konversijos. Jos vyko dviem kryptimis, t. y. į Graikų apeigų Katalikų Bažnyčią perėję ortodoksai pasikeitus politinei situacijai vėl būdavo priversti grįžti į ortodoksų tikėjimą. Konversija į Ortodoksų Bažnyčią ypač sustiprėjo po ATR padalijimų, kai Kijevo-Vilniaus metropolinės vyskupijos teritorija atsidūrė Rusijos imperijoje (po 1793 m. padalijimo Braclavo vaivadija tapo gubernija). 1795 m. rugsėjo mėnesio įsaku imperatorė Kotryna II panaikino unitų parapijas Minsko, Voluinės, Podolės ir Brac-

lavo gubernijose¹⁰. Monografijoje, remiantis istoriografija, minėtasis įsakas datuotas rugsėjo 6 diena ir rašoma, kad imperijai atitekusiose teritorijose į ortodoksų tikėjimą neperėję unitai perduoti Polocko vyskupo Heraklio Lisovskio jurisdikcijai (p. 81–82). Autorė nekomentuoja cituojamo įsako punktu, kuriais, kaip aiškėja, klaidingai teigiama, kad šiose teritorijose likę unitų vienuolynai ir bažnyčios yra prijungiamos prie Baltarusijos unitų vyskupijos ir perduotos valdyti vietos arkivyskupui Lisovskiui.

Antrajame monografijos skyriuje („Organizacija terytorialna Cerkwi Grekokatolickiej na Braclawszczyźnie“, p. 91–182) pateikta Graikų apeigų Katalikų Bažnyčios dekanatų ir parapijų tinklo analizė. Teritorinės organizacijos raidą autorė aptaria plačiame kontekste, atskleisdama dekanatų ir parapijų tinklo vystymosi ypatumus politinių įvykių kontekste. Skyrius pagal nagrinėjamus klausimus suskaidytas į septynis poskyrius. Aptarti ir klausimai, kurie pagal tematiką, atrodo, nėra būtini pasirinktai analizės kryptčiai, pavyzdžiui, bažnyčių inventorių ir architektūra (p. 156–174). Kita vertus, būtent tokio pobūdžio ekskursai leidžia autorei ne tik pateikti kur kas pilnesnį Graikų apeigų Katalikų Bažnyčios vaizdą, bet ir iškelti klausimus, kurie galėtų tapti atskiro tyrimo objektu. Antai konstatavusi, kad regione dominavo mediniai unitų sakraliniai pastatai, autorė glaustai aptaria jų architektūros skirtumus. Tyrėjos manymu, unitų bažnyčių architektūra nagrinėjamu laikotarpiu buvo glaudžiai susijusi su geografine padėtimi. Vaivadijos pietinių dekanatų parapijų bažnyčios dėl nuolatinių totorių išpuolių būdavo kur kas dažniau suniokojamos. Atstatymui prireikdavo ne vienerių metų. O ir atstatytosios, kaip anksčiau, buvo skurdžios, išore neretai mažai skyrėsi nuo gyvenamųjų trobesių (p. 159–160). Dėl sudegintų šventovių Graikų apeigų Katalikų Bažnyčios patiriamus nuostolius vaizdžiai atspindi lentelėje, remiantis vizitacijos protokolų duomenimis, susisteminta informacija apie vienos iš šventovių pirminės statybos ir renovacijos datą (p. 161–162). Aptiriamos ir materialinės parapijų veiklos sąlygos (p. 174–182). Akcentuojama, kad Braclavo vaivadijoje materialų parapijos pagrindą sudarė parapijos steigėjų, vadinamųjų koliatorių, dažniausiai pasiturinčių bajorų ir magnatų, klebono išlaikymui skiriamos beneficijos – arimai, ganyklos, miškai, tvenkiniai (p. 175). Grynieji pinigai parapijoms

¹⁰ Rusijos įstatymų rinkinyje šis įsakas paskelbtas su žyma „be dienos“ (*без числа*), t. y. nurodyti tik metai ir mėnuo; žr. 1795 m. rugsėjo mėn. įsakas Nr. 17.391, in: *Полное собрание законов Российской империи, первое собрание*, т. 23 (1789 – 6 ноября 1796), Санкт-Петербург, 1830, p. 791–793; prieiga prie PSZ rinkinių: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php.

būdavo užrašomi labai retai (p. 180). Pagal beneficija skirtą aprūpinimą ir parapijiečių skaičių visos parapijos devinto dešimtmečio pradžioje buvo suskirstytos į tris klases (p. 180–181).

Trečiajame skyriuje („Duchowieństwo“, p. 183–295) nagrinėjama Braclavo regiono unitų dvasininkijos socialinė kilmė, išsimokslinimas ir pasirengimas dvasinei tarnystei, materialinė situacija, identifikuojamos ir aptariamoms luomo moralinio lygmens problemos. Analizuojami duomenys susisteminti lentelėse (šiam skyriuje jų yra 22) ir diagramose. Konstatuojama, kad šaltinių bazė ukrainietiškos žemės, lyginant su baltarusių-lietuvių teritorija, unitų dvasininkijos socialinės kilmės analizei yra nepalyginamai skurdesnė, tad prozopografiniam tyrimui, analogiškam Dzianiso Liseičikavo parengtam LDK unitų žinynui¹¹, pasak autorės, duomenų nepakanka (p. 192). Pasitelkus išlikusių šaltinių duomenis (dauguma jų pirmą kartą įtraukiami į mokslo apyvartą), Wodzianowskai pavyko aptarti Braclavo regiono dvasininkiją kaip socialinę grupę. Ši grupė buvo ganėtinai skaitlinga. 1785 m. duomenimis 41 Braclavo vaivadijos unitų dekanate veikė 1076 bažnyčios, kuriose tarnavo 1170 dvasininkai (p. 189–190). Prieinama prie išvados, kad savo socialine kilme dauguma jų buvo iš dvasininkų ir bajorų, o tik vienas kitas iš miestiečių ar valstiečių (p. 195). Pasak autorės, analizuojamu laikotarpiu didesnis dėmesys pradėtas kreipti į dvasininkų intelektualinį pasirengimą. Aptarusi dvasininkų pasirengimo įvairovę, autorė konstatuoja, kad nuo aštunto dešimtmečio pradžios vis daugiau į unitų dvasininkus išsventintų jaunuolių buvo baigę katalikiškas mokyklas (p. 201). Mokslai pasaulietinėse mokyklose negalėjo pakeisti dvasininkų ugdymo seminarijose. Tačiau pastarųjų stigo (p. 203). Braclavo regiono parapijose tarnavę dvasininkai teologinį išsilavinimą įgydavo Počaivo (Почаїв), Podolės Kameneco, Satanivo (Сатанів) seminarijose. Gabesni buvo siunčiami į Popiežiaus kolegiją Lvove ar Popiežiaus dvasinę seminariją Vilniuje, kuriai nuo 1773 m. vadovavo bazilijonai. Ketinimai įsteigti nuolat veikiančią seminariją Braclavo vaivadijoje nebuvo realizuoti (p. 203–206). Šio regiono unitų dvasininkų moralinių principų ir politinių nuostatų analizė (p. 280–295) vertintina kaip argumentas įžvalgai apie konfesinės priklausomybės svarbą XVIII a. pabaigos ATR padalijimams. Pateikti pavyzdžiai, kai buvę uolūs unitų dvasininkai radikaliai keičia savo pažiūras, tapdami ne mažiau uoliais Ortodoksų Bažnyčios tarnais, turėjo įtakos jų parapijiečių savanoriškai konversijai.

¹¹ Дзяніс Лісейчыкаў, *Святар у беларускім соцыюме: Прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг.*, Мінск: Беларусь, 2015.

Diskutuotina, ar ketvirtasis monografijos skyrius („Wierni w życiu Kościoła lokalnego“, p. 297–366), kuriame gilinamasi į tikinčiųjų religines praktikas, aptariamas parapinių brolių ir amatininkų cechų vaidmuo, karitatyvinės veiklos formos, buvo būtina šios monografijos, skirtos Graikų apeigų Katalikų Bažnyčios teritorinių struktūrų ir dvasininkijos kaip socialinės to meto visuomenės grupės analizei, dalis. Kita vertus, tokios nagrinėjamų klausimų spektrą išplečiančios metodologinės priegijos dėka Graikų apeigų Katalikų Bažnyčios vaizdas Braclavo regione XVIII a. antroje pusėje tampa kur kas išsamesnis.

Apibendrinant galima pasakyti, kad Irenos Wodzianowskos atliktas ir monografija apibendrintas tyrimas vertintinas kaip svarbus įnašas ne tik į Graikų apeigų Katalikų Bažnyčios, bet ir apskritai į Abiejų Tautų Respublikos konfesinės kultūros tyrinėjimus. Argumentuotos įžvalgos ir interpretacijos, solidi panaudotų šaltinių bazė leido autorei profesionaliai atskleisti Braclavo regiono Graikų apeigų Katalikų Bažnyčios struktūrų raidą plačiame politinių ir kultūrinių realių kontekste. Platus nagrinėjamų klausimų spektras leidžia manyti, kad knyga bus pravarti ne tik Bažnyčios istorikams, bet ir į socialinės istorijos klausimus besigilinantiems tyrinėtojams.

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

APIE AUTORIUS

POVILAS ALEKSANDRAVIČIUS – humanitarinių mokslų daktaras, Mykolo Romerio universiteto Humanitarinių mokslų instituto docentas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: metafizika, filosofijos istorija, filosofinė antropologija, religijos filosofija, mistikos ir filosofijos ryšys, Europos filosofija, globalizacija, politikos filosofija. Paskutinė knyga: *Europa kaip mąstymo būdas: Atviros visuomenės pagrindai* (2019).

El. paštas: povilasal@hotmail.com

VILMA DAUGIRDAITĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Dainyno skyriaus mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių folkloristikos istorija, šiuolaikiniai folkloro procesai, liaudies dainų šaltinių rengimas ir redagavimas.

El. paštas: daugirda@liti.lt

ALGIMANTAS KATILIUS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Katalikų Bažnyčios Lietuvoje istorija XIX–XX a., Užnemunės istorija XIX a. Naujausia knyga: *Vasario 16-osios Akto signataras kunigas Alfonsas Petrulis* (2017).

ORCID: 0000-0003-4942-5053.

El. paštas: katilius1@gmail.com

GINTARAS LAZDYNAS – humanitarinių mokslų daktaras, docentas, nepriklausomas tyrėjas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: romantizmo teorija ir filosofija, romano, herojinio epo žanro teorija ir istorija, vokiečių bildungsromanas, lietuvių literatūros istorija, fenomenologija, psichoanalizė, recepcijos teorija. Paskutinė knyga: *Romantizmo sampratos problema* (2008).

El. paštas: gintaraslazdynas@gmail.com

DANGIRAS MAČIULIS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos istorija XX a., atminties kultūra Lietuvoje, XX a. Lietuvos kultūros istorija. Išleido knygas: *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais* (2005), *Lithuanian Nationalism and the Vilnius Question, 1883–1940 (Studien zur Ostmitteleuropaforschung)* (kartu su Dariumi Staliūnu, 2015), *Tautinė mokykla: Žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką* (2017).

El. paštas: dangirasmaciulis@yahoo.com

NERINGA MARKEVIČIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyriaus mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Balio Sruogos egodokumentai, prozos tekstų istorija ir redagavimai, genetinė kritika, tradicinė ir skaitmeninė tekstologija. Išleido knygą *Balio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ ra-*

šymo ir redagavimo istorija (2014), parengė Balio Sruogos *Raštų* t. 16: *Laiškai Valerijai Čiurlionytei, 1915–1918* (2019).

El. paštas: nerutela@hotmail.com

ALDONA PRAŠMANTAITĖ – humanitarinių mokslų habilituota daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: krikščionybė, kultūros ir švietimo istorija XIX–XX a. Be daugelio mokslinių straipsnių, išleido knygas: *Vilniaus universitetas ir visuomenė 1803–1832 metais: Gamtos mokslų populiarinimas* (1992), *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis* (2000), *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje* (2014), parengė Motiejaus Valančiaus *Namų užrašus* (2003), Adomo Stanislovo Krasinskio *Atsiminimus* (2013), šaltinių publikaciją *Perlaužto kryžiaus kodas: Lietuviški 1862 metų plakatai* (2019), sudarė straipsnių rinkinį *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse* (2009).

El. paštas: aldona.prasmantaitė@istorija.lt

SKIRMANTĖ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos XIX–XX a. dailė, bažnyčių dailė, liaudies dailė, kultūros istorija. Naujausia knyga: *Paminklai Lietuvos valstybingumui įamžinti: Tarpukario kryždirbystė* (kartu su Skaidre Krikštopaityte-Urboniene, 2018).

El. paštas: s.zeimiene@gmail.com

ANTANAS TERLECKAS – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantas. Mokslinių interesų sferos: sovietologija, socialinė istorija, Lietuvos sovietizacija, pasipriešinimo istorija. Rengia disertaciją *Kolchozų visuomenės sukūrimas: Lietuvos kaimo sovietizacija 1940–1965 m.*

El. paštas: antanasterleckas@gmail.com

ATMENA AUTORIAMS

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio ir Bažnyčios istorijos studijų redakcinės kolegijos laikosi požiūrio, kad autoriai neturi būti formaliais reikalavimais varžomi rinkdamiesi jų metodologiją, siekius, individualų stilių, požiūrį į mokslinių publikacijų paskirtį atitinkantį diskurso tipą (straipsnio struktūrą, argumentavimo modelį). Tačiau vienu ar kitu būdu mokslo straipsnyje privalu suformuluoti tyrimų tikslą, nurodyti uždavinius, įvardyti objektą, metodą, aptarti nagrinėjamos problemos iširtumo laipsnį. Įprasta, kad mokslinėse publikacijose nurodomi šaltiniai, rūpinamasi citavimo tikslumu, pateikiami ir pagrindžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (el. paštu ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su vyriausiuoju redaktoriumi); pageidautina pateikti ir vieną egzempliorių išspausdintos medžiagos. Failai rengiami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.rtf, *.xls, *.vsd; *Word 2007–2013* failai *.docx etc. pateikiami išsaugoti *.doc etc. formatu), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg (*.jpeg), *.tif, pastaruoju formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką (40 000 spaudos ženklų), dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su vyriausiuoju redaktoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemas, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka. Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemaiskais ir atskiroje komentaru padalioje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į lietuvių kalbą ir tekstologiniai bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

Lietuvos akademinuose ir kultūriniuose leidiniuose pamažu nusistovint bendriesiems mokslinio aparato principams, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* ir *Bažnyčios istorijos studijos* laikosi toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią primygtinai rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Cituojant lietuvišką šaltinį, citata žymima kabutėmis, kitakalbės citatos pateikiamos kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučių, pvz., *A a a „b b b“*. Tik tuomet, kai sakinyis ir prasideda, ir baigiasi citata, skyrybos ženklas rašomas prieš paskutines kabutes, pvz., „*A a a, a a a.*“ Vidinės kabutės rašomos viengubos, pvz., „*A a a 'b b b' a a a.*“

1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliamą į atskirą pastraipą. Išskeltinės citatos pateikiamos be kabučių, jos atskiriamos tarpu tarp eilučių ir renkamos mažesniu ar kitu šriftu.

1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais [---]. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradžios, ji pradedama rašyti mažąja raide,

pradžioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiama anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose [...].

1.3 Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prireikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išversti.

2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa *m.*, pvz., *1861 m.*; dešimtmečiai rašomi arabiškais skaitmenimis arba visu žodžiu, pvz., *8-as dešimtmetis* arba *aštuntas dešimtmetis*, *7-ame dešimtmetyje* arba *septintame dešimtmetyje*; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa *a.*, pvz., *XVI a.*; kai laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnyš be tarpelių, pvz., *1815–1831 m.*; *VI–XX a.*; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa *m.* nerašoma, pvz., *(1900)* arba *(1579–1832)*.

2.1. Pilna data gali būti rašoma ilguoju arba trumpuoju būdu. Trumpuoju būdu rašoma arabiškais skaitmenimis tokia tvarka: metai, mėnuo, diena; skaičiai atskiriami trumpais brūkšneliais, pvz.: *1987-06-16*. Ilguoju būdu metai ir diena rašoma arabiškais skaitmenimis su santrumpomis *m.* ir *d.*, mėnuo visu žodžiu, pvz., *1987 m. birželio 16 d.*

3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.

4. Nelietuviški vietovardžiai pateikiami pagal dabar nusistovėjusią tvarką – transkribuoti lietuviškai, vadovaujamas Lietuvių kalbos komisijos nutarimais. Klaidingai ar pagal senąsias normas parašyti vietovardžiai – pagal dabartinę vartoseną. Sutrumpintos vietovardžių formos rašomos pilnos. Išimtiniais atvejais paliekama originalo rašyba, kai vietovardžio tarimas ir rašymas lietuviškoje literatūroje įvairuoja, turi seną tradiciją arba yra visiškai nežinomas, neįtrauktas į žinytus ar enciklopedijas.

5. Didžiąja raide rašomi tikriniai vardai ir išskirtinę reikšmę turintys pavadinimai bei terminai. Jeigu juos sudaro daugiau nei vienas žodis, didžiąja raide rašomi visi žodžiai, pvz., *Bažnyčia*, *Švč. Gailestingumo Motina*, *Vulgata*, *Lietuvos Vyskupų Konferencija*, *Šventasis Tėvas*, (šv.) *Mišios*.

5.1. Religinių bendrijų pavadinimuose didžiosiomis raidėmis rašomi visi pavadinimo žodžiai, pvz.: *Romos Katalikų Bažnyčia*, *Evangelikų Liuteronų Bažnyčia* ir kt.

6. Knygų ar kitų leidinių, filmų, paveikslų, įmonių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, išskyrus tuos atvejus, kai pastarieji teikiami išplėstiniu būdu, tai yra su bendrinio žodžiu ar santrumpa ir simboliniu pavadinimu kabutėse, pvz., uždaroji akcinė bendrovė „Sapnas“. Straipsnių, eilėraščių ar teksto smulkesnių dalių pavadinimai rašomi kabutėse.

7. Lotynišku alfabetu rašyti institucijų pavadinimai tekste išverčiami, prireikus skliaustuose ar išnašoje kursyvu pateikiant originalią formą. Simboliniai pavadinimai rašomi originalo forma, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą.

8. Išnašos numeruojamos arabiškais skaitmenimis; išskyrus atvejį, jei tekste yra viena išnaša, ji gali būti pažymėta žvaigždute; taip pat panašiu būdu galima išskirti teksto turiniui nepriklausančią išnašą, pvz., nuorodas apie tekste pristatomo tyrimo rėmimą, projektą, kurio metu parengtas tekstas ir kt. Tekste išnašos ženklas dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., ---¹; „---“¹. Išskirtinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma išštinė išnašų numeracija.

9. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbį leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys transliteruojami į lotynišką alfabetą, antraštiniai duomenys kirilica pateikiami originalo forma arba transliteruoti į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

9.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš leidinio antraštinio puslapio ir pateikiami be sutrumpinimų ar korekcijų. Esant reikalui, nuorodos į senuosius ir retuosius leidinius (konkrečius egzempliorius) bei archyvinę medžiagą gali būti pateikiamos kaip išsamus antraštinių bei kitų (fizinės būklės, įrišimo, saugojimo vietos, signatūros, nuosavybės) duomenų aprašas. Tokiu atveju dera perteikti antraštinio puslapio grafinius duomenis – didžiųjų ir mažųjų raidžių skirtumą, ligatūras, įkypu brūkšniu pažymėti antraštinio teksto skaidymą eilutėmis ir kt.

9.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta (ne daugiau du miestai), leidykla ar leidėjas (senujų leidinių – spaustuvė), metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos *p.*:

Antanas Tyla, *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 10.

9.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos ar straipsnio autorių arba sudarytojų yra daugiau negu trys, nurodomas tik pirmasis ir santrumpa laužtiniuose skliaustuose *ir kt.* Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra iškeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliaustuose; atskiriama kableliu:

Algė Jankevičienė, Marija Kuodienė, *Lietuvos mūrinės kopyltėlės: Architektūra ir skulptūra*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.

Adomas Butrimas [ir kt.], *Žemaičių Kalvarija: Vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

[Pranciškus Šrubauskis], *Baštas Sirdies pas Pona Dieva, Szwečiausy Marya Pana yr Szweņtus Danguy Karalaujencius, Szaukiancis Par Giesmes*, Wilniuy: Dru-karnioy K. J. M. pri Akademios, 1793.

9.4. Jei autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose prieš slapyvardį; skyrybos ženklu neskiriama:

[Mykolas Krupavičius], *Ko siekia L. krikščionių demokratų blokas Steigiamajam Seime*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1920.

[Justinas Staugaitis] Meškus, *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1908.

10. Kai knyga ar leidinys turi prasminę paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma kursyvu kaip ir pavadinimas; atskiriama dvitaškiu:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

10.1. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, nurodančią tos knygos ar leidinio žanrą, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...: XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*: Monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

11. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antra ir kitus kartus nurodomas pilnu vardu ir pavarde:

Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*: Monografija, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955; Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sudarytoja Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Mokslas, 1976; Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977.

12. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s. l.], be metų – [s. a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose, pvz., [Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1896].

13. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją ir pan., jis, jo pareigos (funkcija) ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a. – XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

14. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa *t.* po bendrojo pavadinimo ir arabišku skaitmeniu; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:

Zigmas Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai*, t. 2: *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002, p. 59.

15. Kai leidinys priklauso kokiai nors serijai, paprastai išnašose tai nežymima, tačiau, esant reikalui, ji nurodoma skliaustuose prieš leidimo vietą: pateikiama santrumpa *ser.*, serijos pavadinimas kursyvu, po kablelio serijos tomas arba numeris; atskiriama kableliu:

Alsėdžiai, sudarytojai Adomas Butrimas, Liepa Gričiūtė, (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.

15.1. Kai leidinys turi redakcinę kolegiją arba priklauso serijai, turinčiai redakcinę kolegiją, redakcinės kolegijos sudėtis, esant reikalui, nurodoma prieš leidimo vietą; atskiriama kableliu:

Daiva Krištopaitienė, *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos*, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, I), redakcinė kolegija Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Kristina Mačiulytė, Jurgita Ūsaitytė, Mikas Vaicekauskas (vyr. redaktorius), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

16. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid.* Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 126.

Ibid., p. 29.

17. Cituojant to paties autoriaus daugiau nei vieną tekstą antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir sutrumpintas teksto pavadinimas. Jeigu autoriaus nėra, pateikiamas sutrumpintas pavadinimas:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...*, p. 101.

Alsėdžiai, p. 312.

18. Mokslinių periodinių leidinių pavadinimas nurodomas kursyvu, leidimo vieta, metai, tomas arba (ir) numeris (kai yra tomo arba numerio paantraštė – ji atskiriama dvitaškiu ir rašoma kursyvu), numerio sudarytojas (jeigu yra išskirtas leidinyje) rašomas stačiais:

Acta Academiae Artium Vilnensis, Vilnius, 2006, t. 41: *Šventųjų relikvijos Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 145.

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, Vilnius, 2011, t. 35, p. 213.

Lituanus, Chicago, 2010, t. 56, Nr. 1, p. 10.

19. Žurnalų, laikraščių pavadinimas nurodomas kursyvu, stačiais metai, tomas arba numeris, puslapiai. Laikraščių data nurodoma prieš numerį trumpuoju būdu. Kartais nurodoma, tačiau nėra būtina, leidimo vieta ir leidėjas; dažniausiai tai taikoma užsienio, regioniniams ar seniesiems leidiniams:

Naujasis Židinys-Aidai, 2011, Nr. 5, p. 317–327.

Pasaulio lietuvis, Lemont, 1997, Nr. 2, p. 11–13.

Viltis: Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis, Vilnius, 1913-01-06 (19), Nr. 3 (790), p. 2.

20. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš mokslinių periodinių, tęstinių ir panašių leidinių, žurnalų, laikraščių nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame straipsnis spausdintas; leidinys išskiriamas kursyvu. Straipsnio ar kito teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa *in.*:

Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)“, in: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas

Sirutavičius, (ser. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 7), Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla, 1994, p. 8–23.

Mindaugas Paknys, „Mecenatystė“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 342–350.

Gabrielė Gailiūtė, „Literatūros kritika šiuolaikinėje Lietuvoje: institucijos refleksija“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 7, p. 448.

Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir blaivybė“, in: *Vienybė: Savaitinis laikraštis*, Kaunas, 1918-03-07, Nr. 7, p. 102–105.

21. Rankraštiniai dokumentai aprašomi tokia tvarka: dokumento pavadinimas, metrika – vieta, data, numeris (rekonstruoti ar kiti archyvine apraše neminimi duomenys nurodomi laužtiniuose skliaustuose), po santrumpos *in*: rašomas archyvo pavadinimas, fondo, aprašo, bylos, lapų santrumpos – *f., ap., b., l.* Kartu įrišti dokumentų rinkiniai ar rankraštinės knygos nurodomos pagal aukščiau nurodytus bibliografinių aprašų pavyzdžius, išskyrus tai, kad po sudarymo metų įterpiamas archyvo ar bibliotekos pavadinimas, signatūra ir kiti duomenys:

Juozo Tumo laiškas Augustinui Liepiniui, Kaunas, 1931-08-16, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – *VUB RS*), f. 1, b. F600, l. 10r–10v.

[Motiejus Valančius], *Wiadomość o Czynnościach Pasterskich Biskupa Macieja Wołonczewskiego*, [1850–1875], in: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – *LLTIB RS*), f. 1, b. 4388.

Albert Wijuk Kojalowicz, *Historiae Lituanæ pars Prior: de rebus Lituanorum ante susceptam christianam religionem conjunctionemque Magni Lituanie Ducatus cum Regno Poloniae libri novem*, Dantisci [Gdańsk]: sumptibus Georgii Försteri, 1650, in: *VUB RS*.

22. Elektroninių leidinių aprašas rengiamas pagal aukščiau nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad nurodant elektroninį dokumentą, laužtiniuose skliaustuose būtina nurodyti laikmenos rūšį, pavyzdžiui, *CD-ROM* ar *interaktyvus*. Interaktyvių (prieinamų per internetą) dokumentų apraše pateikiama internetinė prieiga, pabaigoje skliaustuose pateikiama vėliausia nuorodos tikrinimo data:

Įdomioji Lietuvos istorija: Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, [CD-ROM], Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004.

„Staugaitis Justinas“, in: *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje*, [interaktyvus], in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1691>, (2013-03-16).

Saulius Lapinskas, „Frazeologizmai horoskopuose“, in: *Lietuvių kalba*, 2012, Nr. 6, [interaktyvus], in: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=216>, (2013-03-24).

22.1. Antrą kartą ne iš eilės cituojant elektroninius leidinius, vadovaujamosi anksčiau nustatytais bibliografinio aprašo taisyklėmis:

Įdomioji Lietuvos istorija.

Ibid.

Saulius Lapinskas, *op. cit.*

23. Kai rengiant tekstą šaltinių ir literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abėcėlės tvarka ir rengiamas pagal nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nėra šomas:

Jučas Mečislovas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

24. Užsienio leidinių bibliografinis aprašas rengiamas pagal lietuviškus principus. Archyvų aprašymai pateikiami originalų kalbomis, išskyrus santrumpas *p.* ir *l.*

25. Kartu su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos) lietuvių ir anglų ar kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą. Santraukos apimtis – 1000–1500 spaudos ženklų.

26. Autoriai patys parengia trumpą (vienos pastraipos) prisistatymą skyreliui „Apie autorius“ lietuvių ir anglų kalbomis; jame pageidautina paminėti akademinis laipsnius bei vardus, mokslinių interesų sritis, instituciją, pastarąją knygą, disertaciją ar kitą svarbų pasiekimą; privaloma nurodyti elektroninio pašto arba įprastinio pašto adresą.

Redakcinė kolegija įsipareigoja esant reikalui konsultuoti į LKMA veiklą įsitraukusius ar norinčius įsitraukti magistrantus bei doktorantus, jaunos mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas. Visus *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* straipsnius bei šaltinių publikacijas anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tik tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytini ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakcinė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmestų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti ar grąžinti taisyti, yra 4 mėnesiai. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su eventualaus publikavimo laiku, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių tomų formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu *.pdf formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai paprastu ar elektroniniu parašu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ar *Bažnyčios istorijos studijų* elektronine versija interneto svetainėje *www.lkma.lt* bei prieinamas per asocijuotas duomenų bases.

Spausdinti tekstai ir iliustracijos, diskelių ir CD pavidalo laikmenos autoriams negražinamos.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į vyriausiąją redaktorių.

Redakcinė kolegija

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LKMA METRAŠTIS XLIII

Tiražas 150 egz.

Leido „Lietuvių katalikų mokslo akademija“

Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius

contacts@lkma.lt, www.lkma.lt

Spaudė UAB „Petro ofsetas“

Naujoji Riovonių g. 25C, LT-03153 Vilnius

